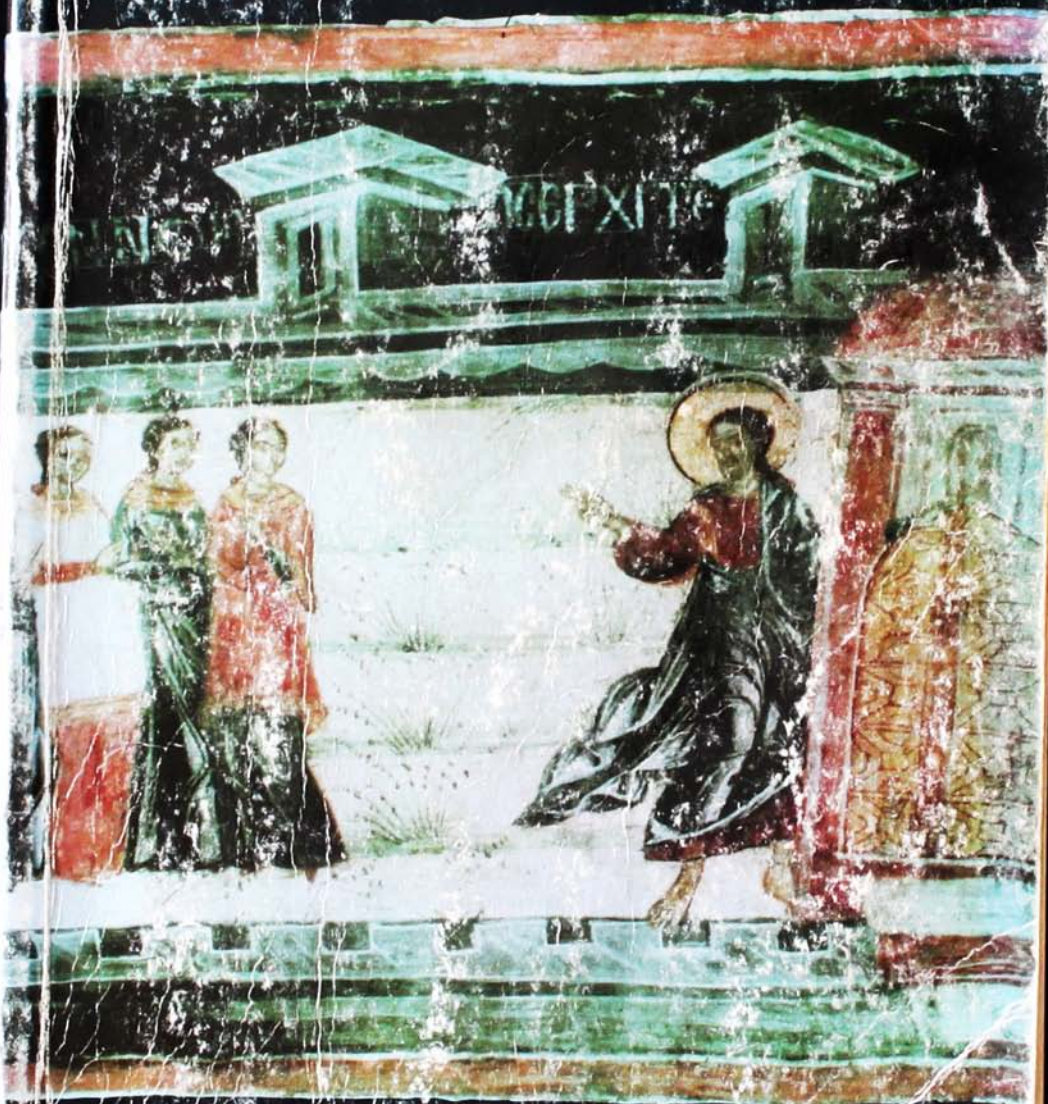

726/28
1122
48 386

ПЕТЪР И. МАЛИЦКИ

ИСТОРИЯ НА ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА

ВТОРИ ПЕРИОД (313 - 1054 г.)

ИСТОРИЯ
НА
ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА

ВТОРИ ПЕРИОД

(313 - 1054 г.)

GVT

ПЕТЪР И. МАЛИЦКИ

ИСТОРИЯ
НА
ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА

ВТОРИ ПЕРИОД

ОТ ТЪРЖЕСТВОТО НА ЦЪРКВАТА
ПРИ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКИ
ДО РАЗДЕЛЯНЕ НА ЗАПАДНАТА ЦЪРКВА
ОТ ИЗТОЧНАТА
(313 - 1054 г.)

превод Матей Попов

СОФИЯ 1994
ИЗДАТЕЛСТВО ГАЛ-ИКО

48986

26/28

26/28

M22

523/95

© Матей Попов – преводач
 © Издателство „ГАЛ-ИКО“, София 1994

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 9

ВТОРИ ПЕРИОД

*От тържеството на Църквата при Константин Велики до
отпадането на Западната Църква (313–1054)*

§1. Характер на този период: външно и вътрешно развитие и благоустройство на Църквата, определено и утвърдено от вселенските събори 11

ГЛАВА I

Външното състояние на Църквата

- §2. Отношението на император Константин Велики към Църквата 13
- §3. Св. царица Елена: намиране и въздигане животоворящия Кръст Господен 18
- §4. Отношението на Константиновите приемници към Църквата 19
- §5. Император Юлиан; неговото отношение към Църквата (361–363) 20
- §6. Отношението на императорите след Юлиан към Църквата. Падане на езичеството 30
- §7. Усилията на учените езичници да защитят пропащото езичество и оборването им от християнските учени 33
- §8. Разпространение на Църквата: а) В Африка; б) В Азия; в) В Европа 37
- §9. Бедствия на християните 57

ГЛАВА II

Определяне и утвърждаване догматическото учение на Църквата на вселенските събори

- §10. Причини за свикване на вселенските събори 62
- §11. Богословски спорове на Изток. Определяне учението за божеството на Сина Божи 63
- §12. Арий и неговото учение 64
- §13. Първи вселенски събор (325) 67
- §14. Арианството след Никейския събор; подвизите на св. Атанасий в борба с него 72

§15. Временното тържество на арианството	77
§16. Нови лъжеучения – на Маркел, Фотин и Аполинарий Млади	78
§17. Подвизите на Василий Велики, Григорий Богослов и Амвросий Медиолански в борбата с арианството	81
§18. Падане на арианството	83
§19. Определяне догматическото учение за Св. Дух	85
§20. Ереста на Македоний	85
§21. Втори вселенски събор (381)	86
<i>Христологичерски ереси</i>	
§22. Определяне догматическото учение за богочовечеството на Исуса Христа	92
§23. Лъжеучението на Несторий	94
§24. Борба на св. Кирил Александрийски против Несториянството	98
§25. Трети вселенски събор (431)	100
§26. Несториянството след събора	105
§27. Определяне догматическото учение за начина на съединение двете естества в Исуса Христа	108
§28. Монофизитство	109
§29. Евтихий	110
§30. Разбойнически събор (449)	112
§31. Четвърти вселенски събор (451)	114
§32. Монофизитството след събора	117
§33. Пети вселенски събор (553). Спор за трите глави	121
§34. Монофизитски секти	125
§35. Определяне догматическото учение за двете воли в Исуса Христа	127
§36. Монотелитство	128
§37. Борбата на св. Софроний, патриарх иерусалимски, Максим Изповедник и папа Мартин I-ви с монотелитите	131
§38. Шести вселенски събор (680)	133
§39. Трулски събор (692)	135
§40. Монотелитството след събора. Маронити	136
§41. Определяне догматическото учение за иконопочитанието	137
§42. Иконоборческа ерес	138
§43. Поборници на иконопочитанието – Герман, патриарх цариградски, и св. Иоан Дамаскин	141
§44. Иконоборческият събор на Константин Копро-ним (754)	144
§45. Седми вселенски събор (787)	147

§46. Иконоборческата ерес след събора. Заслугите на преп. Теодор Студит към Църквата	150
§47. Падането на иконоборството и тържеството на православието (843)	155
§48. Павлиkencka ерес	156

Богословски спорове на Запад

§49. Определяне догматическото учение за благодатта	159
§50. Пелагий и Целестий	160
§51. Борбата на бл. Августин против пелагиянството и неговото учение за благодатта и за свободата на волята у човека	162
§52. Осъждане на пелагиянството	166

ГЛАВА III

Духовно просвещение и богословска наука в IV и V век

§53. Общ поглед върху състоянието на християнската образованост в разглеждания период	168
§54. Главни богословски школи и направления на Изток в IV-и и V-и вв.	169
§55. Александрийска и Антиохийска школи, техни особености и представители; а) Забележителни богослови от Александрийската школа през IV-ти и V-ти вв.; б) Писатели от Антиохийската школа през I-ти и V-ти вв.; в) Източно-сирийска или Едеско-низибийска школа	170
§56. Духовното просвещение в I-ия и V-ия вв. на Запад. Бележити писатели на Западната църква през I-и и V-и вв.	208
§57. Състоянието на духовното просвещение на Изток и на Запад в VI–XI вв.: а) Източни църковни писатели от VI–XI вв.; б) Писатели на Западната църква от VI–XI вв.	224

ГЛАВА IV

Вътрешно устройство и управление на Църквата

§58. Отношения между Църквата и държавата от IV–XI вв. Права и предимства, дадени на Църквата от държавата. Влияние на Църквата върху държавата на Изток и на Запад	245
§59. Църковна иерархия	250
§60. Брак и безбрачие на духовенството на Изток и на Запад	253
§61. Църковно управление – учредяване митрополии и	

патриархати	255
§62. Въздигане на Цариградския патриарх	259
§63. Църковно законодателство и вселенско съборно управление	262

ГЛАВА V

Богослужение, църковно благочиние, християнски живот

§64. Храмостроителство. Външен вид, вътрешно устройство и принадлежности на храмовете	264
§65. Богослужбни времена, празници и пости	267
§66. Богослужбни чинопоследования, обреди и молитви	268
§67. Особености, допуснати в Богослужението от Западната църква	270
§68. Църковната дисциплина относно покаянието. Разкол на донатистите. Църковна дисциплина на Запад	271
§69. Християнски живот	276
§70. Влияние на християнството върху нравите	283
§71. Начало на монашеството – отшелничество и обшежитие. Монашеството на Изток. Забележителни подвижници и устроители на монашеството след Антоний и Пахомий	288
§72. Монашеството на Атон и забележителни атонски манастири	294
§73. Монашеството на Запад	297

ГЛАВА VI

Отпадане на Западната църква

§74. Догматически и обредови отклонения на Римската църква	303
§75. Папски претенции за главенство в Църквата. Лъжеисидорови декретиалии. Делото на патриарсите Игнатий и Фотий	305
§76. Българският въпрос и въпрос за различията между църквите	317
§77. Отношенията между църквите след патриарх Фотий до средата на XI-ия в.	324
§78. Отпадане на Западната църква от съюза с Източната църква (1054)	325

ПРЕДГОВОР

Епохата на вселенските събори, на която е посветена II част от учебника на П. Малицки, е най-важната епоха в живота на Християнската църква. В периода на едикта на император Константин Велики (313 г.) до разделението на църквата (1054 г.), Църквата завършила започнатата по-рано работа по външното си благоустройство и подробно изяснила и установила на вселенските събори своето вътрешно съдържание. В тази колосална работа всички сили на християнското общество проявили безпримерна дейност. Църковните интереси станали жизнен нерв на онова време.

В частност, през тази епоха са изпъкнали цяла плеада деятели с изключителни таланти и дарби, които взели живо участие в организационната работа на Църквата. Това са били св. Отци и учители на Църквата. Пред тяхната дейност и досега в нямо удивление се прекланя целият християнски свят, а техните творения и до днес служат за извор на църковно знание в най-широк смисъл на тази дума.

В своята книга П. И. Малицки се е постарал да даде на разглежданата епоха повече живот, пълнота и закръгленост. В частност, в отдела за църковните писатели, авторът е направил необходимите допълнения, като е отделил много място на *патрологическия* елемент, давайки подробни сведения за авторите и за съдържанието на техните творения. Съставителят никога не се задоволява, както казахме и в първия том, с едно сухо изброяване съчиненията на тоя йли оня св. отец или учител. Давайки кратка биография за всеки църковен писател, авторът изброява най-главните им съчинения и след това накратко излага не отделни техни мисли, а *пълнотата* на богословските им системи.

Освен това Малицки е дал съвсем ново изложение и осветление на християнския живот в разглежданата епо-

ха, както и на въпроса за разделението на църквите.

Малицки е допълнил своята книга и със следните нови рубрики: 1) Лъжеученията на Маркел, Фотин и Аполинарий (стр. 79); 2) Св. Епифаний Кипърски (стр. 203) и 3) авторът на творенията с име Дионисий Ареопагит (стр. 228).

Прекрасната и вдъхновено написана „История на Християнската църква“ от П. Малицки ще улесни твърде много не само обучението по тоя предмет в Духовните семинарии, Свещеническите училища и Духовната академия, но ще ползва в пастирската им дейност и свещениците. Освен това тя ще бъде прекрасно и увлекателно пособие по Църковна история за всеки образован българин, който се интересува от църковно-исторически и богословски въпроси.

Март 1956 г.
София

Преводачът

ВТОРИ ПЕРИОД

ОТ ТЪРЖЕСТВОТО НА ЦЪРКВАТА ПРИ КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ ДО ОТПАДАНЕТО НА ЗАПАДНАТА ЦЪРКВА (313–1054)

§1. Характер на този период: външно и вътрешно развитие и благоустройство на Църквата, определено и утвърдено от вселенските събори

От времето на Константин Велики положението на Христовата църква в пределите на гръко-римската империя съществено се променя. Гонена до това време, сега Християнската църква се намира под закрилата на властите и законите. Тази промяна в положението на Църквата и дала най-плодотворни резултати за нейното външно разпространение и вътрешно благоустройство. Христовата религия бързо измества езичеството в империята и се разпространява далеч зад нейните граници. Но особено богати резултати в тая епоха достига вътрешното развитие на църковния живот.

При тревожното състояние през първите три века, когато християните е трябвало да се борят за своето съществуване, когато се поставял въпрос: „да бъдат или да не бъдат християните“, Християнската църква не е могла всестранно да развие и разкрие своя вътрешен живот. А сега, когато настъпило спокойно време, всички най-добри умове на християнското общество, всички убедени борци за църковните интереси са могли да посветят своите сили и таланти и за външния разцвет, и за вътрешното благоустройство на Християнската църква. Поради това, църковният живот на тази епоха е особено пълен и разностранен в своето развитие. Учението на вярата получава определеност и израз в точни догматически правила в онези свои точки, които са били или недостатъчно разкрити, или съвсем и незаченати. Християнското богослужение също си изработва пълни, еднообразни и затвърдени форми. Църковното управление се оформя в определена, строго издържана система. При

това всички тези наредби в църковното благоустройство получават санкция от вселенското съзнание на Църквата, изразено в определенията на съборите, и затова се явяват задължителни за всички частни християнски църкви. Отклонението от тях на една или друга църква се считало повод за откъсване на тази църква от съюза с Вселенската църква. По този начин *външното и вътрешно развитие и благоустройство на Църквата, определено и утвърдено от вселенските събори*, съставя характерна черта на църковния живот през този период.

ВЪНШНОТО СЪСТОЯНИЕ НА ЦЪРКВАТА

§2. Отношението на император Константин Велики към Църквата

Миланският едикт от 313 г., който предоставял пълна свобода на всеки да изповядва тази или онази религия, бил повратна точка в отношенията на държавната власт в римската империя към Християнската църква. Според прекия смисъл на този едикт, всички поданици на римската държава по въпросите на вярата се приравнявали, а държавната власт можела да заеме към религиите неутрално положение. Но за император Константин такова положение било невъзможно. Като познал силата и могъществото на християнския Бог, той се убедил, че разлагащото се езичество носи само гибел за държавата и че да се обнови държавата ще бъде възможно само с такова жизнено учение, каквото било учението на Христа. Поради това Константин се заема да подготви пълното тържество на християнството над езичество и се отнася най-благосклонно към християните. Но по чисто държавнически съображения, той бил принуден известно време да бъде сдържан. Явното и широко покровителство на християните, придружено със стеснителни мерки против езичниците, които в империята още били преобладаващо мнозинство, било опасно. То могло да предизвика не само озлобление срещу християните от страна на привържениците на стария култ, но и открита борба против тях на езическия фанатизъм в тези му кръвави форми, с които била богатата предидущата история на Християнската църква. Затова на първо време император Константин обличал своите обноси към християните в такива форми, които не можели особено да засегнат езичество. Първите му разпоредби се свеждали главно да предостави на Християнската църква ония привилегии, с каквито се ползвал в империята езическият култ. В същите тези разпоредби, с които се създава-

до ново чисто християнско учреждение, император Константин употребявал особен, прикрит език, който християните добре разбирали, но и езичниците можели да го тълкуват в свой смисъл. Тъй, отреждайки общо празнуване на неделата, той я нарича „високопочитан ден на слънцето“. Християните добре разбирали значението на този „високопочитан ден“, а езичниците можели в това да съзрят прибавка към кръга на своите празници на нов празник, установен от императора по силата на първосвещеническото му достойнство.

Сдържано благосклонен към християнството, Константин по същите политически съображения бил сдържан и в своите отношения към езичеството. Той не последвал езичниците, не забранявал техните богослужения. Той забранил само принасянето жертви в частните домове, при които се гадаело по вътрешности на животни. Той допускал съвещания на авгурите, като определил с закон (321 г.), в какви случаи те се разрешават. Продължавал да носи усвоената от римските императори титла *pontifex maximus*.

За да не прояви рязко своето преминаване към страната на християнството, Константин не бързал даже да се кръсти. Но към езичеството той се отнасял с пълно пренебрежение: той го наричал суеверие и старо злоупотребление.

По-определено Константин Велики изразил отношенията си към Църквата тогава, когато, след свалянето на Лициний, станал едновластен господар на империята.

Лициний от самото начало се отнасял двусмислено към християните. Миланският едикт не съответствал на неговите лични убеждения; неговите симпатии били на страната на езическия култ. И действително, Лициний скоро открито се обявил за покровител на езичеството. В започналата се между него и Константин борба за власт той се опитал да се облегне на езическата партия.

Лициний проявил своята ненавист към християните в разни снеснителни форми. Той забранил събранията на епископите; под разни предлози стеснявал християнското обучение; богослужението на християните, по нареждане на правителството, се пренесло из градските

църкви на открито поле, като Лициний с ирония казвал, че за такива многолюдни събрания е потребен пресен въздух. В Понт били затворени няколко църкви, понеже се подозирало, че християните се молят в тях за Константина, а не за Лициния. Той отстранил от двореца и уволнил всички християни, които заемали високи военни и граждански длъжности, и цялото управление и началството над войската предал в ръцете на изпитани езичници. Това настроение на Лициния към християните се предавало и на местните управители. Някои от тях, за да угодят на императора, започнали да проявяват своята враждебност към християните в постъпки грубо насилствени: уволнявали християните не само от заеманите длъжности и им заграбвали имотите, но даже ги затваряли и ги пращали на заточение в рудници. Имало даже случаи на мъченичество. Наместникът на Армения заповядал да поставят през ужасна зимна нощ, съвсем голи, в ледена вода, четиридесет войници, понеже отказали да се отрекат от вярата. За да ги съблазнят да се отрекат от Христа, на брега устроили топла баня с различни съблазнителни примамки. Но само един от тях проявил слабост и излязъл на брега. Обаче веднага го заменил един войник от караула, и той умрял като изповедник за Христовото име.

При тези отношения на Лициний към християните, естествено е, че те взели да гледат на император Константин като на свой покровител, а езичниците възлагали всичките си надежди на Лициний. По такъв начин империята се разделила на два лагера. Напрегнатото състояние в империята продължило девет години. В 323г. между Константин и Лициний се започнала решителна борба. От нейния изход зависело едно или друго положение на Църквата в империята, и поради това тази борба добила религиозен характер. Лициний излязъл в името на старите богове, а Константин – под знака на кръста. Обиколен от жреци и гадатели, Лициний извършил в една свещена гора жертвоприношение и убеждавал всички към мъжество.¹ По такъв начин, в случай че Лициний

¹ „Тази война, казвал той, трябва да реши спора между древните отечески

победял, християните ги очаквали тежки изпитания, може би жестоко гонение. Но Константин твърдо се надавял на силата на кръстния знак, който бил носен пред войските му, и тази надежда не го излъгала. Лициний бил два пъти разбит, пленен и наскоро умъртвен.

Тази победа силно подействала върху езичниците. Те сега масово преминавали в Църквата. Сам император Константин могъл сега свободно да открие своето пълно разположение към християнството. Първата негова работа била да изглади следите от гоненията на Лициний. Той заповядал да се върнат имуществата, правата и честта на християните, лишени от длъжности, имоти, изключени от военна служба и заточени в рудници. Своето желание всички негови поданици да приемат християнската вяра, той изразил в издадения след победата над Лициний манифест. Но решителни, насилствени мерки за обръщане на езичниците в християнството Константин не предприемал и сега. Той разбирал, че насилствените мерки могли да предизвикат в умиращото езичество, макар и кратковременно, известно съживяване, което могло много да навреди на Църквата и държавата. Сега Константин не допускал само това, което би могло да окаже подкрепа на езичеството; той издава ред закони, целящи най-скоро унищожение на езичеството и осигуряване тържеството на християнството. Било забранено да се възстановяват старите развалени храмове; чиновниците не били длъжни да участват в жертвоприношенията. Решителни мерки той вземал само срещу култовете, където служенето се придружавало с разврат. Храмовете с такива култове се разрушавали и затваряли.

Като подравял езическия култ, император Константин употребявал всички средства за благолепието на християнския култ. С масовото преминаване на езичници към християнството, появила се нужда от нови християнски храмове. Императорът разпоредил с държавни средства да се разширят старите и да се строят нови храмове.

богове и новия чуждоземен Бог, Когото Константин почита. Ако чуждият Бог, Когото ние сега осмиваме, излезе победоносен, то ние ще го признаем и ще се откажем от своите богове. Но ако победят нашите богове, в което ние не се съмняваме, то, след тази победа, ние ще обявим война на враговете им.¹⁴

Сам Константин построил редица великолепни базилики в Антиохия и Никомидия. В Иерусалим, на мястото, дето бил погребан и възкръснал Спасителят, възникнала великолепната църква „Свети Гроб“ и „Възкресение на Спасителя“.

Тази дейност на Константин не срещала съчувствие в Рим. Тук езичеството още се държало здраво: то имало силни защитници измежду аристократическите фамилии и учените; за него на всяка крачка са напомняли храмове и другите езически паметници. Константин не обичал Рим. За новата християнска империя била нужна и нова столица. На Босфора, на мястото на Византия, с чудна бързина бил построен нов град, наречен на името на Константин. Новата столица станала съвършено християнски град.

Навсякъде били издигнати християнски храмове. Сред тях особено забележителна била построената от мрамор и разноцветни камъни голяма и великолепна църква в чест на Св. Апостоли. Статуи на езически богове и знаменити мъже били вземани от градове и храмове и поставени за украса на улици и площади; те служели като нагледни трофеи за победата на новата вяра над езичеството. Главната зала на двореца била украсена със свещени изображения, между които било и разпятието. При входа пък в императорския дворец се хвърляла в очи голяма картина, представяща самия Константин с кръстно знаме в ръка, а под нозете му лежал пронизан със стрели дракон – символ на поразеното езичество.

Грижейки се за външните интереси на Църквата, император Константин взимал голямо участие и в нейния вътрешен живот. Когато вътре в Църквата възниквали някакви спорове, ереси или разколи, той вземал мерки за тяхното прекратяване; свиквал събори, като разходите по издръжката им се изплащали от държавната каса. С личното си поведение императорът давал пример на голяма религиозност. Той изучавал Св. Писание, редовно посещавал църковното богослужение; изслушвал стоешком дълги речи на епископите, даже сам съставял религиозни разсъждения и, след превода им от латински на гръцки, който той не владеел напълно, ги произнасял пред своя

двор. През време на пътешествие той возил със себе си пътен параклис; епископите били негови любими събеседници.

С такова истинско християнско настроение Константин се отличавал до самата си смърт. Той имал намерение да се кръсти във водите на Йордан, но то не се осъществило. В 337 г. той сериозно заболял и побързал да приеме кръщение. Никомидийският епископ Евсевий извършил над него това тайнство. С внимателната си дейност император Константин спечелил общи симпатии: езичниците го поставили в реда на римските богове, а Църквата го признала за светец и равноапостол.

§3. Св. царица Елена; намиране и въздигане животворящия Кръст Господен

Усърдна помощница на император Константин в неговата християнска дейност била майка му Елена. Нейната християнска дейност се изразила главно в широка благотворителност на бедните и в построяване на много храмове в разни места на Палестина, осветени със събития из живота на Исуса Христа. С името на царица Елена е свързано великото събитие в Християнската църква – намиране животворящия Кръст Господен.

Вследствие на тежките политически сътресения, които Иерусалим преживял, и страшното разрушение на града, когато в него не останало камък на камък, местността около него дотолкова се изменила, щото християните били забравили мястото на разпятието на Исуса Христа – Голгота, още повече, че на нея било построено идолско капище. След дълго търсене, царица Елена, по указание на един престарял евреин, намерила Голгота. Според еврейския обичай кръстовете на разпнатите се заравяли на мястото на наказанието. Капището било разрушено и под него, на известна дълбочина, били намерени три кръста. Трябвало да се определи самият Кръст на Спасителя, понеже прикованата на кръста от Пилат дъсчица с надпис била махната. В това време носели мъртвец за погребение. Патриарх Макарий казал да сложат върху мъртвеца поред и трите кръста. Щом се

докоснал Кръстът Христов до умрелия, и той възкръснал. После болна жена оздравяла, когато се допряла до кръста на Спасителя. Тогава патриархът възлязъл с Кръста на издигнато място и взел да го повдига на четирите страни, показвайки го на народа. Много езичници повярвали тогава и се кръстили. На мястото, където бил намерен Кръстът, Константин построил великолепен храм в чест на Възкресение Христово.

§4. Отношението на Константиновите приемници към Църквата

Приемниците на Константин Велики, неговите деца Константин, Констанс и Констанций се отнасяли съвършено иначе към езичеството. Впрочем *Константин II* не успял да прояви както трябва своите отношения ни към старата езическа религия, ни към новата религия на Христа. Той управлявал своите владения (Британия, Галия и Испания) само три години (337–340). Бил убит във време на война с брат си Констанс.

Констанций и *Констанс* пък си поставили определена задача към езичеството – да го унищожат с един удар. Инициатор на тази насилствена политика бил *Констанций* (337–361). Като управител, *Констанций* не наследил качествата на баща си. Той нямал ни неговата опитност, ни неговата предпазливост, когато било необходимо с мъдра внимателност да се провеждат религиозни мероприятия между двата противоположни лагери. При това *Констанций* бил човек слабохарактерен и лесно могли да му влияят обкръжаващите го. Цялата му религиозна политика се внушавала от тези съветници. Те убеждавали *Констанций* и брата му *Констанс* да унищожат езичеството. В духа на подобни внушения *Констанций* издал отначало заедно с *Констанс* указ (341 г.), а после и сам няколко укази против езичеството. С тези укази идолослужението се забранявало под страх на смъртно наказание. Но тези мерки не достигали целта. Да се приложат тези укази с пълна строгост, било невъзможно. Езичеството имало още силни защитници, особено на Запад, измежду старите аристократически фами-

лии и учените, особено неоплатонците, които си били поставили задача да обновят старата религия.

Доста силно било езичеството и на Изток, особено в такива градове като Александрия и Атина. При цялата си ненавист срещу него, Констанций трябвало да отстъпва на реалната сила и да не закача тези езически центрове. Но мерките на Констанций против стария култ дали твърде вредни за Църквата резултати. Те не унищожили езичеството, но изострили отношенията на привържениците на езическата старина към християните. Това раздразнение на езичниците против християнството подготвило почва за последната борба на езичеството с християнството. Тази борба пламнала в доста остри форми при приемника на Констанций – император Юлиан.

§5. Император Юлиан; неговото отношение към Църквата (361–363)

Когато император Юлиан стъпил на престола, отношението на държавната власт в империята към Християнската църква рязко се изменило. С името на Юлиан е свързан последният опит на езичеството да заеме в империята предишното си държавно положение, което е имало до Константин. В историята на Християнската църква Юлиан е известен с позорното име на отстъпник от християнството, понеже, бидейки възпитан в християнската религия, той отстъпил от нея и искал да върне старото езическо суеверие.

Отстъпничеството на Юлиан било подготвено главно с неумелото му и небрежно възпитание в християнската религия, а отчасти и от личните му отношения към император Констанций.

Юлиан бил син на Юлий Констанций, брат на Константин Велики. След смъртта на Константин Велики, в Цариград войници избили членовете на императорската фамилия. В числото на жертвите бил и бащата на Юлиан. От многочисленото поколение на Константин Велики, освен тримата му синове, останали и двамата му племенници Гал и Юлиан. В това престъпление обвинявали Констанций, който уж по този начин искал да премахне

бъдещите претенденти за императорската корона. Гал и Юлиан съвсем случайно останали живи. Гал, поради болезненото му състояние, не представлявал никаква опасност, а шестгодишният Юлиан бил спасен и скрит в църква от Аретузския епископ Марко. До 15-годишна възраст не обръщали внимание на възпитанието на Юлиан. Предоставен на себе си, предирчив и любознателен по природа, Юлиан прочел през това време всички произведения на класическата литература. Отживелият стар свят, с неговите богове и герои, му се представял прекрасен и идеален. У впечатлителното момче започнал да се заражда езически светоглед, когато Констанций решил да се занимае с възпитанието на младите принцове. Гал и Юлиан били изпратени от Цариград в Македа, в Кападокия, и настанени в двореца на старите кападокийски царе. Братята живели в добри условия и били изолирани съвършено от света. Те виждали само поставените за техен надзор евнуси и наставници. Разсъждавайки справедливо, че християнската религия може да примори човека с неговата участ, Констанций решил да приготви принцовете към духовно знание. Юлиан бил причислен към клира, като получил длъжност четец.

Но християнското възпитание на Юлиан се водило крайно небрежно. Между неговите християнски възпитатели нямало нито един, който би могъл да завладее душата на Юлиан, към когото той би почувствал уважение. Учителите на Юлиан убили у него всяко желание по-дълбоко да се запознае с религията на Христа. Свещеното Писание му чели без ръководство и тълкувание. Християнските обреди му се стрували някакви безсмислени действия. А между това учителят му по словесност, юристът Никоклес, горещ поклонник на класическата литература, само с маска на християнин, а от все душа предан на езичеството, се оказал на висотата на своята работа. Той успял да увлече Юлиан с външните красоти на литературните и художествени произведения на класическия свят. С майсторска ръка разкрил той пред него поетическите картини из живота на боговете и героите; в митовите и сказанията за боговете той му сочил дълбок тайнствен и назидателен смисъл. При четене песните на

Омира, които той, подобно на древните рапсоди, чел напевно, учителят и ученикът плачели. Езическият светоглед на Юлиан бил вече здраво поставен.

При такова осветление на класическата литература, свещените християнски книги се стрували на Юлиан много прости и груби. Връзките му пък с тогавашните учени представители на езичеството Ливаний, Максим и Темистий окончателно завършили и оформили неговото езическо възпитание. От тях особено влияние върху него е имал неоплатоникът Максим. Той го посветил в езическите тайнства¹. Сега безвъзвратно било решено скъсването на Юлиан с християнството.

Възпитанието на Юлиан в езически дух се водило тъй изкусно, щото не породило у Констанций ни най-малко подозрение, въпреки че той поставил Юлиан още от самото начало под най-строг надзор и систематическо шпиониране. Но на това шпионство Юлиан отговорил с поразително религиозно лицемерие. Той гледал да се показва най-образцов християнин: молил се усърдно, постил, посещавал гробниците на мъчениците. На гробницата на мъченика Мама той ведно с брат си построил параклис. В Никодимия, в най-големия разгар на оживените си отношения с учените поборници на езичеството, той си обръснал главата и заживял като монах, давайки вид, че се готви да приеме монашество. От съвременниците на Юлиан само Григорий Богослов, тогава още юноша, оценил вярно това лицемерно благочестие на Юлиан. Като го срещнал в Атина, бъдещият велик светител извикал: „Какво велико зло възпитава римската империя в лицето на този юноша!“ Но това лицемерие само раздухвало омразата на Юлиан към християнството. Между това Констанций извършил още една работа, която окончателно препълнила чашата на омразата към него у Юлиан. Братът на Юлиан, Гал, който не проявил управнически способности, бил умъртвен по нареждане

¹ Посвещението, извършено при тържествена и тайнствена обстановка, където посвещаваният, минавайки в подземни пещери, ту навлизал в студ, ту се задъхвал от жегата, чувал вой на бури и печално пение, клетви и заплахи, пред очите му се мяркали призрци и видения – всичко това произвело потресаващо действие върху душата на Юлиан.

на Констанций. Сега Юлиан само чакал случай да си отмъсти за всички обиди.

Подготвяйки в лицето на Юлиан, като единствен представител на императорски род, наследник на престола, бездетният Констанций го назначил кесар в Галия (355 ж.). Тук Юлиан се прочул като отличен пълководец и администратор. Констанций и тук не го оставил спокоен. За да лиши Юлиан от военни успехи, той повикал на Изток най-добрата част от неговите легиони. Но легионите се възбунтували и провъзгласили Юлиан за император. Между Юлиан и Констанций се започнала откритата борба. Излизайки срещу Констанций, Юлиан открито се обявил за почитател на древните богове. Пътном той отварял затворените храмове, възстановявал забравени олтари, принасял изобилни жертви. Езичеството било провъзгласено за официална религия във войската на Юлиан. Кръстният знак на знамената бил заменен с образи на Митра – бога на слънцето. За да омие от себе си св. кръщение, Юлиан извършил над себе си странен обред – тавроболий. Само скорошната смърт на Констанций (361 г.) спасила империята от междуособици, и Юлиан станал едновластен император на цялата империя.

Встъпването на Юлиан на престола било посрещнато с обща радост. Констанций с неспособността си да управлява и с нетърпимостта си в областта на вярата бил еднакво дотегнал както на езичниците, тъй и на християните¹. А Юлиан обещал да премахне всички ограничения в областта на вярата. Той обявил пълна веротърпимост. И действително, всички пострадали от Констанций, поради вярско размислие с него, били върнати от заточение. Но християните в скоро време трябвало да изпитат горчиво разочарование. Ревността на Юлиан да възстанови езичеството повлякла редица такива притеснения за християните, щото от обещаната им веротърпимост не останало нищо.

Възстановяването на езичеството започнало с тър-

¹ Констанций бил полуарянин. Той с голяма нетърпимост се отнасял както към православните, тъй и към всички ония, които не мислили еднакво с него по въпросите на вярата.

жественото отричане в Цариград на Юлиан от християнството. Столицата на Константин Велики, не видяла до сега идолски храмове и жертви, скоро видяла на своите улици и площади множество идолски олтари, а самия император – в ролята на жрец. Юлиан не носил само титлата, pontifex maximus, но действително изпълнявал жреческите задължения: носил дърва, подпалвал и гасил огъня, убивал със свещения нож жертвените животни, изваждал им вътрешностите и се мъчел по тях да определи волята на боговете. Върху парите и медалите той заповядал да го изобразяват с бик и жертвен олтар. Но Юлиан чувствал, че му е невъзможно само със своите сили да закрепил западащото езичество. Заради това той се опитал да групира около себе си най-добрите представители на езичество. Той викал при себе си от всичките краища на империята ретори, софисти и философи. Мнозина дошли и без покана. Също тъй той разбирал, че грубият езически политеизъм трябва да се обнови чрез нови жизнени елементи, към което се стремили и неоплатониците. Но за обнова на езичество той, както и неоплатониците, нямал друг образец, освен ненавистното му християнство. Затова много порядки на християнската религия той искал да пренесе у езичество. Той препоръчал на езическите жреци да открият гостоприемници, да хранят бедни, да се грижат за погребение на умрели, да държат проповеди, да въведат в практика изповядването на греховете, налагането на епитимии и др. Не стига това, Юлиан смятал да въведе в езическия свят нещо подобно на християнското монашество: искал да уреди мъжки и женски манастири, където посветените на безбрачен живот и служене на боговете са могли да се предават на съзерцателен живот и да прекарват времето в благочестиво усамотение. Но такова езичество било ново за самите езичници. Жреците не могли да му съчувстват, понеже то им възлагало такива задължения, за които те не били подготвени. В християнската религия всички тези учреждения произлизали из нейния дух, а в езичество те нямали никаква връзка ни с неговото вероучение, ни с неговото нравоучение; те се явявали като чисто външни, механически прибавки към

езическата религия. Тук буквално ставало вливане ново вино в стари мехове.

Като възстановявал езичество, Юлиан употребил всички мерки, за да убие християнството. Той отнел на християните всички облекчения и привилегии, които им били дадени по-рано. При назначаване на държавна служба взели да предпочитат езичници, а християните снемали от тези длъжности само за това, защото били християни. В съдилищата към християните нарочно се допускало пристрастие и несправедливост, придружени с обиди над тяхната религия¹.

На почвата на имотните отношения християните търпели особено силни притеснения. По наредба на Юлиан, християните били задължени да върнат на езичниците всички имоти, които преминали у тях от езическите храмове, а също и самите храмове. Император Константин, когато връщал на християните техните църковни имоти, преминали при последното гонение към езичниците, заплащал загубите на езичниците от държавната хазна. Такава справедлива мярка по отношение на християните не била приложена. Християните трябвало на своя сметка да възобновяват езическите храмове, да развалят свои църкви, за да възвръщат местата, принадлежащи по-рано на езичниците. При пристрастното отношение на правителството към имотните искове на християните, езичниците започнали широко да се ползват от правото на заграбване: те предявявали иск не само за това, което по-рано принадлежало на езическите храмове, но и за това, което било всякогашна собственост на християнските църкви.

При възвръщане имотите на езичниците, християните изпадали в такова състояние, което било много тежко и мъчително за тяхното религиозно чувство. Християнската съвест не могла да се помири с исканията на власт-

¹ Християните, казвали, нямат право да се оплакват от обидите, понеже техният закон им предписва „да подлагат и другата страна на този, който ги е ударил по едната“. Отказвайки на християните правото да предявяват законни имотни искове, съдът казвал: „Християните казват, че богатият мъчно ще се спаси, ето защо ние им правим голяма услуга, като им облекчаваме пътя към небесното царство.“

та да разваля своите църкви и да възобновява езическите храмове. Християните се отказали да правят това, поради което били подлагани на мъки, затвор и смърт. Властта поискала от Марк Аретузки да заплати напълно за разрушен от него храм. Но когато се убедили, че е беден, поискали да го склонят да обещае да даде поне незначително възнаграждение. Като срещнали решителен отказ, те подложили престарелия иерарх на безчовечни мъчения: бичували го, скубели му братата, съблекли го и, като го намазали с масло, овесили го в мрежа, за да го жият насекоми под огнените лъчи на сирийското слънце.

Притесненията на Юлиан се докоснали и до образованието на християните. Той издал указ, според който на никой „галилеянин“ не се позволявало да бъде учител по класическа литература, а има известия, че той и въобще забранил на християните да посещават езическите училища. С тази мярка Юлиан разчитал от една страна да понижи образователното ниво на християните, а от друга – да ограда езичеството от нападките на учените християни. Езичеството било създадено от поетите и философите. Християнските учени, като подлагали техните произведения на всестранен разбор, подравяли езичеството в самите му първооснови. Такова подриване на своята религия Юлиан не искал и да допуска.

По този начин от оная веротърпимост, каквато Юлиан обещал в отношенията му с християните, не останало нищо. Даже самата му веротърпимост към християните се оказала коварен план за внасяне разстройство в редовете на християнското общество. Той разчитал, че като се върнат от заточение водачите на разните еретически и разколнически партии, между християните ще се надигне такава борба, която ще докара разложение на християнското общество и окончателно ще го подбие в очите на езичниците.

Но всички тези мерки на Юлиан не достигнали своята цел. Случило се тъкмо обратното. Като почувствали своя общ враг, християните от разните партии се групирани в едно цяло за борба с него. Към притесненията на Юлиан те се отнасяли с търпение, с твърда вяра, че това

е временно изпитание, изпратено на Църквата. Не постигнала целта си и мярката на Юлиан против преподаването на класическата литература от християни. Колкото и тежка да е била тази забрана, като принудила мнозина от тях да прекъснат своята работа и да се лишат от средства за живот, но и с тази мярка те се примирили. А за да бъдат запознати християнските юноши с формата на класическите произведения, някои църковни писатели се опитали да заменят забранените класически книги със съчинения с християнско съдържание. Тъй, Аполинарий Лаодикийски Стари наредил в стихове книгите на Моисей, а историческите книги на Вехтия Завет обърнал в драми. Аполинарий Млади пък изложил Евангелието и Апостолските писания по форма на Платоновите диалози.

Юлиан виждал, че неговите мерки не достигат целта си и това силно го дразнило. Още повече се разочаровал той в планете си да възстанови езичеството, когато след половин година пренесъл резиденцията си в Антиохия, мислейки от тук по-удобно да започне военни действия с Персия. В този грамаден град Юлиан видял само жалки остатъци от прежния култ. Тук той бил поразен и от крайно хладното отнасяне на езичниците към своите богове¹. Но императора очаквали още по-големи разочарования. Настъпил Аполоновият празник. Юлиан очаквал този празник да бъде тържествено отпразнуван. Той бил

¹ Близко до Антиохия, в предградието Дафна, от древни времена имало кипарисова дъбрава, посветена на Аполона. Но служенето на този бог при Констанций било изоставено – храмът бил пуст, оракулът мълчал. Като стъпил на престола Юлиан, този храм бил отворен и богато възобновен. Юлиан искал да заговори отново и мълкналият оракул. Но жрецът заявил, че оракулът престанал да предвещава, понеже до него бил погребан християнски мъченик. Този мъченик бил св. Вавила, чиито моши били пренесени в Дафна при кесарството на Гал, брат на Юлиан. Юлиан дал строга заповед: „Аполон да бъде избавен от кошунствената близост на галилейския прах.“ Християните били силно оскъргени от тази заповед: те пренесли мощите на св. Вавила с най-голяма тържественост. Но от това пренасяне те направили религиозна демонстрация. Като припев на псалмите, които били пети при пренасянето, служил стихът: „Да се посрамят поклонниците на статуи, които се хвалят със своите идоли.“ Това нещо тъй разсърдило Юлиан, че той изгубил привидното си спокойствие и лицемерна веротърпимост. Той заповядал да арестуват много християни и да ги затворят. Подложил на страшни мъки малкия певец Теодор и няколко дяконали. Само благоразумието на управителя Салюстий накарало Юлиан да се откаже от насилия над християните.

страшно възмутен, когато в този ден нито в посветената на Аполон горичка, нито в самия храм не намерил никого. Само жрецът принесъл в жертва собствената си гъска. В своя разговор с императора този жрец му заявил, че хората съвсем са забравили боговете, че не само не се довеждат при олтара жертвени животни, но няма даже жертвено брашно и масло, за да се опече в чест на бога питка и да се запали светилника. Разядосаният Юлиан се обърнал с рязък укор към антиохийци, че техният град по-малко се грижи за боговете, отколкото най-глухото селце в отдалечените краища на Понт. Като оставят без подаръци олтарите на своите богове, те „позволяват на жените си да мъкнат всичко при галилеяните, които с това хранят бедняци и с това дават доказателство в полза на своето безбожие.“

Но всички тези несполуки не спрели Юлиан. Той упорито се стремил към целта. Към времето на стоенето му в Антиохия се отнася една от най-сериозните му мерки, насочена към унижение на християнството и подравяне божествения авторитет на неговия Основател. Той искал да покаже лъжливостта на Христовите думи за запустяване на Иерусалим и че от вехто-заветния храм няма да остане камък на камък. Императорът позволил на иудеите да построят храма. Зарадвани от това, разсеяните синове на Израила се стекли от всички страни в Иерусалим и енергично се хванали за работа. Даже жените продавали своите накити и получените пари давали за построяването, а сами носили пръст в своите копринени дрехи. Угнетеният народ ликувал по случай възобновяването на своята светиня. Но, според свидетелството на християнски и на езически писатели, поставените основи били разрушени от земетръс. Изпод земята излизали огнени кълба, разстапяли сечивата и обгаряли мнозина работници. На небето се появило кръстно знамение, обградено с кръг. Кръстни знаци се появили даже на дрехите и телата на работниците. Поради това работите по построяването на храма трябвало да спрат.

Успоредно с неуспехите расло и чувството на озлобление у Юлиан. Неговата безсилна злоба срещу християните се проявявала понякога в дребнави постъпки, недос-

тойни за сериозен човек. В Антиохия, например, той наредил да попръска с жертвена кръв всички храни на пазара, но с това предизвикал само ропот между търговците, понеже християните не искали да купуват храни. После, при изплащане заплатата на войниците, той ги задължавал всеки предварително да хвърли няколко зърна тамян на горящ жертвеник. На улиците, особено на многолюдни места, той заповядал да поставят негови портрети наред с изображенията на езическите богове, щото почитта, която отдавали на императора, косвено макар да се отнесе и към боговете.

Раздразнението на Юлиан се усилвало и от отношението на езичниците към него. Неговата ревност да възстанови езичеството не срещала съчувствие ни в средата на езическата интелигенция, ни в народните маси. За народните маси реформираното езичество било непонятно. За интелигентите езичници неговата ревност към почитане на боговете, в които те отдавна изгубили вяра, била смешна¹. Даже в своите сподвижници и близки той не намерил това, което търсел, т.е. съдействие за възобнова на древната религия. Всички те били преди всичко хора с желание да си поживеят, жадни за пари и почести.

Не се знае, как щеше да свърши нарастващото в душата на Юлиан раздразнение, ако походът против персите не беше отвлякъл вниманието му от християните. Но мисълта за тях не му давала мир и в този поход. Минавайки през градовете на Сирия, той внушавал на лицата, стоящи на чело на администрацията, да работят за възобновяване на езичеството. Но неговите внушения нямали успех: малцина искрено им се отзовавали. В това време Юлиан завършвал започнатото си от по-рано съчинение „Против християните“. Походът в Персия бил съдбоносен за Юлиан. В едно сблъскване с персите един

¹ Личността на императора била сред езичниците за присмех. Те го наричали касалин, който постоянно коли добитък. В своите сарказми те не щадели даже и боговете. „Бедните богове, говорели в тълпата, изгладняха от времето на Константин, но сега се пресишат.“ Самата личност на Юлиан, простотата на обстановката и дрехите му станали предмет на зли насмешки. Намирали брадата му твърде дълга и казвали, че трябва да се отреже и употреби за върви. По стените на града се появили карикатури на дългобрад козел с императорска дилема. Уличните деца пеели пасквили с най-обидно за Юлиан съдържание.

ездач хвърлил копие и го ранил смъртоносно. Отпускайки се безсилно в ръцете на своите телохранители, Юлиан извикал: „*A vse пак Ти ме победи, Галилеянино.*“ Тези последни думи на царствения езичник били стон на умиращото езичество. В тях едновременно се изказвала и решителната присъда над езичество и е прозвучало тържественото признание за непобедимата сила на християнството.

§6. Отношението на императорите след Юлиан към Църквата. Падане на езичество

Със смъртта на Юлиан се свършило насилственото възраждане на езичество. Всички следващи императори се явяват ревностни защитници на Християнската църква. В своите отношения към Църквата те се явяват продължители на делото на Константин Велики. Първата им грижа била окончателно да унищожат езичество и да осигурят пълно господство на Християнската църква в пределите на империята. Към тази цел те отивали по различни пътища: едни действали предпазливо, други – смело и решително; едни постъпвали в духа на миланския манифест за веротърпимост, други не считали за нужно да се съобразяват с този държавен акт по отношение на езичество. Предпазливо се отнасяли към езичество близките приемници на Юлиан, императорите Иовиан (363–364) и Валентиниан I (364–375). Те намирали, че е неудобно да дразнят многочислената част от своите поданици, които изповядвали старата вяра, още повече, че държавата трябвало да се пази от нападения на варварите, и всяка вътрешна религиозна борба била неблагоприятна. Тези императори не отнемали на езическия култ правата, които му били дадени от държавата. Жреците оставали на своите места, гадателите и авгури те продължавали своите действия, весталките поддържали свещения огън. В Рим се извършвали тържествени церемонии и жертвоприношения на държавни разности. Но и при тези условия езичество тъй бързо западало, щото от 368 г. в държавните актове то почва да се нарича *religio paganorum*, т.е. вяра на селяните, религия на село-

то. Още по-бързо взело да запада езичество, когато императорите имали възможност да приложат спрямо него насилствени мерки.

Особено тежки удари нанесли на езичество императорите Грациан (375–383) и Теодосий Велики (379–395). Грациан нанесъл страшен удар на езичество в самия му център, в Рим. В негово време Рим още бил езически град. Тук имало до 400 езически храмове и много други свещени паметници. За тяхното поддържане се харчели държавни пари. В римския сенат стоял още жертвеникът и статуята на богинята на Победата. Пред тази статуя сенаторите давали клетва за вярност на законите и на императора и извършвали възлияния и кадения в началото на всяко заседание. Императорът отнел държавната помощ на езическия култ: отменено било да се дават държавни средства за извършване на езически церемонии и празнични тържества; земята на езическите храмове била конфискувана и на тях било забранено да получават недвижими имоти по духовни завещания. Весталките и жреците били лишени от държавни привилегии и държавна заплата. Сам императорът се отказал от титлата *pontifex maximus*, която носили неговите предшественици, намирайки я неприлична за християнски цар. Накрая, той заповядал да изнесат из сената олтара и статуята на Победата. Депутация от сенатори, начело със Симах, най-красноречивия оратор в онова време, се опитала да ходатайства за отмяна на последната разпоредба, но тя даже не била приета от императора.

Още по-енергично действал против езичество император *Теодосий Велики*. Той издал закон за цялата империя, според който езическият култ се приравнявал с политическо престъпление, измяна и подлежал на углавно наказание. Жертвоприношение, кадене, възлияние и други, даже нищожни прояви на идолопоклонство, влачели след себе си конфискация на тези домове и земи, където те се извършват. Налагали се различни степени наказания на онези, които влизат в езически храмове. Но при прилагане на тези закони правителството било принудено да се съобразява с обстоятелствата: където християнската партия е била силна, те се прилагали с пълна

строгост; където пък мнозинството е било на страната на езичеството, там те се прилагали или слабо, или съвсем не се прилагали. Но и без насилствени мерки старата религия била обречена на гибел.

Тази последна борба на езичеството с християнството е съдържала много драматичен елемент. На почвата на сблъскването между двете религии произлизали понякога сцени, пълни с трагизъм. Повод за това нередко давали самите християни. Някои от тях се престаравали при унищожаване паметниците на езичеството. Наред с грубите паметници на идолопоклонството, те не щадили и високо художествени произведения на езическата архитектура и скулптура. През това време са погинали много великолепни храмове и художествени статуи. Но тази ревност раздражавала езичниците и те понякога се опитвали със сила да защитят своята светиня. Тъй е станало в Александрия при разрушаване храма на Серапис. В кървавото сблъскване на езичници с християни там паднали много жертви от едните и другите. Но редом с трагичните сцени имало не малко и такива явления, които показвали в очите на езичниците, на какви фалшиви опори стои тяхната религия. Това те видели при унищожаване идола на Серапис в Александрия. Този идол имал грамадни размери, украсен бил със скъпоценности, със златни и сребърни плочи. Народът вярвал, че, ако му нанесе оскърбление, ще се разрушат небето и земята. Самите християни гледали с тревога, когато войникът, възкачил се по стълбата, замахнал своята брадва срещу идола. Но, когато му отсякъл бузата, после коляното и нищо не последвало, страхът изчезнал. От съборената долу глава на Серапис излязъл цял рояк плъхове, възбуждайки в тълпата отвращение и смях. При преглеждане на храма били открити разни безобразия, с които той се осквернявал, и разни приспособления, към които прибъгвали жреците, за да експлоатират религиозното чувство на богомолците. Вследствие на това откритие много езичници преминали в християнство.

Началото на V-ия век заварило поклонниците на стария култ в най-печално състояние. Жертвените огънове на олтарите изгаснали. Храмовете били разрушени или

обърнати в християнски църкви. Езическите обреди могли да се извършват само в най-дълбока тайна. В един от едиктите на император *Теодосий Млади* (423) е изказано даже съмнение, съществуват ли езичници. Но те още съществували. Езичеството още се поддържало от философските школи на неоплатониците в Атина. Младото поколение, възпитавайки се в тези школи, всмуквало езически идеи и вярвания. На тази последна опора на езичеството нанесъл решителен удар император *Юстиниан* (527–566). Със своя указ от 529 г. той затворил философските школи и подровил езичеството в самия му извор. С друг указ от същата година той определил езичниците да бъдат лишени от всякакви граждански права, ако в продължение на три месеци не се откажат от своето суеверие. При такива условия само фанатиците езичници в империята могли в разни кътчета, където не прониквало внимателното око на правителството, и то тайно, да изповядват своята религия. Те доживявали дните си, без надежда да видят тържеството на своите вярвания.

§7. Усилията на учените езичници да защитят пропадащото езичество и оборването им от християнските учени

В последната борба на езичеството с християнството езическите учени от своя страна се опитали да защитят падащото езичество. Те написали доста съчинения, в които, заедно с доводите в полза на езичеството, се прокарвали мисли и против християнството. Но тонът на езическата полемика е бил вече друг. В съчиненията си езическите учени вече не се подиграват с християнството, няма вече онези зли насмешки над учението на Основателя на християнската религия, което е характерна особеност на езическата полемика през първите три века. Тази съдържаност в нападите против християнството се обяснява с особеното положение на християнската религия през тази епоха. Да се напада оскърбително религията, която изповядва и защитава правителството, е било небезопасно. Единствен момент е имало, когато уче-

523/95

ните езичници заговорили против християнството със същия тон, с който говорили в по-първите времена. Това е било късовременното управление на Юлиан. Образец на такава полемика е дал сам Юлиан в своите седем книги „Против християните“. Без да изнася нещо ново, съчинението му повтаря същото, което на свое време с повече основателност било казано от Целс, Порфирий и други литературни противници на християнството. Неуспехите на Юлиан да възстанови езичеството придали особено раздражен и жлъчен тон на неговата полемика.

След Юлиан учените езичници не толкова нападат християнството, колкото, в името на свободата на съвестта и особеното разбиране на религиозната идея, се мъчат да защитят езичеството. Тъй, знаменитият римски ритор *Темистий* (ум. ок. 390 г.) писал: „Творецът на людето изисква от всички подобаващото Му поклонение, но не налага на всички подобаващото Му поклонение, а предоставя в това пълна свобода. Всеки в своя гений черпи средства за общение с божеството. Славата на върховното божество няма да се намали от разнообразните способности на неговото почитане, също тъй, както и няма да се увеличи, ако в целия свят почват да Му възнасят еднообразни моления.“ Мисълта, изказана от Темистий, е различно варирана и от другите езичници на това време. „Какво чудно, казвал префектът на Рим *Симах* (ум. ок. 400 год.), че към религиозната истина отиват по разни пътища? Тя е тъй тайнствена, щото много пътища водят към нея.“ Защищавайки езичеството, учените езичници, особено неоплатониците, били готови да поставят езическата религия, очистена от грубите народни представи и преобразувана във форма на монотеизъм, на едно ниво с християнството. Християнството и езичеството от тяхно гледище в същност са едно и също, те се отличават само с разните форми, в които изразяват своето съдържание. Толкова по-високо ще бъде, казвали те, почитането на божеството, колкото по-разнообразни бъдат формите на почитането; това разнообразие на религиозните форми съдържа повече подбуди на людето в стремежа им към благочестив живот; интеллигентните пък и философите особено трябва да се ползват от свободата на съвестта. „Филосо-

фът, казвал неоплатоникът *Прокъл*, не е свързан с никакъв определен национален култ, не страни от никоя религиозна форма, понеже той е велик жрец на вселената.“ Но, като защищавали свободата на вероизповеданието, езичниците и направо нападали християнството: тъй, те считали за грубо идолопоклонство почитането от християните на мъчениците и свещените останки; поставяли въпроса, защо Христос се явил късно, ако е трябвало да даде абсолютно истинска религия; упреждали християните, за дето допусkali насилия при унищожаването паметниците на езичеството.

Но християнските учени са дали достоен отговор на всички тези софизми на езичниците. Памфлетът на император Юлиан против християнството е намерил своите достойни противници в лицето на красноречивия *Григорий Богослов*, негов съвременник, и в лицето на *Кирил Александрийски* (*Против нечестивия Юлиан, в 10 кн.*). Лъжливата пък мисъл на езичниците, че всяко почитане, всеки религиозен култ е достоен за Висшето същество, с необикновена сила е била оборена в апологетическите речи и съчинения на *Амвросий Медиолански*, *блажени Теодорит Кирски* и *блажени Августин*. Тези християнски учени прокарвали мисълта, че на Висшето същество прилича и достоен способ на почитане и този способ на почитане съдържа в себе си не само подбуди към благочестив живот, но и действително създава благочестив живот. „Съумейте, казвал Амвросий Медиолански на езичниците, да научите хората на земята на живот небесен. Ние сме на земята, но живеем с небето. Бог, Който ме е създал, ме е научил и на тайните на небесния живот; не човек е направил това, който не може даже сам себе си да познае.“ *Блажени Теодорит* (†458), в своето съчинение „*Лекуване на елинските недъзи*“, като сравнява християнското учение с религиозното учение на езичниците, библейските пророчества – с тъмните и заплетени предсказания на оракулите, християнските апостоли – с героите и законодателите на Гърция и Рим и възвишеното нравствено учение на Евангелието – с учението на езическите моралисти, е изтъкнал превъзходството на християнската вяра пред езичеството. *Блажени Августин*

тин (†430) пък в своето съчинение *De civitate Dei* (*За града Божи*) рисува със следните думи възможните плодове на християнската религия: „Ако всички земни царе, всички народи на света, ако всички велики и длъжностни люде, млади и стари, всеки пол и възраст биха слушали и изпълнявали учението на Христа, то всички биха достигнали щастие на земята и вечно блаженство в бъдещето. Бог показал в благополучието и процъфтяването на Рим, че обществените добродетели могат да имат цена даже без истинска религия, но в същото време и научил хората, че, ако тяхната естествена доблест би била съединена и с истинска религия, те биха могли да станат граждани на такъв град, където царува истина, господства любов, продължава се вечността.“ Същото съчинение на Августина е богато и с полемическо съдържание против езичеството. Тук той подробно рисува картината на противоречия между политическите, религиозни и философски учения на езичниците, като изтъква тяхната несъстоятелност.

Християнските учени не оставяли без внимание и такива съчинения на учените езичници, които, без да се отнасят направо към християнството, са съдържали противни на християнството мисли. Тъй, езическите историци *Евнапий* (в края на IV век) и *Зосима* (в начало на V в.) в своите исторически съчинения обяснявали западането на империята под ударите на варварите с отмяната на отечествената религия и замяната ѝ с християнството. Тази лъжлива мисъл блестящо била оборена от Августин в същото негово съчинение *De civitate Dei*. Същата мисъл оборва и испанският *презвитер Павел Орозий* в съчинението си *„История против езичниците“*, в седем книги, написано по внушение на Августин. Освен посочените лица, още много други християнски учени са оставили бележити трудове с апологетичен характер. Такива са съчиненията на *Евсевий Кесарийски* *„Подготовка към Евангелието“* и *„Доказателство на Евангелието“* и *„Слово против елините“* от *Атанасий Велики*. В тези съчинения те са дали прекрасен образец на оборване на езичеството и научно обосноваване истините на християнското учение.

§8. Разпространение на Църквата

От времето на Константин Велики мисионерската дейност на Църквата взема по-широки размери. Като победила езичеството в центъра на тогавашния свят – гръко-римската империя – Църквата започва широко да се разпростира и вън от пределите на империята. В отдалечените от Рим страни, където християнството било или съвсем неизвестно, или където прониквало понякога случайно, и християнските общини съществували там незабелязано сред езическата маса, възникват сега обширни християнски църкви, които, по своето устройство, имали чисто национален характер. Няма възможност да се посочват всички пътища, по които християнството победоносно е минавало в езическите страни извън империята. Може само да се каже, че всевъзможните контакти на християните с езичниците са отваряли път на евангелската проповед между езичниците. Новите страни, където сега била насадена Християнската църква, били:

а) в Африка

а) В *Абисиния*. В първите три века християнството било насадено в Африка – в Египет и в областите на Средиземноморския бряг – Картаген, Нумидия и Мавритания. В IV-ия век към Християнската църква в Африка била присъединена нова страна, южно от Египет – *Абисиния* или Етиопия. Семето на християнството попаднало тука още в апостолско време чрез обръщане в християнство хазнопазителя на етиопската царица Кандакий. Но неговото обръщане е било единично и очевидно не оставило никаква следа в тази страна. Здраво начало на християнството било сложено тук в първата четвърт на IV-ия век от двама юноши от Тир – *Фрументий* и *Едесий* – попаднали в плен при абисинците. Подарени на абисинския цар, те спечелили влияние при двора: Фрументий получил длъжността виночерпец, а Едесий станал секретар и касиер при царя. След смъртта на царя, по молбата на овдовялата царица, тези двама чужденци

били назначени за регенти при малолетния наследник. Те не само изповядвали сами християнската религия, но и покровителствали християните, които идвали в тази страна по търговски работи. Едесий напуснал тази страна и се завърнал в Тир, където станал презвитер. Фрументий пък отишъл в Александрия и молил Александрийския епископ Атанасий Велики да даде съдействие за насаждане на християнството в Абисиния. Той молил да се открие там епископска катедра. Мъдрият светител намерил Фрументий, като човек запознат с обичаите и нравите на абисинците, за най-добър кандидат за епископската катедра и го посветил в епископски сан на Аксумската катедра. Като се върнал там, Фрументий кръстил абисинския цар Айзана и много негови поданици. Благодарение на неговите трудове, християнството било насадено здраво в тази страна. Особено важна заслуга на Фрументий към тази църква е, както се предполага, направеният от него превод на Св. Писание на абисински език. В църковно отношение Абисиния станала независима от Александрийската църква, при съдействието на която тя получила своето устройство.

Но езичеството било дълго време господстваща религия в страната. Своето окончателно обръщане в християнството Абисиния дължи на монофизитите на V-ия век. Под формата на монофизитство християнството и се утвърдило в тая страна.

б) в Азия

1) *На Кавказ.* В IV-ия в. християнството почнало да се разпространява на Кавказ. Първата област в този обширен край, удостоил се с християнското просвещение, била *Иверия*, сегашна *Грузиния*. Проповедница на евангелската истина тук била пленницата монахиня *св. Нона*. Житието ѝ разказва, че нейната мисионерска дейност ѝ била преуказана свише. Св. Богородица в съновидение ѝ дала кръст от лози, а Спасителят ѝ дал свитък с думите: „Идете, научете всички народи, като ги кръщавате в името на Отца, Сина и Св. Духа.“ Като паднала в плен при иверите, тя се прочула там с дарба да лекува болес-

ти. Самата иверска царица, благодарение на нейните молитви, била изцелена. Царят на иверите *Мириам* бил поразен от това чудо. Не малко го очудило и това, че *Нона* се отказала от всякаква награда за лекуването и молила царя само да построи храм на християнския Бог. Скоро *Мириам* сам изпитал силата на християнския Бог. Той се заблудил в гората, гъста тъмнина го заобиколила, и той изгубил всяка надежда да излезе из горските дебри. След напразните обръщения към своите богове, нему дошла мисъл да се обърне към Бога на тази чужденка. Тъмнината незабавно се разпръснала и царят благополучно излязъл на път. След това той не само построил храм на християнския Бог, но и повярвал в Него заедно с царицата. По примера на царя и царицата мнозина от техните поданици приели кръщение. За сигурното насаждане на християнството в своята страна, *Мириам* изпратил пратеничество при *Константин Велики*, с молба да изпрати в *Иверия* проповедници. Дошлите там гръцки свещеници, заедно с един епископ, просветили жителите на *Иверия* с християнската вяра. За закрепването на християнството в тази страна в VI-ия в. много са направили изпратените тука от св. *Симеон Стълпник* тринадесет сирийски мисионери. Те основали в различни места на *Грузиния* манастири, които станали просветни центрове на страната. До половината на XI-ия в. *Грузинската църква* се намирала в зависимост от *Антиохийския патриарх*, но оттогава тя станала автокефална църква. Нейният главен иерарх носи титлата католикос, с катедра в *Михет*. От *Иверия* християнството взело да се разпространява между другите племена на *Кавказ*.

2) *В Армения.* В IV-и в. с християнската вяра е била просветена *Армения*. Християнското си просвещение *Армения* дължи на своя пръв епископ *Григорий*, получил название просветител. Той бил от княжеския род *Анака*. През време на междуособица династията *Анака* била изтребена. Единствен неин представител останало едно двегодишно дете, което дойката спасила. Като получил християнско възпитание в *Кесария Кападокийска*, *Григорий* се върнал в родината си, постъпил на служба при цар *Тиридат* и го обърнал в християнство. Като станал

епископ, Григорий с необикновена ревност се заел с обръщането на своите съотечественици. Той строил църкви и манастири, грижил се да ръкополага за пастири просветени хора. След него с християнското просвещение на страната се занимавали неговите приемници по епископска катедра. Измежду тях с особена ревност в началото на V-ия в. се отличил *Исак Велики*. При него арменският учен *Месроб* изнамерил арменската азбука и превел Св. Писание на арменски език. По този начин Арменската църква се устроила на национални основи, със Св. Писание и богослужение на своя роден език.

3) *В Персия*. В пределите на Персия християнството се появило в първите три века. Към IV-ия в. тук имало толкова много християни, щото Персийската църква се делила на няколко епархии. Известни са епархиите: селевкийско-ктезифонската, сузската, амитската и тагридската. Ктезифонската катедра, на Тигър, била централна катедра на Персийската църква. Нейният епископ, с титла митрополит, имал висш административен надзор над всички християни в Персия. По църковни работи, Персийската църква се намирала в тесен съюз и постоянни контакти с Източната църква. На Първия вселенски събор тя имала свой представител в лицето на своя епископ. До IV-ия в. християните в Персия очевидно са се ползвали с пълно спокойствие. Но от средата на IV-ия в. за тях се започнали тежки времена. Случило им се да преживеят такива гонения, на каквито били подложени през първите три века християните от римската империя.

Причините за гоненията са били и от религиозен и от политически характер. Религиозни врагове на християните са били магите. Те гледали подозрително на постоянно нарастващото число на християните, като не без основание се страхували за своята отечествена религия. Евреите, които тоже били много в Персия, също тъй се мъчели да възбудят против тях общественото мнение. Но главният мотив за гонитбата на християните е бил от политически характер. Персия водила чести войни с империята. Контактите на християните по верски работи с империята давали повод на правителството да вижда в тях неблагонадеждни в политическо отношение люде.

При такъв възглед върху християните и внушенията на магите, правителството напълно вярвало на интригите, които евреите разпространявали против християните. То решило да направи от християните благонадеждни граждани, като ги обърне в отечествената религия. За достигане на тази цел то не се спряло и пред най-жестоки средства. Гонението на християните започнали при *Сапор* от 343г. За да принуди християните да приемат отечествената религия, Сапор обложил християнското население, сравнително с езичниците, с по-тежки данъци. Тези налози, разорителни за християните в материално отношение, били особено оскърбителни за тях в държавен смисъл. От пълноправни граждани, те ставали по-долни люде в държавата. Бирниците пък, хора безсърдечни, събирали при това тези налози със страшна жестокост. Първенстващият селевкийско-ктезифонски епископ на Персийската църква Симеон заявил в писмо до Сапор, че християните не могат да изпълняват такива несправедливи искания. Сапор видял в това непокорство на своите поданици. Той заплашил Симеон, че, ако християните не се подчинят на неговите искания, той „ще ги изстреби и ще заличи името им из паметта на людете.“ Симеон останал непоколебим. Раздразненият цар издал указ незабавно да бъдат арестувани епископите, презвитерите и дяконите, християнските храмове да се разорят, имотът на християните да се конфискува. Сапор твърде много искал да склони Симеон, като глава на християните, да направи макар незначителна отстъпка в полза на езичеството. Той предложил на епископа само веднаж да се поклони на слънцето, като му обещавал никога вече да не иска от него подобно нещо. Но Симеон с презрение отхвърлил това предложение. Осъдили го на смърт. Заедно със Симеон били осъдени още пет епископи и множество клирици. Всички те умрели мъченически за Христа. Мъченичеството на Симеон и неговите сподвижници предизвикало известно безпокойство у Сапор. Оказало се, че между придворните на Сапор имало не малко християни, които изразили своето съчувствие към мъчениците. Тъй, придворният евнух-надзирател на царския двор и възпитател на царя, Устазад, който лицемерно изменил на

християнството, за да си запази разположението на Сапор, осъзнал своя грях, обявил се отново за християнин и бил умъртвен. Същата участ постигнала и началника на придворните художници Фузик. Като забелязал, че един от свещениците, осъдени на смърт заедно със Симеон, взел да проявява страх, той го ободрил с такива думи: „Не бой се, Ананий, затвори за малко очите си и ще видиш светлината Христова.“ Фузик също бил умъртвен: изтръгнали му из корен езика и го промушили с нож в тила. Твърдостта на Христовите изповедници и загубата на свои приближени хора предизвикали страшно озлобление у царя. Последвал указ за общо преследване на християните, гонението взело кървав характер: в късо време в царската резиденция и нейните околности били избити без съд до 16 хиляди християни; магите и жреците съперничали с агентите на правителството в издирване на християните. Последните били подлагани на такива мъчения, каквито се прилагали към тях в римската империя в моментите на най-тежките преследвания: подлагали ги на жестоки бичувания, горили ги с главни, с железни куки им късали месата, привързвали ги между колове и ги претривали с пили. Гонението при Сапор, с малки прекъсвания, продължило през цялото негово царуване – в продължение на 38 години (343–381). След Сапор притесненията на християните, ако и не с такава сила, се продължавали и при неговите приемници. Особено тежко било положението им при *Варан V* (420–438). Гонението при него, както изглежда, паднало върху християните от знатен произход и в духовно звание. Другите християни само били стеснявани при упражняване гражданските си права и облагани с тежки налози. Средствата за принуждение на християните да се откажат от своята вяра били извънредно мъчителни. Мъченикът *Магар Сапор* бил зазидан в пещера и уморен от глад, а мъченикът *Яков* отначало бил нарязан на части и след това бил обезглавен.

Жестоките мъчения принудили много християни да бягат във византийската империя. Персийското правителство поискало да им бъдат предадени бегълците, но император Теодосий II отказал. Между персите и рим-

ляните се започнала война. През време на тази война християните показали на правителството, че то решително греши, като ги смята за неблагонадеждни поданици. Когато персите дали много пленници, Амитският епископ Акакий продал скъпоценностите на своята църква и откупил 7 хиляди пленници. Високохристиянската постъпка на епископа тъй поразила Варан, щото той прекратил гоненията срещу християните и пожелал лично да се види с този епископ. В 499 г. Персийската църква се отклонила в несториянство и се отделила от Източната църква. Контактите на персийските християни с източната империя по църковни работи се прекъснали и персийските владетели престанали да гледат на християните като на опасни за държавата люде. За Персийската църква сега настъпило спокойно време. Тя достигнала цветущо състояние, което продължило цял век; в нея широко се развивало богословското образование и мисионерската дейност между азиатското население. За жалост, тази просветителна работа на Персийската църква се отличава с несториянски характер.

4) *В Аравия*. В пределите на Аравийския полуостров християнството се появило още в апостолски времена. Ап. Павел, спасявайки се от дамаските иудеи, отишъл в Аравия и прекарал три години в тази страна. Тук са идвали в края на II-ия в. учените от Александрийската школа Пантен и в средата на III-ия в. знаменитият Ориген. За резултатите от разпространението на християнството в Аравия може да се съди по това, че тук в III-ия в. вече имало епископски катедри (Бострийска) и се събирали събори. В IV-ия в. с християнската вяра било просветено племето хомерити, което живяло заседнал живот на югозападната страна в полуострова, в тъй наричаната щастлива Аравия. Разпространител на християнството между хомеритите бил някой си Теофил, арабин по произход. Той имал епископски сан и бил изпратен от император Константин за преговори с вожда на това племе. Теофил склонил главатара на това племе към християнството, а неговия пример последвали и много от поданиците му. За жалост, Теофил бил арианин и насадил тук християнството с особеностите на арианското учение. Но за трай-

но насаждане на християнството в Аравия сериозна пречка имало в самите условия на бита на аравийските племена. Тези племена се състояли от скитници, посред които не било възможно да се създадат трайни християнски учреждения. Но и в средата на скитниците християнството проникнало не без успех. Съседството на Синай с неговите манастири развили широка благотворителност, от която се ползвали и скитащите бедуини, имало грамадно мисионерско значение за скитническите племена на Аравия. В частност, за успехите на св. вярата в тази страна способствали някои от християнските подвизници. Симеон Стълпник, който се подвизавал върху стълб, на 60 км. от Антиохия, добил такава известност, щото от най-далечни страни се стичали тълпи поклонници да го видят: хиляди скитници араби приемали християнството под влияние на неговите убеждения. Но ако по численост християните в Аравия съставлявали голяма община, то по вътрешния си бит християнството в тази страна представлявало доста тъжна картина. Освен православни, тук имало много различни сектанти – гностици, манихеи, несторияни и монофизити, които намирали в тази страна прибежище от строгите закони на империята. Много езичници и иудеи имало тук. Всички тези последователи на разни вери и изповедания водили ожесточена борба както помежду си, тъй и с православните. Тази борба пречила на Православната църква да развие пълната сила на своето влияние върху нравите на своето паство. Григорий Нисски, изпратен в Аравия за оглед на тамошните църкви, изнесъл от там тъжно впечатление: той се изказал за християните в Аравия като за люде груби и невежи. Това разнообразие на религиозни учения представляло благоприятна почва за възникване в тази страна на особена религиозна система, каквата в VI-ия в. се и яви мохамеданството, което причини страшно зло на християнския свят.

в) В Европа

В първите три века на съществуването на Християнската църква, християнството се разпространявало в Ев-

ропа предимно между романските народи и отчасти между племената, попаднали под влиянието на римската цивилизация (в Галия). В същата епоха християнството се разпространява между германските и скандинавските народи и между славянските племена в Европа.

1) *Между готите.* Между германските племена, които сменили владичеството на древния Рим, християнството преди всичко се разпространило между готите. Поселили се още в III-ия в. на границите на византийската империя, готите не могли да избегнат влиянието на християнската империя, с която те общували по разни работи. В IV-ия в. между готите имало вече толкова християни, щото имали своя епархия, чийто епископ Теофил взел участие в Никейския събор. Но по-успешно взело да се разпространява християнството между готите от средата на IV-ия в. чрез трудовете на готския епископ Улфила. Той управлявал 40 години (348–388) готската епархия и енергично се трудил да обърне готския народ в християнство. Нему готите дължат изнамирането на тяхната азбука и превода на Св. Писание на готски език. Но от превода на Свещените книги той изключил книгите на Съдиите и на Царствата, понеже тяхното воинствено съдържание би могло да възбужда природната жестокост на готите. Улфила се грижил не само за духовните, но и за гражданските нужди на своя народ. Защищавайки интересите на своя народ, той не веднаж водил преговори с византийското правителство. Император Констанций не без основание го е наричал „Моисей на готите“. За жалост, византийското правителство се придържало тогава в арианското изповедание и Улфила трябвало с цената на православието да купи съгласието на арианстващия император Валент за заселване готи в пределите на империята, в Тракия. От времето на император Валент християнството в арианска форма се и утвърдило между готите. От готите християнството в арианска форма се разпространило и между други германски племена: вандали, свеви, бургунди и лангобарди.

2) *У франките.* Особено важно събитие в историята на разпространението на християнството на Запад през тази епоха било насаждането му между франките. В V-ия

век те заемали цялата северо-източна част на сегашна Франция. За просвещението на франките много помогнала *Клотилда*, жената на техния крал Хлодвиг. Възпитана в християнството, тя употребявала всички усилия да склони своя мъж към християнството, но Хлодвиг оставал непреклонен. Силата на божеството той измервал с благоденствието на неговите почитатели, и считал достойни за почитание само такива богове, които дават победи на своите почитатели. Християнският Бог му се представял слаб, понеже не защитил от падане римската империя. Ново доказателство за Хлодвига, че християнският Бог е слаб, била смъртта на неговото дете, което с негово позволение било кръстено. Освен това Хлодвиг виждал в загубата на своето дете отмъщение на неговите богове. Но вярата му в боговете се разклатила, когато в битката с алеманите (496 г.) той бил застрашен да претърпи поражение. Самолюбивият варварин изведнъж се усъмнил в своите богове, повикал на помощ Христа и обещал да стане християнин, ако победи. Алеманите били разбити. Хлодвиг заедно с 3000 войници бил кръстен в Реймс от местния архиепископ Ремигий.

Кръщението на Хлодвиг било придружено с необикновена тържественост. Църквата била разкошно украсена, ярко осветлена и изпълнена с благоухание. Кралят, като стъпил в храма, при тържествено пение на химни, тъй бил смаян от тази картина, че попитал Ремигий: „Не е ли това царството небесно, което ми обещавате?“ – „Не, отвърнал епископът, това е само началото на пътя за там.“ Воинственият нрав на краля се проявил и в християнството. Когато епископът му чел за страданията на Спасителя, той възмутено извикал: „О, ако аз бих бил тогава там с моите франки, аз щях да отмъстя за причинените Му обиди.“

Кръщението на Хлодвиг имало огромно значение за православието на Запад. Докато другите западни владетели, с малки изключения, изповядвали християнството в арианска форма, Хлодвиг бил православен владетел. Напътван в своята църковна политика от православния архиепископ Ремигий, Хлодвиг е съдействал за разпространение на православието и отслабване на арианството

на Запад.

3) *На Британските острови*. В пределите на Британия християнството се появило още в първите три века. Тогава то било насадено главно в южната част на о. Британия, която влизала тогава в състава на римските владения. В IV-ия в. между населението на тази част на острова – бритите, имало толкова много християни, щото Британската църква се делила на няколко църковни окръзи, начело със свои епископи. Въпреки своето отдалечено географско положение, тя не стояла извън църковните течения, които тогава вълнували християнския свят на Изток и Запад. В епохата на арианската борба на много събори от това време (арелатски, сардикийски и риминийски) участвали британски епископи. Относно пък разпространението на християнството в сегашна Шотландия и на о. Ирландия не са запазени от първите векове на християнството определени сведения. Усилената мисионерска дейност между келтските племена на тези части на сегашна Англия – пикти, скоти и ири, започва в V-ия и следващите векове.

Апостол на обитателите на Ирландия се счита *св. Патрикий*, британец. Той произлизал от духовно потекло (род. ок. 386 г.). Баща му бил дякон, дядо му – презвитер. На 16 години Патрикий бил отведен пленник в Ирландия, където му дали да пасе добитък. В мъчителния плен той намирал разтуха в молитви и религиозни размисли. След шестгодишен плен той бил освободен и се върнал в своята родина. Като получил презвитерски сан, Патрикий почувствал в себе си призвание към мисионерска дейност и решил да отиде в онази страна, където бил пленник. Другарите му го раздумвали да не отива в страна на диви народи, но Патрикий останал непреклонен. Бидейки вече в епископски сан, той пристигнал в Ирландия (431 г.). Мисионерската работа започнал с голяма настойчивост. Опасността от езическото население, както лично за него, тъй и за обрънатите от него в християнство, не намалявала неговата енергия. С трудовете на Патрикий Християнската църква твърдо била устроена в Ирландия. Той изнамерил ирландската азбука, основал много манастири, които станали просве-

тителни центрове не само в Ирландия, но от тях излизали мисионери за Шотландия и близлежащите острови. Патрикий умрял в дълбока старост¹.

В средата на V-тия в. Британската църква преживяла силни сътресения. Тук се явили нови завоеватели – англосаксите. Те завладели южната част на острова – предишните римски владения – и поробили бритите. Това завоюване било придружено със страшен разгром на Британската църква.

Според свидетелството на историка на Английската църква Беди († 735), „обществените и частните здания били разрушени; много епископи и свещеници били избити в олтарите; много народ бил изстребен с огън и меч; жертвите на тази жестокост оставали непогребани. Жителите се скривали в горите, мрели от глад, изселвали се из своето отечество; мнозина били обърнати в роби и попаднали в езичество. Само малка част християни-брити намерила убежище в планинските окръзи Валис, Кронвалис и Къмбърленд. Но, откъснати от останалия свят, те подивели, просвещението между тях западнало. Латински – тогавашният литературен език – бил забравен.“

Завоевателите основали тук седем англо-саксонски кралства. Като се отнасяли враждебно към покореното племе, англо-саксите били враждебни и към християнската религия. Едва столетие след заселването им на острова, между тях взело да се разпространява християнството. За просвещението на англо-саксите много съдействал папа *Григорий Велики Двоеслов*. Продаваните на пазара англо-саксонски пленници възбудили у него съчувствие, и той решил сам да се отправи в страната на англо-саксите за евангелска проповед. Но римският народ, който горещо обичал Григорий, го раздумал. Тогава Григорий се възползвал от първия случай, за да изпрати там мисионери. Кентският крал Етелберт се оженил за принцеса Берта, християнка, от франкския дом. Като условие на брака било уговорено кралицата да има право

¹ Годината на смъртта му е неизвестна: едни сочат 460 г., други – около 493 г.

свободно да изповядва своята религия. С нея заминал и един француски епископ, Летард. Григорий Велики се възползвал от това обстоятелство и отправил там цяла мисия от 40 човека (595 г.), на чело с монаха *Августин*. Успехите на мисията надхвърлили очакванията на Григорий: Етелберт се кръстил и изказал желание и всички негови поданици да приемат кръщение.

В случай на успех в работата, на Августин било дадено право да открива епископски катедри. Като получил епископски сан, Августин основал своята катедра в Кент (сега Кентърбъри)¹. Григорий Велики внимателно следил успехите на мисията: той я снабдявал с църковни принадлежности, мощи, богослужбни книги, давали подробни наставления на мисионерите, разрешавал различни недоразумения. Здравно основана в кентското кралство, Християнската църква с успех взела да се насажда и в другите англо-саксонски държави.

Англо-саксонската църква, като устроена при прякото участие на Римската църква, станала в подчинено отношение към нея, признавайки висшата юрисдикция на нейния епископ. Но наред с тази църква в Англия имало Древно-британска църква, която никога не е била в зависимост от Римската църква. Григорий Велики искал да обедини тези църкви и да ги подчини на общата централна власт на Рим. Но тези опити дълго време нямали успех. На това обединение пречила от една страна националната вражда на бритите към своите поробители – англо-саксите, а от друга – известната разлика в обредите на Англо-саксонската и Древно-британската църкви. Тези обреди се отнасяли до времето на празнуване Пасхата и особения начин на носене косата от духовенството. Празнуването на Пасхата в Древно-британската и Ирландската църкви не съвпадало с празнуването ѝ в Римската църква. Тези църкви се водили по предишния пасхален кръг, който в Римската църква бил заменен с нов, с по-точни изчисления (на Викторин Аквитански (457 г.) и на Дионисий Малки (525 г.)). Относно носенето на косата

¹ С това ранно възникване на кентърбърийската катедра се обяснява особеното привилегировано положение и в наше време на кентърбърийския архиепископ като примас на Англия.

от духовенството, особеното е било, че римското духовенство, подражавайки на трънения венец на Спасителя, стрижеело темето на главата си, като отнасяло своя обичай към ап. Петър; древно-британското и ирландското духовенство пък остригвало във вид на полумесец цялата предна част на главата до ушите. На тези различия се придавало такова значение, че по-строгите от ирландските епископи отказвали да общуват с римското духовенство даже на почвата на житейски отношения. Всички преговори на Августин и неговите приемници за обединение на тези църкви в обредите с Англо-саксонската църква останали без успех. Едва в началото на VIII в. някои от древно-британските църкви, а после и останалите до края на това столетие, се съединили с Новоанглийската църква, отказали се от своите обредови особености и признали централната власт на Рим.

4) *В Германия.* В VI-ия в. се започнало усилено разпространение на християнството в пределите на сегашна Германия. За състоянието на християнството в тази страна до това време не са запазени пълни сведения. Несъмнено, християнството е проникнало тук рано. Още в първите векове, според свидетелството на Иринея и Тертулиан, между поклонниците на Тор и Один имало и изповедници на Христа. Но до VI-ия в. тук нямало благоприятни условия за насаждане на християнството. Германия лежала на пътя на бурни народни движения, които като ураган минали през нея в IV и V вв. Азиатските орди на готи, хуни, вандала и други унищожили тук всички следи на християнството. Едва когато новите германски племена заели определени места в Европа, християнството взело да се разпространява между тях. В VI-ия в. тук се явили проповедници от съседните християнски страни Галия, Британия, Франция и Ирландия. Обаче тяхната дейност била без общо ръководство и църквите, които те основали, нямали единно устройство и обреди. Но в VIII-ия в. тук се явил английският монах *Винфрид* (род. ок. 680 г.), приел после име *Бонифаций*. Той се счита за апостол на Германия и организатор на Германската църква. За мисионерска дейност Бонифаций се подготвил с предварителен дълъг манастирски живот. На подвизите

на мисионерството той се отдал вече в зряла възраст (на около 40 години) и със запас от широк житейски опит. Неговата мисионерска опитност достойно била оценена от папата и той го избрал за оръдие да подчини германските църкви на папския престол. Папа Григорий II посветил Бонифаций в епископски сан (723 г.). Бонифаций дал клетва във всичко да се подчинява на наместника на ап. Петър, да бъде във всичко верен на интересите на Римската църква. С неуморна ревност се заел той за обръщането на езичниците. Със собствени ръце унищожавал той паметниците на езичеството, сякъл свещените дъбрави и дървета. Възведен в архиепископски сан, той основал своята катедра в Майнц (745 г.)¹. Дейността на Бонифация се увенчала с пълен успех: всички църкви на Германия, както основаните от него, тъй и възникналите по-рано, той поставил в зависимост от Рим и им дал еднообразно устройство. Своята мисионерска дейност Бонифаций завършил с мъченическа смърт: бил убит от фризите в 755 г., на 75-годишна възраст.

5) *Между славянските народи; подвизите на св. св. братя Кирил и Методий.* В средата на IX-ия в. християнството взело да се разпространява между славянските народи. Първото славянско племе, което получило християнско просвещение, били *славяно-българите*, живущи на Балканския полуостров. За обръщането им съдействала сестрата на българския княз Борис, Теодора. Тя живяла от самото си детинство като заложница в Цариград и там била възпитана в християнството. Тя повлияла на своя брат Борис; той се кръстил (864 г.), а по негов пример взели да приемат християнството и неговите поданици. Явилите се в България гръцки епископи и свещеници устройли Българската църква. Но тя получила своето завършено устройство, когато богослужението и четенето Слово Божие – Библията – били преведени на роден език. Това велико богатство Българската църква дължи на трудовете на св. св. Кирил и Методий, от чийто превод на богослужебните и свещени книги на

¹ С това историческо значение на Майнц се обяснява първенството на майнцкия архиепископ и в днешно време.

славянски език тя се възползвала.

Едновременно с България Християнската църква се насаждала в *Моравия* и *Панония*. Тук мисионерската работа ръководили непосредствено апостолите на славянския свят св. св. Кирил и Методий.

Св. св. Кирил (в мире Константин) и Методий са родени в гр. Солун. Баща им Лъв бил помощник на военния началник в Източна Македония, където имало особено много славяни. Майка им Мария била благочестива жена и имала славянски произход. Двамата братя получили първоначалното си образование в родния си град. Константин е роден в 827 година, а Методий – 815г. Методий бил известно време управител на една славянска област на Балканския полуостров. По-късно Методий приел монашество в един манастир на планината Олимп, в Мала-Азия. Константин се учел в придворната Магнаурска школа в Цариград заедно с наследника на императорския престол Михаил III, негов връстник. След завършване на образованието си под прякото ръководство на учения сенатор Фотий, после Цариградски патриарх, Константин бил назначен за библиотекар при Цариградската патриаршия, а по-късно и за учител в Магнаурската школа. Той притежавал големи познания по философия, езикознание и диалектика. Нему били възлагани важни политико-религиозни мисии пред халифа в Багдад, хазарите в Кримския полуостров и иконоборците, които той извършил с пълен успех. При хазарите отишъл с него и брат му Методий, игумен по това време на манастира „Св.Полихрон“ при град Кизик, на Мраморно море. След кратко време в този манастир постъпил и Константин. Те и двамата променили високото положение в света на манастирска келия. Посред молитви и подвизи на усамотение, у тях съзряла мисълта да се посветят на мисионерска работа между славяните. За да имат успех в тази работа св. св.Братя изнамерили славянската азбука (855 г.) и започнали да превеждат свещените и богослужбени книги на славянски език. Скоро те трябвало да оставят манастирското усамотение. Хазарите, живущи в Крим, се обърнали към император Михаил, с молба да им изпрати учители, способни да спорят с

мохадеманите и иудеите, които разпространявали своето учение между тях. Били изпратени св. св. Братя. Като свършили с успех това пътуване и като обърнали мнозина към Христа, те пак се върнали в манастирското усамотение и продължавали да превеждат свещените книги на славянски език.

В 862 г. се изпълва заветната мисъл на св. св. Братя да се посветят на мисионерство между славяните. Моравският княз Ростислав проводил пратеници при император Михаил, с молба да изпрати в Моравия проповедници на християнството, които да знаят славянския език. По предложение на императора, Кирил и Методий заминали за там. Моравия в църковно отношение влизала в състава на западния патриархат и била подчинена на папата. Тук вече работели немски мисионери, но нямали успех. Те предлагали на славяните Библията и богослужението на неразбран за тях латински език; вследствие на това християнството мъчно се прихващало; новообърнатите били слабо запознати с истините на вярата и оставали в душата си езичници. Освен това, немското духовенство отблъсвало моравците със своето користоловие, като ги обременявало с разни налози. И затова моравците крайно се зарадвали, когато узнали, че от Византия идат нови проповедници и им носят Словото Божие на роден език. Св. св. Братя били посрещнати тържествено в Моравия.

Като се заселили във Велеград, св. св. Братя с успех започнали своята просветителна работа. Моравските князе Ростислав и неговият племенник Светополк и мнозина други приели кръщение. Четенето на Св. Писание и извършването на богослужението на славянски език предизвикало голяма радост между моравските християни. Внимателното пък отнасяне на славянските просветители към техните духовни нужди предизвикало общи симпатии към тях. А немското духовенство изгубило всяко доверие в страната. То се оплакало в Рим, че новите проповедници проповядват ерес и въвеждат богослужение на славянски език. Папа Николай I повикал св. св. Братя в Рим. Кирил и Методий пламенно защитавали в Рим своето дело и водили силни спорове с онези лица от

римското духовенство, които твърдели, че Св. Писание може да се чете и на друг език, а богослужението да се извършва само на онези езици, на които била написана дъсчицата на кръста на Спасителя. Папа Адриан благословил делото на св. св. Братя. Но Кирил не издържал нанепосилните усилия. Той умрял в Рим на 14 февруари 869 г., на 42 години. Преди смъртта си Кирил дал завет на своя брат да продължава започнатото дело за просвещение на славяните: „Ние, казал той, като два вола карахме с теб една бразда. Аз падам, моят ден се свърши; но ти недей помисля да оставиш трудовете на учението; между славяните ти по-скоро ще намериш спасение.“

Методий сам се върнал отново в Моравия. Но понеже в Моравия се започнали междуособици, Методий се преселил в съседното княжество Панония, и като получил архиепископски сан, продължавал с предишната ревност своята работа. Немското духовенство усилило своите интриги против Методия и постигнало даже да го заточат в един швабски манастир, където той проживял около три години. Моравският княз Коцел издействал да бъде освободен. Методий пренесъл своята дейност пак в Моравия. Но враговете му постигнали, щото папа Йоан VIII да забрани славянското богослужение. Методий за втори път отишъл в Рим и там защитил своето дело. Папата разрешил славянското богослужение, с условие, че Евангелието ще се чете на гръцки или латински език. Като се завърнал от Рим (880 г.), Методий до самата си смърт неуморно се трудил да устрои и закрепил славянската църква в Моравия. На 6 април 885 г. св. Методий починал с тежко предчувствие, че злите интриги ще погубят неговото дело в Моравия. Наистина, след неговата смърт немското влияние в Моравия се засилило и учениците на Методия били изгонени от Моравия и дошли в България. В Моравия в богослужението взели да се въвеждат латински обреди и славянският език взел да се заменя с латински.

Из Моравия християнството се разпространило в *Бохемия* и *Полша*, а също между сърбите и хърватите, живущи в северо-западната страна на Балканския полуостров. Но само в България и Сърбия делото на св. св.

Братя се запазило в пълна чистота. В Полша пък и Бохемия в X и XI вв. славянското богослужение било изтикано и заменено с латинско. У хърватите, макар и да се запазил при богослужението славянски език, то се извършва по латински обред и самите книги са написани не с кирилица, а с глаголица. На това разрушение на славянската църква не само в Моравия, но и в други славянски страни, с достойна за по-добро използване енергия, е съдействала Римската църква. Още приживе на славянските първоучители папите гледали на тяхното дело неodobрително. А след раздялата на църквите, когато Рим започнал да обвинява Източната църква във всякакви ереси, се започнало открито порицаване и гонение на просветителните трудове на св. св. Братя. В папските послания славянският език се наричал варварски и се искало задължително да бъде заменен с латински. Забранявало се да се посвещават на църковни длъжности лица, които знаят само славянски език. Запечатвали се църкви, където се извършвало богослужение на славянски език, унищожавали се славянските книги. Накрая в 1061 г. папа Александър II в своята була нарекъл св. св. Братя еретици, а тяхната писменост – готска, арианска.

6) *У скандинавците*. Почти едновременно със славянските народи, в първата половина на IX-ия в., се започнало просвещението с християнската вяра на скандинавските народи, населяващи Дания, Швеция и Норвегия. Техен просветител бил монахът от корбейския манастир *Ангсгар* (р. ок. 801 г.). Него наричат „апостол на Севера“. От самото си детинство той се отличавал с благочестие и възторжено настроение. Той бил способен към религиозни видения, които тъй често се повтаряли в живота му, щото той привикнал да вижда в тях насоки относно своето поведение във важни случаи на живота си. Самото му повикване на проповед у езичниците, според разказа на неговия биограф, му било указано във видение от самия Спасител. „Иди, казал му Господ, и проповядвай на езичниците Словото Божие.“

Своята проповед всред скандинавците Ангсгар започнал от *Дания*. Съдействие му дал датският крал Харалд, приел християнството от по-рано. Център на своя-

та дейност Ангсгар избрал мястото Хадеби, срещу Шлезвиг. Ангсгар уредил тук училище за деца, в което обучавал в християнската вяра откупените от робство датски деца. Но Харалд със своите строги мерки спрямо езичниците – разрушение на езическите храмове и разни видове притеснения – предизвикал бунт против себе си и бил изгонен от Дания. Заедно с него трябвало да напусне Дания и Ангсгар.

Но Ангсгар скоро имал възможност да пренесе своята дейност в *Швеция*. При немския император Людовик Благочестиви дошла делегация от Швеция (829 г.). Пратениците, между друго, заявили на императора, че техните съотечественици са разположени благоприятно към християнството и го молили да им праги учител. Предложено било на Ангсгар да замине за там. Ангсгар пристигнал в Швеция, бил приет внимателно от краля и, със съгласие на народното събрание, получил право свободно да проповядва новата религия. Проповедта му имала успех; между обрнатите бил управителят на окръга Херигар, който построил в своя чифлик първата християнска църква. Людовик Благочестиви бил много доволен от резултатите на Ангсгаровата мисия. Просветителен център за скандинавските народи сега бил избран гр. Хамбург. Тук била открита архиепископска катедра и за пръв Хамбургски архиепископ бил назначен Ангсгар. На мисионерската дейност на Ангсгар силно пречили не само езичниците, но и разбойници-нормани. При едно тяхно нападение Хамбург бил изгорен и ограбен. Ангсгар бил принуден да бяга. Той се лишил от своята църква, от своя манастир, от своята библиотека. Но тези пречки не намалявали неговата енергия: до самата си смърт той неуморно се подвизавал да обърне езичниците-датчани. Не забравял той и своите духовни чада в Швеция. Там той е ходил в 853 г. и издействал да се позволи на мисионерите свободно да проповядват християнството в тази страна. Ангсгар умрял в 865 г. Благодарение на неговата мисионерска дейност, християнството било насадено между скандинавците тъй здраво, щото могло вече със собствена сила да измества езичеството. Действително, две столетия след Ангсгара, християнството станало

господствало изповедание у скандинавските народи.

§9. Бедствия на християните

а) *През време на великото преселение на народите.* Като се разпространявала външно и благоустройвала вътрешно, Християнската църква в епохата на вселенските събори е преживяла и редица тежки изпитания. Тези изпитания се наченали за нея от втората половина на IV-ия в., в епохата на тъй нареченото велико преселване на народите. По хода на историческите съдбини на сцената на всемирната история в IV-ия в. изпъкват нови народи от германската раса, които се заселват в разни места на западната римска империя и съвършено променят политическата и етнографската карта на Западна Европа. Тези нови племена са: готи, свеви, вандалите, бургунди и лангобарди. Преди да се заселят окончателно в Западна Европа, те са причинили много зло и на Църквата и на държавата. Въпреки че много от тези племена били запознати с християнството, но те били още груби диваци. За сравнително кратко време християнството не е могло да превъзпита техните нрави. А затова техните нападения в разни места на християнската империя били придружавани със страшни прояви на всевъзможни варварства: насилия, грабежи, опустошения и други такива. Тъй, през време на своето движение, до окончателното си заселване в Галия и Испания, готите в течение на 33 години (377–410) опустошили Македония и Тракия, почти цяла Гърция, Северна Италия и най-после самия Рим (410). Вандалите опустошили цветущата Картагенска църква. В продължение на цял век (429–533 г.) християните от тази църква били подхвърлени на такива изтезания, щото картината на техните страдания не може да се опише. Доста е да се каже, че с думата вандализъм взело да се характеризира проявата на всичко диво, грубо, разрушително. В завършък на бедствията на западните християни, в половината на V-ия в. се явили нови завоеватели – *хуните*. Като страшен ураган преминали те по Западна Европа до самия Париж, оставяйки навсякъде следи на страшни разрушения. Техният вожд *Атила* се запазил в паметта

на народите с име „бич Божи“. При този погром на страни и градове погинали много църковни учреждения – храмове, манастири, изчезнали много паметници на класическата и християнска древност. Като не говорим за обикновените християни, много епископи, презвитери и дякони били осакатени и избити.

б) *От персите*. Още по-тежки изпитания през тази епоха са постигнали Източната църква. Нейни врагове се явили персите и арабите. През нееднократните свои нападения на източната империя, персите причинявали страшни беди на Православната църква. Особено тежко било за Църквата нахлуването на персите в империята при Хозрой II. Персите се промъкнали в самото сърце на империята, стигнали до Халкедон, близо до Цариград, и цели десет години стояли на лагер пред столицата, на отсрещния бряг на Босфора (611–622). В същото време друг персийски отряд се вмъкна в Палестина и произвежда там страшни опустошения. При превземането на Иерусалим, на персите помагали евреите, които се събрали там от разни места, на брой около 26 000. Като превзел този град, Хозрой разрушил храмовете, осквернил св. места, разграбил съкровищата, събрани от подаянията на поклонниците в светите места на Палестина. Патриарх Захарий бил отведен в плен; откаран бил в Персия и животворящият кръст на Спасителя. Околностите на Иерусалим също били разграбени. Във време на този погром били избити 90 000 християни, много от тях нарочно били купени от иудеите, за да ги избият. Много християни намерили прибежище в Египет при Александрийския патриарх Иоан Милостиви. Този фанатизъм и тази жестокост спрямо християните били проявени поради това, че тази война имала религиозни подбуди. Хозрой искал да замени християнската религия на империята с персийската религия на Зороастър. На предложението на Иракъл за мир, Хозрой дал на пратениците му такъв отговор: „Ако царят се откаже от Разпнатия и се поклони на слънцето, ще дам мир“. Опасността, която заплашвала християнството, подигнала до висока степен религиозното въодушевление на гърците. За попълване хазната, Ираклий иззел и насякъл пари от църковните

съдове. Усилил собствената си войска с наети отреди и нанесъл жестоко поражение на персите; той се вмъкнал в тяхната страна (628), разрушил много храмове и угасил свещения огън в Тебарма – месторождението на Зороастър. Християнските пленници, заедно с патриарх Захарий, били възвърнати, а също тържествено бил повърнат в Иерусалим и животворящият кръст Господен. Това събитие е увековечено с уреждането на празника „Въздвижение Кръста Господен“ (14/27 септември).

в) *От мохамеданите*. Но най-опасен враг за християнския свят се явили мюсюлманите. Първи последователи на мюсюлманството станали жителите на Аравия, които и нанесли първия голям удар на Православната църква на Изток. На почвата на разнообразните религиозни учения – езичество, иудейство и християнско сектанство в разни форми, които били намерили прием в тази страна, било възможно да се създаде тук нова религиозна система. И тя действително се явила в лицето на исляма. Организатор на новата религия бил Мохамед (род. ок. 570 г., ум. 632). Новата религия оглеждала в себе си, като в огледало, всички разнообразни религиозни вярвания в Аравия. Тя представлява от себе си смес от християнски, иудейски и езически религиозни учения. Основният догмат на мохамеданството е: „Няма Бог, освен Бога, Мохамед е негов пророк.“ В лицето на Исуса Христа Мохамед също признавал истински Божи пратеник, достоен за всяка чест в този век и в бъдещия. Но той, Мохамед, стои по-високо от Него. Той е изпратен да възвърне християните и иудеите на правия път, от който те са се отклонили. Моисей и Исус, казвал той, са се радвали, като са предвиждали идването на пророка, който ще бъде по-славен от тях. Мохамед – това е евангелският утешител, най-великият и последният от Божиите пратеници. Нравственият и обредовият закон на Мохамед се състоял в предписване обрязване, очистване, пости, пътувания в Мека, молитви и милостиня. Всякакво иконно изображение се отхвърляло като идолопоклонство. Но не с това се осигурявал успехът на Мохамедовото учение, неговото разпространение и господство на Изток. Успехът на исляма се състои в това, че организато-

рът му напълно е приспособил своето учение към чувствата и инстинктите на източните народи. Той допуснал многоженство и наложничество в най-широки форми и обещал на своите последователи в задгробния живот рай с чувствени удоволствия. От друга страна пропагандата на исляма и отношението на своите последователи към другOVERците той облякъл в такива примамчиви предписания, които били способни да възбудят в тях фанатизъм и да предизвикат прояви на най-диво насилие и зверства.

„Който не иска да повярва в исляма, се казва в Корана, е по-лош пред Бога от животно. Приканвайте християните и иудеите да повярват в исляма. Воювайте със своите врагове в защита на вярата. Вярващите, които са пожертвали имота си и са дали кръвта си за исляма, ще се удостоят с небесни благословения и ще се поселят навеки-веков в място, приготвено им от Бога, в градини, напоявани от реки, в царството на най-висшето блаженство. Падналият в бой ще получи прошка на греховете си. В последния ден раните му ще блестят и благоухаят; ангелски крила ще им израстват намясто отсечените членове; райски хурии ще бъдат награда за тяхната доблест и вяра.“

Като обещава на верните, особено нападналите в битка, награди в бъдещия живот, ислямът ги осигурява материално и в този свят. Животът и имотът на победените се давали на разположение на победителите. Най-красивите пленници-жени ставали наложници на борците за новата религия. А за да могат мюсюлманите да се отдават на свещена война и същевременно да не страдат житейските им интереси, ислямът допускал да се търпят в мюсюлманските държави и другOVERци като работна сила: те били длъжни да плащат данъци и да изпълняват разните повинности. Възбуждайки в своите последователи фанатизъм и своекористие за свещената война, ислямът убивал в тях, с учението за съдбата, чувството на страх пред смъртта. На мюсюлманина се внушавало, че комуто е определено да умре в известно време, той ще умре и на своето легло, а комуто е съдено още да живее, той ще остане жив и посред най-големи опасности.

Фанатизирани с такова учение, подлъгани да се обо-

гатяват чрез военни грабежи, арабийските племена се сплотили под знамето на своя пророк и се вдигнали да покоряват чужди страни и народи. Като разрушителен ураган преминали арабите по разни места на византийската империя. В продължение на 70 години (634–707) те покорили Палестина и Сирия, Египет, много гръцки средиземноморски острови до самата Сицилия и цяла Северна Африка, а в края на VIII-ия век византийската империя била принудена да им плаща данък.

Завоеванията на арабите били съпроводени със страшен фанатизъм. Цветущите патриархати на Изток: иерусалимски, антиохийски и александрийски били разрушени – от тях останали само имената. Християнското население, ако не е приемало исляма, било обръщано в робство. Много храмове, манастири, паметници на християнското изкуство и ценни ръкописи били унищожени. При завладяването на Египет (640 г.) била изгорена знаменитата Александрийска библиотека. Изобщо, вредата, която те нанесли на Източната църква, била голяма. Арабите поставили началото на мюсюлманското владичество на Изток, което продължава и до сега.

ОПРЕДЕЛЯНЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ ДОГМАТИЧЕСКОТО УЧЕНИЕ НА ЦЪРКВАТА НА ВСЕЛЕНСКИТЕ СЪБОРИ

§10. Причини за свикване на вселенските събори

Като победила напълно гръко-римското езичество в пределите на империята и като склонила към подножието на кръста Христов много народи и извън нейните предели, Християнската църква одържала в тази епоха още по-блестяща победа над своите вътрешни врагове – лъжеучителите. Първите пет века на този период (313-843) били време на особено напрегната борба на Църквата с еретиците и на особено усилена работа на богословската мисъл. На богословската мисъл в тази епоха предстоела двойна задача: от една страна било нужно да опровергае еретическите учения, а от друга – да даде точно определение на онези истини на християнската вяра, които били изопачавани в лъжеученията на еретиците. Тази задача се е достигала и с единоличните сили на християнските богослови, и с общата колективна дейност на Християнската църква. Отделните богослови и християнски мислители в своите творения разяснявали и разработвали църковното вероучение. Колективната пък дейност на Църквата се изразявала в оценка на техните мнения и в изработка на определения по едни или други въпроси. Израз на тази дейност на Църквата били вселенските събори. Усилената съборна дейност на Църквата е най-важното явление на това време. Четвъртият и следващите векове били, може да се каже, разцвет на съборната дейност на Християнската църква. Правителството не само не пречело на тази дейност, но, напротив, я насърчавало. Разходите по свикване на съборите и издръжката на техните членове правителството изплащало от държавната хазна. Благодарение на това станало възможно да се свикват събори в такива размери, за каквито по-рано не могло и да се мисли. По-рано, когато прави-

телството гледало подозрително на всякакво събрание на християните и още по-подозрително към събранията на предстоятелите на Църквата, на съборите участвали епископите само на един или друг църковен окръг; сега на съборите участват епископите на целия християнски свят. Тъй като с понятието гръко-римска империя се свързала представа за целия свят (вселена), то и съборите от този род получили название *вселенски*.

Главна причина за свикване вселенските събори били появилите се заблуждения по най-важните въпроси на християнското учение. За борба с тези лъжеучения не е било достатъчно опровергаването им в съчиненията на православните богослови: тези съчинения не са могли да имат задължителна сила за всички, при това те били достъпни на малцина. А предвид на това, че тези ереси често обхващали твърде обширни области от Християнската църква, против тях били безсилни и определенията на поместените събори. Техните определения имали значение в границите само на онзи църковен окръг, където те се събирали. Единственото оръжие, годно при тези условия да срази лъжеученията, бил гласът на цялата Църква, израз на който били вселенските събори. Определенията на вселенските събори, като израз на общо-църковното съзнание, били задължителни, като правило на вярата, за всички православни християни.

Освен догматическите определения, вселенските събори са разрешавали въпроси, които се отнасяли и до други страни на църковния живот: църковното управление, богослужението, църковната дисциплина и други такива. С тази дейност на вселенските събори се постигало единство във вътрешното и външното благоустройство на църковния живот.

§11. Богословски спорове на Изток. Определяне учението за божеството на Сина Божи

Първ резултат на вселенската съборна дейност на Християнската църква било определянето догматическото учение за Сина Божи. Изначално вярване на Църк-

вата относно този догмат е било, че второто лице на Св. Троица, Син Божи, е личност, равна на Бога Отца. Това вярване е изразено в много писмени паметници на църковната литература от доникейския период.

В най-стария паметник „Учение на 12-те Апостоли“ Исус Христос се нарича „Син Божи“; в посланията на Климент Римски Той се нарича „Жезъл на Божието величие, в който се съдържат Божието могъщество и сила, сияние на Божието величие, чрез което, като в огледало, ние виждаме чистото и пресветло лице на Бога.“ В друго послание, приписвано на Климент, той се нарича Бог и съдия на живите и мъртвите. Нему се приписва творческа дейност наравно с Бога Отца. В посланията на Игнатий Богоносец е изразена ясно мисълта, че Христос преди вековете е бил в Отца и не е роден във време. В творенията на Иринеи Лионски единството на Отца и Сина се утвърждава с несъмнена яснота. „Логос, според неговото учение, съставлява неразделно единство с Отца, Той е съвечен Нему; Сина той нарича видим Отец, а Отца – невидим Син.“

Но от друга страна древните църковни писатели са изказвали и мисли за неравенство на Сина с Отца, за Неговото подчинено отношение към Бога Отца, за Неговия произход във време. Но тези несъгласни с църковното учение мнения са били често последица на липсата в онова време на точна богословска терминология. А вследствие на това у църковните писатели на доникейския период се забелязвало понякога противоречие по един и същ въпрос. Тези колебания по дадения въпрос изисквали определената му и точна формулировка, която да бъде задължително правило на вярата за всички членове на Православната църква. Такова определение е и дадено на Първия вселенски събор (325). Най-близък повод за това дала арианската ерес.

§12. Арий и неговото учение

Арианството се явило в 20-тых години на IV век в пределите на Александрийската църква. Същността на арианството се изразява в следното положение: *Син*

Божи не е роден, а е сътворен. Той по природа не е единосъщен на Бога Отца. Основател на това учение бил *Арий*, презвитер на Александрийската църква. В клира на Александрийската църква Арий заемал доста видно място. Към него се отнасял с уважение александрийският *епископ Александър*. Той му поръчал да търкува Св. Писание в църквата, построена, според преданието, на мястото на мъченическата смърт на евангелиста Марко. Със строгостта на своя живот и с мекото си отнасяне с енорияшите, Арий спечелил обща любов между тях. На богословстването на Арий се отразило неговото образование в Антиохийската богословска школа. Разсъдъчната насока в тази школа, стремяща се към ясно, отчетливо и напълно разбрано за разума разкриване на истините на християнската вяра, като по възможност се изхвърля от тяхното съдържание тайнственият елемент, наложила своя силен отпечатък върху богословското мислене на Арий. Църковното учение, че Син Божи, като съществува от вечност, в същото време се ражда из същността на Отца, се представя необяснима тайна за обикновения човешки разум. В това Арий виждал вътрешно противоречие. Ако Син Божи съществува от вечност, Той не може да бъде роден; ако Той е роден, то не може да бъде вечен. Освен това, църковното учение, че Синът е роден из същността на Бога Отца, според Арий, не може да бъде прието и за това, защото то извиква представа за отделяне на едно същество от друго, и в понятието за Бога в него се внася материалистически елемент. Той взел да учи, че ако Син Божи е роден, то очевидно е имало време, когато Той не е съществувал, имало е време, когато Бог не е могъл да се нарича Отец: понеже нямал син. Син Божи не е съществувал безначално, Той е получил Своето битие във време. Самия ход на Неговото произхождение Арий представял като акт на творческата воля на Бога Отца: Син Божи е сътворен. Да се допусне, че Той, макар и във време, е бил роден от Отца, според Арий, не може, понеже с акта на раждането се съединява представа за отделяне на едно същество от друго и в понятието за Бога по такъв начин се внася материалистичен елемент. Като същество сътворено, Той не единосъщен с Отца.

Природата Му е съвсем друга, неподобна с природата на Бога Отца. Той не притежава абсолютните божески свойства: всемогъщество, всезнание, безгранична светост. Но при това и като творение Той заема изключително положение между всички твари. Той е извикан към битие преди вековете и времето; Той е надарен с преимуществени пред всички твари божествени съвършенства и в такава степен е надарен с творческа сила, щото станал творец на видимия свят. По висотата на своите съвършенства Той може да се нарече, макар и не в пълен смисъл на тази дума, и Бог и Син Божи.

По такъв начин учението на Арий за Сина Божи било диаметрално противоположно на учението на Църквата по същия въпрос¹. Крайният извод от това учение е било отричането догмата за изкуплението на човешкия род чрез смъртта на Сина Божи². Своето учение Арий се мъчил да обоснове с цитати от Свещеното Писание и да го подкрепи с авторитета на предишни църковни писатели, особено Ориген. Всички свидетелства на Спасителя за ограничеността на Неговата природа, всичките факти на Неговия земен живот, в които се е показвала немощ на Духа Му³, Арий претълкувал в духа на своето учение. Той ги отнасял не към човешката природа на Христа, както това изисквало православното учение, а към божествената. А за да може тези недостатъци на човешката природа на Христа по-удобно да пренесе върху Неговата божествена природа, Арий учил, че във въплътения се Син Бо-

¹ То силно напомняло гностицизма. Гностицизмът поставя между височайшия Бог и ограничения свят цял ред божествени същности (еони), постепенно обясняващи откъм сила и величие, съобразно с отдалечаването им от висшия Бог и приближаването им към ограничения свят. Арианството само скъсило гностическата стълба на духовните същности, като я заменило с една халка – Сина Божи, създаден от Отца във времето, и Който на свой ред създава света. Арианският Син Божи е същото, което е Димиург на гностиците.

² Отричането догмата за изкуплението произлязло по следния начин. Човекът със своето грехопадение нанесъл оскърбление на Бога – същество безкрайно: за изкупване на греха била нужна също тъй безкрайна жертва. Такава жертва е могло да принесе същество, равно на Бога Отца – Единородният Син Божи. Но като същество, според Арий, сътворено, Син Божи не е могъл да принесе такава жертва и да стане Изкупител на човешкия род.

³ Моят отец е по-голям от Мене (Иоан. 14, 28); За онзи ден и час никой не знае, нито небесните ангели, а само Моят Отец (Мат. 24, 36). Фактът на молението, съединение с мъка на духа в Гетсиманската градина, и др.

жи имало само тяло човешко, душата пък на това тяло съставлявало Неговото ограничено божество.

Александрийският епископ Александър, към чиято епархия принадлежал Арий, се опитал да го убеди да се откаже от своята заблуда. Но Арий останал твърд и взел да разпространява своето учение. В пределите на александрийския окръг се появили негови съмишленици, между които имало двама епископи и около 20 презвитери и дякони и множество девственици. Тогава Александър свикал в Александрия събор (321 г.), осъдил учението на Арий, а самия него и единомишлениците му отлъчил от Църквата. Тогава Арий заминал на Изток, в Палестина, и намерил силна поддръжка в двамата епископи, близки на император Константин Велики: Евсевий Никомидийски и Евсевий Кесарийски (в Палестина). Евсевий Никомидийски взел напълно под своя закрила Арий, понеже изцяло споделял неговото учение. Той свикал събор в Никомидия и признал Арий за православен. Арий започнал с успех да разпространява своето учение на Изток, като го излагал в достъпна за простия народ форма. Той съставил особен сборник Талия (песнопойка), в който в стихотворна форма изложил своето учение; написал особени песни за воденичари, моряци и пътешественици. Арианската ерес взела да се разпространява много бързо. С простотата и разбираемостта на изясненията по засегнатия въпрос, тя подкупвала и примамвала хората. Започнали се горещи спорове не само между духовенството, но и между народа; споровете се водили страстно и често довеждали до бой и кръвопролития.

§13. Първи вселенски събор (325 г.)

Император Константин, който се грижил за мира в Църквата, бил много огорчен от започналите се вълнения. Той се опитал миролюбиво да изглади спора. С Осия, епископ кордубски, той изпратил послание до Александър и Арий. От това послание се вижда, че императорът не е знаел същността на работата. От една страна защитниците на Арий му представили, че възникналият спор между Арий и Александър се отнася до един

неважен въпрос. От друга – от посланието на александрийския епископ Александър до него, императорът видял, че противниците на Арий придават преголяма важност на този въпрос. Поради това посланието на Константина се отличава с неустойчиви мнения и явни противоречия в съжденията. Очевидно, императорът не е искал да обижда ни едната, ни другата страна. Като направил бележка на Александър и Арий за това, че възбуждат безполезни спорове, император Константин представя предмета на спора ту маловажен и безразличен, ту важен до такава степен, че той превишава силите на човешкото разбиране; ту кани Александър и Арий съвсем да млчат относно спорните предмети, ту позволява да спорят, но да спорят спокойно, без гняв и раздразнителност. „Но работата бе отишла тъй далеко, казва историкът Евсевий, щото да се спре тя с едно послание беше невъзможно.“ Между това Осия донесъл на императора, че спорът се отнася до най-същественния християнски догмат. Сега Константин изменил своето мнение. За възстановяване на мира в Църквата и разрешение на спора, както по този въпрос, тъй и по други (например за празнуването на Пасхата), императорът решил да свика вселенски събор.

На 20 май 325 г. във Витинския град Никея се открил съборът, на който присъствали 318 епископи. На събора пристигнали епископи не само от страните, влизащи в състава на римската империя, но и от страните, намиращи се извън нейните граници. Тук имали свои представители Персийската, Готската и Скитската църкви. Тъй като ариянската ерес възникнала на Изток и главно там получила силно разпространение, мнозинството от членовете на събора били епископи от източната половина на империята. От западната половина на събора били: Осия Кордубски, Цецилиян Картагенски и двама представители на римския епископ Силвестър – презвитерите Вит и Викентий. Сам Силвестър, поради преклонна възраст, не могъл да се яви на събора. По своите особености и образование събраните епископи представлявали голямо разнообразие. Едни от тях се отличавали с широко богословско образование, със знание на църковната литература и силна диалектика. От тях забележи-

телни били: *Евстатий Антиохийски*, *Александър Александрийски*, *Осия Кордубски* и *Маркел*, епископ анкирски. Другата група, която била особено силна, се състояла от епископи, отличаващи се с простота и искреност на своята вяра; православния догмат те съзърцавали със силата на своето непосредствено чувство; ариянската диалектика с всичките ѝ казуистически тънкости за тях нямала никакво значение. В тази група имало много изповедници, пострадали за Христа в предишните гонения и още носещи на тялото си следи от своите страдания. Най-забележителни членове на тази група били: *Пафнутий* от Тиваида, *Спиридон* от Тримифунт (на о. Кипър), *Николай Мирликийски чудотворец* и *Яков* от Низибия.

Двете тези групи по своето единомислие съставлявали внушително мнозинство на събора. Ариянската партия била представена на събора доста слабо. Числото на преданите на Арий епископи достигало едва 20. Но затова на страната на арияните били двама от най-видните и особено силни по своето влияние върху Константин епископи: *Евсевий Никомидийски* и *Евсевий Кесарийски*, учен историк и приятел на Константин Велики. Освен епископите, на събора имало много презвитери и дякони, пристигнали тук заедно със своите епископи. Необикновеното и небивало събрание на предстоятелите на християнския свят привлекло вниманието даже на светски люде. Някои езически учени и философи влизали в спор с членовете на събора по религиозни въпроси. Председател на събора, както предполагат, бил най-старият по години епископ *Евстатий Антиохийски*¹. Още преди откриване съборните заседания между епископите несъмнено станала размяна на мисли и групировка на единомислени групи. След откриване заседанията на събора се очертали три течения на богословската мисъл по спорния въпрос. Едно – строго ариянско, начело на което стоял *Евсевий Никомидийски*. Негов девиз било положението, че Син Божи има съвсем друга природа, не-

¹Понеже актовете на този събор не са запазени, определено и не може да се каже, кой е бил председател на събора. Мислят, че председателството на събора по ред са водили александрийският и антиохийският епископи. Други сочат председатели *Евсевий Кесарийски* и *Осий Кордубски*.

подобна на природата на Бога Отца. Тази партия получила название *аномеи* (гр. дума *ἀνόμοιος* – *неподобен*). Друго – умерено, заемащо среда между православие и строгото арианство. Привържениците на това направление учили, че природата на Сина Божи е подобна по своята същност на природата на Бога Отца: Синът е подобосъщен на Отца. Оттук произлиза и названието на тази партия – *омиусияни* (гр. дума *ὁμοούσιος* – *подобосъщен*). Начело на това течение стоял Евсевий, епископ Кесарийски. *Третото* направление било строго православно, което твърдо поддържало изповеданието, че Син Божи по същество е равен на Отца. Император Константин вземал дейно участие в събора. Без да се меси в догматическите спорове, без да оказва натиск на коя да е от съборните партии, императорът преследвал едничката цел – да стигне примирение между всички партии. „Не се бавете, казва той в своята реч на събора, о приятели, служители Божии и раби на общия наш владика Спасителя, не се бавете да разгледате причините на нашия раздор в самото начало и да разрешите всички спорни въпроси с мирни постановления. С това вие ще угодите на Бога и ще доставите преголяма радост на мен, вашия служител.“ „Кротко беседвайки с всекиго, казва Евсевий, царят беше някак усладителен и приятен. Едни убеждаваше, други съветваше, трети хвалеше, като скланяше всекиго към единомислие, и накрай достигна, щото съгласува понятията и мненията на всички относно спорните предмети.“ Но този оптимизъм на историка не отговаря напълно на действителността. Такова съгласие между членовете на събора в действителност не се достигнало.

С откриване на съборните заседания между православните и арианите се започнали оживени спорове. Освен епископите, в споровете вземали участие и учени презвитери и дякони. От дяконите с особена сила на красноречие и необоримост на доводите се отличавал младият дякон на Александрийската църква *Атанасий*, изпълняващ длъжността секретар при своя епископ. В лицето на Атанасий арианите видели сила, опасна за тяхната партия. Православните, начело с Евстатий Ан-

тихийски, разбили всички доводи на арианите в защита на тяхното учение. На арианите било доказано, че тяхното учение съдържа вътрешно противоречие. Считайки Сина Божи твар, те все пак Го признават за Творец на видимия свят, т.е. приписват Му такова могъщество, което е свойствено само на Бога. Упорството на арианите излагало на голямо изпитание търпението на православните. Споровете вземали разгорещен характер¹.

Евсевий Кесарийски, водачът на полуариянската партия, предложил на събора да приеме символа на неговата църква. Този символ бил в същност православен: в него Син Божи се наричал и Бог от Бога, и роден от Бога-Отца преди всички векове. Но в тази своя редакция, той вече не отговарял на изискванията на момента. В него нямало указание за отношението на природата на Сина Божи към природата на Бога-Отца, което съставлявало същността на разногласието между арианите и православните. Арианите били готови да приемат този символ, понеже и те наричали Сина Божи в свой смисъл Бог, и те допускали раждането Му преди всички твари, разбирайки това раждане в смисъл на произлизане от нищо. Православните намирали за нужно да внесат в символа такъв израз, който точно да указва единството на божествената природа на Отца и Сина. Такъв израз било понятието „*единосъщен*“. Но за да не възбуди нови спорове, православните предложили на императора да го внесе от свое име.

Предложеното от императора допълнение към символа било прието от събора. От тогава думата „единосъщен“ станала знаме на православната партия и тя получила название *омоусияни* (гр. дума *ὁμοούσιος* – *единосъщен*). Съставен бил символ, който бил наречен *никейски*. Този символ завършвал с началните думи на осмия член: „и в Дух Свети“. Във втория му пък член точно е изложено учението на Православната църква за Сина

¹ В споровете вземал участие и великият светител Николай Чудотворец. Има запазено предание, че ревнителят на вярата не издържал хулните думи на Арий и го ударил по бузата. Отците на събора се възмутили от това действие и го лишили от епископски сан. Но по небесно видение санът му бил отново възвърнат.

Божи. В противоположност на арианството Син Божи е наречен тук „Единороден“, „Единосъщен на Отца“, „роден и несътворен“. Арианите били подхвърлени на анатема. Арий и неговите малцина поддръжници били пратени на заточение. Не бил пощаден и еп. Евсевий Никомидийски, който отказал да подпише осъждането на Арий. Предписано било съчиненията на Арий да се изгорят. Запазването им се считало за престъпление. Дейността на събора не се ограничавала само с догматическата страна. На него били съставени 20 правила (канони) относно църковната дисциплина, разрешени били въпросите за празнуването на Пасхата и кръщаването на еретиците.

§14. Арианството след никейския събор; подвижите на св. Атанасий в борба с него

След Никейския събор арианството не само не отслабнало, но още се и усилило. Арианите употребили всички усилия, за да възтържествува тяхната партия. Преди всичко те настояли да бъдат върнати от заточение главните представители на арианството. Те успели да внушат на император Константин, че Арий и неговите привърженици са осъдени неправилно, по недоразумение. Константин лесно се поддавал на такива внушения, понеже главната и постоянна негова задача е била да възстанови мира в Църквата. Императорът извикал Арий в Цариград. Арий му представил изповедание на своята вяра, съставено в безупречни библейски изрази; но в това изповедание той отминал с мълчание това, което било ябълка на раздора между арияни и православни. Той не споменал за „единосъщието“ на Сина Божи с Отца. Императорът помислил, че Арий се е разкажал и го освободил от заточение¹.

¹ Тъй обикновено представят работата. Но мъчно е да се допусне, че императорът, който сам, макар и по чужда инициатива, предложил да се внесе в символа израза „единосъщен“, не е забелязал липсата му в изповеданието на Арий. Естествено е предположението, че желанието му за църковен мир и прекращаването на споровете го подтиквали да не дава особено значение на догматическите тънкости.

По същия начин били освободени и получили своите катедри и другите ариански епископи, които изпратили свои покаятелни писма.

Сега арианните употребили всички усилия да свалят от катедрите им главните защитници на православието. По техните интриги бил лишен от катедра Евстатий Антиохийски. Но целият натиск на тъмните сили на арианството бил съсредоточен срещу личността на Атанасий. Те виждали, че докато православните имат такъв борец за своето дело, тяхната партия няма да постигне успех. Заради това борбата на арианите след събора се превърнала в борба с личността на Атанасий.

Скоро след Никейския събор починал св. Александър (326 г.). Александър искал негов приемник да бъде Атанасий, и желанието на светителя се изпълнило. Въпреки младата му възраст – Атанасий бил на 30 години – той, по общо желание на клира и народа, бил избран за приемник на Александър. Встъпването му на александрийската катедра било начало на драмата, центърът на която бил животът на този светител.

Още на Никейския събор арианите видели в лицето на Атанасий страшен свой противник. Сега, с издигането му на висш иерархически пост, неговият изобличителен глас против арианството трябвало да звучи по-силно и по-авторитетно. Затова арианите употребили всички средства, за да бъде *свален Атанасий*. Те не могли да простят на Атанасий за неговия решителен отказ да приеме Арий в общение с Църквата и да го възстанови в сан, след като той бил върнат от заточение и бил признат от арианските епископи за православен. Арианите се опитали да очернят Атанасий в очите на императора. Те не се спирали пред никакви клевети. Те го обвинявали, че той взимал налози от църквите, че поддържал връзки с враговете на империята, че заплашвал да спре внасянето на храна от Александрия в столицата; говорили, че той умъртвил епископ Арсений и с отсечената му ръка се ползва за магесничество, обвинявали го в нецеломъдрен живот. Атанасий тържествено опровергал всички тези клевети. На събора в Тир (335 г.) той представил епископ Арсений жив и с двете ръце. Жената, която арианите

уговорили да обвини Атанасий в съжителство с нея, не могла да посочи Атанасий, понеже никога не го била виждала. Тези изобличения тъй раздразнили враговете, щото те се нахвърлили върху Атанасий и едва не го удушили. Император Константин не вярвал на тези клевети, но той виждал, че додето Атанасий бъде на катедрата, вълненията в Църквата и борбата на партиите ще продължават. Ценейки повече от всичко мира в Църквата, Константин решил временно да пожертва личността на Атанасий. Той го свалил от катедрата и го изпратил на заточение в град Трир, в Галия (336 г.).

След отстраняването на Атанасий, арияните поискали Арий да бъде възстановен в сан презвитер на Александрийската църква, но при неговото появяване в Александрия избухнало такова вълнение, че той трябвало да бяга. Тогава привържениците на Арий измолили от Константин позволение той да бъде причислен към клира на Цариградската църква. Цариградският епископ Александър, човек слабохарактерен, нямал сили открито да излезе против императорското разпореждане. Той се обърнал с гореща молитва към Бога, щото Бог да не допусне да бъде свидетел на такова светотатство и молил по-добре сам да умре. В навечерието на присъединяването му към Църквата, Арий, заобиколен от свои привърженици, минавал по улиците на града и весело с тържествен тон разговарял за предстоящите церемонии. Естествена нужда го заставила да слезе от коня и да се отдалечи. Скоро след това го намерили мъртъв. Православните видели в това достойно Божие наказание на еретика (336 г.).

Наскоро умрял Константин Велики (337 г.). Преди смъртта си той си спомнил за Анастасий и заповядал да го върнат от заточение. Волята на бащата изпълнил синът на Константин II, управител на Галия. При тържествено ликуване на своето паство Атанасий отново заел своята катедра. Но тържеството на Александрийската църква не било продължително. Покровителят на Атанасий, Константин II, умрял наскоро (340 г.), а източният император Констанций излязъл горещ защитник на ариянството. Макар той да поддържал не строгото ариянство, а полуариянството, но православните му били

ненавистни. Облягайки се на неговото съчувствие, ариянските епископи на събора в Антиохия (341 г.) осъдили Атанасий. Атанасий заминал на Запад при папа Юлий. Папата приел страдалеца съчувствено; той свикал събор, който осъдил действията на враговете Атанасиеви, а него признал за законен архиепископ на Александрия¹. Осем години Атанасий прекарал далеч от своето паство. Братът на Констанций, западният император Констанс, се застъпил за изгнаника и поискал от Констанций да възвърне Атанасий. Констанций изпълнил искането на своя брат, и Атанасий пак се върнал в Александрия (346 г.).

Но тържеството на Атанасий не било продължително. Император Констанс бил убит в борба с пълководеца Магненций (350 г.), а император Констанций, като станал единовластен управител на империята, решил сега съвсем да сломи православието. Благодарение хитростите на ариянските епископи, Констанций получил в това време ново доказателство, че истината е на страната на арияните. Заел се да отмъсти за убийството на брат си, Констанций силно се съмнявал за изхода на борбата. Той очаквал в един храм известието за изхода на битката. Епископът-полуариянин Валент, който бил с императора, пръв получил известието за победата на войските на Констанций и го поздравил с победата. На въпроса на Констанций, от къде той е получил тази вест, хитрият ариянин отговорил, че ангел му я известил. Като се уверил сега окончателно в светостта на ариянското изповедание, Констанций не се стеснявал от никакви насилст-

¹ Западният император Констанс, желаяйки да се прекрати разделението между Изток и Запад, убедил брат си Констанций да свика събор, който да се занимае с въпроса за Атанасий, а така също и с вероучението. Било решено съборът да се състои през 343 год. в гр. Сардика (София). Тук дошли и православни и ариянски епископи. Но последните, като видели, че православните епископи са мнозинство, напуснали Сардика и заминали за Филипопол (Пловдив), дето си устроили свой събор. На тоя събор ариянските епископи потвърдили 4-я антиохийски символ (341), осъдили Атанасий, папата и някои други епископи. А отците на Сардикийския събор признали Атанасий за православен и го възстановили на александрийската катедра, потвърдили Никейския символ и осъдили предводителите на ариянството, участващи във Филипополския събор. Вместо помирение, сега настъпило пълно разделение между Изток и Запад - Бележ. прев.

вени мерки спрямо православните. На събора в Медиолан (355 г.) той с гола сабя в ръка поискал осъждането на Атанасий. Много епископи, които имали мъжество да защитават Атанасия, били отправени на заточение, а техните катедри дадени на арияни. След това Констанций издал заповед насилствено да изгонят Атанасий от Александрия. През време на всенощно бдение около 5000 войници обиколили храма, в който Атанасий извършвал служба. На войниците било заповядано да хванат Атанасий жив или мъртъв. Войниците нахлули в храма, почнали да тъпчат и бият молещите се и да грабят църквата. Но Атанасий, като се възползвал от тъмнотата и теснотата на улиците, успял да се скрие и избягал в египетските пустини, където намерил защита между пустинножителите. Претърсени били много манастири и монашески келии, но Атанасий не намерили.

След избягването на Атанасий, всички църкви в Александрия били предадени на арияните. Православните се събирали за богослужение нощем по гробищата, но и тук ги нападали с военна сила, разгонвали ги и ги подхвърляли на всякакви оскърбления. Едва след смъртта на Констанций, при император Юлиан, Атанасий бил върнат от заточение. Юлиан разчитал, че с връщането на Атанасий ще се почне такава борба между партиите, която съвсем ще разстрои Църквата. Сметките му обаче излезли неверни. Но когато видял, че със своята дейност Атанасий внесъл умиротворение в своята църква, той решил пак да го изпрати на заточение; Атанасий отново се отдалечил в пустинята. След Юлиан, при неговия приемник Иовиан, Атанасий пак се върнал в Александрия. Но при император Валент, строг ариянин, положението на Атанасий пак се разклатило.

Валент (364–378) се отнасял към православните още по-враждебно. За неговото отношение към православните говори следната варварска постъпка с цариградските клирици. Православните от Цариград, притеснявани от арияните, се опитали да потърсят справедливост и безпристрастие от Валент. Те пратили при него около 80 клирици, които да му връчат тяхното оплакване. Императорът заповядал на префекта да ги качи на кораб и да

ги изпрати на заточение. Но всред морето корабът бил запален, не без знанието на императора, и като огнена клادا плавал по морето, гонен от силен вятър. Една част от клириците изгоряла, а другата – се издавила. Те са причислени към лика на светците (паметта им се празнува на 3 септември ст.ст.). Валент не могъл да не обърне внимание на Атанасий. Той издал указ да бъде заточен. Този път александрийското паство с риск на живота си се застъпило за своя архипастир. В Александрия се започнало такова вълнение, че Валент трябвало да отмени своя указ. След това Атанасий спокойно до смъртта си управлявал своята църква.

Със своя живот великият светител показал висок пример на мъжество и твърдост в своите убеждения. Нито за един миг той не се е поколебал в тях, като е рискувал всички житейски изгоди; нито педя отстъпка не е направил той на своите противници; до края на своя живот той с риск на живота си отстоявал никейското изповедание на вярата. Св. Атанасий умрял 75-годишен старец в 373 г.

§15. Временното тържество на ариянството

Благодарение на тази деспотическа поддръжка на императорите Констанций и Валент, арияните вземали надмощие над православните. Те завзели всички важни катедри на Изток. Цариградската катедра от времето на православния епископ Александър (338 год.) постоянно се заемала от арияни. Православните нямали нито един храм за богослужесни събрания. В Антиохия, след свалянето на Евстатий, станал разкол; в Александрия ставали страшни вълнения по повод възкачването на ариянски епископи на катедрата, вместо изгонвания Атанасий. От Иерусалимската катедра бил свален православният епископ Кирил. Смелите защитници на православието се намирили в заточение. Наистина, православни епископи на Изток е имало още много, но те нямали мъжество да излизат открито, и мълчали. Ариянството проникнало даже в най-отдалечените затънтени кътчета на Източната църква – в Югозападна Аравия. Изглеждало, че вълните

на ариянството окончателно се залели православие на Изток, и ариянството ставало там господстващо изповедание. По-малко се проявило ариянството на Запад. В пределите на Римската църква то нямало успех. Отличаващият се с практичност римлянин малко се интересувал от отвлечени догматически въпроси. Само в Медиоланската църква ариянството свило доста трайно гнездо, и доста силно се разпространило между готите, благодарение усилената дейност на Улфил. За нещастие на Източната църква, между Изток и Запад почти нямало общение.

§16. Нови лъжеучения – на Маркел, Фотин и Аполинарий Млади

Тежкото положение на Източната православна църква било създадено не само от борбата с ариянството. Тя трябвало да се бори още с нови лъжеучения, възникнали в тази епоха. Такива били лъжеученията на Маркел, Фотин и Аполинарий Млади.

Маркел, епископ анкирски (†371 г.), бил човек със строго православно мислене, участвал в Първия вселенски събор, обаче в ревностната си борба с арияните, сам, без да подозира това, изпаднал в ерес. Като утвърждавал, противно на арияните, тъждеството на природата на Отца и Сина, той дотолкова сближил тези две ипостаси, че започнал да отрича предвечното съществуване на Сина Божи като лична субстанция. От всички названия, които в Св. Писание се употребяват за Сина Божи, той намирал напълно отговарящо на Неговата същност названието „Слово“ (Логос). Като особена божествена сила, Словото е съществувало вечно в Бога, но лично битие не е имало. Лично битие Словото не получило и тогава, когато се проявило като творческа сила при създаване на видимия свят. Лично Логосът е започнал да съществува едва от момента на въплощението, и тогава започнал да се нарича Син. Отричайки предвечното лично битие на Логоса и считайки го особена иманентна сила на Божеството, Маркел се доближил до учението на Павел Самосатски. Допускайки от друга страна лично битие на Ло-

госа само от известен исторически момент, от времето на въплощението му в Исуса Христа, Маркел направил отстъпка на ариянството. Не по-малко своеобразно е учението и на Маркел за царството Христово. Царството Христово той разбирал като царство на въплотилото се Слово. То не е тъждествено с вечното царство на Логоса, съзаруваш на Отца. Понеже Логосът се е въплотил за света, то царството Му ще има край, щом като бъде постигната целта на въплощението. Царството на Христа ще стане царство Божие. Син Божи ще престане да съществува в плът, Той пак ще се върне в първичната форма на своето битие, като се слее с Бога Отца.

Фотин. Възгледите на Маркел довел до крайност неговият ученик *Фотин*, епископ сирмийски. Маркел в своето учение само граничил с учението на Павел Самосатски. Като не признавал на Логоса лично предвечно битие, той всетаки виждал в него особена същност, иманентно пребиваваща в Бога. Фотин направо учил, че Логосът не е нищо друго, освен божествен разум. Исус Христос не е въплощение на Логоса, а обикновен човек, роден по обикновен начин. Божеството Му се е явило като последица от Неговите лични заслуги. Божествената сила Му е предадена не в момента на раждането, а във време на кръщението. По такъв начин учението на Фотин напълно съвпадало с учението на древните монархияни-динамисти.

Аполинарий Млади, лаодикийски епископ (от 362 г.). Учението му се отнася до новия догмат – съединението на двете естества в Исуса Христа. Арий, защищавайки своето учение, разрешавал този въпрос тъй: Син Божи при въплощението е приел само тяло, а душа Му било Божеството. Аполинарий се опълчил срещу тази точка на ариянското учение, но не се съгласявал и с църковното вярване, че Христос имал пълна човешка и пълна божеска природа. Да се допусне това, разсъждавал Аполинарий, би значило да се допусне, че Христос имал два ума – ум божески и ум човешки. Но умът по своята природа представлява такава основна способност, с която се определя цялата душевна дейност. При два ума в Христа, у Него могли да възникват предразположения към

действия от противоположен характер: едни биха се определяли от Неговия божески ум, а други – от човешкия. По този начин би се разрушило единството на личността в Христа. У Него би били две лица – два Сина: един по природа, друг по усыновяване, един достоен за поклонение, а друг – не. Ако се покланяме на целия Христос, то бихме паднали в идолопоклонство, и вместо Троица, би се получила четворка. После, под влияние на човешкия ум, способен да се подчинява на ниски, греховни влечения на човешката природа, у Христа биха могли да се появят греховни наклонности, и Той не би могъл да даде пример за пълна победа над греха. За унищожение на греха е нужно духовната дейност у Исуса Христа да се определя от такъв мощен ум, който не би се поддавал на греховни влияния. Такъв ум може да бъде само божественят ум. С тези основания Аполинарий дошъл до такова решение на въпроса за съединението на двете естества у Христа: Христос при въплощението е приел тяло и неразумна душа, а за ум у Него е било Божеството. Само при такова условие, според Аполинарий, се е постигнала победата на Христа над смъртта. За да победи смъртта, Христос трябвало да умре тъй, както умира човекът: както при смъртта на човека от неговото тяло се отделя разумната му душа, тъй при смъртта на Христа от Неговото човечество трябвало да се отдели Неговото Божество. Ако Христос би имал пълна човешка природа, то страданията и смъртта Му биха се отнасяли до тази природа и не би имали изкупително значение.

Това учение е било еретическо. Изводът от него е – отричане догмата за изкуплението. Човек е паднал с пълната си природа, с цялата си природа той трябвало да участва и в делото на изкуплението. Между това в делото на изкуплението участвали само тялото и неразумната душа на човека, и отсъствала разумната му душа, именно оная част на неговото същество, която е била главна виновница за неговото падане.

Всички тези лъжеучения имали свои, макар и малко, последователи. Те предизвиквали борба, с която се усложнявало и без това тежкото състояние на православие то на Изток. При такова положение на работите, за тър-

жеството на православието била потребна особено енергична дейност от страна на Църквата. Потребни били такива поборници за православието, какъвто бил великият Атанасий. Такива борци Църквата е дала в лицето на Василий Велики и Григорий Богослова на Изток и Амвросий Медиолански на Запад.

§17. Подвизите на Василий Велики, Григорий Богослова и Амвросий Медиолански в борбата с арианството

Василий Велики изпъкнал още при живота на Атанасий като решителен борец против арианите и техните силни покровители. Той добре разбрал, че само с общи сили може да се надвие врагът, и затова сгруппирал около себе си православните епископи от Изток и влязъл в контакт със западните епископи. Той се старал да им докаже, че православието на Изток не е умряло, и канил западните епископи да посетят Изток. Но папа Дамас хладно и даже пренебрежително се отнесъл към поканата на Василий. Тази дейност на Василий не допаднала на император Валент. Чрез своя префект Модест той се помъчил да го привлече на своя страна. Василий решително отказал. Модест взел да го заплашва с отнемане имота му, с заточение и смърт, но в отговор чул следните думи: „Няма какво да ми вземете, понеже, освен книги, друго аз нямам; от заточение не се боя, понеже навсякъде земята е Господня, а смъртта само ще ме доближи до Бога“. Модест бил поразен от този отговор. „Досега никой не е говорил тъй с мене“ – казал той на светителя. „Навярно не ти се е случвало да говориш с епископ“ – скромно отвърнал Василий. Сам император Валент лично се явил да убеди Василий. Той бил поразен и от силата на словото у светителя, и от тържествеността, с която извършвал богослужението, тъй щото и сам се подал на неговото влияние и заповядал да прекратят гоненията срещу православните. Но арианската партия успяла да окаже върху императора такъв натиск, щото Валент издал указ за заточаване на архиепископа. На архиепископа било заповядано да замине нощем от града, за да не се появи ня-

какво вълнение между народа. Но в оная нощ, когато трябвало великият светител да тръгне на заточение, опасно заболял шестгодишният син на Валент. Изкуството на лекарите се оказало безсилно. Императрицата заявила на мъжа си, че насън ѝ било открито, че болестта е изпратена като наказание за оскърблението на архиепископа. Валент бързо отменил заповедта и попросил молитвите на светителя. Детето оздравяло. След това светителят спокойно управлявал своето паство до смъртта си (379 г.).

Григорий Богослов. Енергичен помощник и продължител на делото на Василий в борбата с ариянството бил неговият приятел Григорий Богослов. Неговата противоариянска дейност се развила особено в Цариград. За тази мисия той бил склонен от Василий Велики и други влиятелни лица. С голямо недоверие към своите способности отишъл великият светител в столицата. Обстановката за работа там била до висша степен неблагоприятна. Малобройното общество на православните било потиснато тук до крайност; то нямало ни храм, ни епископ. Григорий могъл да проповядва само в частен дом. Външният вид на светителя, човек вече прегърбен, лошо облечен, не правил впечатление в негова полза. Но под влияние на могъщия му богословски талант, обстановката на дейността му изведнъж се променила. Слушателите на Григорий, отначало малобройни, били поразени от силата на мисълта и необикновеното красноречие на проповедника. Да слушат вдъхновения оратор бързали еретици, иудеи и даже езичници. Този частен дом скоро се превърнал в храм Възкресение, в знак на това, че в него възкръснало православието. А петте слова за Богословието, т.е. главно за Бога Слово, произнесени тук, завинаги му спечелили названието Богослов. Еретиците искали с всевъзможни способности да попречат на успехите на православието. Те обсипвали Григорий с насмешки, клевети, хвърляли върху него камъни, нападали богослужебните му събрания и произвеждали безредици. Неговата църква била нападната нощем и осквернена. Но великият светител не обръщал на това внимание и мъжествено отстоявал православието. Последниците от неговата дейност

били до висша степен плодотворни. Православното паство заякнало и се умножило числено. Благодарение на неговата дейност, на Изток, в самата столица, се създавала здрава опора за сломяване на ариянството.

Амвросий Медиолански. Едновременно с Василий Велики и Григорий Богослов, борец срещу ариянството на Запад излязъл *Амвросий Медиолански*. Ариянството намерило на Запад в Медиоланския окръг силна опора в лицето на вдовицата-императрица Юстина. Но мъжественият иерарх не се уплашил да излезе решително срещу нейните искания в полза на арияните. От Амвросий по-искали, по случай приближаването на Пасха, да отстъпи на арияните две църкви. Амвросий решително заявил, че той е готов да се лиши от всичко, което е лично негово, даже да умре, но не е в негова власт да отстъпва това, което е свещено: „Дворците са за императора, а църквата е за Божиите свещеници“. Твърдят отказ на епископа бил подкрепен с такава решителност и от неговото паство, че императрицата се отказала от своите искания. Но за да осигури успеха на арияните, императрицата се опитала да отстрани Амвросий от Медиолан. На искането, обаче, да напусне града, Амвросий отговорил, че ще отстъпи само на силата. Паството взело под закрила своя пастир. Амвросий дал и ново доказателство за своето безстрашие и непреклонна енергия в борбата с ариянското правителство. Той осветил точно онази църква, за която се водил спор между императрицата и него. При разкопката край църквата били намерени мощи на двама мъченици – Гервасий и Протасий. Извършените от мощите чудеса произвели такова възбуждане между православните, че императрица Юстина се отказала от понататъшни опити в полза на арияните.

§18. Падане на ариянството

Самоотвержената дейност на поборниците за православието в значителна степен разслабвала ариянството. Но ариянството и само по себе си не могло да бъде дълготрайно. Вън от това, че с учението на Арий, снижавашо Сина Божи до степен на твар, не е могло да се по-

мири религиозното чувство, но и то вътре в себе си носило елементи на разложение. Проявилото се още на Никейския събор деление на ариянската партия на две направления – строги и умерени арияни – с течение на времето това деление се засилило още повече. Между арияните изникнали безкрайни спорове за разни термини и изрази, съставени били много символи, недостигащи все пак целта – да съгласят борещите се партии. Несъгласието върху един, понякога несъществен израз, ставало повод за образуването на нова партия. По този начин възникнали партии *аерияни*, *евномияни*, *евдоксияни*, *акакияни*, *василияни*. Всички те в същност били или строги арияни, или полуарияни, отличаващи се само с разни оттенци на своите изповедания. Между тях имало мнозина даже с православно мислене. Те само затова не се присъединявали към партията на православните, защото ги смущавала думата „омоусиос“, като такава, която не се срещала в Св. Писание и която на свое време в борбата с Павел Самосатски не била одобрена. Отношенията между тези партии нямали враждебен характер, докато те се стремили към една цел – да победят православието. Когато православието наглед било повалено, борбата между арияните избухнала с всичка сила. Тази борба изтощавала ариянството и то отивало към падане. Към епохата на Втория вселенски събор ариянството давало вече всички признаци на разложение. Ако то още се държало, това било благодарение на силната опора, каквато били за него ариянстващите императори Констанций и Валент. Но тази опора била временна, случайна. Щом като тези императори слезли от сцената, ариянството изведнъж изгубило своята опора. Православието пък, което постепенно събирало своите отслабени и разсеяни сили, към края на IV-ия в. дотолкова заякнало, щото могло да нанесе на своя враг окончателно поражение и тържествено да заяви, че то е жива и несъкрусима сила. Освен това, необходимо било Църквата да се изкаже както по новите лъжеучения за Сина Божи, изникнали в борбата с ариянството, тъй също и по новото учение за Св. Дух. Всичко това и било направено на Втория вселенски събор.

§19. Определяне догматическото учение за Св. Дух

В учението за Св. Дух, Църквата се основавала на преките думи на Спасителя: „А кога дойде Утешителят, Когото Аз ще ви пратя от Отца, Духът на истината, Който изхожда от Отца“ (Иоан. XV, 26). Вярването на Църквата за Св. Дух се изразявало в положението, че *Св. Дух, съставяйки третото лице на Св. Троица, при отделно лично битие, има една природа с Отца и Сина*. Заедно с Отца и Сина Нему принадлежи еднакво божеско достойнство, еднаква чест и слава. Това вярване особено ясно и определено е изразено в думите на Апостола: „трима са свидетелите на небесата: Отец, Слово и Светий дух“... (1 Иоан. 5, 7). Тази вяра в равенството на Св. Дух с Отца и Сина Църквата изразявала в своята кръщелна формула: „в името на Отца и Сина и Св. Духа.“ Но подобно разяснение на този догмат не било дадено в съчиненията на църковните писатели от доникейския период. В някои от тях се прокарвали даже погрешни възгледи за третото лице на Св. Троица. Тъй, св. Юстин Философ и Ориген, като признавали личното битие на Св. Духа, представяли Го, според свойството на Неговата природа, същество подчинено на Отца и Сина. Но с особено голяма сила изпъкнала тази подчиненост в учението за Св. Дух в арианството. Според ариянската логика необходимо излизало, че Св. Дух е второстепенна божествена същност, нямаща равно достойнство не само с Отца, но и със Сина. Сам Арий и неговите най-близки последователи, заети с въпроса за второто лице на Св. Троица, не изказвали своето мнение за Св. Дух. С това се и обяснява, че в Никейския символ не е дадена подробна формулировка на църковното учение за Св. Дух. Изводите на ариянското учение за второто лице на Св. Троица применил към догмата за Св. Дух цариградският архиепископ Македоний.

§20. Ереста на Македоний

Македоний принадлежал към числото на онези хора,

които поставят над всичко своето собствено честолюбие. Със своето красноречие и външно благочестие той съумял да разположи към себе си Александър, цариградски епископ. Като умираше, той посочил и Македоний в числото на своите приемници. Но като станал епископ (от 342 г.), Македоний проявил лошите качества на своя характер – страшна жестокост и нетърпимост към чужди мнения. В борбата със своите противници той не избирал средства: не само ги лишавал от длъжности, но ги и подхвърлял на жестоки мъчения. С такава безпощадна жестокост той се отнасял даже към хора от своята партия – строги арияни. Тези му мерки предизвикали общо недоволство от него. Сам император Констанций бил недоволен от Македоний. За своите незаконни действия Македоний бил свален от катедрата.

Македоний завършил системата на ариянското учение. Той започнал да учи, че Св. Дух по Своята същност стои по-ниско от Отца и Сина; по Своето произхождение Той е ограничено същество, извикано към битие от нищо по волята на Бога Отца. Понеже Македоний и неговите последователи унижавали достойнството на Св. Дух, нарекли ги *духоборци*. При възникването на това учение станало необходимо тържествено да се обяви общото вярване на Църквата и да се изрази в точна догматическа формула. Това и било направено на Втория вселенски събор.

§21. Втори вселенски събор (381 г.)

След Валент, загинал във войната с готите, и след избиране за западния император Грациан, източен император станал *Теодосий Велики* (379 год.). Възпитан в православно семейство и намирайки се под влияние на благочестивата си жена Флацила и на солунския епископ Асхолий, от чиито ръце приел кръщение, император Теодосий станал голям защитник на никейското изповедание. Несъмнено голямо влияние върху религиозните му убеждения имала и трагичната съдба на неговия предшественик Валент, пропаднал безвестно във войната с готите и неудоен с погребение. Нему добре било из-

вестно, че тази трагична участ била предсказана на Валент от подвижника Исакий, именно заради неговата преданост на ариянството¹.

Дълбоко убеден, че истината не е на страната на арияните, Теодосий решително застанал под знамето на никейското изповедание. Една година след като стъпил на престола, той обнародвал (380 г.) в особен указ своето изповедание на вярата, задължително за всички негови поданици. Този указ се отличавал с решителен тон. За православни християни, според този указ, се признавали само изповядващите едно Божество на Отца, Сина и Св. Духа, равното Им величие и една Св. Троица. Мислещите иначе трябва да се наричат с безславното име еретици, сборищата им не трябва да се наричат църкви. Дейността на Теодосий в полза на православието с това не се ограничила. Като пристигнал в Цариград (380 г.), той бил поразен от безредиците и борбите на партиите. По улиците на града, на площадите, в баните, на погребения и на весели угощения имало ожесточени спорове по въпроси за вярата. В споровете вземали участие люде с различно образование и с различно обществено положение. Височайшите тайни на вярата станали предмет на обикновени разговори и улични приказки. С това се подривало уважението към тях, и самите християни ставали за присмех на езичниците. Техните спорове давали сюжети за езическите театрални представления. Теодосий поискал от епископ *Демофил* да се подпише под Никейския символ. Демофил отказал да направи това. Тогава били отнети от арияните всичките им църкви и те трябвало да правят своите събрания извън столицата. След ostranението на Демофил, Теодосий предоставил главната църква в Цариград на Григорий Богослов, с право да се ползва от имотите и доходите на столичната архиепископска катедра. Но станало нужда Григорий Богослов да

¹ Исакий се обърнал със следните думи към Валент, когато той отивал на поход срещу готите: „Къде отиваш, царю, който воюваш против Бога и не се ползуваш от Неговата помощ? Престани да воюваш против Него, и Той ще спре тази война. Повърни на църквите превъзходните пастири и ти лесно ще получиш победа. Ако предприемеш войната, без да направиш това, то и сам няма да се върнеш, и войската си ще изубиш.“ Предсказанието се сбъднало с буквална точност.

влезе в съборната църква „Св. Апостоли“ под конвой от войници. Арияните тъй били смаяни от този поврат на работата, че се опитали да убият Григорий.

На следната 381 г. императорът свикал Втория вселенски събор. На събора пристигнали 150 православни епископи. Всички събрани епископи принадлежали към Източната църква. Но понеже определенията на този събор били приети и от Западната църква, той получил вселенско значение. Най-влиятелни лица на този събор били епископите, които се отличавали с високо богословско образование. Такива били, освен Григорий Богослов, Мелетий Антиохийски, Кирил Иерусалимски, Григорий Нисски. Кой е бил председател на събора, не е известно. Може би Мелетий Антиохийски, като най-стар иерарх на Източната църква, може би Григорий Богослов, чието назначение от императора на цариградската катедра било признато и от събора. Особено силни спорове на събора не станали. Указът на Теодосий предreshавал изхода на съборната работа в полза на православието. Съборът повторил осъждането на ариянството в разните му форми и направления.

Но особено внимание, естествено, било обърнато на македониянството, като изопачаващо новия догмат за Св. Дух. Македониянските епископи били повикани на събора. Явили се 36 души. От тях поискали да се присъединят към православието, като приемат учението за единосьщието на Дух Свети с Отца и Сина. Македонияните решително отказали и напуснали събора. Съборът ги отлъчил. Освен ариянството и македониянството, съборът осъдил лъжеученията на Маркел, Фотин и Аполоний и техните последователи.

Като осъдил ересите, съборът пристъпил да изработи догматическите и канонически определения. Догматическата дейност на събора се състояла в преглеждане на Никейския символ и допълването му с някои изрази, неизменящи неговата същност, но придаващи му по-голяма точност и определеност. *Но най-съществена работа на събора било допълването на Никейския символ с нови пет члена, в 8-ия от които било точно изложено църковното учение за Св. Дух.* Никейският символ

завършвал с просто заявяване на вярата в Св. Дух: „вярваме в Св. Духа.“ Отците на събора, като нарекли Св. Дух „Господ животворящ, съпокланяем и славим с Отца и Сина“, изразили ясно учението за единосьщието и равенството Му с Отца и Сина¹.

В другите членове на този символ е изразена общо-църковната вяра в Едната света, съборна и апостолска църква, в едното кръщение, във възкресението на мъртвите и в живота на бъдещия век. Символът в този вид получил название *никеоцариградски*. Той станал за бъдещите времена задължителна норма на вяра за цялата Православна църква.

От каноническите постановления на събора особено значение в историята имало правилото, което поставя цариградския епископ непосредствено след римския епископ. „Цариградският епископ, се казва в това правило, да има предимство по чест след римския епископ, понеже Цариград е нов Рим“ (3-то правило). Постановленията на събора, утвърдени от императорската власт, получили значението на задължителни закони.

Това било светлата страна в дейността на събора. Но с името на този събор е свързан и скръбният факт – принудителното отстраняване на Григорий Богослов от цариградската катедра. Не всички били доволни, че Григорий бил възведен на тая катедра. В Египет си правели сметка да поставят, вместо него, свой кандидат. За такъв те гласели някой си философ-циник *Максим*. Той пристигнал в Цариград още преди Григорий законно да бъде признат за епископ на столицата. Той се показал голям почитател на Григорий, а същевременно пускал интриги против него. Когато Григорий бил болен, дошлите от Египет епископи се опитали в църква да ръкоположат Максим за цариградски епископ. Много народ, православни и арияни, се стекли на местопроизшествието и

¹ В редактирането учението за Св. Дух, сравнено с учението за Сина Божия (в 2-ия чл. на символа), отците на събора допуснали тази особеност, че Дух Св. не е наречен Бог. Като изпуснали този епитет, при ясно изразена мисъл за равенство на Дух Св. с Отца и Сина, отците на събора очевидно са имали намерение да привлечат към единение с Църквата онези ариянски партии, които се смущавали да наричат Дух Св. Бог.

попречили да се завърши свещенодействието. Все пак хиротонията била довършена в частна къща. Сега египетските епископи на събора започнали да интригуват против Григорий в полза на Максим. Максим си намерил поддръжка даже в Римската църква. Но тази интрига нямало да има успех, ако не се намерили сред източните епископи мнозина, които били недоволни от Григорий. Григорий изгубил техните симпатии заради своето отношение към Антиохийската църква.

През време на борбите с арияните в Антиохийската църква се появил разкол. Там, след Евстатий, имало два епископа – Мелетий и Павлин. Арияните поставили Мелетий по погрешка: той се оказал православен и те го обявили лишен от сана. При все това част от православните в Антиохия се отделила от Мелетий, като поставен от арияните, и образувала особено църковно общество под ръководството на презвитер Павлин. Последният, със съдействие на западните епископи, получил епископски сан. Във време на съборните заседания Мелетий починал. Григорий Богослов, за премахване раскола в Антиохия и за примирение на западните епископи, поддържащи Павлин, направил предложение да не се поставя приемник на Мелетий, а да се даде катедрата на Павлин. Но мнозинството от източните епископи не искали и да мисли за това. Източните епископи не искали да направят отстъпка на западните и затова, че Запад през време на ариянските смутове се държал твърде високомерно спрямо Изток. При това и Павлин се отнасял оскъргбително към Мелетий: считал го ариянин. С непоставянето приемник на Мелетий, според схващанията на източните епископи, би се хвърлило сянка на подозрение в православието на този иерарх. Имало и други мотиви за недоволство от Григорий. Упреквали го, че той не се възползвал от промяната на външните обстоятелства – „от ревността на самодържеца“ – да отплати на арияните за злото, което те причинили на православните през време на своето властване на Изток.

Пред вид на това Григорий заявил пред отците на събора, че ако заради него изникнат затруднения за църковния мир, той е готов да стане втори Иона: да го хвър-

лят в морето. В трогателна реч той се простил с отците на събора и със своето паство, като обрисувал обстановката на своята дейност в Цариград в начало и резултатите на своята дейност в края. Заявлението на Григорий за отричането му от катедрата било прието от събора. Император Теодосий, който тъй високо ценял Григорий, от своя страна не изразил желание да го задържи на катедрата. Може би той е искал, с отстраняването на Григорий от катедрата, да успокои разгорелите се около неговата личност страсти. А може би Григорий, със своите скромни привички, със своя не особено приятен външен вид, с липса на способност да се приспособява към столичното общество, не подходил за столичен епископ. Вместо Григорий бил избран престарелият сенатор *Нектарий*, още некръстен, преминал само степените на оглашението. Като се кръстил, той бързо преминал всички иерархически степени до епископството. Нектарий нямал високите качества на Григорий Богослов, но затова пък имал свои качества – сановност и общителност, които му осигурили устойчиво положение до самата му смърт (397 г.).

С втория събор било осигурено тържеството на Църквата, но не било постигнато примирение на еретиците с Църквата. Арияните и духоборците, въпреки съборното и царско решение, продължавали да разпространяват своето учение. Опитът на Теодосий с мирни преговори да тури край на религиозните спорове не успял. Тогава спрямо еретиците взели да прилагат строги закони: епископите им лишавали от катедри, богослужението им се преследвало, обвинените в ерес се наказвали жестоко. Впрочем, последното, според свидетелството на историка Созомен, не се прилагало: императорът „искал не да наказва поданиците, а само да ги сплашва, та еднакво те да мислят с него за Бога“. Но разномислещите не изчезнали. Най-силно убедените от тях напуснали пределите на империята, други тайно поддържали своето изповедание. При тези условия ариянството постепенно намалявало, така че в V-ия в. на Изток останали много малко арияни.

ВТОРИ ПЕРИОД
ХРИСТОЛОГИЧЕСКИ ЕРЕСИ

§22. Определяне догматическото учение за богочовечеството на Исуса Христа

Едва Източната църква успяла да се успокои от смутите, които били предизвикани в нея от упоритата борба с арианството, и тя била развълнувана от нови, тъй наречени, *христологически ереси*. Тяхно начало било *несториянството*, а продължение – *монофизитството* и *монотелитството*. Те извращавали учението на Църквата за съединението на двете естества – божеското и човешкото – в лицето на Богочовека Христос. Оттук произлиза и названието им христологически ереси.

По своята историческа важност тези лъжеучения имали повече значение, отколкото арианството. Последното вълнувало Църквата някакви си 60 години, а христологическите ереси са я вълнували почти три века и послужили за повод да се отделят от нея няколко общини, съществуващи и досега със свое особено църковно устройство.

Семето на христологическите ереси се намирало в арианството. *Изначално вярване на Църквата било учението, че Исус Христос бил истински Бог и истински човек. В Него в едно лице на Богочовек са съединени две пълни естества – божеско и човешко.* Това учение ясно и определено било изразено в първите три века от много отци и учители на Църквата.

Тъй, в учението на „12-те Апостоли“ Исус Христос се наричал Син Божи и Син Давидов. Апологетът от II-ия в. *Мелитон*, епископ сардийски, изразява тази истина в следните думи: „Бидейки Бог и съвършен човек, Христос ни показал двете Свои естества – Божеското с чудесата, извършени през трите години след кръщаването, а човеческото в 30-те години, когато немощта на плътта е скривала знаменията на Божеството, макар Той да е бил истински предвечен Бог.“ „Като Бог, казва *Игнатий Богоносец*, Христос е бил преди вековете у Отца и не е роден (във време). Но, бидейки Бог, Той е бил и истински, действителен човек. За Неговото човечество

ГЛАВА ВТОРА

говори произходът Му от дома Давидов, раждането от Дева, кръщението от Йоана, целият чисто човешки начин на живот: вземане храна и питие, страданията и смъртта.“ „При единство на своята природа с Отца, говори *Ириней Лионски*, Христос като човек е повторил в Своя живот всички подробности на Адамовия живот и обикновения ход на живота на неговите потомци. Както Адам не се е родил от мъж, а е създаден от девствена земя, тъй и Христос се родил от Дева, без участие на мъж. Както и Адам, Христос бил изкушаван от дявола. Непослушанието на Адама при дървото било изкупено с послушанието на Христа даже до смърт на кръстно дърво. Христос, като човек, е преминал всички стъпала на развитие, които преминават Адамовите потомци. Той е осветил всички възрасти на човешкия живот, включително старечката, претърпял смъртта и със Своята душа, подобно на обикновен човек, слязъл в ада.“ „Двете природи в Христа, говори *Тертулиан*, са представлявали неизменни самостоятелни субстанции. Духът вършил в Него своето – правил чудеса, а плътта изпитвала своето – търпяла глад, жажда и умряла.“ *Атанасий Велики* в съединението в лицето на Исуса Христа пълна Божеска и пълна човешка природа вижда залог за възстановяване на човешката природа не само в състоянието на нейното първоздано съвършенство, но и условие за достигане от нейна страна най-високо развитие. „Изкупителят на човешкия род, говори *Кирил Иерусалимски*, трябва да бъде и Бог и човек заедно. Ако би бил Той само човек, Неговите страдания не би имали изкупително значение, понеже човекът е същество малозначително.“

Но особено класическо изложение на църковното учение по този въпрос по пълнота и определеност представлява Христологията на *Григорий Богослов*. „В Христа, казва той, има две съвършени природи – Божеска и човеческа. Но тези природи се съразтварят в единството на личността и образуват „не два сина, а един Син Божи“. Съединяването на тези природи в Христа е било не по благодат, а по същество. То се е започнало от самия момент на зачатие на Му от Дева, а не се е намирало в зависимост от нравственото възрастване на човека И-

сус. Но човечеството в Христа не се е превърнало в божество, а запазва своето естество и след Неговото възкресение, блестейки със светлина, както на Тавор.“ В силата на това тясно единение на двете естества в Христа и единството на Неговата личност, Григорий Богослов нарича Христа „Страдащ Бог“, говори за кръвта на Бога, за смъртта на Бога. Дева Мария нарича Богородица.

Това учение Църквата е пазила от всякакви лъжеучения. Своевременно тя осъдила ученията на евионитите, гностиците и докетите, признаващи в лицето на Исус Христос или прост човек, или отричащи Му действително човешко естество. На Втория вселенски събор тя осъдила, заедно с арианството, и ереста на Аполинарий. Но с време църковно-историческият живот поискал да се даде тържествено потвърждение на това вярване на Църквата и да се изрази то в точно догматическо определение. Това и било направено от Третия вселенски събор (431 г.). Повод за това дало лъжеучението на Несторий.

§23. Лъжеучението на Несторий

*Същността на ереста на Несторий се състояла в учението, че Исус Христос не е бил Богочовек, а прост човек, надарен само с особени благодатни дарби. Бог-Слово се съединявал с Него не по същество, а по благодат. Той живеял в Него със Своята благодат също тъй, както Бог, намирайки се навсякъде, особено благодатно обитава в храма. От ветхозаветните и новозаветни праведници и светии Исус Христос се е отличавал само с това, че Нему били дадени благодатните дарове в по-голяма степен. Затова трябва да Го наричаме не Бог, а Богоносец. Също и Пресвета Дева не трябва да се нарича Богородица, а трябва да я наричаме *човекородица* или *Христородица*, понеже е родила не Богочовек, а прост човек, с когото отпосле Божеството се съединило в най-тясно благодатно съединение. Неизбежен извод от това учение било отричането самата основа на християнството – догмата на изкуплението, понеже смъртта на обикновен човек не е могла да послужи за изкупителна жертва за човешкия род.*

Това учение собствено не е на самия Несторий. Той само свързал с него своето име, като се опитал да го издигне до степен на общо църковно вярване. Това учение възникнало преди Несторий. То се зародило на почвата на антиохийското богословско направление. Богословите на тази школа, които се стремели към ясно и разбрано за човешкия разум разясняване догматите на вярата, намирали в църковното учение непонятно за разума не само това, как са могли да се съединят две абсолютно разнородни природи – безкрайна божеска и ограничена човешка – а и това, че тези две природи са съединени в *едно* лице на Богочовек, че всяка природа поотделно няма своя особена личност. А природа без личност, според тяхното разбиране, представлява просто отвлечено понятие, философска отвлеченост. По-разбрано за човешкия разум било учението за нравственото, благодатното единение на Бога-Слово и човека-Иисуса, като всеки от тях запазва своята самостоятелна личност. Такова учение е било развито от двамата богослови на Антиохийската школа – Диодор Тарсийски († 394 г.) и Теодор Мопсуетски († 429 г.). Теодор Мопсуетски особено подробно развил неправилния възглед за съединението на двете естества в Исуса Христа. В своето учение той представил самия процес на постепенното благодатно единение на Бога-Слово с човека-Иисус. „Бог от вечност е предвиждал високонравствения живот на човека-Иисус и заради това Го избрал за орган и храм на Своето Божество.“ От самия момент на Неговото зачатие Бог-Слово започнал да живее в Него със Своята благодат. Човекът-Иисус под благодатното въздействие на Бога-Слово по свръхестествен начин се родил от Дева Мария. Успоредно с Неговото нравствено развитие все по-пълно и по-пълно се излива върху Него благодатта на Бога-Слово. След кръстните страдания Той получил такава пълна благодат, щото и при човечеството Си могъл да се нарече Син Божи. Човекът-Иисус и Бог-Слово след това встъпили в такова тясно общение, че те действат като една личност: желанията и действията на човека-Иисуса съвпадат с желанията и действията на Бога-Слово. При все това и при такова единение човекът Иисус и Бог-

Слово са съставяли особени самостоятелни личности. И Теодор Мопсуетски правил разлика между Бога-Слово и човека-Иисуса, като между „спасяващ“ и „спасяван“, и „благодетелстващ“ и „благодетелствуван“. И затова не допускал по отношение на Иисуса Христа, като личност изключително човешка, изразите: Бог се родил, Бог страдал, умрял и др. т.

Това учение и усвоил Несторий. То напълно отговаряло на неговия разсъдъчен начин на мислене, което той придобил в Антиохийската школа, където получил образование. Освен това, той се намирал под влиянието на Теодор Мопсуетски и по роднински връзки: той бил негов братовчед. Но Несторий започнал да прокарва възгледите на Теодор с особена рязкост, без предпазливостта на този богослов. Теодор Мопсуетски, като разделял двете естества в Иисуса Христа, допуснал такова тясно благодатно единение между тях, шото между еретическите негови възгледи се промъквали и православни изрази, например за едно лице в Христа. Също и Пресвета Дева той наричал и човекородица и Богородица. Тя е човекородица „по природата на факта“, понеже роденият от утробата на Мария е бил човек, но тя е и Богородица, понеже Бог е бил в родения от нея човек. С подобни изрази значително се смекчавал еретическият характер на неговото учение.

Несторий пък по своя характер не бил способен за такава предпазливост и сдържаност. Той бил човек лекомислен, но във висша степен самоуверен. Той се мислил за велик богослов, без да притежава твърди и пълни богословски познания. В Антиохия, където бил презвитер, той си спечелил слава на красноречив проповедник. Но красноречието на Несторий имало само външен характер. Нему липсвал дар на сърдечно убеждение. Той бил сух и хладен фанатик. Моралните теми Несторий избягвал в своите проповеди. Той обичал да се спира на догматическите въпроси, но разсъждавал за тях без достатъчна подготовка и вглеждане, повече на основание на собствени съображения. „При тълкуване на Св. Писание, казвал Несторий, аз не се ръководя нито от живите, нито от умрелите“.

В 428 г. Несторий, по разпореждане на император Теодосий II, бил назначен за архиепископ на столичната катедра.

В негово лице искали да видят втори Златоуст, но жестоко се излъгали. Несторий още в началото проявил несимпатичните свойства на своя характер. В деня на неговото ръкополагане новопоставеният архиепископ в речта си към императора със свойственния му театрален патос високомерно извикал: „Царю, дай ми земята, очистена от еретици, и аз ще ти дам в замяна на това небето. Помогни ми да изтребя еретиците и аз ще ти помогна да изтребиш персите.“ Този тон на самозван разпоредител със съдбините на Промисъла произвел неприятно впечатление на слушателите. По-нататъшните действия на Несторий също били безрасъдни. Пет дни след своето пристигане Несторий заповядал да разрушат ариянската молилна. Това насилие тъй раздразнило арияните, че те сами я запалили, при което от пожара били унищожени и съседните постройки. Заради това народът почнал да нарича Несторий подпалвач. Под негово влияние също тъй наскоро бил издаден най-строг указ против еретиците. Но, преследвайки еретиците, Несторий скоро станал сам вожд на еретическата партия. По странна ирония на съдбата този бич на еретиците скоро сам изпаднал в положението на еретик. Несторий довел със себе си в Цариград презвитера-проповедник Анастасий. Анастасий започнал да излага учението на Теодор Мопсуетски и да нарича Пресветата Дева човекородица. В столицата започнало страшно вълнение. Тук високо се почитало името на Богородица. Цариград считал, че се намира под особеното нейно покровителство. Жителите на Цариград внимателно се вслушвали във всичко, което се отнасяло до почитането на Божията Майка и считали, че всяко намаляване честта на тяхната небесна застъпница е и тяхна обида. Вълнението, предизвикано от проповедите на Анастасий принудило самия Несторий да излезе на катедрата. В своята проповед той донейде смекчил израза на Анастасийотносно Богоматер, като предложил Пресветата да се нарича *Христородица*. Но тази поправка не внесла успокоение. Всички разбирали, че

названието Христородица указва на това, че тя е родила не Богочовек, а прост човек. Та и сам Несторий в своята проповед направо казвал, че не можем да признаем за Бог двумесечното дете, което се храни от гърди. Раздразнението против Несторий се усилило още повече, когато някои от неговите единомишленици изпаднали в краен фанатизъм, който преминавал границите на благо-разумието. Някой си Доротей стигнал до такава дързост, че извикал в храма: „Който каже, че Мария е майка на Бога – анатема!“ Лицата с духовно звание още се въздържали да излизат срещу Несторий. Фанатическата суровост на патриарха, който не се стеснявал да подхвърли на бичуване или да отстранява от клира несъгласните с неговите мнения, ги принуждавала да мълчат. Много по-смело изразявали своите протести миряните. Един адвокат, на име Евсевий (после епископ дорилейски), публикувал тезиси, в които сравнявал Несторий с осъдения от Църквата еретик от III-ия в. Павел Самосатски. Но Несторий не се боял от тези противници. На негова страна бил императорът, императрицата и най-важните придворни сановници. Против него била само сестрата на император Пулхерий, която в това време нямала вече влияние върху своя брат и върху работите на империята.

§24. Борба на св. Кирил Александрийски против Несториянството

Вестта, че столичният архиепископ изпаднал в ерес, бързо се разпространила по целия християнски свят. Християнската църква започнала борба с новата ерес. Решителен борец против несториянството излязъл св. Кирил, архиепископ александрийски. Той бил човек с широки богословски знания, с непреклонен характер и желязна сила на волята. Като получил известието за заблудението на Несторий, Кирил незабавно отправил по този повод писмо до император Теодосий и съпругата му, до сестра му Пулхерия, до римския папа Целестин и антиохийския патриарх Иоан, из чийто кръг излязъл Несторий. Написал две послания и до Несторий, но в Цариград не обърнали особено внимание на тези послания на

Кирил. Несторий в посланията на Кирил виждал само лична към него вражда. Самият император се отнесъл с предубеждение към посланията на Кирил. Той направил силен упрек на Кирил, че със своите послания той внася смут в императорското семейство, понеже едно пише нему и на жена му, а друго на сестра му Пулхерия. Но, от друга страна, започнатата от Кирил борба намерила пълно съчувствие в Рим. Папа Целестин започнал работата твърде бързо. Като получил посланието на Кирил, той на събора (430 г.) осъдил учението на Несторий и му определил десетдневен срок да се отрече от своето учение, в противен случай го заплашвал с отлъчване от Църквата¹.

Несторий не отдал никакво значение на постановлението на римския папа. Той считал папа Целестин за простак, несведущ по този богословски спор. Той мислил, че Целестин само повтаря това, което са му писали от Александрия. Кирил, окуражен от съчувствието на папата, без да обръща внимание на изразеното му от императора недоволство, повел решителна борба. Той свикал в Александрия събор (430 г.), осъдил на него учението на Несторий и в 12 догматически положения изложил православното учение за неразделното съединение на двете естества в лицето на Исуса Христа. Всяко от тези положения завършвало с анатема на онези, които разделят двете естества на Исуса Христа. Този документ на александрийския събор получил название *анатематизми на Кирил*.

Анатематизмите и посланието на Кирил били изпратени на Несторий с предложение да ги подпише. Анатематизмите на Кирил предизвикали такива последици, каквито авторът им не очаквал. Източните епископи от самото начало на спора клонели към страната на Несторий. Те виждали в неговото учение преувеличения, недо-

¹ Това бързане на Рим по делото на Несторий се обяснява не само с догматически интереси. Към това се примесвали и иерархически сметки. В Рим не могли да се примирят с 3-то правило на Втория вселенски събор, предоставящо на Цариградския патриарх предимство по чест след римския епископ. Тук били много доволни от всеки повод да унижат столичния патриарх. Освен това Целестин лично бил недоволен от Несторий за неговия опит да преразгледа делото на пелагианите, след като Рим бил казал думата си по него.

изказаности, но еретическо не го намирали. Те били готови да търсят заблуждения у Кирил, но за това досега те нямали достатъчно основания. За такива им послужили анатематизмите на Кирил. Те дошли до искрено убеждение, че в 12-те глави на Кирил се сливат двете естества, че в тях човешката природа на Христа или се унищожава или се представя в такава непълнота, както тя е представена в учението на Арий и Аполинарий. С една дума, ако Несторий обвинявали, че той изкарвал Богочовека Христа прост човек, то Кирил взели сега да обвиняват в това, че той тъй слива двете природи в Христа, щото човешката Му природа изчезва в божеската и Христос излиза само Бог¹.

В този смисъл на 12-те анатематизми на Кирил Несторий отговорил със свои 12 анатематизми. В тях подхвърлял на анатема онези, които допускат сливането на двете естества в Христа. На жестока критика подложили анатематизмите на Кирил и епископите Теодорит Кирски и Андрей Самосатски. Иоан Антиохийски, който се нагърбил с ролята на посредник да помири Кирил и Несторий, се отказал от тази роля и решително застанал на страната на Несторий.

По този начин християнският свят се разделил на два лагера: александрийският и римският патриархати стоели на страната на православното учение на Кирил, а антиохийският защищавал Несторий. В Цариград ставала вътрешна борба. Иерусалимският патриарх още не взел страна в тази борба и пазил неутрално положение.

§25. Трети вселенски събор (431 г.)

За умиротворяване на Църквата и прекратяване разногласията по възбудения от Несторий въпрос, император Теодосий решил да свика в 431 г. вселенски събор. Несторий сам желяел събора. Той напълно бил убеден,

¹ Повод към такъв извод из неговите анатематизми дал сам Кирил с не точната употреба на думите „естество“ и „ипостас“. Вследствие на това той е допуснал в определянето личността на Богочовека израз: „едно естество на въплотения Бог-Слово“, вм. „една ипостас на въплотения Бог-Слово“. Тези изрази хвърляли сянка на съмнение върху православието на Кирил.

че неговото учение ще възтържествува. За място на събора бил определен гр. Ефес. Изборът на града се оказал до висша степен несполучлив за Несторий. Жителите на Ефес високо почитали името на Божията Майка. Между тях имало предание, че Св. Богородица дълго живяла в Ефес заедно с Иоан Богослов. В Ефес имало храм, посветен на Божията Майка. Ефесяните били крайно враждебно настроени против Несторий, който унижавал достойнството на Божията Майка. Щом като той пристигнал в Ефес, веднага срещу него се посипали всякакви оскърбления. Станало нужда да го пази стража.

За деня Петдесетница (431 г.), когато, според императорското писмо, трябвало да се открие съборът, в Ефес не успели да се съберат всички епископи. Кирил предвиждал, че борбата на събора ще бъде упорита. Той пристигнал на събора с 50 епископи и множество египетски монаси параволани¹ и александрийци. Несторий бил придружаван от 16 епископи и велможата Иринея. Местният митрополит Мемнон със своите 40 епископи взел страната на Кирил. Няколко пратеници от папа Целестин и Иоан Антиохийски с източните епископии. Непредвидени обстоятелства (глад в Антиохия, възбудено състояние на народа, създаващо опасение от бунт) попречили на Иоан своевременно да тръгне на път. А разваленият от дъждовете път забавил пътуването на антиохийците, тъй че те пристигнали в Ефес 19 дни покъсно от определения за откриването на събора срок. Впрочем, Иоан Антиохийски, намирайки се вече на път, уведомил Кирил с приблизителна точност за своето пристигане в Ефес².

Четири дни преди пристигане на Иоан, Кирил от-

¹ Тъй се наричали лицата, които служили в благотворителни заведения, особено в болници.

² Предполагат, че Иоан нарочно се забавил. Той разчитал, че Кирил и Несторий ще излязат на първо време с равни сили и ще се убедят в невъзможността да си надвият един на друг. Уморени от тази борба, те доброволно ще приемат неговото примирително участие. Но ако това е било тъй, Иоан силно се е излъгал. Въпросът бил такъв, че не били възможни какви да е примирителни отстъпки. Освен това той не взел пред вид решителния характер на Кирил и никак не очаквал, че той, като се възползва от неговото отсъствие, с един силен удар изведнаж ще свърши борбата с Несторий.

крил събора (22 юни) в съборната църква „Св. Богородица“ със 160 епископи. 68 епископи, които били на друго мнение, протестирали против откриването на събора преди пристигането на Иоан с източните епископи. Императорският представител Кандидиян идвал в храма и от името на императора убеждавал събралите се епископи да се разотидат. Той решително заявил, че постановлението на събора ще бъде недействително, но Кирил останал непреклонен. Понеже съборът се състоял от мнозинство православно мислещи, то на него и не могло да има силни спорове. Когато Несторий, след трикратна покана, отказал да се яви на събора, където със своите привърженици би съставлявал нищожно малцинство, решили да съдят еретика задочно. И Несторий бил осъден. Народни тълпи възторжено приветствали разотиващите се вече късно през нощта защитници на Пресвета Дева и православия догмат и им осветявали пътя със светилници.

На другия ден била публикувана присъдата против Несторий. Той бил свален и лишен от всякаква иерархическа степен. След присъдата над Несторий пристигнал в Ефес Иоан Антиохийски. Той бил страшно възмутен, когато узнал, че делото на Несторий било решено без него. Иоан се отнесъл към това като към голямо беззаконие. В деня на своето пристигане той съставил свой събор, на който свалил Кирил и Мемнон и, като главни защитници и водачи на всякакви безредия и беззакония, лишил ги от епископски сан. Отлъчил и другите епископи, додето се разкаят. Съборът на Кирил, който продължил своите заседания, от своя страна отлъчил Иоан и източните епископи. Актовете на единия и другия събор били изпратени на императора за утвърждаване. Императорът бил крайно смутен от това положение на работата. Той направил няколко опити, за да помири съборните партии. Най-оригинален бил следният. Теодосий не зачел съществуването в Ефес на двата събора. Той решил, че свалянето на Кирил, Мемнон и Несторий било общо дело на отците, събрани в Ефес, че това е определение не на два, а на един събор. С особена грамота той утвърдил излагането на тези лица, като по този на-

чин направил отстъпка на двете съборни партии. Теодосий разчитал, че щом веднаж бъдат отстранени най-влиятелните вождове на партиите, ще се постигне съгласие. Но и тази мярка не дала резултати.

Между това в столицата силно се интересували от хода на съборните работи. Този интерес особено силно бил възбуден от мярката, взета от императорския представител Кандидиян. Той се разпоредил да не се допускат никакви контакти между членовете на събора и столицата. Но Кирил намерил възможност да съобщи, комуто трябва, за събитията в Ефес. Той се възползвал от услугите на един бедняк, който в кухнята своя тояга доставил писмото на Кирил в Цариград. Между почитателите на Кирил тук се появило силно възбуждение. Особено помогнали на Кирил иноците от цариградските манастири. Те, начело с престарелия архимандрит Далматий, който 48 години не бил излизал из манастира, съпроводжани от тълпи народ, с пение на антифони, се отправили към двореца, за да склонят самодържеца в защита на Приснодева. Далматий показал на императора писмото от Ефес, изложил искането на православната страна и попитал, към един ли човек е по-добре да се присъедини или към 6000 епископи, чиито представители са се събрали в Ефес. След излизането от двореца монасите със запалени свещи и с пение псалми влезли в църква. Авва Далматий прочел от катедрата ефеското послание на Кирил, а целият народ радушно произнесъл анатема против Несторий. Тази демонстрация произвела върху Теодосий силно впечатление. Неговите колебания относно Несторий се приключили. Да го поддържа, при ясно изразеното настроение на столицата, било и не безопасно. Той заповядал на Несторий да отиде в антиохийския манастир, където живял преди да бъде назначен на столичната катедра.

Сега императорът се опитал да примири двете партии на Кирил и Иоан антиохийски. Извикани били в Халкедон представители от двете страни. Но преговорите в Халкедон не довели до желаните резултати. Тогава Теодосий заповядал на епископите да напуснат Ефес и да се завърнат по своите катедри. Като проявил известна

склонност към страната на православните, Теодосий не привел в изпълнение решението, утвърдено от него, за отлъчване от църквата на Кирил и Мемнон. Кирил се завърнал в Александрия, и градът го приел с необикновен възторг и почести.

Като разпуснал събора, императорът съзнавал, че умиротворението на Църквата не било постигнато. Привържениците и противниците на св. Кирил напуснали Ефес, раздразнени едни срещу други. Източните епископи, на път за своите катедри, още два пъти, на съборите в Тарс и Антиохия, потвърдили свалянето на Кирил и протестирали против осъждането на Несторий. Това положение заплашвало Църквата с голям разкол. Император Теодосий решил в никой случай да не допусне това. От негово име била съобщена на водачите на партиите неотстъпната воля на самодържеца, *разпратата да бъде прекратена и навред да се въдвори мир в Божиите църкви*. Следствие на това категорично искане между Кирил и Иоан се започнали преговори. В резултат от тези преговори, Иоан се съгласил да влезе в общение с александрийците, ако в основата на съглашението бъдат положени Никеийският символ на вярата и отричането на Кирил от своите анатематизми. По въпроса за Никеийския символ не могло да има разногласия, но искането относно своите анатематизми Кирил отхвърлил. Той заявил, че нищо не е писал против православната вяра и е готов да обясни своите анатематизми, ако източните се съгласят с осъждането на Несторий. И наистина, в писмо до Акакий, епископ берийски, Кирил дал такова обяснение на своите анатематизми, че православието му за мнозинството от източните епископи сега било вън от съмнение. След това станало примирение между Кирил и Иоан (433 г.). Иоан Антиохийски произнесъл анатема против Несторий, а Кирил в своето „*Примирително послание до Иоан*“ изцяло възприел изповеданието на вярата, което му било изпратено от източните епископи. В това изповедание Исус Христос се наричал истински Бог и истински човек, единосъщен на Бога Отца по божество и единосъщен нам по човечество; Пресвета Дева се наричала Богородица. С това изповедание Кирил и

неговите поддръжници сваляли от себе си подозрението в сливане двете естества в Христа, а източните – в *разделянето им*. Това изповедание, известно под името *антиохийско изповедание*, станало правило на вярата за цялата Християнска църква по въпроса за двете естества в Христа, и се счита плод на догматическата дейност на Третия вселенски събор.

След това окончателно била решена съдбата и на Несторий. Като напуснал Ефес, той проживял почти четири години в Антиохия. Тук той се ползвал с голяма почит и свободно общувал със своите приятели. Те направили опити да го върнат на катедрата му. Но този опит само отежнил участието му, още повече, че той не само не проявявал раскаяние за своите заблуждения, но даже се опитвал да ги разпространява. Съгласно един нов указ на императора, съчиненията му били изгорени; последователите му били наречени симоняни, в памет на Симон Вълхва, макар Несторий да нямал нищо общо с него. Имуществото му било конфискувано, а той бил осъден на заточение, отначало в Петра (Аравия), а после бил преведен в т.н. голям оазис, намиращ се накрай пустинята, в патриархата на Кирил. Там той бил заловен от пустинните скитници, но пуснат на произвола на съдбата като човек стар и за нищо негоден. Сам той се долутал до границите на империята и се предал на пограничен чиновник, който го водил от място на място, отнасяйки се с него крайно грубо. Накрай той умрял от старост и изнемошялост, като изпитал върху си цялата тежест на религиозните преследвания, към които той настойчиво канял в помощ светското правителство във време на своето благополучие.

§26. Несториянството след събора

След събора несториянството не прекъснало своето съществуване. Между източните епископи се оказала партия, която била недоволна от осъждането на Несторий и се отнасяла недоверчиво към „Примирителното послание“ на Кирил. Тази партия продължавала да счита Кирил за еретик, който с обяснението на своите анате-

матизми само измамил източните епископи. Иоан антиохийски се опитвал да се примири с тази партия, но не успял. Работата дошла до разкол в антиохийския патриархат. Десет провинции от този патриархат скъсали общението с Иоан. Иоан бил принуден да се обърне към светската власт, за да свали епископите, които отказвали да се присъединят към неговото съглашение с Кирил. Такава мярка и действително била приложена към мнозина епископи. В числото на пострадали имало хора много достойни и уважавани. Такъв бил например иераполският митрополит Александър. Той толкова бил обичан от своето паство и от духовенството на своята епархия, че, при изгонването му, в знак на скръб, за известно време били затворени всички църкви в неговата епархия. Той бил толкова беден, че взел пари на заем от свои приятели, за да отиде в египетските рудници. С такива мерки било постигнато външното единство в Църквата.

Но със смяната на лицата не могло да бъде потушено несториянството. То здраво се държало на Изток, не само защото отговаряло на разсъдъчното богословско направление, разсадник на което била Антиохийската школа, но и затова че първоучителите на несторияните, Диодор Тарсийски и особено Теодор Мопсуетски, се ползвали там с голям авторитет. В тяхното православие там никак не се съмнявали. За да се подкопае несториянството, трябвало да се подкопае авторитетът на тези писатели. Кирил Александрийски, заедно с Прокъл Цариградски, се и опитал да направи това. Прокъл извадил няколко положения из съчиненията на Теодор и предложил да бъдат осъдени от всички. Но това предизвикало страшно вълнение на Изток. Съборът на епископите, станал в Антиохия, решително се изказал против осъждането на този човек, който на времето си принесъл големите услуги на Църквата. Паметта на Теодор отците на събора почели с този възглас: „Да се умножи вярата на Теодор! Ние всички вярваме като Теодор!“ Император Теодосий също препоръчал да не се прави нищо против паметта на хора, които добре са послужили на Църквата и са умрели в общение с нея. След това Прокъл се отказал от тази работа, а също и Кирил сметнал за нужно да

прекрати кампанията, като се задоволил с осъждането заблужденията на Теодор, включено в присъдата над Несторий.

Към това излизане на Кирил и Прокъл против почитаните учители на Сирийската църква доста своеобразно положение заел *Ива*, презвитер в Едеса, станал после епископ на този град. Той бил доволен от станалото между Кирил и Иоан съглашение и благословил възстановяването на църковния мир, но бил голям почитател на Теодор Мопсуетски. Него той считал за „учител на учителите“ и „тълкувател на тълкувателите.“ Той превел неговите и на Диодор Тарсийски съчинения на сирийски език, възобновил Едеската школа, разрушена от неговия предшественик като разсадник на несториянски идеи. Като почитател на Теодор Мопсуетски, Ива не харесал направения от Кирил опит да осъди Теодор. Своето недоволство против Кирил той изразил в писмо, написано до персийския епископ Марий. В това писмо той порицавал и Несторий и Кирил – първия за това, че със своите изрази за Пресвета Дева той дал повод да го изобличат в ерес, а Кирил направо обвинявал в ерес – в сливане двете естества в Исуса Христа, при което човешкото естество, като ограничено, се изгубвало в божеското, поглъщало се от него. Това писмо произвело силно смущение между персийските християни. Там започнал да се създава възглед за партията на Кирил като за еретическа. Несторий пък считали за човек, невинно пострада.

За окончателното закрепване на това мнение в Персия съдействало и падането на Едеската школа. В 485 г. тази школа, като разсадник на несториянството, била окончателно закрыта. Учителите и учениците ѝ се преселили в Персия, в Низибия, където и продължили да развиват своите несториянски възгледи. *Низибийската школа* станала в пределите на Персия единствено учебно заведение, където духовенството получавало своето богословско образование. Излизащите от нея възпитаници бивали пропити с несториянски идеи. Правителството било твърде доволно от религиозното разномислие на своите поданици с империята. То признало несториянст-

вото като единствена форма на християнството, която се ползвала с неговото благоволение. Хиляди православни и монофизити били подложени на гонение, заедно отказвали да приемат това изповедание. В 499 г. станало окончателно отделяне на персийските християни от Източната църква. Те образували свой патриархат. Висшият иерарх на персийските християни носи название *католикос*.

§27. Определяне догматическото учение за начина на съединение двете естества в Исуса Христа

С антиохийското изповедание на вярата, което легнало в основата на помирението на двете партии – Кирил и Иоан Антиохийски – точно се изразявало вярването на Църквата в Богочовешката личност на Христа. С това изповедание се утвърждавала тази истина, че Исус Христос е истински Бог и истински човек. По Божество Той е единосъщен на Отца, по човечество е единосъщен нам. При това двете естества са съединени в Него в едно лице на Богочовека. Но в това определение имало празнота, която трябвало да се запълни. Любознателната богословска мисъл търсела отговор на въпроса – *по какъв начин* двете естества са съединени помежду си. На този въпрос отците и учителите на Църквата от първите четири века не били дали ясен отговор. Твърдо се изразявало само вярването на Църквата, че това съединение е било тясно, не само по благодат, а и по същество. Те го уподобявали на съединението на огъня с насветленото желязо. Както огънят, като прониква във всички пори на желязото, не изменя своята същност, а също и насветленото желязо запазва всички свои специфически свойства, тъй и двете естества в Христа, като проникват взаимно едно в друго, запазват всички свои свойства. В същност този въпрос надвишавал границите на човешкото разби-

ране. И все пак Църквата трябвало точно да го формулира пред вид на появилата се нова монофизитска ерес.

§28. Монофизитство

Същността на монофизитството, както показва и самото название (гр. *монос* – един, и *фисис* – естество, природа) се състояло в учение за *едно* естество в лицето на Исуса Христа. По своя характер монофизитството било съвършено противоположно на несториянството. Несториянството разделяло двете естества в Христа, допускайки между тях само благодатно единение. Монофизитството пък, напротив, до такава степен сближавало тези естества, че се получавало сливане, при което човешката природа в Христа, в сила на своята несъизмеримост с божеската, се поглъщала от нея, изчезвала в нея, както изчезва капка от някаква течност, паднала в безмерен океан вода. От гледище на това учение Исус Христос бил не Богочовек, а Бог – Той имал само божеска природа.

От това учение, както и от несториянството, произлизло отричане догмата за изкуплението, понеже Божеството не е могло да страда, и страданията на Христа са били само призрачни. Такива страдания за човечеството не могли да имат никакво значение, понеже в тях не е участвала самата тази природа, която имала нужда от изкупление.

Монофизитството се развило на почвата на умозрителната насока в Александрийската школа. Богословите от тази школа и в ексегетиката, и в догматиката обръщали предимно внимание на таинствената страна. При тълкуване на Св. Писание те главно изяснявали неговия таинствен смисъл, в догмите на вярата особено внимание отдавали на тяхната божествена страна. Вследствие на тази насока на школата, и личността на Богочовека Христос ги привличала предимно със своята божествена страна. За едностранния възглед на александрийците върху лицето на Богочовека много способствала и борбата им с ариянството, което унижавало Божеството на Сина Божи, и особено – с несториянството, което пре-

вършало Богочовека Исус в прост човек – Христос. Такъв едностранчив възглед върху личността на Богочовека, под влияние на тласъка, даден от несториянството, се и изразил в монофизитското учение за Него като личност изключително божествена.

§29. Евтихий

Монофизитството предизвикало силни вълнения в Църквата. Те възникнали не в Александрия, където се зародило монофизитството, а в Цариград. Изразител на монофизитското учение тук бил *Евтихий*, архимандрит от един цариградски манастир, поради което то и получило название *евтихиянство*. През време на борбите с несториянството Евтихий се проявил като ревностен поборник за православието. Той участвал в процесията, която начело с Авва Далматий излязла пред императора в защита на православните отци на Ефеския събор. Евтихий никога не смятал да излиза като вожд на еретическа партия. Неговите погрешни възгледи щели да си останат негови лични мнения, ако не им дал печалната и шумна известност неговият приятел Евсевий, епископ дорилейски.

В 448 г. в Цариград, под председателство на столичния патриарх Флавиан, бил свикан събор от 32 епископи и няколко архимандрити. Този събор бил обикновено събрание на епископи, които били повикани да се занимаят с някои текущи въпроси. На този събор Евсевий излязъл с обвинение против своя приятел, че той лицемерно носи името „православен“. Евтихий бил повикан в събора. Отначало той не искал да отиде, като казал, че е и стар, и слаб, и дал обет да живее в манастира като в гроб – но все пак се явил. Обвинителят на Евтихий бил крайно развълнуван. Той се боял, че Евтихий ще се откаже от своето лъжеучение и неговото обвинение ще излезе невярно и затова в качество на самозащита поставил такава уговорка: „Аз обвинявам Евтихий не за бъдещето, а за миналото му. Ако излезе клеветник, ще изгубя сана. Боя се, че Евтихий ще ме гони: аз съм беден, нямам нищо, а той е богат, той ме заплашва с заточение; той вече ми е

определил и мястото на заточението“ (оазис в Египет). Но Евтихий на този събор не се разкалял в своето заблуждение, а, напротив, го потвърдил. Своето изповедание той формулирал тъй: „Изповядвам, че Господ Исус до съединението се е състоял от две естества, а след съединението изповядвам едно естество.“ Евтихий бил лишен от сана и отлъчен от Църквата. Но това не го смутило. Той апелирал съборната присъда пред римския, александрийския и иерусалимския епископи. При двора той също намерил голяма поддръжка. Сам император Теодосий бил на негова страна. Той заподозрял в несториянство даже цариградския патриарх Флавиан и поискал от него да представи изложение на вярата. Но особено силна поддръжка Евтихий намерил в Александрия.

На александрийската катедра, след св. Кирил, бил *Диоскор*, човек буен, жесток, хищен и до крайност безнравствен. Между това при двора той имал силни покровители. Император Теодосий виждал в негово лице също такъв ревнител на вярата както Кирил. Проникнат от монофизитски възгледи, Диоскор взел Евтихий под своя защита. Той не отдал никакво значение на осъждането му от Флавиан и го възстановил в сана му. С този акт той хвърлил сянка на подозрение върху православието на Флавиан. Заподозрени били в несториянство и други по-видни източни епископи: *Ива Едески* и особено бл. *Теодорит*. Блажени Теодорит бил особено опасен борец против монофизитството. Той енергично действал против него, като свиквал събори, написал против това учение съчинението „*Еранист*“, което значи дрипльо. Това съчинение, поради саркастичния си тон, било особено обидно за монофизитите. Тяхното учение Теодорит представил не като оригинално богословско мнение, а като заимствано от разни извори, подобно дрехата на просяка, състояща се от различни кръпки и дрипи. Това съчинение създавало на Теодорит репутацията на несториянец. Бл. Теодорит изпаднал пред Теодосий в немилост. Той бил обвинен, че със своите чести събрания предизвиква смущение и му било заповядано да не излиза извън пределите на своята епархия.

§30. Разбойнически събор (449 г.)

Обвинението на цариградския патриарх Флавиан и източните епископи в несториянство било толкова убедително за Теодосий, че той решил да свика вселенски събор за изкореняването му. Съборът станал в 449 г. в Ефес, в същата църква, където преди 18 години заседавали отците на Третия вселенски събор. Главен председател на него бил *Диоскор*. Диоскор се явил на събора с голяма свита монаси и параволани. Освен това, били готови да му дадат всякаква поддръжка тълпи монаси, доведени от Сирия от един фанатик-монофизит, архимандрит *Варсума*. Освен това императорът дал в разпореждане на Диоскор войници. Църквата, където ставали заседанията, била заобиколена от голяма тълпа войници, монаси и параволани. На страната на монофизитите била силата. При това представителят на императора, Елпидий, дал определено указание за хода на съборните разсъждения. Той се постарал да сплаши епископите с тежка отговорност пред Бога и императора за диофизитски изрази (учение за две естества). При тези условия било ясно, в каква посока ще тръгне работата. Над православната партия се надигала буря. Още първите заседания на събора взели безреден характер. Диоскор отстранил всички протоколисти, освен онези, които били от неговата партия.

При откриване на заседанията някои епископи изказали желание да се прочете посланието на римския папа Лъв до Флавиан. В това послание въпросът за съединението на двете естества в Исуса Христа бил изложен с такава ясност, с такова богатство на библейски свидетелства и други пояснения, щото после изникнала легенда, че окончателната редакция на този документ дал ап. Павел. Но Диоскор, под различни предлози, не допуснал да бъде прочетен този документ. Преди всичко започнала ревизия на делото на Евтихий. Не счели за нужно да повикат на събора обвинителя на Евтихий, Евсевий Дорилейски. При четене актовете на Цариградския събор (448 г.), който осъдил Евтихий, параволаните и монасите придружавали всеки израз за двете естества с такива викове,

че всявали ужас у епископите. „Сечете на две онези, които разделят на две естеството на Христа“, викали те. А по адрес на отделни лица се раздавали възгласи: „Несториянец! Разкъсайте го, жив го изгорете! Както той разделя, тъй трябва и него да разделят.“

Постановленията на Цариградския събор били признати за незаконни. Евтихий бил възстановен в сан, а Флавиан и Евсевий Дорилейски били лишени от сан. Флавиан протестирал против това решение и апелирал чрез римската катедра към бъдещия вселенски събор. Някои епископи се застъпили за Флавиан. Като прегръщали колената на Диоскор, те го молили да бъде снизходителен. Със страшен вик: „Бунт вдигате срещу мен, стражата повикайте!“, Диоскор смутил молителите. Нахлулите в Църквата войници и параволани, въоръжени с мечове, тояги и вериги, предизвикали безредици. Епископите ужасени се опитвали да се скрият под своите седалища, в ктотовете на църквата, в дяконика, но ги извличали от там и със заплашвания, псувни и бой ги принудили да подпишат осъждането на Флавиан, или по-право бял лист, на който била написана присъдата. Сам Диоскор вземал живо участие в тези изстъпления. Той и Варсум били Флавиан по лицето, повалили го на земята и го газили с крака. Тези побои били тъй тежки, че Флавиан скоро умрял на път за мястото на заточението.

След толкова насилие следващите заседания на събора тръгнали спокойно. Тероризираните епископи се съгласявали с всички предложения на Диоскор, като ги придружавали с панегирически възгласи по негов адрес. Свалени били от катедрите им Ива, Теодорит и други епископи. Монофизитството било признато за православно учение. Император Теодосий утвърдил определеното на този събор. Било заповядано да се изгорят съчиненията на свалените епископи и на техните привърженици да не се дава прием. Но този събор получил достойна оценка още в своето време. Папа Лъв Велики го нарекъл не събрание на епископи, а събрание на разбойници. С позорното име *разбойнически събор* той влязъл и в историята.

Лъв Велики протестирал против събора, като искал

да се разгледат отново решенията му. Но неговите протести и ходатайства били безуспешни. Теодосий отговарял, че решението на Диоскоровия събор е правилно и неизменно. Но неочакваната смърт на Теодосий (450 г.) дала нов обрат на църковните работи.

§31. Четвърти вселенски събор (451 г.)

След Теодосий управлението на империята преминало в ръцете на сестра му *Пулхерия*. Тя била вече на 52 години. Била строго православна, почитателка на Флавиан. Като съзнавала, че бремето на управлението на държавата не е по силите ѝ, тя се омъжила за пълководца Маркиан, човек с религиозни убеждения, еднакви с нейните. Новите владетели отдали, преди всичко, нуждата за служена почит на патриарха Флавиан. Тялото му било пренесено в Цариград и поставено в храма „Св. св. Апостоли“. След това през май 451 г. императорът свикал вселенски събор в Никея. Но от Никея съборът скоро бил преместен в Халкедон, понеже императорът искал да има постоянни и точни сведения за хода на съборните заседания. Числото на членовете на събора било твърде голямо. Заедно с упълномощените епископи то достигало до 630 човека. Председател на събора бил *Анатолій*, патриарх цариградски.

Преди всичко съборът се занимавал с делото на Диоскор. Обвинител на Диоскор бил Евсевий Дорилейски. Папските пратеници настоявали Диоскор да заема в събора място на ответник, а не на пълноправен член. Прочетени били на събора деянията на Цариградския събор (448 г.), под председателството на Флавиан, и на Ефеския (449), под председателство на Диоскор. При четене на тия деяния много епископи, които участвали в Ефеския събор, обяснявали неправилните и насилствени действия на Диоскор. „Направено бе насилие, казвали епископите, насилие с бой и ние подписахме бяла хартия, на която после е написано осъждането на Флавиан и Евсевий. Заплашваше ни съд, заточение и ние се уплашихме от тях. Където има тояги и ножове, за какъв събор може да става дума? Всички ние сгрешихме, всички молим за прош-

ка.“ През време на четенето на съборните актове и тия пояснения към тях, привържениците на Диоскор намалявали, много епископи го оставяли и преминавали към страната на православните. Освен това, Диоскор бил обвинен в користолюбие, жестокост и несъобразен със сана му живот. Диоскор бил осъден на лишаване от сан и бил заточен в пафлагонския гр. Гангра, където и умрял (454 г.).

Като свършил с монофизитството, съборът пристъпил да изработи правилно догматическо определение за начина на съединение на двете естества в Исуса Христа. В основата на това определение били поставени антиохийското изповедание на вярата, примирителното послание на Кирил и особено посланието на Лъв до Флавиан. Определението на събора е изразено в следната догматическа формула: „Следвайки св. св. отци, всички съгласно поучаваме да се изповядва един и същия Син, Господ наш Исус Христос, съвършен в Божество и съвършен в човечество, истински Бог и истински човек, с разумна душа и тяло, единосъщен на Отца по Божество и единосъщен нам по човечество, във всичко подобен на нас, освен в греха, роден преди вековете от Отца по Божество, а в последни дни, заради нас и заради нашето спасение, роден от Мария Дева, Богородица, по човечество, един и същия Христос, Син, Господ единороден, *познаван в две естества несливно, неизменно, неразделно, неразлъчно, неразделим или разсичан на две лица*, но един и същ Син и еднороден Бог, Слово, Господ Исус Христос.“ Това определение може да се нарече блестящ плод на догматическата дейност на Халкедонския събор. В сбита форма в него е изразено в цялата пълнота не само положителното учение на Църквата за Сина Божия, но е и дадено опровержение на всички ереси, засягащи този въпрос. Несториянското разделяне на двете естества в Христа, монофизитското им сливане, арианското учение за неравенството на Сина с Отца, учението на Аполинарий за непълнотата на човешката Му природа, древното евионитство и гностицизмът във всичките му форми еднакво са получили опровержение в това определение.

Това определение било тържествено утвърдено в присъствието на самия император Маркиан и Пулхерия. На въпроса на Маркиан – със съгласието на всички членове на събора е съставено това определение, отците на събора едногласно извикали: „Всички тъй вярваме, всички тъй мъдърствуваме. На Несторий, Евтихий, Диоскор анатема!“ На следващите заседания били пререшени и други беззакония, допуснати от Диоскор. Бл. Теодорит, който подписал определението на Халкедонския събор и произнесъл анатема против Несторий, бил реабилитиран и бил възстановен в своето звание. Оправдал се от същите подозрения и Ива Едески, комуто била възвръната катедрата.

Дейността на събора не се ограничила само с догматически въпроси. Съборът съставил няколко канонически правила (30) относно църковното управление и църковното благочиние. Най-важно било 28-то правило, което потвърдило 3-то правило на Втория вселенски събор, според което катедрата на Цариград, новия Рим, се изравнявала с катедрата на стария Рим. Това постановление било предизвикано от особеното положение на римския епископ в епохата на Халкедонския събор. Положението му в това време било ръководящо. Гласът на неговите пратеници на събора бил особено силен. Този голям авторитет на папата не могъл да бъде желателен за източната иерархия. За да се предвари по-нататъшното разширение властта на папата за в бъдеще време, съборът намерил за нужно по предимство на чест да постави наравно с него столичния патриарх. Римските пратеници силно протестирали против това правило. Папата също изразил силно недоволство по този повод и обявил, че унищожава това правило с властта на ап. Петър. Той заплашвал патриарха Анатолий с отлъчване. Но на Изток не обърнали внимание на тези претенции на папата.

Против монофизитите били издадени строги закони. Забранено им било да правят събрания, да ръкополагат духовенство, да строят църкви и манастири. Съчиненията на монофизитите се предавали на изгаряне.

§32. Монофизитството след събора

Халкедонският събор не унищожил монофизитската ерес. Монофизитството се оказало по-силно от несториянството. Несториянството откъснало от Православната църква и империята някакви си хиляди; монофизитството откъснало от едната и другата милиони. То станало национално изповедание на четири народности: сирийци, арменци, копти и етиопи. Сериозната борба с несториянството заема някакви си 20 години (431–451 г.), а борбата с монофизитството продължила повече от 200 години (451–680 г.). На несториянците правителството не е правило никакви отстъпки, за да постигне примирение между тях и Православната църква. Към монофизитите, напротив, правителството се е отнасяло много внимателно, правило им е даже отстъпки, само и само за да бъдат върнати в лоното на Православната църква.

Причините на тази издържливост на монофизитството в сравнение с несториянството били вътрешни и външни. Вътрешните са били в самия характер на това лъжеучение. Несториянството, при ясното си изложение, оскърбявало религиозното чувство на вярващите. Религиозното чувство на масите не е могло да се помири с обръщането личността на Богочовека в прост човек и с унижаването Божията Майка до степен на човекородица. Монофизитството, напротив, със своето учение, че Христос бил чужд на слабата, несъвършена човешка природа, напълно задоволявало благочестивото чувство. Особено това учение намерило привърженици между монасите. Борците против плътта не могли да допуснат Христа в плът. Сред тази класа се и започнал особен кипеж. Това съсловие дало из своите редове и силни и многобройни поборници на тази ерес. Външните пък обстоятелства, придали устойчивост на монофизитството, са следните: монофизитството излязло под знамето на православието. Монофизитите се представяли за защитници на онова учение, за което се борил св. Кирил. На първо време на тях гледали като на господстваща църковна партия. Император Теодосий, като утвърждавал постановленията на разбойническия събор, искрено бил убеден, че той ут-

върждава православно учение. Това име на ревнителите за правата вяра и борци против несториянството и самите монофизити гледали всякога да поддържат в народа. Халкедонският събор те считали за еретически, за възобновител на несториянството. Тази мисъл монофизитите разпространили с бързината на мълния по целия християнски свят и предизвикали на разни места вълнения. Преди да се разясни това недоразумение, монофизитството вече си извоювало право на съществуване. Голяма устойчивост придали на монофизитството най-последно и стремежите на разни народности в империята за политическо и национално обособяване от империята. Такава стремежи особено проявили сирийците на Изток и коптите в Египет. Гръцката култура слабо засегнала тези народности и то главно от оная страна, която най-малко е могла да ги постави в органическа връзка с империята (данъци, военни повинности). В своите стремежи към обособяване тези народности се възползвали от монофизитството като патриотично и национално знаме. Предвид на това борбата с монофизитите била за византийските императори извънредно важен въпрос от вътрешната политика.

Вълненията по повод на Халкедонския събор започнали, щом като той свършил своето догматическо определение. Преди всичко монофизитите създали истински бунт в Палестина. Виножникът на бунта тук бил монах Теодосий, когото иерусалимският патриарх Ювеналий имал непредпазливостта да вземе заедно със себе си на събора. Теодосий, по-рано живял при Диоскор, бил горещ монофизит, минал през огън и вода. Този човек е могъл само да спечели от смута, понеже нямало какво да губи. Щом като било готово вероопределението на събора, Теодосий избягъл в Палестина и там пуснал слух, че патриарх Ювеналий изменил на вярата. Десет хиляди монаси се присъединили към Теодосий. Живеещата тук вдовица-императрица Евдоксия била също на негова страна. В Иерусалим монофизитите разбили тъмничните врати и пуснали затворниците, които увеличили техните пълчища. Започнал се грабеж на богатите диофизити и в продължение на 18 месеца Палестина станала арена на

насилия и убийства. Теодосий станал патриарх, а Ювеналий избягал във Византия. Едва след 18 месеца императорската войска потушила това въстание.

Още по-мъчно било положението на работите в Египет, където създаденото от Диоскор монофизитство било особено силно. Положението на приемника на Диоскор, *патриарх Протерий*, било твърде несигурно. Той стоял на катедрата само благодарение на изпратените от Цариград войници. Докато на престола стоял Маркиан, човек енергичен и твърдо православен, той могъл да се счита в безопасност. Но щом умрял Маркиан, монофизитите завладели църквата в Александрия и си поставили за патриарх инока *Тимотей Елур*. Патриарх Протерий бил убит, тялото му подхвърлено на оскърбление: влачили го по улиците и го нарязали на късове. Православното духовенство било изгонено, всички привърженици на Протерий били подложени на преследване. Цял Египет бил подчинен в иерархическо отношение на Тимотей.

Подобно положение се създадо и в Антиохийския патриархат. Тук претендент за патриаршеска катедра се явил монах *Петър Гнафевс* (тепавичар), наречен тъй на своя занаят, усърден монофизит, който прибавил към Трисветата песен: „*Распныйся за ный*“. Патриарх Мартирий, като се опасявал от участието на Протерий Александрийски, доброволно напуснал своята катедра (471 г.) с думите: „От клира непокорен, от народа непослушен и от църквата, изгубила чистотата, – отстъпвам.“ Петър тепавичарят побързал да заеме катедрата, но бил принуден да се спасява с бягство от императорския гняв.

Това положение на работите в империята силно тревожило приемниците на Маркиан. Те вземали разни мерки, за да турят край на религиозните разногласия и борбата на партиите. Но техните мерки не давали резултати главно затова, понеже в тях нямало последователност и в основата им лежали такива подбуди, които нямали нищо общо с църковните интереси. Едни от императорите, за да си осигурят положението, се облягали на монофизитството (Василиск), други се мъчели да лавират между православието и ереста. Най-сериозна стъпка към съединение на монофизитите с православните бил опитът

на император *Зенон* (477–491 г.). В 482 г. Зенон излязъл с забележителен акт, известен под името *Енотикон* (акт на съединение). С този акт императорът искал да угоди и на православните и на монофизитите. По своята същност този акт е напълно православен, но пред вид преследваната цел той бил написан на особен, тъй да се каже, дипломатически език. Иисус Христос се изповядвал тук като единороден Син Божи и Бог, въчеловечен, единосъщен на Отца по Божество, и единосъщен нам по човечество, въплотил се от Мария Дева Богородица – един, а не двама. Против разделящите или сливащите естествата в Христа, или допускащи призрачност на плътта Му и въобще инак мъдруващи сега, или кога да е, в Халкедон или на кой да е друг събор – била произнесена анатема. На анатема в Енотикона били предадени Несторий и Евтихий. В този акт нарочно били отминати изразите, които са били предмет на спор между православните и монофизитите. Нито една дума не била казана за двете естества в Христа, а за Халкедонския събор, с постановленията на който монофизитите не могли да се примирят, било споменато между другото и с известно пренебрежение. Но с този документ не се постигнала целта – примирение на враждуващите партии. Само незначително число монофизити се съединили с Църквата, но мнозинството останали непримирими. Те настоявали на своето искане за решително осъждане на Халкедонския събор. Но причината за това упорство лежала по-дълбоко. Тя се коренила именно в националните стремежи на коптите и сирийците за политическа обособеност. Религиозните разногласия били само повод и най-удобна почва за развитие на тези стремежи. Но присъединението и на незначителна част монофизити било купено твърде скъпо. Енотиконът на Зенон внесъл разделение в средата на православните – те виждали в него отстъпка на монофизитите и унижение на Халкедонския събор. Особено недоволство възбудил този акт в Римската църква. Папата не могъл да се помири с унижението на Халкедонския събор. В това той виждал унижение достойнството на римската катедра, понеже този събор бил свикан главно по енергичното настояване на папа Лъв Велики, и него-

вото послание до Флавиан легнало в основата на съборното определение. На Римския събор (484 г.) Енотиконът на Зенон бил отхвърлен, а против цариградския патриарх Акакий, който го приемал, била произнесена анатема. На тази анатема патриархът отговорил с отлъчване на папата и зачеркнал името му от диптихата. В самия Цариград, по повод на Енотикона, ставали безредици. Във време на съборното богослужение един инок забол на одеждите на патриарха Акакий папската анатема, и бил убит през време на станалото в храма безредие. Скъсване отношенията между Римската и Цариградската църкви продължило 35 години.

По този начин нито строгите закони против монофизитите, нито отстъпките не дали желаните резултати. Разединението продължавало да съществува. Между това въпросът за тяхното присъединение бил тъй важен за правителството, щото за неговото разрешение то решило да свика пети вселенски събор.

§33. Пети вселенски събор (553 г.). Спор за трите глави

Петият вселенски събор заема особено място в историята на съборите. Той бил свикан не по повод на нови догматически спорове, и задачата му не е била да изработи ново догматическо определение. Целта му била да се отстрани последната пречка, която монофизитите посочвали като причина за тяхното присъединение към Православната църква. Монофизитите упорито настоявали на това, че Халкедонският събор бил възобновил несториянството. За доказателство те посочвали това, че на него били признати за православни бл. Теодорит и Ива Едески, които някога горещо защищавали Несторий. А Теодор Мопсуетски, главният виновник на тази ерес, не само не бил осъден от Църквата, но и продължавал да се счита велик учител на Изток. *Император Юстиниан* (527–565) решил да отстрани и тази пречка, като бъдат осъдени тези три лица. Тази мярка предложил на Юстиниан един епископ, таен монофизит, *Теодор Аскида*. Този епископ имал голямо влияние върху Юстиниан. Той тъй

увлекателно обрисувал на Юстиниан перспективите на църковния мир, че императорът лесно се поддаде на този съвет. „Достатъчно е, казвал той, да се произнесе анатема против Теодорит, Теодор и Ива, и църковният мир ще настане; монофизитите драговошно ще минат към Църквата и императорът ще се покрие с вечна слава.“ Този съвет бил лесно приет от императора, понеже не виждал друга мярка за достигане на своята цел.

В 544 г. Юстиниан издал своя *първ едикт за трите глави*, с който се анатемосвал Теодор Мопсуетски с неговите съчинения. Осъждали се също и съчиненията на бл. Теодорит в защита на Несторий и против Кирил и писмото на Ива Едески до Марий Персиец¹. Всички представители на църковната власт били длъжни да подпишат този указ. Но това не станало тъй лесно, както разчитал Юстиниан. Неговият указ предизвикал такива спорове и такова движение в Църквата, каквито Юстиниан не очаквал. Източните патриарси, след известно колебание, се съгласили с този указ и го подписали. Но Запад се отнесъл иначе към него. Той като един човек се вдигнал на борба с него. Особено противодействие оказали африканските епископи. Започнала се дълга и уморителна полемика по повод на този указ.

Противниците на императорския указ за осъждане на трите лица се смущавали от следните обстоятелства. Тези лица били отдавна умрели и застанали пред Божия съд. В онова време те принесли със своята дейност голяма полза на Църквата. В частност бл. Теодорит и Ива Едески произнесли анатема против Несторий и били признати от Халкедонския събор за православни. Оттук само по себе си следва, че те са се отказали от тези свои съчинения, които написали в защита на Несторий, а следователно тези съчинения не трябва и да им се поставят във вина. Що се отнася до Теодор Мопсуетски, в неговите съчинения, наред с погрешните мнения, имало много правилни съждения, общи с отците на Църквата. Осъждането му, мислили те, могло да докосне и тези св. отци,

¹ Императорският указ бил от 3 глави или статии. Главите на указа започнали после да се отъждествяват с лицата, до които те се отнасяли, а затова и Петият събор почнали да наричат събор за трите глави.

с които той еднакво мислил по разни въпроси. В своите доводи против осъждането на тези три лица, техните защитници, между другото, изяснили и задкулиската страна на въпроса, възбуден от монофизитите. Те направо посочили, че с осъждането на трите глави монофизитите се стремили не само да умаловажат, но и съвсем да премахнат всяко значение на Халкедонския събор, който бил допуснал грешки. Определенията за Халкедонския събор, писал един от защитниците на трите глави, *Фулгенций Феранд*, дякон картагенски, не могат да останат твърди, ако се докосне макар една част от него. Ако някой поиска да поклати едно определение на събора, той ще разклати всичките му определения. Ако някой не одобрява една част от съборната дейност, има опасност да не одобри и целия събор: малко квас заквасва цялото тесто (1 Кор. V, 6). Като защищавали трите глави, западните епископи при това решително се изказвали и против правото на императора да се меси в догматическите спорове. „По-добре е светската власт, казвали те, да си гледа своята работа. Ако държавните работи не се пренасят в Църквата, то как църковните работи могат да се пренасят в двореца?“

Император Юстиниан бил смутен от този отпор на западните епископи. Но той решил да въздейства на папата и да го привлече на своя страна. *Папа Вигилий* бил повикан в Цариград (547 г.). Поласкан при двора, обкръжен с почести, папата все пак решително се изказал против осъждането на трите глави и даже отлъчил от Църквата цариградския патриарх Мена, който отговорил на папата със същото. Но Вигилий не се отличавал с устойчиви убеждения. Дали ласките, заплашванията или обещанията на императорския дом са му подействали, но той се съгласил с осъждането на трите глави. Това, обаче, предизвикало изблик на недоволство между западните епископи. Африканските епископи свикали събор (550 г.) и отлъчили Вигилий от Църквата, додето той не се покае. Силно възбуждане против папата имало и в Илирия и Галия. Вследствие на това папата оттеглил назад своето осъждане на трите глави. Боейки се от насилие от страна на императора, той се скрил в храма „Св. Евти-

мий“, като свещено убежище (в Халкедон). В този храм папата останал цял месец и оттам водил преговори с императора и излязъл оттам само тогава, когато получил уверение в своята безопасност. Но склонност за осъждане на трите глави папата не проявил и сега. Между това полемиката на западните епископи против указа на Юстиниан силно намалила неговото значение. За да отслаби силата на доводите на своите противници, императорът обнародвал в 551 г. *нов едикт за трите глави*. По същество той не се различавал от първия, но в него заема много място полемическият елемент, насочен срещу защитниците на трите глави. В него подробно са разглеждани всички доводи, които те са привеждали в защита на осъдените лица. Но и след този едикт работата не тръгнала към желаната цел.

При това положение оставало да се прибегне към отдавна вече изпитаното средство – да се свика вселенски събор. Забъркалият се в противоречия папа Вигилий сам предложил тази мярка на императора. Опасявайки се да не би папата със своите клатушкания пак да заплете работата, Юстиниан взел от него задължение, потвърдено с клетва върху гвоздеите на Св. Кръст и Евангелието, че няма да отива против неговите намерения. В 553 година в Цариград бил открит *V-ият вселенски събор*. На него присъствали 165 епископи, но от западните били само петима африкански епископи. Могло да се очаква, че това ще бъде първият събор при личното участие и даже под председателството на римския епископ. Но това не се случило. Макар Вигилий и да дал обещание на императора, че не ще действа против него, все пак отново успял да промени своето мнение. Поради това, бояйки се да не остане в малцинство и да бъде безсилен свидетел на тържеството на своите противници, той, въпреки трикратната и настойчива покана да се яви в събора, отказал да отиде. Ту се оправдавал с болестта си, ту с малобройността на западните епископи, ту предлагал за разглеждане на делото да се състави комисия от равно число източни и западни епископи. Накрая молил да решават без него, обещавайки, че може да се присъедини отпосле към съборното решение. Съборът станал без

папата, под председателството на цариградския *патриарх Евтихий*.

Отците на събора подробно се запознали със съчиненията на Теодор Мопсуетски, със съчиненията на бл. Теодорит, насочени срещу Кирил и в защита на Несторий, и с писмото на Ива до Марий. Съборното определение било взето в духа на императорските едикти. Теодор Мопсуетски бил осъден с всичките си съчинения като еретик-несториянец. Но осъждането не засегнало Ива и Теодорит, понеже били признати от Халкедонския събор за православни. Осъдени били само онези техни съчинения, от които в същност те сами се отказали, когато на Халкедонския събор анатемосали Несторий. Заедно с това била потвърдена светостта и неприкосновеността на решенията на първите четири събора. Одобрени били и указите на императора относно църковните работи.

След свършване на събора, императорът утвърдил съборните определения. Несъгласните с тях епископи изпратил на заточение. Изпратен бил на о. Проконис и сам Вигилий. Но той с особена грамота признал определенията на събора и бил изпратен с дарове от Цариград. Обаче на Запад дълго време не могли да се помирят с определенията на V-ия събор. Цял век след събора там се намирали защитници на трите глави. С тях водил борба в края на IV-ия век папа Григорий Велики. Едва след Григорий авторитетът на V-ия вселенски събор се затвърждавал в цялата Църква наред с първите вселенски събори.

§34. Монофизитски секти

Яковити. Петият вселенски събор не успял да съедини монофизитите с православните. Монофизитите не само оставали равнодушни зрители на упоритата борба, която водил император Юстиниан, за да ги присъедини към Православната църква, но в самото това време гледали да задържат съществуващото разделение. Те взели да се организират в самостоятелни църковни общини. Организатор на сирийските монофизити станал *монах Яков*. Монофизитството в Сирия в епохата на Петия вселенски

събор било силно разклатено и разстроено. Монофизитските епископи били лишени от своите катедри, изпратени на заточение, чезнали в затвори. Яков се заел да спаси монофизитската партия от загиване. Той намерил в Цариград няколко монофизитски епископи, хвърлени в затвор, и бил посветен от тях за Едески епископ, с право да надзирава монофизитските общини на целия Изток. В просешка дреха, от която получил прякор Ал-Барадай (парцаланко), той неуморно пътувал по Сирия и Месопотамия, организирайки монофизитите в единна община и посвещавайки им епископи. След своята смърт (578 г.) той оставил цветуща монофизитска община, начело със свой патриарх в Антиохия. От Яков Барадай монофизитите в Сирия и Месопотамия получили название *яковити*.

Копти. В VI-ия в. и монофизитите в Египет се отделили напълно от Църквата. Тук бил центърът на монофизитството и монофизитите били голямо мнозинство. Цялото туземно население на Египет, копти, на брой до шест милиона, приело монофизитството. Православните оставали нищожно малцинство, не повече от 300 хиляди. Те били повече пришелци – гърци и римляни, заселени в градовете, а също войници и висши чиновници. Монофизитите в Египет организирали свой коптски патриархат, изхвърлили из богослужението гръцки език и окончателно скъсали с Православната църква (536 г.). От Египет ереста проникнала в Абисиния. Абисинската църква, която била във връзка с Александрийската, също се отделила от Православната църква. По този начин дългият спор с монофизитите се завършил с откъсването им от Православната църква. Но в основата на това отделяне са лежали не толкова догматически причини, колкото националното различие между коптите и сирийците с гърците. Ако не съществуваше това различие, възможно е било да се постигне съгласие по догматическите различия, особено като се има пред вид енергията, която вложили в тази работа и църковната и гражданската власти. Това могло толкова по-лесно да стане, понеже догматическите особености у някои монофизити се свеждали не толкова към същността на работата, колкото към

думи.

Арменски разкол. По повод монофизитската ерес станало отделяне и на Армения от Православната църква. Отделянето на Арменската църква станало по недоразумение. На Халкедонския събор Арменската църква не била представена със свои делегати. Актовете на събора били препратени в Армения. При превеждането им на арменски език, поради слабо познаване гръцкия език, арменските богослови превели думата естество (*φύσις*) в смисъл на лице. Излизало, че Халкедонският събор възстановил несториянството. Под влияние на монофизитите, които се спасявали в Армения от строгите закони на империята, това недоразумение укрепвало и се разширявало. Персийското правителство, под чиято власт се намирала Армения (от 369 г.), поддържало това разделение по политически съображения. Иерархията пък на Арменската църква не се опитала своевременно да разясни въпроса. Това недоразумение отишло до там, че на събора в Тива (536 г.) Халкедонският събор бил осъден и Арменската църква се отделила от Православната. Тя образувала самостоятелна църква под управлението на свой патриарх, който носил титлата *католикос*. Но понеже в догматическо отношение тази църква почти не се отличава от Православната, то тя не е толкова еретическа, колкото разколническа. От Православната църква тя се отличава в някои обреди – извършването на Евхаристията с пресен хляб и само с вино, пеене на Трисветата песен с монофизитското ѝ „Распныйся за ный“, Рождество Христово се празнува заедно с Богоявление и др.

§35. Определяне догматическото учение за двете воли в Исуса Христа

Колкото пълно и всестранно да е било формулирано в определението на Халкедонския събор църковното учение за лицето на Исуса Христа, все пак христологическите спорове не били изчерпани с него. В VII-ия в. възникнал нов богословски спор относно личността на Богочовека. Същността му се свеждала към въпроса – *една или две воли има в Христа*. Църковните писатели

на предишните векове не са оставили специални разсъждения по този въпрос. Но, като излагали учението на Църквата за двете естества, те вече с това утвърждавали, че в Христа има две воли – божеска и човешка. Иначе не могло и да бъде. Наистина, ако Христос има две пълни природи – божеска и човешка – то всяка от тях трябва да се отличава и с пълнота на присъщите ѝ сили и способности. Всяка от тях трябва да има своя особена воля, иначе те биха били непълни и несъвършени. Но от друга страна, и между православните имало поддръжници на учението само за божеска воля в Христа. Те се основавали на учението за единство на лицето на Богочовека. Ако двете естества на Христа, разсъждавали те, са се съединили в едно лице, в една ипостас, то Христос трябва да има и едно ипостасно действие, едно искане. Но до VIII в. тези мнения не са имали голяма сила и не били особено разпространени. Като частни мнения те не възбуждали и особени спорове. Но когато бил направен опит учението за една воля в Христа да се възведе в църковно вярване, Църквата счела за нужно да осъди това учение като еретическо и да даде точно определение по този въпрос.

§36. Монотелитство

Учението за една воля в Христа, при две естества, получило название монотелитство (от гр. еднволие). Опитът да се възведе това учение до степен на църковен догмат е свързан с името на император *Ираклий* (610–641). При царуването на този император империята преживявала тежко време. От една страна тя трябвало да води борба с персите, от друга срещу нея настъпвали арабите. При това положение на държавата бил нужен сговор между поданиците, а между това религиозното разделение, като органическа болест, отслабвало силите ѝ. Милиони нейни поданици изповядвали монофизитството. Между тях и православните продължавала и открита и тайна борба. Император Ираклий, както и неговите предшественици, бил загрижен за възстановяването на религиозното единство. На това единство той искал да

основе и единството на своята държава. За достигане на тази цел Ираклий е бил готов да направи отстъпка на монофизитите. Тази отстъпка е било учението за една воля в Христа. По този начин монотелитството било извикано към живот не толкова от богословски интереси, колкото от политическите сметки на византийското правителство. Това учение, смятал Ираклий, нямало да смути православните, понеже не изменяло тяхното изповедание за двете естества в Христа. Монофизитите пък могли да се задоволят с това учение, понеже чрез него се признавала една воля в Христа. До тази мисъл императорът дошъл под влияние на преговорите с монофизитските епископи в Армения и Колхида, където той се намирал по военни работи през 622-та и следните години. От монофизитските епископи в особено близки отношения с императора бил *Кир*, митрополит на Колхида. Заедно с него бил изработен и проектът за съединение на монофизитите с православните чрез провъзгласяване догмата за монотелитството. Предлагайки този проект, монофизитите смятали да вкарат православните в противоречие. След като приемат учението за една воля, православните щат не щат трябвало да се откажат от догматическото определение на Халкедонския събор като непримиримо с новото учение. Ираклий говорил по този въпрос с цариградския *патриарх Сергей*. Сергей отговорил, че учението за една воля и едно действие в Христа не само не е противно на преданията на Църквата, но е много по-съобразно с тях, отколкото учението за две воли и две действия в Христа. След това патриархът в особено послание развил учението за еднволието. Между това Кир, преведен вече на александрийската катедра, пристъпил към осъществяване на проекта за присъединяването на монофизитите. Той издал изповедание на вярата, представлящо странна смес на православието с монофизитството, но мисълта за една воля е била изразена в него решително и определено. Получили се благоприятни резултати. Монофизитите в Египет масово взели да се присъединяват към Църквата. Те виждали в монотелитството само по-нататъшно развитие на своето учение и не без основание казвали, че „Халкедонският

събор дошъл при тях, а не те при него.“

Но ако сметките на императора относно монофизитите донякъде се оправдали, то относно православните Ираклий положително се излъгал. Монотелитството извикало страшно негодувание между православните. В него те виждали измяна на вярата и на православието. Патриарх Сергей бил крайно смутен от това. Той се опитал да намери за себе си и за своето лъжеучение опора в Римската църква. Папа Хонорий, към когото се обърнал Сергей, не бил силен в богословстването, не могъл да се справи с всички тънкости на въпроса и се изказал за монотелитството. Партията на монотелитите се увеличавала и засилвала. Но заедно с това се усилвала и борбата на православните с монотелитите. Ираклий бил до висша степен огорчен от тези смутове сред православните. А неговите сметки, че унията с монофизитите ще даде сила на империята за борба с враговете, не се оправдали. Нашествието на арабите и резултатите от това нашествие лишили монотелитското обединение от всякакъв политически смисъл. Три източни патриархата били откъснати от империята. Населението на тези патриархати не проявило в това време нито особен патриотизъм, нито особена преданост на византийското правителство. Императорът охладнял към унията и сега той имал за цел да прекрати споровете и делението между православните. Това силно желяел и патриарх Сергей. Той съставил особен указ под име „Ектесис“ (изложение), който Ираклий и издал от свое име (638 г.). Императорът искал да се прекратят споровете за двете воли. Но това не било възможно да се постигне. Ектесисът предизвикал още по-голямо недоволство между православните. Те виждали в него явно покровителство на монотелитите и имали за това основание. С този указ не само се забранявало да се развива православното учение, но в него ясно била изразена мисълта, че за правилното учение трябва да се счита монотелитството. Ираклий умрял, разочарован в своите планове да внесе умиротворение между поданиците си. Само с тежкото душевно настроение на владетеля може да се обясни писмото му до папа Йоан (639 г.). В това писмо, отстъпвайки от своето достойнство и са-

молубие, той писал: „Ектесисът не е мой, аз нито съм го диктувал, нито съм заповядвал да се съставя, но патриарх Сергей го състави и помоли да го обнародвам от мое име и с мой подпис, и аз отстъпих на неговите молби. Но като виждам, че от него възникнаха спорове, обявявам на целия свят, че не съм автор на „Ектесиса“.

Приемникът на Ираклий, *Констанс II* (641–668 г.), се опитал да прекрати вълненията и споровете. Той издал нов религиозен указ „*Типос*“ (образец). С този указ императорът, като предоставял на всекиго, според своето убеждение, да изповядва една или две воли, забранявал всякакви спорове по този въпрос. Императорът решил да приложи този указ с всички строгост. На непослушните се определяли наказания: на епископите – лишение от длъжност, на монасите – отлъчване от Църквата и изгонване от манастирите, на чиновниците – лишаване от достойнство, на частните лица от привилегированото съсловие – отнемане имотите, на лицата от ниската класа – телесно наказание и вечно заточение. Но успокоение в Църквата не внесъл и този указ. Църквата решително излязла сама да защити чистотата на своето учение.

§37. Борбата на св. Софроний, патриарх иерусалимски, Максим Изповедник и папа Мартин I-ви с монотелитите

В борбата с ереста Църквата дава забележителни поборници за православието. Тяхната ревност във вярата и ученост ги правили непобедими в борбата с лъжеучението.

Пръв борец против монотелитите бил св. *Софроний*, патриарх иерусалимски. Бидейки още прост монах, той изпъкнал като противник на Кир, макар последният да употребявал всички усилия да го склони към страната на монотелитите. Софроний на колене молил Кир да не излиза с учение за една воля. Той се помъчил да подейства и на патриарх Сергей, но не успял. Като станал патриарх, Софроний излязъл още по-енергично на борба с ереста. В свое окръжно послание той със забележителна

сила и яснота на мислите изложил православното учение. Посланието на Софроний произвело силно впечатление и предизвикало голямо безпокойство между монотелитите. Софроний се потрудил да привлече в борбата с монотелитството и Римската църква. Той изпратил в Рим дорийския епископ Стефан. От Стефан той взел клетва на Голгота, че той, въпреки всички пречки, ще изпълни неговата поръчка. Стефан, наистина, пристигнал в Рим, но мисията му нямала резултати, понеже римският папа Хонорий сам минал към монотелитите. Софроний умрял в 640 год.

Едновременно със Софроний на борба срещу монотелитството излязъл и св. *Максим Изповедник*. Максим заемал висока държавна длъжност – секретар при Ираклий. Императорът високо го ценил за неговите таланти и познания. Благодарение на своето религиозно настроение той оставил света и станал монах. Когато се появило монотелитството, Максим оставил зарадения от ереста град и живял известно време в Африка и Рим, ревностно подкрепяйки православните със своите богословски познания и с твърдостта на своите убеждения. Неговото пребиваване в Африка било особено плодотворно за православието. Африканските епископи признавали богословския авторитет на Максим и с удоволствие постъпвали в числото на неговите ученици. Тук Максим водил знаменития спор с бившия цариградски патриарх Пир. Резултатите от този спор, в който Максим излязъл победител, били огромни. В Африка бил свикан събор (646 г.), на който монотелитството било осъдено. От Африка Максим отишъл в Рим, където, заедно с папа Мартин, повел решителна борба с ереста.

Император Констанс бил до висша степен недоволен от дейността на Максим. Неговият голям авторитет вредил на императорските планове. Той заповядал да арестуват Максим и да го доведат в Цариград за разпит. Тук го подложили на страшни мъчения – затваряли го, мъчили го, тъпкали го с крака, оплювали го от главата до нозете. Опитали се да го склонят на отстъпка, като му обещавали почести, но Максим останал непоколебим. Два пъти го изпращали на заточение и два пъти го връ-

щали в Цариград. Мъченията на страдалеца свършили с това, че го биели с волски жили, отрязали му езика и му отсекли дясната ръка. Осакатен тъй, той бил воден из всички квартали на Цариград. След това бил заточен в Колхида, където и свършил своя многострадален живот (662 год.).

Едновременно с Максим силна борба против монотелитите водил и римският папа *Мартин I*. Бидейки още на Изток, като папски довереник (апокрисиарий), той се запознал със задкулиската дейност на монотелитите. Като станал папа, той на многочисления Латерански събор (649) осъдил монотелитството и утвърдил православното учение за двете воли и действия в Исуса Христа. Защитниците на монотелитството, цариградските патриарси, започвайки от Сергей, също били осъдени. Същата участ постигнала и двата императорски указа – Ектесис и Типос. Император Констанс не могъл да протести на Мартин за отношението му към неговия указ. Той заповядал да го хванат и докарат в Цариград. Мартин бил арестуван в църква. През време на продължителното пътуване той търпял страшни лишения. Не му давали даже вода, която му била нужна, поради характера на болестта му, за умиване. В Цариград няколко месеци го мъчили в затвора, а после го осъдили на смърт. Само благодарение на ходатайството на бившия патриарх Пир, присъдата не била изпълнена. Той бил заточен в Херсонес, където след четири месеци и починал (655 г.).

§38. Шести вселенски събор (680 г.)

При *Константин Погонат*, приемник на Констанс (668–685), византийското правителство взело иначе да се отнася към монотелитите. При него бил турен край на многогодишните и разнообразни отстъпки в полза на монофизитите с цел да бъдат присъединени към православието. Сега тези отстъпки били вече анахронизъм. Монофизитите, населяващи Египет и южната половина на империята, били сега завинаги загубени за империята. В пределите пък на империята оставало почти гръцко население. Задачата на правителството сега се свеждала

да успокои православните и да заякчи с религиозни връзки онези области, които още принадлежали към империята. Научено от горчив опит, че правителствените разпоредби са внасяли само смут и вълнение в средата на православните, византийското правителство решило да постави въпроса за монотелитството на правилна почва – да предостави решението му на самата Църква. Вследствие на това император Константин Погонат решил да свика вселенски събор.

Съборът бил свикан в Цариград в 680 г., имал 18 заседания и продължил почти цяла година. Заседанията се водили в залата на двореца, поради сводестия таван, се наричала трулла, откъдето и съборът получил название *трулски*. На по-голямата част от неговите заседания присъствал императорът. Всичките членове на събора към края били 153. Представител и вожд на монотелитската партия на събора излязъл антиохийският патриарх *Макарий*. Съборът най-внимателно разгледал всички доводи на Макарий в полза на монотелитството, изказани от него както устно, тъй и в различните му съчинения. Въпреки всички убеждения, Макарий останал непоколебим. Тогава съборът го лишил от сан и го предал на анатема като упорит еретик. Освен с патриарх Макарий, съборът имал пререкание и с други монотелити. Особено с ревност не по разум излязъл в защита на монотелитството монах *Полихроний*. Той бил фанатик-монотелит. Съборните деяния го наричат човек „с детски и безразсъден ум.“ Такъв той наистина и бил. Той излязъл в събора с хартия на своето изповедание. Тази хартия представлява описание на някакви халюцинации, в нея имало много несвързаности, но от нея било очевидно едно – че монотелитството било за Полихроний въпрос на живот. За доказателство правотата на своето учение, Полихроний изказал желание да възкреси мъртвец. Съборът му позволил да направи този опит. На скъпи, посребрени носилки бил положен мъртвец. Членовете на събора, сановници, многоброен народ се събрали на това зрелище. Полихроний сложил своята хартия върху трупа и чакал чудо. Минавали часове, а мъртвецът не оживявал. Полихроний взел да шепне нещо на мъртвеца и на-

края заявил всенародно, че не може да възкреси умрелия. „Анатема на Симон (Вълхва), анатема на съблазнителя на народа“, се раздали викове. Но Полихроний и след тази несполука си останал упорит в своето лъжеучение. Тогава съборът го лишил от сан и го отлъчил от Църквата като упорит еретик.

Като свършил с еретиците, които лично защищавали лъжеучението, съборът подробно разгледал всички съчинения, написани в защита на монотелитството. С разбора на монотелитската литература се свършила полемическата работа на събора. В края на своята съборна работа той съставил догматическо определение на православното учение за воите в Христа. В основа на това определение били поставени главно окръжното послание на Софроний и посланието на папа Агатон до събора. В посланието на папата православното учение се разкривало с особена сила и яснота. Православното учение по спорния въпрос било формулирано тъй: „Проповядваме, съгласно учението на отците, че Той (Христос) има *неразделно, неизменно, неразлъчно, несливно* две естествени щения или воли, и двете естествени воли не са противоположни, както казват нечестивите еретици – да не бъде! – но човешката Му воля отстъпва, не противоречи или противоборства, а се подчинява на Неговата божествена и всемогъща воля“. На 16-ти септември 681 г. съборното определение било тържествено провъзгласено. Императорът ревностно се грижел за затвърдяване православието и запазване съборните определения. Той издал указ, според който на непокорните на съборните постановления, в зависимост от тяхното положение, да се налагат строги наказания.

§39. Трулски събор (692 г.)

В тясна връзка с VI-ия вселенски събор стои т.н. *петто-шести* или *трулски* събор, на чиито определения Източната църква отдава същото значение, както на постановленията на вселенските събори. Този събор бил свикан в царуването на император Юстиниан II в 692 г. Той се нарича трулски, понеже заседанията му ставали в

същата сводеста зала на императорския дворец, където заседавали отците на VI-ия вселенски събор. Наричат го пък пето-шести, понеже той допълнил догматическите определения на петия и шестия събори с канонически определения и се счита като продължение на тези събори. На него са съставени всичко 102 правила. На Запад този събор няма такова значение, както на Изток, а някои негови правила и съвсем не са приети от Римската църква. Туй отношение на Запад към събора се обяснява с това, че някои от неговите правила са насочени против допуснатите от Римската църква особености в нейния църковен строй.

§40. Монотелитството след събора. Маронити

И след осъждане на монотелитството, тая ерес продължавала да съществува. Но тя не могла да съществува без поддръжка от правителството. Изкуствеността на това еретическо учение, създадено изключително с политически сметки, неговото явно противоречие на учението за двете естества, го правили недълговечно. Но в началото на VIII-ия в. то пак проявило живот, като срещнало поддръжка в лицето на император *Филипик Вардан*. Възпитан в монотелитски възгледи, той дал обет да отмени постановленията на VI-ия събор, ако се изпълни предсказанието на един пустинник монах, че го очаква царска корона. Като станал император, той отказал да влезе в двореца, докато не било унищожено в него изображението на VI-ия събор, публично изгорил преписа от актовете на този събор и заповядал да внесат в диптихата имената на монотелитите Сергий, Хонорий и др. Но тържеството на тази партия се свършило със свалянето на Филипик. Монотелитството взело бързо да запада. Единствен остатък от монотелитството на Изток била монашеската община в Сирия, в манастира на авва Марон, възникнал в VI-ия в. В края на VII-ия в. той се управлявал от настоятел, по име пак *Марон*. От него монотелитите получили название *маронити*. Висшето управление на тази община било съсредоточено в ръцете на патриарх. До епохата на кръстоносните походи маронитите имали пълна цър-

ковна самостоятелност. От това време те встъпили в уния с Римската църква. Но цялата им зависимост от Рим се състои в това, че всеки десет години маронитският патриарх изпраща на папата отчет за състоянието на своята църква.

§41. Определяне догматическото учение за иконопочитанието

Последният догматически въпрос, който предизвикал и последния вселенски събор, се отнасял до иконопочитанието. Иконопочитанието в Християнската църква се развивало постепенно. В първите три века Църквата не намерила за възможно да въвежда икони в църковна употреба. Имало опасност да се смути съвестта на встъпващите в Църквата християни – иудеи и езичници. Първите могли да видят в иконопочитанието нарушение на една от основните заповеди на синайското законодателство, а последните – политеизъм, и то в по-груба форма в сравнение с онзи, от който те се отричали, ставайки християни. Пред вид на това иконопочитанието постепенно влизало в обща църковна употреба. Заедно с възпитаването на чисто християнски поколения, Църквата внедрявала в съзнанието на вярващите мисълта, че християнското иконопочитание не противоречи на заповедите на синайското законодателство и няма нищо общо с езическия политеизъм, че иконите са само външни знаци, чрез които в съзнанието на вярващите се рисуват по-живо образите на онези небожители, към които се възнася молитвата. На почитателите на иконите се внушавало, че техните молитви трябва да се отправят не към самата икона, не към тези елементи, които я съставят, а към живата личност на светеца, чийто образ е изобразен на иконата.

В IV-ия в. тази идея на християнското иконопочитание била дотолкова усвоена от християнското общество, че било възможно, без страх от смущение и съблазън, да се въведат иконите в обща употреба. Четвъртият и V-ият вв. били наистина време на утвърждаване и разпространение на иконопочитанието. Отците и учителите на Цър-

квата са поддържали и похвалявали обичая да се украсяват храмовете с икони и изображения на лица и събития, достойни за помен от всеки християнин; те изяснявали ползата, която иконите принасяли в делото на християнското назидание и просвещение. Но заедно с развитието на иконопочитанието, имало и опозиция против него. В IV-и в. се намирали лица, и при това по своето значение авторитетни, които се отнасяли неодобрително към иконопочитанието. Такъв бил, например Евсевий, еп. кесарийски. В същия IV-и в. иконопочитанието имало врагове в арианската секта евномияни, а в V-ия в. между несторияните и монофизитите също имало секти с иконоборчески характер. Доста противници на иконопочитанието имало в VI-и и VII-и вв., както това се вижда от съчиненията на онова време, написани в защита на иконопочитанието (на Атанасий Синаит, Симеон Стълпник Млади от VI-и в. и на Леонтий, неаполски еп., на о. Кипър, от VII-и в.). Но противниците на иконопочитанието до VIII-и в. рядко изразявали в груби форми своя протест против иконопочитанието. Все пак почвата за иконоборство във византийското общество била готова. Трябвало само благоприятни условия, за да избухне гонение против иконите. Такива условия и настанали в VIII-и в., когато стъпил на престола Лъв Исаврянин. Предизвиканата от него иконоборска ерес дала повод на Църквата подробно да изясни своето учение за иконопочитанието и догматически точно да го определи.

§42. Иконоборческа ерес

Император *Лъв Исаврянин* (717–741), с името на когото е свързано началото на откритото гонение против иконите, произлизал от долно съсловие, отличавал се с груб нрав и деспотически характер. Войниците били негово любимо общество, а войната – негово любимо занятие. Той успешно защищавал империята от външните врагове – арабите, но нанесъл непоправима щета на държавата със своите иконоборски мерки. Не е известно по какви подбуди Лъв Исаврянин е станал иконоборец. Несъмнено е едно, че в неговите иконоборски планове му

е оказала сериозна поддръжка доста влиятелната партия на лицата, проникнати с иконоборчески тенденции. За жалост, тази партия не се състояла само от светски лица. В нейния състав влизали и лица с висш иерархически сан, гласът на които могъл да има особено значение за императора. Най-влиятелен член на тази група бил наколийският еп. *Константин*, от Фригия. Той бил във висша степен хитър човек. Съчувствайки напълно на иконоборските идеи, той ги прокарвал с такава предпазливост, щото не възбудил подозрение нито у своя местен митрополит, нито у цариградския патриарх Герман – хора с твърди православни мисли. Константин станал глава на иконоборската партия, главен неин вожд. В съборните деяния направо се казва, че „иконоборската ерес получила от него своето начало“.

Иконоборската партия се потрудила да обясни на императора, каква полза ще има и Църквата и държавата, ако бъде отменено иконопочитанието. Църквата ще получи по-духовен характер, който уж тя била изгубила с въвеждането на иконопочитанието. Ще се премахнат многочислените суеверия, свързани с иконопочитанието, ще се отстрани пречката за обръщане в християнство на иудеите и мохамеданите, за което между друго мечтаел и самият император. За държавата пък премахването на иконопочитанието може да съдейства за възбуждане патриотизма и военните доблести у гражданите на империята, които сега, суеверно разчитайки на помощта и сигурната защита от иконите, често не проявяват необходимата енергия в борба с враговете. Всички тези съображения се сторили на императора твърде убедителни. Страхът му пък, че гонението срещу иконите може да предизвика страшни вълнения в държавата, бил отстранен, като му посочили палестинския емир Езид, който премахнал иконите навсякъде в пределите на своите владения.

Имайки предварително поддръжка на иконоборската партия, Лъв Исаврянин излязъл решително против иконопочитанието. В 726 г. той издал *пръв указ* против иконопочитанието. След обнародване на указа, сам императорът пръв се заел с неговото изпълнение. Над вратата на двореца, наречени медни, имало икона на Спасителя,

считана чудотворна. Царят изпратил знатен чиновник да сваля тази икона. Насъбралата се народна тълпа молила чиновника да не прави това. Когато той, без да се вслушва в молбите, се покачил по стълбата и три пъти ударил с брадвата в образа на Спасителя, възмутеното религиозно чувство на народа се изляло във форма на кървава разпра със светотатеца. Жени блъснали стълбата и с бичове убили чиновника. Убити били и няколко войници, които го придружавали. Уличният метеж бил прекратен от гвардейските войници, при което много люде били пребити, а други – умъртвени.

Започналото се в столицата вълнение се разнесло като гръмотевично ехо по цялата византийска империя. Негодуванието против императора на много места започнало да се изразява в рязка форма – почнали да хвърлят на земята неговите портрети и да ги тъпчат. В Гърция и на Цикладските острови направили опит да се отделят от императора – там провъзгласили за император някой си Козма. Особено енергичен протест против императора бил проявен в Рим. Папа Григорий II се обявил независим от императора. В рязко укорително писмо той изобличил императора-иконоборец. Заплашвал го, че, ако намисли да прокарва своите разпореждания и на Запад, Запад ще му отмъсти не само за себе си, но и за онези „източни люде, на които той нанесъл оскърбление“. „Ела, писал му папата, в нашите първоначални училища и кажи: аз съм унищожител и гонител на иконите, и децата веднага ще те замерят със своите плочки, и неразумните ще те научат на това, което не искаш да научиш от мъдрите“.

Но императорът не послушал гласа на благоразумието. С *втори указ* (730 г.) той повторил още по-строго своето искане иконите да бъдат премахнати от църковна употреба. Но това искане имало слаб успех. В Цариградския патриархат, макар и не навсякъде, то намирало ревностни изпълнители. Вместо православния патриарх Герман, бил поставен патр. *Анастасий*, който унищожил иконите в своето патриаршеско подворие. Тома, еп. клавдиополски (в Мала Азия), се потрудил да махне иконите от църквите в цялата си епархия. Премахвали ико-

ните тук-там и други волномислещи епископи. Но в повечето храмове и даже в първостепенната столична съборна църква „Св. София“, а също и във Влахернския храм „Св. Богородица“ иконите си оставали неприкосновени. Решително преследване против иконопочитателите Лъв Исаврянин не предприемал, понеже в империята те били голямо мнозинство. Що се отнася до другите източни патриарси, намиращи се извън империята, където императорът не могъл да влияе на иерархията, там иконопочитанието оставало в пълна сила. А римският патриархат изразил своя протест против последния указ на императора в най-решителна форма. Папа Григорий III, приемник на Григорий II, на Римския събор (731 г.) отлъчил от Църквата всички иконоборци. Цяла Средна Италия, подвластна до тогава на императора, се отделила от него.

Раздразнен от несполуката, съзнавайки безсилието на строгите мерки, Лъв искал с косвени мерки да достигне своята цел. Той заповядал да закрият всички училища, освен юридическите, понеже младото поколение се възпитавало в тях в идеи, несъответни на иконоборските планове на императора. Но и тази мярка не достигнала целта. Тя само понижала равнището на образованието във византийското общество и предизвикала още по-голямо негодувание против императора.

По този начин опитът на императора да премахне иконопочитанието свършил с пълен неуспех. Той довел само до изгубване владенията в Италия, скъсване църковния съюз на Цариград с Рим и източните патриархати, и накрая до страшни вълнения вътре в империята.

§43. Поборници на иконопочитанието – Герман, патриарх цариградски, и св. Иоан Дамаскин

Несполуката, постигнала иконоборските планове на императора, се обяснява и с устойчивостта на народните маси, в чиято плът и кръв влязло иконопочитанието, и със смелата защита на иконопочитанието от страна на отделни лица. Със своя пример те възбуждали мъжество

и енергия в иконопочитателите, а със своите съчинения в защита на иконопочитанието подкопавали всички мнимонаучни основания, на които се облягали иконоборците.

Особено видни борци за иконопочитанието на Изток били Герман, патр. цариградски, и Иоан Дамаскин. *Патриарх Герман* употребявал всички усилия, за да смаже иконоборството в самото му начало. Той беседвал много пъти с имп. Льв Исаврянин, за да го отклони от иконоборството. Императорът искал на всяка цена да вземе съгласието на патриарха. Като не го убедил с думи, той го обсипал с обидни насмешки и хули, наричал него и предшествениците му идолопоклонци, временно го лишил от катедра. На всичко това мъжественият иерарх отговорил с думите: „Ако аз съм Иона, хвърлете ме в морето, но, господарю, без вселенски събор аз няма да се съглася на никакви промени във вярата.“ След това Герман бил лишен от катедра, а на негово място бил назначен Анастасий, човек угоден на императора и готов да изпълни неговата воля. Едновременно с въздействието си върху императора, Герман се помъчил да въздейства и върху епископите, заразени с иконоборски идеи. От него са останали *две послания* до епископите в защита на иконопочитанието.

Друг още по-силен защитник на иконопочитанието Източната църква дала в лицето на *Иоан Дамаскин*. Той бил министър при дамаския халиф, когато Льв Исаврянин излязъл със своите укази против иконопочитанието. Във форма на послания той написал *три обширни речи* в защита на иконопочитанието и ги пратил в Цариград. Посланията на Дамаскин са пълни с дълбока ученост и религиозно въодушевление. Заедно с основанията в полза на иконопочитанието, в тях са оборени и всички доводи на иконоборците против почитанието на иконите.

Иконоборците сочили, че иконопочитанието било забранено във Вехтия завет. Иоан Дамаскин отвърщал, че тази забрана е направена поради грубостта и склонността на еврейския народ към идолопоклонство и вследствие невъзможността тогава да изобразяват невидимото Божество. Но когато невидимият Бог станал видим, без-

телесният приел образ на човек, тази забрана вече няма значение. На довода на иконоборците, че в Св. Писание няма указание за почитане на иконите, Иоан Дамаскин отговарял, че в Св. Писание няма ясно изложение и за Троица, и за единосъщието, за едното лице и двете естества в Христа. И все пак тези учения, приети от Църквата, са основани на Св. Писание. В същото положение се намира и учението за иконопочитанието. В Св. Писание има указания за изображения на херувими, а от думите на Спасителя за парата с образа на кесаря, принадлежаща на кесаря, е ясно, че и това, което носи образа на Христа, трябва да принадлежи на Христа. Иконоборците казвали, че иконите, като направени от веществен материал, не са достойни за почитание, Дамаскин отговарял, че са веществени мастилото и пергамента на Евангелието, веществен е евхаристическият жертвеник, неговите съдове и украшения, веществени са даже самото тяло и кръв на Спасителя – и всичко това са предмети, достойни за почитание. Почита се не веществото, а Твореца на веществото, Който станал за нас веществен, та посредством веществото да извърши нашето спасение. Иконоборците упреждали православните, че те почитат светиите и ги считат богове. Иоан Дамаскин оборва този глупав упрек от страна на иконоборците. Посочвайки основания за почитане на светиите, Дамаскин обяснява разликата между почитането светиите и почитането на Бога. Светиите се почитат не като богове, а като посредници и ходатаи за хората пред Бога. Заедно с това разяснява и въпроса, защо във Вехтия Завет нямало почитане на светци. Над вехтозаветното човечество тежало осъждане, а затова тогава ни един храм не е могъл да бъде посветен в името на кой да е светец. Тогава плачели при смъртта на праведника, а не тържествували; докосването до умрелия се считало осквернение, а сега човешката природа, след явяването в нея на Сина Божи, се въздигнала до участие в божествения живот; сега хората достигат такава светост, че след смъртта си могат да бъдат ходатаи пред Бога за живите.

Но въпреки протеста на възмутеното религиозно чувство на голямата маса прости вярващи, научната

обосновка на учените защитници на иконопочитанието, правителството упорито отивало към своята цел – премахване на иконите.

§44. Иконоборческият събор на Константин Копроним (754 г.)

В 741 г. умрял Лъв Исаврянин, след като царувал 24 години. Неговите несполуки не изменили намерението на правителството да премахне иконопочитанието. Напротив, при приемника на Лъв Исаврянин, *Константин Копроним* (741–775 г.) иконоборството достигнало до своето висше развитие и пълна сила. Император Константин бил най-ревностен иконоборец. Възпитан в строго иконоборски възгледи, при своя деспотически характер, той станал неумолим враг на иконопочитанието. Но в първите десет години на неговото царуване положението на православните било още сносно. Константин Копроним трябвало да води борба за престола със своя зет *Артаваст*, който се облягал на иконопочитателите и за известно време завладял престола. Това обстоятелство показало на Копроним, че в империята иконопочитателите били много и към тях трябвало да се обръща предпазливо. Без да взема резки мерки спрямо иконопочитателите, Копроним взел да подготвя тържеството на иконоборството с други, по-надеждни средства. Той приближил до себе си хора едномислещи с него; управление на провинциите дал на лица, известни със своето иконоборство. Патриаршеската катедра заемали иконоборци, на епископските катедри били поставяни също врагове на иконопочитанието. За нещастие на Църквата, той проявил в мероприятията си против иконопочитанието повече далеквидност от своя баща. Той разбрал, че само с императорски укази е мъчно да се премахне иконопочитанието. Целта ще бъде постигната по-скоро, ако правителствените разпоредби получат санкция от самата Църква във вид на съборно определение. Той решил да свика вселенски събор.

Императорът изнапред осигурил успеха на иконоборството. На събора били повикани такива епископи,

които или били за иконоборството, или нямали смелост решително да излязат против императора. Съборът бил открит в 754 г. На него дошли 338 епископи, но нямало нито един патриарх, нито представители на римския папа. По този начин този събор по своя състав не попадал под образа на вселенски събор. Първите заседания на събора ставали на азиатския бряг в двореца, наречен Херия, а последните – в Цариград, във Влахернския храм „Св. Богородица“, из който иконите били предварително изнесени. На този събор иконопочитанието било осъдено като идолопоклонство, предадени били на анатема патриарх Герман, Иоан Дамаскин и всички бъдещи почитатели на иконите. Почитателите на иконите, ако били лица с духовно звание, се лишавали от сан; ако били светски – отлъчвали се от Църквата и се наказвали по гражданските закони. Иконопиството било признато за работа нечестива и неблагоприлична. За единствен образ на Исуса Христа се признавала Евхаристията. Това постановление било посрещнато от членовете на събора възторжено. В последното заседание те приветствали императора със следните думи: „Сега светът се спаси, защото ти, царю, ни избави от идолите.“ Постановленията на събора били признати задължителни за всички.

Имайки в ръцете си това постановление, Константин Копроним започнал да премахва иконопочитанието с всички деспотизъм на своята натура. Той се оказал по-радикален в своите възгледи от иконоборците. Съборът настойчиво защищавал почитането на Божията Майка и призоваването на светиите в молитвите и произнесъл анатема върху онези, които отхвърлят това. Императорът отхвърлил и този догмат. Прилагането постановленията на този събор било придружено с проява на страшен вандализъм. Иконите навсякъде се изхвърляли и изгаряли, живописиста по стените и мозаичните изображения се замазвали с вар. Такава участ постигнала Влахернския храм „Св. Богородица“, на чиито стени бил изобразен от най-добрите художници целият земен живот на Богочовека. За да не остане стени на храма голи, заповядано било да ги украсят с пейзажи, изображения на птици и плодни дървета. Според ироническата забележка на един

съвременник, храмовете в това време се обърнали на „курници и овощни градини“. Свещените изображения по стените на дворците били заменени с изображения на „ездачи, ловджийски сцени, конски надбягвания и театрални зрелища“. Ревността на иконоборците отивала тъй далеко, че се изгаряли книгите, украсени със свещени изображения, или написани в защита на иконопочитанието. От иконите императорът минал към мощите. Той заповядал навсякъде да ги изхвърлят. Мощите на св. мъченица Евтимия били взети от храма, в който заседавал Халкедонският събор, и заедно със сандъка хвърлени в морето, а великолепният храм, посветен на нейно име, бил превърнат в склад.

Това варварство и гавра с религиозното чувство предизвикало у иконопочитателите смела съпротива. Най-смелите и мъжествени противници на императорските разпореждания били монасите. Тяхното мъжество смущавало самия император. Те в очите му го наричали Юлиан и Валент (Андрей Коливит, † 20 окт. 761 г.), тъпчели парите с неговия образ (Стефан Нови, † 20 ноем. 765 г.). Императорът виждал, че монашеството парализира делото на иконоборчеството, и стоварил върху това съсловие цялата тежест на своето негодувание. Той решил да го премахне от лицето на земята. Монасите той наричал разпространители на идолопоклонство, чада на тъмнината. Той решил да се закрият всички манастири – едни от тях били разрушени, други обърнати в казарми. На монасите било заповядано да носят светски дрехи и да стъпват в брак. От столичните жители била взета клетва, че те няма да общуват с монаси, а ще преследват с камъни и подигравки всяка „недостойна черна монашеска фигура.“ Монаси, свързани на двойки с монахини, развеждали по заповед на царя из улиците за забава на столичното население. При преследване на монашеството правителството не се спирало пред най-жестоки мерки. На монасите избождали очите, били ги с тояги, обливали им брадите с горивни течности и ги запалвали, разбивали им главите със същите тези икони, в защита на които те излизали. Въобще гонението срещу иконопочитателите във времето на Константин Копроним било тъй сил-

но, че то напомняло най-жестоките гонения срещу християните при Диоклетиян. Ревностните иконопочитатели бягали или зад граница, особено в Рим, или се скривали в уединени места. Струвало се, че иконопочитанието като че ли доживявало последните си дни.

Но в действителност иконопочитатели си оставали мнозина. Покрай монашеството, иконопочитанието здраво се държало в простия народ. Неговата вяра в светостта на иконите и привързаността към почитането им не намалявала и в най-тежките времена. Само под натиск на полицейската сила иконопочитателите били принудени да мълчат. Тъй било в цариградския патриархат. Що се отнася до другите източни патриархати и целия обширен Запад, там иконопочитанието си оставало в пълна сила. Оттам се раздавали такива гласове, които представяли делото на иконоборството като дело на беззаконие и насилие. На източните събори се осъждало иконоборството и иконоборците. *Папа Стефан III* на Латеранския събор (769 г.) отхвърлил определенията на лъжевселенския събор и потвърдил иконопочитанието. По този начин основата за възобновяване иконопочитанието била готова. Нужно било за това само едно условие – да се лиши иконоборската партия от тази силна опора, която намирала в лицето на императорите. Това се и случило скоро след смъртта на Константин Копроним (775 г.).

§45. Седми вселенски събор (787 г.)

Приемникът на Константин Копроним, синът му *Лъв IV Хазар* (775–780 г.), бил възпитан в иконоборски дух, но той не притежавал деспотическите качества на своя баща и малко се вмесвал в споровете на иконопочитателите с иконоборците. Това било достатъчно, та иконопочитателите да въздъхнат по-спокойно. При самия двор те намерили поддръжка от императрица *Ирина*. Възпитана в Атина в семейство на иконопочитатели, тя си останала ревностна почитателка на иконите и когато станала жена на императора-иконоборец. Може би не без нейно влияние и при двора числото на висшите сановници, принадлежащи към иконопочитателите, взело да рас-

те. Тези сановници били наказани от императора, когато той узнал за тяхната привързаност към иконопочитанието. Той отстранил от двореца даже своята съпруга, когато намерил в нейната спалня икони, но това само временно забавило подготвящото се тържество на православието.

Смъртта на императора и възкачването на престола на *Ирина* (780 г.) с малолетния син *Константин* било начало на тържеството на иконопочитателите. Без да употребява насилствени мерки против иконоборците, императрица Ирина помогнала на иконопочитанието само с това, че дала на иконопочитателите свобода да проповядват, върнала от заточение всички пострадали за иконите и поставила отново св. Мощи в храмовете, от които били изхвърлени. Но нейната дейност не се ограничила с това. За тържеството на иконопочитанието тя решила да свали иконоборството от онези мнимо-църковни основи, на които то се облягало – именно да отмени постановленията на лъжевселенския събор на Константин Копроним. Нейното желание споделил, за нейно очудване, и иконоборческият *патриарх Павел*. Той не бил убеден иконоборец и само поради слабост на своя характер се отзовал в редовете на иконоборците. Сега той почувствал гризене на съвестта и се отдалечил да оплаква своя грях в манастир. При това той решително изказал желание да бъде свикан събор за възобновяване на иконопочитанието. Патриаршеската катедра била предложена на благочестивия и високообразован *Тарасий*, който бил държавен секретар. Но той се съгласил да приеме патриаршеския сан само при условие, че ще се възобнови иконопочитанието.

Като станал патриарх, Тарасий, заедно с императрицата, енергично започнал да работи за свикване на събора. Папа Адриан и източните патриарси изпратили свои представители. Било решено съборът да се открие в Цариград в 786 г. Но на събора не било съдено да стане в този град. Някои епископи решили всяка да противодействат за възобновяването на иконопочитанието. Сами по себе си те не били опасни. Но те намерили поддръжка във войската и особено в императорската гвардия. За

императорската гвардия била свещена паметта на императорите-иконоборци като прекрасни пълководци, и тя била готова да се застъпи за тяхното дело. Щом били направени приготовления за откриване на събора, и епископите-иконоборци веднага започнали да събират тълпи на разни места в столицата и да пускат интриги против патриарха. Тарасий ги заплашил с отлъчване и те млъкнали. Но войската повдигнала бунт, войниците безчинствали и викали: „Съборът няма да стане.“ Въпреки това, съборът бил открит. Но едва започнали разискванията, гвардейците дошли пред църквата и вдигнали шум. Епископите-иконоборци се присъединили към тях. Съборът бил поставен пред страшни насилия. Императрицата видяла, че съборът е невъзможен при тези условия и го закрила.

За да не дразни иконоборческата партия, императрицата не взела никакви строги мерки спрямо бунтовниците. Но тя разбрала, че преди свикването на събора столицата трябва да се очисти от най-опасните иконоборчески елементи. Тя обявила фиктивен поход срещу арабите, но когато гвардейските полкове излезли от Цариград, отменила похода и разпуснала войниците по домовете.

След година, в 787 г., тя свикала нов събор, но не в столицата, където иконоборските традиции били доста силни, а в град Никея, славен по спомена за първия вселенски събор. Никейският, VII *вселенски* събор, бил доста многочислен. Под определенията на събора се наброяват подписите на 367 отци.

Работата на събора била да приеме в Православната църква разкаялите се в своето заблуждение иконоборски епископи, да изясни истинското учение за почитание на иконите, като посочи основанията за това както в Св. Писание, тъй и в църковното предание и да разгледа основанията, на които се облягали иконоборците при отричане иконопочитанието. Деянията на събора на Константин Копроним били подложени на всестранно разглеждане. Този събор и от формална страна бил отречен като вселенски, а по същество признат за еретически и незаконен. Като такъв, той бил осъден, и всички иконоборци

били предадени на анатема. А честта на иконопочитателите патр. Герман и Иоан Дамаскин била възстановена. Резултат от догматическата работа на събора било определението догмата на иконопочитанието: „Определяме, писали св. св. Отци, щото св. и честни икони да се предлагат (за покланяне) също тъй, както изображението на честния и животворящ кръст, независимо от това, дали са нарисувани с бои, или направени от мозаика, или се намират в свв. цъкви Божии, на осветени съдове и одежди, на стени и на дъсчици, или в домовете и покрай пътищата, а също тъй дали тези икони са на Господа Иисуса Христа и на Владичицата Богородица, или на честните ангели и на всички свети и праведни мъже. Колкото по-често чрез иконите те стават предмет на нашето съзерцание, толкова повече гледащите тези икони се възбуждат към възпоменание за самите първообрази, увеличават обичта си към тях и получават повече подбуждения да им въздават целуване, почит и поклонение, *но никак не това истинско служение, което, според нашата вяра, прилича само на Божеското естество*“. Последните думи на това определение, че иконите не могат да бъдат предмет на „онова служение, което подобава само на Божеството“, са насочени против суеверното почитание на иконите.

Последното заседание на събора било в Цариград в присъствие на императрицата и нейния син и било посветено изключително на провъзгласяване тържеството на иконопочитанието и потвърждаване съборния акт с царски подписи. Тържествуващата императрица незабавно поставила над медните врата на двореца иконата на Спасителя с надпис: „Свалената някога от Лъв икона, сега отново постави Ирина.“

§46. Иконоборческата ерес след събора. Заслугите на преп. Теодор Студит към Църквата

След VII-я вселенски събор иконоборството продължавало да съществува. Иконоборци в империята имало много. От началото на гоненията против иконите при Лъв Исаврянин до последния вселенски събор ми-

нали повече от 60 години (726–787). В продължение на този период, през който израсло и се възпитало цяло поколение, иконоборството успяло да си спечели много привърженици. Най-малко иконоборци имало между простия народ. Гонението против иконите оскърбявало неговото непосредствено религиозно чувство. Повечето иконоборци принадлежали към интеллигентните слоеве на византийското общество, религиозните вярвания на които по-лесно се подавали на разрушителното влияние на либералните веяния. Но тази класа, в сравнение с народните маси, не била тъй силна, щото да може да осигури тържеството на иконоборството. Силата ѝ била в правителствената поддръжка. За слабостта на самата иконоборска партия говори красноречиво фактът, че тържественото осъждане на иконоборството при императрица Ирина, когато, може да се каже, било до основи сринато цялото иконоборско здание, градено в течение на дълги години с големи сили и енергия, не предизвикало никакви църковни смутове и вълнения във византийското общество. Не станало нищо подобно на онова, що станало след осъждането на монофизитството, което представлявало действителна сила. При това положение останалите иконоборци, след осъждането им от събора, могли да очакват тържество на своите идеи само при условия на правителствена поддръжка. За нещастие на Църквата, това се и случило.

От 813 г. на византийския престол се явяват императори-иконаборци. Такъв бил император *Лъв Арменин* (813–820 г.). Той бил отличен пълководец и дължал на войската възкачването си на престола. По своите лични качества той бил набожен, обичал църковната служба и сам вземал участие в пеенето, отличавайки се със силен глас. За жалост, той потъмнил своята памет поради връзките си с иконоборството. Дължейки императорската си корона на войската, Лъв Арменин не е могъл да не се съобразява с нейното настроение. Между това войската високо се изказвала против иконопочитанието. Но императорът не искал да дразни и православните. Той искал да получи някои отстъпки от иконопочитателите и с това да задоволи иконоборците. Той се обърнал към

патриарх Никифор с предложение да се вдигнат иконите по-високо, за да не може народът да ги целува. Но патр. Никифор не се съгласил. Между това иконоборците, като почувствали зад себе си здрава опора, започнали да изразяват своята омраза спрямо иконите в шумни оскърбителни улични демонстрации. Войниците замеряли с камъни иконата на Спасителя, поставена от Ирина над медните врата. Лъв Арменин заповядал да свалят тази икона.

Опитите на императора да склони православната партия на отстъпки нямали успех. Патриарх Никифор намерил поддръжка в цариградските монаси, начело на които застанал знаменитият игумен на Студийския манастир *Теодор Студит*. Той бил човек с решителен характер и с непоколебима силна воля. Личните интереси нямали за него никакво значение в борбата за истината. В разпратено до монасите окръжно послание той горещо ги убеждавал да се застъпят за иконите и силно упреждал онези от тях, които били готови, съгласно желанието на императора, да не проповядват открито за иконопочитанието. Раздразнението на императора, поради неуспеха, расло, и той преминал към решителни мерки. Патр. Никифор бил отстранен, а на негово място бил поставен ревностен иконоборец, потомец от Константин Копроним – *Теодор Каситер*. Партията на православните отказала да признае новия патриарх и поддържала Никифор. Душа на тази партия бил Теодор Студит. Срещу иконоборските планове на императора и патриарха Теодор Студит устроил тържествена църковна демонстрация. На Връбница (25 март 815 г.) той устроил тържествено шествие с икони около своята обител, при което иконите били вдигнати колкото е било възможно по-високо. Процесията се придружавала с пеене песни в чест и слава на иконите.

Между това новият патриарх събрал в Цариград събор (815 г.). На този събор били повикани настоятелите на цариградските манастири, но мнозина не приели тази покана. А Теодор Студит от страна на православните написал до събора послание, в което наричал този събор незаконен и решително се изказал за иконопочитанието.

На този събор били отхвърлени определения на VII-ия вселенски събор и признати за правилни постановленията на лъжевселенския събор на Константин Копроним, а православните епископи били анатемосани. Теодор Студит още по-енергично повел борба против иконоборството. Той внушавал на православните да прекъснат всякакви сношения с еретиците, не само на църковна почва, но и на почва на житейските интереси – да не ядат, да не пият и да не дружат с тях. Този горещ противник на плановете на правителството силно пречил на тяхното осъществяване, а императорът изпратил Теодор Студит на заточение. Намирайки се в заточение, нему било забранено да си пише с православните, неведнаж го наказвали с ремъци тъй, щото тялото му се покривало с рани. В тесните помещения той страдал зиме от студ, а лете от горещина. Храна му давали извънредно малко. В такова положение се е намирал Теодор Студит до смъртта на Лъв Арменин.

След иконоборския събор Лъв Арменин започнал да действа по-решително против иконопочитателите. Военните успехи и вътрешното благоденствие на царството го убеждавали, че е на прав път. Наредено било строго да се следят иконопочитателите. Забранено било да се четат книги, в които се говорело за иконопочитание, не могло да се разговаря за икони, понеже навличало беда, не било безопасно да се помага на затворени в тъмница иконопочитатели. Императорът решил да превъзпита обществото в идеи, чужди на иконопочитанието. Иконоборческите мнения били внесени в училищните учебници. От богослужението били изхвърлени песните, съставени в иконопочитателски дух, и били заменени с песни от иконоборски характер. Тежкото положение на иконопочитателите продължавало до смъртта на императора (820 г.).

След Лъв Арменин, при неговия наследник *Михаил Травел* (Пелтек, 820–829), положението на иконопочитателите се подобрило само в това отношение, че той не възбуждал гонение против иконите. Изпратените на заточение иконопочитатели, в това число и Теодор Студит, били освободени. Но надеждите на православните, че

той ще възобнови иконопочитанието, не се оправдали. Михаил Травел се отнасял съвсем равнодушно към въпроса за иконопочитанието. Почитат ли се или не иконите – за него било безразлично. Сам той никога не се поклонил нито на една икона. За съборите по повод иконите той се произнасял с най-пренебрежителен тон. „Махнете, казал той, събора, станал под председателството на Тарасий (787 г.), махнете и по-раншния събор при Константин Копроним (754 г.), махнете и събора при Льв Арменин (815 г.). Никой официално да не говори ни за, ни против иконите.“ Това хладнокръвно отнасяне на императора към иконопочитанието във всеки случай било поизгодно за иконопочитателите, отколкото непосредственото покровителство на иконоборството от страна на неговия предшественик. Но положението на иконопочитателите се изменило, когато на престола стъпил син му *Теофил* (829–842). Лично Теофил бил човек набожен, той обичал църковното богослужение, сам съчинявал църковни химни (напр. „Благословите отроци“ – на 4-ти глас, „Слъши дщи Сиона“ – на 8-ми глас и стихирата в неделя Ваия – „Приидите языци“). Но той се оказал непримирим враг на иконопочитанието. Това настроение към иконопочитанието се създадо у него под влияние на възпитанието. Възпитател му бил ученият монах *Иоан Граматик*, убеден противник на иконопочитанието. Той получил патриаршески сан и заедно с Теофил пристъпил към изстребване на иконите. На Влахернския събор (833 г.) била произнесена анатема против иконопочитателите. Гонението против иконите и иконопочитателите взело също такава форма, както било при Константин Копроним. Особено си изпатили монасите. На тях било забранено, под страх на тежки наказания, да се показват в света. Построените в заселени места манастири били отнети за държавни нужди. Всяко противодействие на плановете на императора жестоко било наказвано. Двамата братя сирийци Теодор и Теофан, нарочно дошли от Палестина, за да изобличат царя, но жестоко си изпатили за своята ревност. На тях били нанесени двеста удари с тояги и изпратени на заточение, при което на лицата им били отпечатани стихове с позорно за тях съдържание.

Но деспотическите усилия на императора да унищожи иконопочитанието не успели. Даже в собственото си семейство той не намерил съчувствие. Жена му *Теодора* и майка ѝ *Теоктиста* били ревностни иконопочитателки, макар че известно време трябвало да скриват своите религиозни убеждения. Но щом Теофил умрял, станал решителен обрат в полза на иконопочитанието.

§47. Падането на иконоборството и тържеството на православието (843 г.)

След Теофил, поради малолетство на престолонаследника *Михаил* – той бил едва на две години – управителка на държавата станала *Теодора*. Императрица Теодора изведнъж пристъпила към възстановяване на иконопочитанието. С нея били съгласни и висшите сановници на държавата, братята ѝ Мануел, Варда и канцлерът на империята Теоктист. Иконоборският патриарх Иоан Граматик бил свален от катедрата и изпратен на заточение, а на негово място бил поставен ученият монах *Методий*, пострадал при Теофил за иконопочитанието. Монасите, прогонени от Теофил в пустинята, отново се върнали в столицата. За възстановяване на иконопочитанието бил свикан събор в Цариград в 843 г. Но едно чувство измъчвало императрицата при откриването на събора – тя не искала нейният мъж да бъде осъден заедно с другите иконоборци. Тя помолила отците на събора да опростят мъжа ѝ, като заявила, че преди смъртта си той се разкаял за своя грях и целунал св. икона. Отците уважили това заявление и изпълнили желанието на императрицата. След това съборът бил открит. На събора били потвърдени определенията на всички седем по-раншни вселенски събори, потвърден бил догматът за иконопочитанието и били анатемосани иконоборците. В чест на тържеството на иконопочитанието било устроено литийно шествие с кръстове и икони в столицата. Това било на 19 февр. 843 год., падащо тогава в първата неделя на великия пост. С този ден се свързал споменът за тържеството на православието над всички ереси, и самият ден започнал да се нарича *празник на православието*. Събо-

рът определил в бъдеще на този ден да се извършва служба в памет на тържеството на православие, което и досега се прави в църквите.

По този начин Църквата завършила победоносно дългата, продължаваща се повече от 500 години, борба с ересите. В тази борба ясно се проявила и мощта на евангелската истина, която не могли да заглушат заблужденията на човешкия ум, и силата на благодатния дух, въдушевяващ нейните защитници. Особено дълбокознаменателни са в тази борба на истината с заблужденията онези моменти, когато, под напора на враждебните сили, евангелската истина изглеждаше до толкова потъпкана, щото лъжата празнувала наглед своята победа над нея.

Такива моменти били арианството, монофизитството и иконоборството. Но християнската истина, преживяла тези моменти, изпъквала в цялата си пълнота и силно заявявала за тържеството си над лъжата. В такива моменти вярващите особено ясно виждат осъществяването думите на Основателя на Християнската църква: „Ще създам Моята Църква и вратата Адови няма да ѝ надвият.“

§48. Павлиkenска ерес

Във втората половина на VII-ия в., когато Църквата и държавата на Изток били загрижени, как да премахнат религиозната разпра, предизвикана между християните от монофизитските и монотелитски спорове, в пределите на Сирия и Армения изникнало ново, твърде опасно за Църквата по своите тенденции, лъжеучение – *павликентството*. За произхода на тази секта има разноречиви сведения. Според гръцките историци павликентството е издънка на манихейската ерес. Основателят му, някой си *Константин*, родом сириец, при четенето на Новия Завет изтъквал всички срещнати изрази за Бога и света, за плътта и духа, светлината и тъмнината в духа на манихейския дуализъм. Но като съдим по това, че павликентите охотно предавали на анатема Манес и неговите последователи, това мнение не може да се счита за достоверно. Освен това, в самото учение на павликентите има

твърде малко общо с манихейството. Същността на учението на еретиците се състояла в следното: *те отхвърлили всички степени на свещенството, а с отхвърляне на иерархията, естествено, отхвърляли и всички свещенодействия и требоизпълнения. Таинствата не са необходими за спасението. Под духовно раждане чрез вода и дух в таинството кръщение трябва да се разбира само приемане вярата в Христа; под причастяване с тялото и кръвта Христови – постоянно пребъждане в Неговото учение. В името на служенето Богу с дух и истина те отхвърляли всичката външна обредност, почитанието на иконите, мощите и кръста. Спасителна сила има вярата в страданията на Спасителя, а не самото кръстно дърво. Над кръста те допускали различни подигравки. Храмове нямали, а имали молитвени домове.*

Павликентството, очевидно, е възникнало без връзка с манихейството. То е самостоятелна ерес, която при своето образуване се е намирала под известно влияние на гностическата система на Маркион. Това влияние можем да доловим във факта, че павликентите се считали служители на небесния Бог, а гърците считали служители на Твореца на видимия свят и не придавали никакво значение на ветхозаветните книги. *Основната тенденция на павликентството била да реформира църковния живот по образеца на църквите от апостолските времена*, като за това търсили указания в Евангелието и особено в посланията на ап. Павел. Но тези указания те разбирали или превратно, или едностранчиво. Понеже сектантите в своята дейност се ръководили главно от посланията на ап. Павел, те започнали да се наричат *павликенти*.

Стремежът на павликентите да устроят своите общини по образеца на църквите от апостолско време отивал до крайност. Своите общини те наричали с имена на църквите от апостолско време: Ахайя, Македония, Коринт, Ефес и т.н. Те обичали да наричат своите учители с имената на най-близките сътрудници на ап. Павел. Основателят на тяхната община Константин († 684 г.) се наричал Силуан, неговите приемници се наричали: Симеон

(† 694 г.) – Тит, Хегнезий († 740 г.) – Тимотей, Йосиф – Епафродит, Сергей († 835 г.) – Тихик. Те и по живот се мъчели да подражават на великия апостол, и поставяли за свой идеал апостолската простота на живота. Тъй, един от главните представители на павликенството *Сергий*, родом от Галатия, искал да подражава буквално на живота на ап. Павел. Издържайки се с дърводелство, Сергей пеша обиколил с проповед онези страни и градове, в които 800 години преди него проповядвал ап. Павел. Дейността му траяла 34 години и имала голям успех. Той имал последователи не хиляди, а стотици хиляди. Копирайки външността на мисионерската организация на ап. Павел, Сергей (той е и Тихик) създал в своите общини постоянна длъжност синекдими, т.е. *апостолски спътници*, които в павликенските общини имали значение на постоянни надзиратели или нещо като пастири. Освен това, създал клас астати – *пътуващи мисионери*, които, вероятно, са отговаряли на онези лица, които у ап. Павел се наричат пратеници на църквите, а в учението на 12-те Апостоли – *пътуващи апостоли*. После той учредил *нотариуси* – лица задължени да приготвяват, по възможност, повече преписи на новозаветните книги за разпространение между народа. Стараейки се цял живот да работи по апостолски, Сергей е бил убит от един грък, когато сечел едно дърво, за да прави от него дъски.

Център на павликенството на първо време бил гр. *Кивоса*, в Армения, където била основана тяхната първа община. Павликенската ерес била от най-опасните християнски ереси, понеже отричала целия иерархически строй и целия установен в Християнската църква ред. С това се обяснява защо византийското правителство е употребило решителни мерки за потъпкване на павликенството. То преследвало и умъртвявало техните учители, изстребвало ги с хиляди, разселвало ги в други места. Но тези мерки малко принасяли полза. Те развивали само фанатизъм и упорство между сектантите и създавали от тях мъченици. Разселването им пък по други места само спомагало да се разпространява учението им. Павликенските общини съществували до XII-я век.

БОГОСЛОВСКИ СПОРОВЕ НА ЗАПАД

§49. Определяне догматическото учение за благодатта

В това време, когато Изток взел да се успокоява от вълненията, предизвикани от упоритата борба с ариянството, Западната църква била развълнувана от нова ерес. Тя получила название *пелагианство*, по името на основателя ѝ Пелагий. В основата на новото еретическо учение стоял въпросът за отношението между благодатта и свободната воля на човека в делото на спасението. Не е случайно, дето този въпрос изникнал именно на почвата на западното богословстване. По своя жизнен характер той напълно отговарял на онова практическо направление, което изпъквало и в живота, и в литературата на Запад, както в дохристиянската, тъй и в християнската епоха. Общото вярване на Църквата по този въпрос било такова: *волята на човека е свободна в избора на добро и зло, в приемане или отхвърляне на спасението, но само с нея спасение не може да се достигне; тази воля е повредена от греха, а заради това човек има нужда от съдействието на благодатта и без нея не може да достигне спасение*. При това благодатта действа на човешката душа не като външен подтик, а като сила, обновяваща цялото съществуване на човека не само от духовна, но и от физическа страна. Тя прониква всички фибри на човешкото същество, подобно на това, както огънят навлиза във всички пори на разгорещеното желязо. Подробното развитие на учението за това действие на благодатта и последиците му намираме у църковните писатели Ириней Лионски (род. ок. 130 г.), Макарий Египетски (род. около 300 г. ум. 391 г.) и Кирил Иерусалимски (род. ок. 315 г., ум. 386 г.). Според тяхното учение плодовете от действието на благодатта се изразяват в пълно нравствено обновление на човека, в заякване неговите телесни сили, в премахване страха от смъртта, както това се вижда у християнските мъченици; в даване на човека висши духовни дарове: изгонване демони, предсказване бъдещето, видения, пророчески дарове, изцеляване бол-

ни. Накрая, висшето действие на благодатта се състои в унищожаване на човешкото тяло – началото на смъртност и тленност. Последният резултат от действието на благодатта ще се прояви със съвършена пълнота след възкресението на човеците от мъртвите. Подобни възгледи за действието на благодатта са прокарвали отците от IV-ия в. свв. Атанасий Александрийски, Василий Велики и др. Но точна формулировка на това учение, в смисъл на църковно определение, още нямало. А поради това при решение на този въпрос били възможни залитания у едни в полза на предимното значение на свободата на волята в делото на спасението, у други – на благодатта Божия. В началото на V-ия в. действително се появили по този въпрос двете крайни учения – на Пелагий и на бл. Августин, ипонски епископ, в Африка. Учението на Пелагий, като еретическо, предизвикало оживени спорове, които и довели до определяне догматическото учение на Църквата по този въпрос.

§50. Пелагий и Целестий

Пелагий бил британец. Бил човек благочестив, отличаващ се с аскетическо настроение. Сам Августин, диаметрално противоположен по възгледи на Пелагий, с високо уважение говорил за благочестието и добродетелите на своя противник. Като човек благочестив, Пелагий силно бил възмутен от това, че мнозина, отнасяйки се небрежно към изпълнението на християнските задължения, извинявали своето безгрижно и небрежно отношение към религията с немощта и слабостта на човешката природа. Пелагий си поставил за цел да докаже, че това позоваване на слабостта на човешката природа е неоснователно, че в природата на човека, напротив, има достатъчно духовни сили, за да осъществи изискванията на закона и да достигне спасение. Но при развиване на това положение той преминал необходимия предел и съсредоточил цялото дело на спасението в ръцете на самия човек.

Учението на Пелагий може да се изрази в следните положения. Грехопадението на човека не е направило

промяна в неговата природа – тя си е останала такава, каквато е излязла из ръцете на Твореца. Първородният грях е бил личен грях на Адам и не преминава върху неговото потомство. Ако хората умират, то е затова, че са създадени смъртни – те биха умирали, даже ако Адам и не бе съгрешил. Понеже природата на човека не е развалена от първородния грях, то той е способен със собствени сили, със собствена воля да постигне спасение. За това е достатъчно той да избира в живота само доброто. Ако да не беше паднал Адам, човекът по-лесно би избирал доброто и би достигнал спасение. Но грехът на Адам послужил като гибелен пример на съблазън за неговите потомци: по примера на своя прародител потомците му също тъй привиквали към грехове и съблазни. При натрупващите се в света греховност и съблазни нравственото съзнание у човека дотолкова потъмняло, че вместо да избира доброто, човешката воля става по-склонна да избира злото, да се увлича от греховни примери. Тази порочност, като смет, тъй закрива на човека пътя на спасението, че той сам трудно може да го намери. За посочване на този път му е нужна помощ. Тази помощ е благодатта. Като не действа вътрешно на човешките сили, оставяйки ги такива, каквито те са дадени от природата, благодатта сочи правилния ход на тези сили и формата, в която трябва да се отлива тяхната практическа дейност. Тази благодат Пелагий счита ветхозаветното и новозаветното откровение и примера на Исуса Христа като образец на висша светост и съвършенство, към които трябва да се стреми всеки човек. По този начин, според Пелагий, благодатта има за човека значение на указател на пътя към спасението: тя може да се сравни с компаса, който сред безбрежното море сочи правилния път на кораба и го насочва към тихо пристанище. От някакво вътрешно въздействие на благодатта върху човешката природа, в смисъл заякчаване на силите ѝ, няма нужда, понеже тези сили и сами по себе са достатъчно крепки, за да може човек да извърши всичко, което е нужно за спасението. Ветхозаветните светии са достигали пълно оправдание чрез закона, имало е безгрешни хора даже в езичеството.

Това учение, естествено, отричало нуждата от изкупление, необходимостта на което се налагала от тежестта върху човешкия род първороден грях със всичките му последици.

Целестий. Особено рязък проводник на възгледите на Пелагий се явил неговият приятел *Целестий*. Пелагий се срещнал с него в Рим (409 г.), когато бил на път за Иерусалим. Целестий изпърво бил адвокат, но аскетическият живот тъй му се харесал, че той оставил своето занятие. Сега ли той е усвоил мненията на Пелагий или по-рано се е придържал към тях, не е известно. Само че изводите от учението на Пелагий той довел до крайност. Той направо говорил, че човешкият род не умира в Адам и не възкръсва пак в Христа, че децата, даже некръстени, имат вечен живот. Вехтозаветният закон, подобно на Евангелието, е привеждал в царството небесно, и до идването на Спасителя имало безгрешни хора.

В Картаген, където пристигнал Целестий заедно с Пелагий, еретическите мисли на Целестий били забелязани и били осъдени от събора в 412 г., и сам той бил отлъчен от Църквата. На този събор Целестий заявил, че неговите мнения имат характер на негови лични предположения и не могат да се нарекат еретически, понеже Църквата още няма определено решение по този въпрос. Действително, на първо време пелагианските мнения не срещнали истинска оценка в различните християнски църкви. Най-добро доказателство за това служи фактът, че Целестий, отлъчен в Картаген от Църквата като еретик, отишъл в Ефес и там бил ръкоположен в презвитерски сан. Истинско осветление и обща гласност на мненията на Пелагий и Целестий, като мнения еретически, дал знаменитият Августин, епископ ипонски.

§51. Борбата на бл. Августин против пелагианството и неговото учение за благодатта и за свободата на волята у човека

Бл. Августин излязъл рязък изобличител на пелагианството, но в борбата с него той изпаднал в противоположна крайност. Според учението на Августин спасе-

нието на човека зависи изключително от благодатта. Това убеждение на Августин почивало на силни субективни основания. Августин бурно прекарал своята младост, порочността дотолкова го завладяла, че убивала всички благородни пориви на духа, които от време на време се пробуждали в него. Той вече смятал себе си погинал. Но под влияние на особени обстоятелства, в живота му станал решителен прелом. Той коренно се променил и станал образец християнин. Своето обръщане Августин приписвал изключително на Божието милосърдие.

Своето положение, че човек се спасява само с благодатта, Августин обосновал върху учението за първородния грях и неговите последици. Първият човек бил създаден свободен и със заложба на безсмъртие. Ако той не бе съгрешил, то би постигнал съвършенство и безсмъртие, подобно на ангелите, които, като преживели своето изкушение в нисшата степен на благодатта, получили последната в такава пълнота, която напълно ги гарантира от падане и им дава безсмъртие. Падането на човека раздробило неговата духовна природа. Последствията му са тъй дълбоки, тъй разрушителни за природата на човека, че в падналия човек не останало нито една искра добро. В духовно отношение той станал труп — не само не може да направи нещо добро, но даже е неспособен да помисли за добро. Той само може да греши. *От тук и естественият извод, че Сам Бог със Своята благодат спасява човека, без всякакви заслуги от негова страна.* Благодатта пробужда у човека съзнание за неговата греховност; в таинството кръщение тя омива както първородния грях, тъй и греховете, направени лично от него; на благодатта човек дължи и своята устойчивост в добрия живот. Всяко добро дело, всеки порив към добро — е действие на благодатта. Където няма благодат, там не може да има и добродетел. Ако у езичниците се срещат добродетели, то това не са добродетели, това са блестящи пороци. Ако във Ветхий Завет е имало свети люде, то духом те са принадлежали към Новия Завет. Те са се оправдали с вярата в Христа и Неговата благодат, която им е била дадена предварително. Както светлината, падайки върху тъмен сам по себе си предмет, го пра-

ви светъл, тъй и благодатта на Христа, Който е щял да дойде на земята, е действала на ветхозаветните праведници и ги спасявала.

От това учение, естествено, произлизал въпросът: ако спасението на човека зависи изключително от Бога; ако сам човекът просто нищо не може да направи за своето спасение, то защо не се спасяват всички? На този въпрос Августин отговорил с учението за *безусловното предопределение*. Ако не се спасяват всички, то е затова, че Бог по Своя воля е предопределил едни за спасение, други – за гибел. Числото им е определено, то не може нито да се уголемява, нито да се намалява. Определените за спасение още преди своето раждане са синове Божи. Ако те се отклоняват от правия път, то благодатта ще ги върне обратно, и те не могат да загинат. Също тъй лицата, които не спадат към избраните, могат да получат и кръщение, да бъдат временно благочестиви и да се сторят в очите на хората Синове Божи, но те никога не биват такива в очите на Бога. На тях не се дава благодатта, която осигурява устойчивостта в доброто, и те непременно падат и гинат. Бог, като всемогъщо същество, би могъл да спаси всички, но Той не иска това. Защо Той избира едни и отхвърля други – това се крие в тайните на Божия съвет.

Учението на бл. Августин не било еретическо. То не изменяло нито един християнски догмат – то било едностранно богословско мнение. Но в религиозно-нравствено отношение то давало твърде вредни последици. То могло свършено да убива духовната енергия у човека. Мисълта, че спасението се намира изключително в Божиите ръце; че въпросът за спасението или гибелта на всякого е решен в предвечен съвет още преди раждането на хората, е могла съвсем да унищожи всяко усилие за правене на добро. Под влияние на това учение в християнското общество е могло да се развие безгрижно отнасяне към въпроса за спасението и религиозно-нравствено равнодушие в най-широки размери.

Сблъскването на тези две учения предизвикало борба. Тази борба получила особено остър характер, понеже между тези две учения нямало нито една допирна точка.

Сериозната борба против пелагиянството се започнала в Палестина. Пелагий дошъл тук, бидейки уверен, че неговото мнение ще срещне тук по-голямо съчувствие, отколкото в Африка. Но той се излъгал в това. В това време в Палестина бил ученият испански презвитер Павел Орозий, ученик и почитател на бл. Августин. Проникнат от възгледите на своя учител по въпроса за свободата и благодатта, той веднага забелязал еретическите възгледи на Пелагий и излязъл като негов обвинител пред иерусалимския епископ Иоан. По повод мненията на Пелагий, на Изток станали в 415 г. два събора, в Иерусалим и Диополис (древна Лида). Но на тези събори Пелагий не бил осъден. На обвинителните точки той тъй изкусно давал отговори, щото не могли да го уличат в ерес. Източните епископи били напълно задоволени от това, че той признавал необходимостта от благодатта в делото на спасението, разбирайки я като външен показател на пътя към спасението. Но Павел Орозий не бил доволен от този изход на работата. Той предложил да предадат въпроса на съд пред римския епископ, понеже най-заинтересуваните лица от този спор – той като обвинител и Пелагий като обвиняем – принадлежали към Римската църква. Иерусалимският еп. Иоан се съгласил с това. Бл. Августин, който внимателно следял делото на Пелагий, вдигнал тревога. В своето съчинение „За палестинските работи“ той представил учението на Пелагий в истинска светлина. Африканските епископи, начело с Августин, осъдили Пелагий. Но Римската църква проявила известно колебание. Пелагий и Целестий представили на папа Зосима своите обяснителни вероизповедания. Като грък по произход, Зосима се отнесъл с голямо доверие към определенията на палестинските епископи и с недоверие към африканските епископи. При това Пелагий и Целестий тъй излагали своите възгледи, че въвели Зосима в заблуда. Зосима написал писмо до африканските епископи, с което ги упреждал, че те с охота давали ухо на обвиненията против тези лица, животът на които е безупречен. Той поискал обвинителите на Пелагий и Целестий или сами да дойдат в Рим за обяснение, или да се откажат от своите обвинения. За това папата им дал

двумесечен срок. Но африканските епископи отговорили, че произнесената от тях присъда трябва да си остане в сила, додето Пелагий и Целестий окончателно не се откажат от своята ерес.

§52. Осъждане на пелагиянството

Африканските епископи не само отказвали да се подчиняват на исканията на папата, но отговорили на това искане с нов „пълен“ или „голям“ африкански събор в 418 г., на който присъствали повече от 200 епископи. Учението на Пелагий било тържествено осъдено тук, а последователите му били отлъчени от Църквата. *Църковното учение, че благодатта не действа само като показател на пътя към спасението, а като духовна сила, укрепваща силите на човека и правеща го чрез това способен да достига спасение, било потвърдено.* Това определение на учението за благодатта, като израз на общото вярване на Църквата, било прието от цялата Църква.

Постановленията на събора били изпратени на папата с упрек, че той много е прибързал със своето доверие към еретиците, без да разбере техните хитрини. Почти едновременно с това, вероятно по молбата на африканските епископи, в работата се намесила и гражданската власт. Хонорий издал указ, с който Пелагий и Целестий се изгонвали из Рим, техните привърженици трябвало да се привличат към отговорност и, в случай на положителни доказателства за тяхната виновност, да се изпращат на заточение. Сега Зосима бил принуден да промени своите отношения към Пелагий и Целестий. Той се съгласил да разгледа отново тяхното дело. Но Целестий избягал от Рим. Тогава Зосима осъдил двамата еретици. Той издал окръжно послание, с което приемал определението на африканските събори. Несъгласилите се с това определение 19 италиански епископи били лишени от катедри.

Пелагияните правили опити тяхното дело да бъде разгледано от вселенски събор, но на това Августин им отговорил, че делото им и без това е достатъчно изслед-

вано и че тяхното искане за вселенски събор е само израз на тяхното самомнение. За отменяне на осъждането те се обръщали към разни църкви, за да признаят тяхното православие: в Цариград, Ефес, Солун и др. градове, но нямали успех. Най-после, пелигиянските възгледи били осъдени на III-ия вселенски събор в 431 г.

Осъдени и отлъчени от Църквата, последователите на Пелагия все пак не се стремили да образуват особена църковна община. Те продължавали да живеят между православните. С тази им необособеност от православните се обяснява фактът, че пелагиянските възгледи, макар и не в рязко изразена форма, оставали дотолкова жизнеспособни на Запад, че ударили свой отпечатък върху догматиката на Западната църква. Те послужили за основа на някои своеобразни учения, приети отпосле от Римската църква (учението за свръхдлъжните заслуги на светиите).

ГЛАВА III

ДУХОВНО ПРОСВЕЩЕНИЕ И БОГОСЛОВСКА НАУКА В IV И V ВЕК

§53. Общ поглед върху състоянието на християнската образованост в разглеждания период

Промяната в положението на Църквата, настъпила от времето на Константин Велики, е дала най-благоприятни резултати за развитието на духовното просвещение. В първите три века научната дейност на Църквата срещала сериозни спънки в тревожните условия на времето, и само с необикновеното въодушевление и самоотвержение на най-добрите сили на тогавашното общество може да се обясни това, че църковната писменост в такова време получила значително развитие — появили се богословски школи и много забележителни църковни писатели. Сега, в настъпилите спокойни времена, най-добрите сили на Християнската църква могли да се посветят на съсредоточена разработка на църковната наука и богословското знание. И християнската образованост достига в това време небивала висота.

Особено високо стояло духовното просвещение през IV и V вв. По изобилие на литературни произведения, по разнообразие на тяхното съдържание, по вътрешните им и външни достойнства, IV и V-и в. в. с право се наричат класическо време на църковната писменост и златен век на църковната литература. Никога, нито преди, нито после, не са се появявали на литературното поле тъй много талантливи, трудолюбиви и влиятелни деятели, от които всеки в послешно време със славата на своето име би могъл да изпълни цял век.

Но, освен посочената причина, имало е и други условия, които са помагали за подема на духовното просвещение. Настъпилият от времето на Константин Велики период стои на междата на два свята и два светогледа — езическия и християнския. Почти всички църковни писатели от това време са били преминали добра класи-

ГЛАВА ТРЕТА

ческа школа и владеели богатото умствено наследство, завещано от класическата древност. Те почти всички са приели кръщение в зряла възраст, дълбоко убедени в истинността на християнството. С пламенен ентузиазъм на прозелити те отдали в служение на новата религия и своите природни дарби, и своите обширни познания. Оттук и необикновената плодovitост на богословската им работа, широтата, дълбочината и оригиналността на техните богословски съзercания. Последната черта, изразяваща се в творчеството на богословската мисъл и богословския език, се обяснява с това, че църковните писатели от това време били в много случаи пионери на богословската наука. На тях предстояли колосални задачи: 1) да прегледат и преценят от християнско схващане всичко останало от древния свят — наследството на античната образованост; 2) да изтълкуват, с помощта на научни прийоми, изворите на християнското вероучение, и 3) да разкрият с всичката пълнота и основателност догматическото учение, особено онези му части, които били изопачавани от еретиците. Тези задачи, въпреки всичката им трудност и огромност, църковните писатели от това време изпълнили блестящо и на тяхната работа с учудване са гледали и гледат съвременниците и потомците. Техните разнородни произведения станали образци за църковните писатели от следващите времена.

§54. Главни богословски школи и направления на Изток в IV-и и V-и вв.

Центрове и разсадници на духовното просвещение в тази епоха били богословските школи, възникнали порано. От тях пълно развитие и цъфтящо състояние са достигнали *Александрийската* и *Антиохийската* школи, и нововъзникналата *Източно-сирийска* или *Едеско-низибийска* школа. Направленията на тези школи, допускащи участие на разума и науката във въпросите на вярата, са съответствали на изискванията на времето, когато в борбата с учените еретици от разни направления било необходимо да се брани православната истина с научни доводи. *Малоазийската* пък и *Североафриканска-*

та школи, облягащи се в своите изследвания главно на Св. Писание и църковното предание и отдаващи на разума значение само на формална сила в обработката на известен църковен материал, не вървели в такт с времето и трябвало да прекратят своето съществуване. В частност, разгромът на Североафриканската църква от вандалите завинаги убил там всяко просвещение.

§55. Александрийска и Антиохийска школи, техни особености и представители

Тези школи в тая епоха се развивали в същите направления, които били установени у тях по-рано. Александрийската школа се придържала в умозрителното направление, Антиохийската – в разсъдъчното. В Александрийската школа, както и по-рано, широко се прилагал алегорическият метод при тълкуване Св. Писание. Тук предимно изяснявали висшия му таинствен смисъл. Екзегетите пък от Антиохийската школа изяснявали предимно буквалния, исторически смисъл на свещения текст и особено не ценели алегорията. Също тъй и в догматическото учение богословите от Александрийската школа обръщали главно внимание на божествената, таинствената страна на християнските догмати, а богословите от Антиохийската школа, съобразно задачите на своята школа да представят ясно и понятно за разума всичко, отнасящо се до вероучението, и в догматите изяснявали предимно човешката им страна. Тъй, при разкриване догмата за лицето на Богочовека, върху което особено било съсредоточено вниманието на богословите от тези школи в тази епоха, александрийските богослови обръщали внимание предимно на Божествената природа на Христа, а център на богословстването на антиохийците била Неговата човешка личност.

Двете тези направления, при правилно развитие, взаимно се допълвали. Но и в едното и в другото направление имало възможност да се отиде до такава крайност, която карала поборниците за вярата да поставят богословите на тези школи в реда на еретиците. Умозрителното направление на Александрийската шко-

ла могло да премине в мистицизъм, което и станало в монофизитството, а разсъдъчното направление на Антиохийската школа могло да се превърне в рационализъм, което и се проявило в ариянската и несториянската ереси.

Като особени течения на богословската мисъл, тези школи съществували до Халкедонския събор. В догматическите определения на този събор били осъдени крайностите на едното и на другото направление. След събора тези направления се слели и богословската наука в Християнската църква потекла в едно корито.

В най-доброто време на своето съществуване тези школи дали забележителни богослови и поборници на православната вяра.

а) Забележителни богослови от Александрийската школа през IV-ти и V-и вв.

Св. Атанасий Велики. Славен борец за православието, смел и непоколебим противник на арияните, Атанасий (297—373) се родил в Александрия. Надарен щедро от природата, той получил и отлично всестранно образование. Той особено се отличавал с дълбоки богословски познания. Според свидетелството на Григорий Богослова, той изучил всичките книги на Св. Писание така, както никой друг не е знаел поне една от тях. Освен това, той се отличавал с необикновен ораторски дар и със силна мисъл. Тези високи качества за Атанасий били забелязани от александрийския епископ Александър. Той го посветил в дяконски чин и го направил свой частен секретар. В качеството на секретар, Атанасий придружил своя епископ на Никейския събор. Като станал приемник на Александър по катедра (326 г.), св. Атанасий прекарал целия си живот в борба с арияните. От 47 год. епископство, 20 години той прекарал в изгнание. Умрял в 373 год.

Както църковно-практическата дейност на Атанасий е тясно свързана със съвременните му богословски спорове и вълнения, тъй и неговата богословско-литературна дейност е преизвикана от тези спорове. В своите богословски съчинения Атанасий се явява непобедим про-

тивник на съвременните му еретици — арияните и духовборците. Съчиненията на Атанасий се разделят на отделни: догматически, историко-полемически, нравоучителни и екзагетически. От *догматическите съчинения* на Атанасий забележителни са: 1) *Четири слова против арияните*. Те представляват цялостен догматически трактат, в който се опровергават всички доводи на ариянското учение и се излага православното учение за единсъщиятостта на Сина Божи с Отца; 2) *Четири послания до Серапион, епископ тмуитски*, и книга за *Св. Троица* (в латински превод). В тях се излага отчасти учението за второто лице на Св. Троица, но главно се разкрива православното учение за Св. Дух; 3) *Две книги за въплъщението и послания до Епиктет, епископ коринтски, до Аделфий Изповедник и Максим Философ* — съдържат изложение на православното учение за съединението в Исуса Христа на двете естества — божеско и човешко. С необикновена сила на мисълта Атанасий доказва в тях истината, че в лицето на Исуса Христа нито Божеството се е изменило в човечество, ни човечеството — в Божество; че в Исуса Христа са пълни и божеската и човешката природи. Сходно по съдържание с тези съчинения е и 4) „*Пространейшето изложение на вярата*“ от Атанасий.

По-подробно богословските умозрения на Атанасий, развити в тези съчинения, могат да се представят в следния очерк. Истински съществуващо битие има само Бог. Той е самобитен и вечен. Светът, извикан от Него чрез творчески акт из нищожество, всякога е готов отново да потъне в тъмната бездна на небитието. Ако той съществува, то е благодарение на „съучастието в него на действително произлизащото от Отца Слово.“ Човек също тъй е извикан из небитие и е създаден смъртен. Безсмъртието му е зависело от неговата естествена и благодатна връзка с Логоса. Човек е не само създаден от Бога, но е и осиновен от Него. Актът на осиновяването е бил моментът на вдъхване в лицето на човека дихание на живот. Това дихание е животворящият Дух, съединил се с душата и тялото на прародителя. От този момент човек е станал не само безсмъртен, но и духовен. Човек е могъл да запази това състояние благодарение само на туй, че той постоянно възнасял своята мисъл към Бога, постоянно Го съзерцавал. Но изку-

сителят отклонил мисълта му от Бога и я насочил към чувствени предмети. Удоволствията, създавани от задоволяване чувствените потребности, окончателно заробили човека. В стремежа си към тях той гледал да отстранява спънките от страна на другите хора. Оттук злобата срещу другите, оттук различните престъпления — кражби, прелюбодейства, убийства, войни. Увличането от чувствеността се отразило върху познанието на човека. Той изгубил способност да си представя Бога като свръхчувствено същество и започнал да Го представя в грубо чувствени форми. Оттук произлиза и идолопоклонството. Понеже грехопадението е лишило човека от общуване със Св. Дух, Който е извор на живот, то от това последвала и смъртта.

Творец и Изкупител на човешкия род бил Син Божи — второто лице на Св. Троица. Той е истински Бог, равен по Божество на Бога Отца. Той не е могъл да бъде твар. Ако би бил твар, Той не би могъл да бъде Творец, понеже нищо сътворено не притежава творческа сила и не може да дава битие на друго. Той не би могъл да бъде и образ на неизменен Бог, понеже като твар би се подхвърлял на изменение, би расъл и би се усъвършенствал. Той не би могъл да бъде и абсолютната истина, понеже заедно с развитието Му би се изменявало и нивото на Неговото знание. Неговото равенство с Отца се обуславя от раждането Му из същността на Бога Отца. Ако Бог ражда Сина, то и последният има същите свойства, които има и Отец — Той е неизменяем, всемогъщ и вседесъщ. Раждането на Сина не трябва да си представяваме като акт на волята на Бога Отца — то е необходимост на божествената природа, произлиза от нейната същност. А понеже природата на Божеството е неизменяема, то раждането на Сина трябва да си представяме вечно. Не е имало време, когато не е имало Сина. Да се допусне, че е имало време, когато Син не е съществувал, значи да се допуснат разни фази в развитието на Божествената природа. Като сила на мисленето, умът не може да съществува без мислите, тъй и Бог не може да съществува без Сина. Както раждението на Сина е обусловено от самата природа на Божеството, тъй и произлизането на Св. Дух от Отца чрез Сина е обусловено от същата природа на Божеството. Произлизайки от Бога, по необходимостта на Божествената природа, Дух Св. е равен на Отца и Сина. Тъждеството на Божествената природа в трите лица на Св. Троица се изражава в тяхното взаимно проникване едно в друго — Отец се намира в Сина и Св. Духа, Син — в Отца и Св. Духа, Св. Дух — в Отца и Сина.

За да изкупи човека, единородният Син Божи станал чо-

век. Неговата човешка природа, единосъщна с нашата, се отличава от нея с това, че е без грях. Като се съединила с божествената, човешката природа в Христа не само се възвърнала към своето първоизданно съвършенство, но достигнала и по-високо съвършенство. Тя получила свойствата на Божествената нетленна природа. Това усвояване от човечеството в Христа на божествените свойства се изразило: 1) В премахване неговата тленност. Божеството, прониквайки във всички фибри на човешката природа в Христа, я направило нетленна; 2) В изобилие на благодатни дарове. Поради единството на личността в Христа, Неговата плът участвала в правенето чудеса. По човешки Христос прострял ръка на тъщата на Петър и по Божески прекратил нейната болест. Процесът на вбожаването на човешката природа в Христа ставал постепенно и напълно се завършил след възкресяването Му от мъртвите, когато и по човечество Той получил всяка власт на небето и на земята.

Всичките тези благодатни дарове, достъпни на изкупените, получени от човечеството на Христа, стават, чрез тайнствената Му връзка с вярващите. Тази връзка с изкупените се състои във взаимното проникване на човешката природа на Христа и природата на хората. Ние се намираме в тялото на Христа, и човешката природа на Христа се намира в нас. „Бог стана човек, та човекът да стане Бог; Син Божи стана Син човешки, та синовете човешки да станат синове Божи. Но божествените свойства се съобщават на природата на изкупените несравнено по-малко, отколкото на човешката природа на Христа. В Христа има пълнота на Божество, а в човека има само зачатък от Божество. Христос е плътноносен Бог. Неговите последователи са духоносни хора. Дух Св. всецяло обитава в човечеството на Христа, а на последователите Му се дава от пълнотата на Неговата благодат. Като усвоява божествените свойства на човешката природа на Христа, човешката природа на изкупените няма вече онази склонност към греха. Пълно освобождение от греха ще стане след възкресението от мъртвите, но обновяването на човешката природа се проявява и сега във висотата на нравствения живот на вярващите, в духовните дарове, проявени в чудесни явления, и накрай в освобождение от закона на тлението и смъртта. Ако човешката природа да не бе се съединила чрез Христа с Божеството, то тление и вечна смърт щяха да бъдат неин дял, и тя не би могла да възкръсне“.

По този начин учението за единосъщия и равенството на Сина Божия и Св. Дух с Отца и съединението в лицето на Христа двете природи – Божеска и човешка, с посочване пло-

довете на изкупителната жертва на Христа за вярващите, съставят главни въпроси на догматическите творения на Атанасий. Заедно с това те са богати и с полемически елемент, насочен срещу арианството. Опроверженията на арианството у Атанасий са толкова силни, че съвременните му богослови Василий Велики и Григорий Богослов се ползвали от тях. Въобще по логичност и последователност на изводите, по яснота на съжденията, по всестранната им обосновка върху Св. Писание, църковното предание и съображенията на разума, догматическите съчинения на Атанасий заемат видно място в църковната литература.

От историко-полемическите съчинения на Атанасий голямо значение за историята имат следните: 1) *Послание за определенията на Никейския събор*; 2) *Послание до еп. Серапион за обстоятелствата на Ариевата смърт*; 3) *Няколко апологии против арианите* и 4) *История на арианите*. В тях се рисува картината на борбата на арианите с православните, техните интриги против православните, разобличават се клеветите, насочени лично срещу Атанасий. Историческите трудове на Атанасий са особено ценни, понеже той не само е бил съвременник на описваните в тях събития, но и лично е вземал участие в много от тях.

Освен тези съчинения на Атанасий принадлежат много *правоучителни* и *тълкувателни съчинения*, написани във форма на послания до разни лица. Всички те се отличават със сила на мисълта и дълбока поучителност.

С името на Атанасий някои свързват и известния „Символ на вярата“, но той не е бил известен в древността. Съдържанието му сочи, че той е от по-късен произход, понеже в него има ясни изрази, отправени срещу еретиците от по-късно време – несторияни и монофизити. Този символ по всичко личи, че има западен произход. В 1223 год. папските легати за пръв път запознали Източната църква с този символ.

Творенията на Атанасий се ценели високо в древността. Един от древните подвижници се изразил за тях тъй: „Ако намериш нещо в творенията на Атанасий и нямаш хартия, препиши го на дрехата си.“ Църквата на-

рекла Атанасий с името „Баща на православието“ заради неговите подвизи и богословски трудове.

Св. *Василий Велики* се родил около 330 г. в Кесария, главен град в Кападокия. Баща му Василий и майка му Емелия се отличавали с високо християнско настроение. Първите години на своя живот Василий прекарал при благочестивата си баба *Макрина*. Християнските уроци и съвети, които получил в семейството, дълбоко легнали в младежката душа. Първоначално образование той получил под ръководството на своя баща, който бил знаменит ритор и адвокат, а после се учил в Кесарийската школа. За да довърши образованието си, заминал в Цариград, където слушал знаменития езически ритор *Ливаний*, и накрай отишъл в Атина. Тук той престоял пет години, като се занимавал с разни науки, особено с философия и красноречие. Срецнал се с Григорий Богослов и между тях се завързала дружба за цял живот. След свършване на образованието си, Василий се завърнал в Кесария и станал адвокат. Но религиозното настроение го влекло към друг живот. Като приел кръщение, той тръгнал да пътува по Сирия, Палестина и Египет. По време това пътешествие той се запознал с живота на отшелниците и се увлякъл от техния начин на живот. След връщане от пътешествието, той се уединил в едно живописно място на брега на р. Ириса и тук в тишина изучавал Св. Писание и съчиненията на църковните писатели, особено на Ориген.

Около Василий започнали да се заселват и други подвижници, и възникнала обител. Но в такова бурно време такива сили, каквато представлявал Василий, не трябвало да се крият в пустинно уединение. В борбата си с арияните кесарийските епископи имали нужда от помощник, и Василий бил повикан в родния си град. Посветен в презвитерски сан, Василий проявил плодовита и разностранна дейност. Духовните нужди на своето паство той задоволявал със своите увлекателни проповеди. Той всеки ден, а понякога и два пъти на ден, проповядвал Словото Божие, и проповедта му привличала такава маса народ, че той бил принуден да скъсява своите беседи, за да не отвлича твърде много работниците от работа.

Грижа за бедните и любов към всички страдащи били отличителни черти на Василий. В 368 г. в Кесария имало глад. Цените на храните силно се покачили. Със силата на своята проповед Василий разположил богатите да отворят своите хамбари за бедните и сам дал пример на благотворителност, като продал целия си имот и с получените пари хранил гладуващи.

В сравнение със своите велики съвременници, Василий Велики се отличавал с особени организаторски способности. В пълна сила те се проявили, когато в 371 г. той станал кесарийски епископ. Неговата благотворителна дейност още повече се разширила. Той устроил в Кесария и околностите ѝ приюти, странноприемни домове и болници. Но особена услуга на Църквата принесъл той в борбата с ариянството. В тази борба особено се проявил организаторският талант на светителя. Той успял да обедини православните епископи на Изток, а отчасти и на Запад, за борба с общия враг. Уморен от прекомерни трудове и грижи, той преждевременно слязъл в гроба. Умрял в 379 г., на 49 години.

Василий Велики бил забележителен и многостранен писател. Съчиненията му по съдържание се делят на следните разреци: 1) догматико-полемически; 2) нравствено-поучителни; 3) проповеднически и 4) ексегетически.

1) *Догматически* или по-добре *догматическо-полемически*. Към тях се отнасят: а) *Трактат против Евномий*, ариянски епископ, в пет книги¹, и б) *Книга за Св. Дух* до Амфилохий, епископ иконийски. В съчинението против Евномий подробно се разглежда неговата апология в защита на арияните и се оборват всички доводи и софизми на арияните и се посочват вътрешните противоречия на ариянското учение. В книгата за Св. Дух се доказва божеството и равенството на Духа Св. с Отца и Сина.

Оборвайки главните основи на ариянското учение, Василий Велики заедно с това излага положителното учение на Църквата за лицата на Св. Троица. Всички ли-

¹ А. А. Спаский е доказал, че IV и V книги принадлежат не на св. Василий, а на Дидим – Бел. превод.

ца на Св. Троица имат една божествена същност. Те се характеризират с еднакви общи черти. Всички те са несъздадени, непостижими, всемогъщи, благи; не са разделени с време, вечни са, не ги дели пространство, а навсякъде са заедно. Но всяко от лицата има и своя особеност. Отец, като няма в друго причина за Своето битие, ражда, Синът се ражда, Дух Св. изхожда и е осветяваща сила. Синът е единосъщен на Отца. Освен раждането, Той притежава същите божески предикати, които притежават Отец и Дух Св. и които се съдържат в общото понятие Бог.

В учението на Василий Велики за лицата на Св. Троица, сравнено с Атанасий, има известна особеност. Тя се състои донякъде в различното разбиране на термина „единосъщен“. Атанасий Велики разбирал под този термин обладаване на една и съща единична същност, а Василий Велики – обладание на едни и същи съществени свойства. Поради това противниците на тези поборници за православие обвинявали първия в савианство, а втория в трибожие, макар и единият и другият да са били чужди на тези заблуждения.

2) Съчинения *нравствено-поучителни*. От тях особено забележително е: „*Към юношите за това, как да се ползват от класическите съчинения*“.

Наставленията, дадени на юношите в това съчинение, са толкова дълбоки и целесъобразни от гледна точка на християнското възпитание, че това произведение с право е било считано класическо произведение за християнските училища. Без да отхвърля светското образование, смятайки го за необходимо за познаване на божествените истини, св. отец съветва младите, като изучават светските писатели, да бъдат внимателни и пробирчиви, да извличат от тях онова, което може да служи за полза на нашия дух. Тъй, у поетите и другите писатели заслужават подражание „делата и изреченията на достойните мъже“. От всичко пък недостойно, което се среща у тях – било делата на хората или техните речи и съждения – е необходимо да отстраняваме своето внимание, подобно на Одисей, който си е запушвал ушите, за да не слуша песента на сирените. Инак навикът към лоши думи и

вредни мисли може да направи път и на лошите дела. За пример, как да се ползваме от литературните произведения, Василий Велики привежда пчелите. „Както пчелите не събират прашец от всички цветя, а кацват на избрани цветове, като взимат от тях само това, което им е нужно, а негодното оставят, тъй и при изучаване на литературните произведения трябва да вземаме онова, което е сродно с истината. Както избягваме бодлите, когато късаме цветове от розовия храст, тъй и в литературните произведения, като се ползваме от полезното, да избягваме вредното“. Давайки тези напътвания на младежта, Василий Велики е имал пред вид езическата литература, но неговите съвети имат ръководно значение по отношение светската писменост и за всяка друга епоха.

По-широко общо разкриване на нравственото християнско учение намираме в следните съчинения на Василий Велики: *Нравствени правила*, с два уводни към тях трактата: *За съда Божи* и *За вярата*. В тия съчинения Василий Велики дълбоко прониква в самите основи на християнския морал. Частните правила на християнския живот той се старае да възведе до общи не само богословски, но и психологически начала на нравствеността. Към нравоучителните съчинения, но със специален аскетически характер, се отнасят така наречените *Подвижнически слова* (две). Те служат за увод към *Големите* и *Малки монашески правила*. Монашеските правила на Василий Велики имали голямо значение при устройството на монашеския живот.

С висок нравоучителен характер се отличават и *Писмата* на светителя, от които са запазени до 365. В тях се срещат много прекрасни наставления за любовта и кротостта, за прощаване обидите и възпитаване на децата, против скъперничеството и гордостта и други.

3) С високи достойнства се отличават и *проповедническите произведения* на светителя. За достойнствата на неговите проповеди и беседи цариградският патриарх Фотий е дал следния отзив: „Те се отличават с чист, изящен и величествен език. Речта му е плавна като поток, който тече свободно и със силата на своето течение увелича след себе си всичко, което срещне на пътя си. Кой-

то иска да бъде отличен граждански оратор, нему не са нужни нито Платон, нито Демостен, ако си е взел за образец словата на Василий Велики“. Най-добри негови беседи по сила на въодушевление се считат тези против лихварите, против пиянството, разкоша и за глада.

4) Видно място заема Василий Велики и като *тълкувател* на Св. Писание. От неговите *екзегетически трудове* са забележителни девет беседи върху шестте дни на творението, известни под общо название *Шестоднев*, и *беседи върху някои псалми*. Шестодневът на Василий Велики представлява сам по себе си цяла космология за онова време. Успоредно с изясняване свещения текст тук се привеждат дълбоки философски и естествено-научни сведения за природата. С въодушевление на свещен оратор и с майсторска ръка на художник тук пред погледа на читателя е обрисувана необозримата слава на Твореца на вселената. Заедно с това из живота, свойствата и навиците у животните, птиците, рибите и влечугите Василий Велики постоянно извежда различни нравствено-практически уроци за човека. В тълкуването на псалмите с особено високи достойнства се отличава *предисловието* към псалмите. В него красноречиво и с въодушевление се рисуват достойнствата и ползата от книгата на псалмите, побираща в себе си, като в съкровищница, всичко каквото има полезно в другите книги – „и пророчество, и история, и поучение“. В тълкуванията на Василий Велики, особено на псалтира, се вижда силното влияние на александрийската екзегетика върху него. Всеки псалом той обяснява в троен смисъл: буквален, нравствен и таинствен.

5) Освен това, Василий Велики е забележителен със своите *литургични произведения*. Той пръв въвел в Кесарийската църква *антифонното пеене*, съставил чина на *литургията*, носеща негово име, и няколко *молитви*.

Св. Григорий Богослов. С живота на Василий Велики е тясно свързан животът на неговия другар Григорий Богослов. Св. Григорий се родил около 330 г. в Кападокийската област, в Арианс, близо до Назианс, където баща му бил изпърво градоначалник, а после епископ. Той бил малко по-стар от Василий Велики. Първоначал-

ни уроци за истините на християнската вяра Григорий получил от майка си *Нона*, която била високо благочестива. По-нататъшното си образование той получил в училищата на Кесария Кападокийска и Кесария Палестинска, където след Ориген била основана богата библиотека. Когато бил на 24 години, той тръгнал за Атина, за да довърши образованието си. На път за там го застигнала страшна буря, която продължила 24 дни. В това време Григорий още не бил кръстен, и той се ужасявал при мисълта, че некръстен ще напусне тоя живот. Той горещо се молил на Бога да го спаси, като даде обет да му посвети своя живот. Бурята утихнала и опасността минала.

В Атина Григорий се сближил с Василий Велики, и двамата станали приятели за цял живот. Тук той се запознал и с Юлиан Отстъпник и с горчивина казал: „Какво зло възпитава римската империя!“ След завършване на образованието си, той известно време бил учител по красноречие в Атина. Като се завърнал у дома си, той се кръстил. По покана на приятеля си Василий, той се поселил заедно с него в Понтийската пустиня. Пустинното уединение било по душа на Григорий, но баща му имал нужда от сина си, извикал го от уединението и го посветил, въпреки волята му, в презвитерски сан. Висотата на този сан дотолкова смутила Григорий, че той избягъл в Понтийската пустиня, но скоро се върнал при баща си и му помагал в пастирското служение. След десет години Василий Велики го възвел в епископски сан (371 г.). При своята склонност към уединен живот Григорий без желание приел и този сан, задълженията на който го поставили лице в лице със светския живот и с всички негови суетности и несгоди. При това градът *Сасима*, където бил назначен Григорий за епископ, бил затънтен град на Кападокийската област. Богатите дарби на Григорий не могли да се развият там в пълна сила, и той се отказал от това назначение. Той останал в Назианс и помагал на баща си в управлението на църквата. Но скоро неговите богати дарби намерили приложба в по-подходяща обстановка – в борбата с арияните в Цариград. Тази борба имала блестящи резултати. Православните от столицата

искали да видят Григорий свой епископ, и тяхното желание било изпълнено от император Теодосий. Законността на избирането на Григорий била потвърдена и от Втория вселенски събор. Но на същия събор изникнали и спорове по въпроса за неговото избиране. Поради това Григорий се отказал от катедрата и остатъка от живота си прекарал в своето имение в Арианс в аскетически подвизи и литературни трудове. Умрял в 389 или 390 година.

Григорий Богослов бил забележителен църковен писател на своето време. Неговите произведения се отнасят до разни отдели на църковната писменост. Но *особено високи достойнства имат неговите слова или проповеди, на брой 45*. В тях предимно и в цяла пълнота се е проявил богословският и ораторски талант на светителя. Неговите слова се отличават с такава дълбочина в изясняване на божествените тайни, че Църквата с право е нарекла Григорий *богослов*. И от външна страна неговите слова представляват образец за високо красноречие. Те се отличават с увлекателно изложение, чистота и точност на израза, с неподражаем избор на думите, с изобилие на образи, с тънка ирония и сарказъм по отношение на противниците. Всички тези качества на проповедническия талант на Григорий особено пълно са проявени в неговите *пет класически слова „За богословието“*¹, произнесени в Цариград против евномианите и духоборците. Тези слова се отличават с такава пълнота на богословски истини и с такава сила против софизмите на еретиците, че за послешните защитници на православие то те били надеждно оръжие против враговете на истината.

Същността на богословските идеи, разкрити в словата на Григорий Богослов, може да се изрази в следния кратък очерк:

Пред вид горещите спорове по въпроса на вярата, обхванали в негово време цялото общество, Григорий Богослов намира, че прости люде не бива да обсъждат верски въпроси. За простите люде – тези деца във вярата – стигат първоначалните наставления в истините на вярата. Понятието за Бога се

¹ Виж „Пет богословски слова“, Григорий Назиански, „ГАЛ-ИКО“, 1994г.

достига по пътя на абстрактното мислене, за каквото простият народ е неспособен. Ако Сам Бог заповядал само на Моисей да влезе в кръга на облака и да беседва с Него, а Арон и свещениците трябвало да останат извън облака, а народът стоял още по-далеко; ако даже Христос е открил Своето божествено достойнство на Тавор само на ап. Петър, Иаков и Иоан, то и при съобщаване на вярващите догматите на вярата трябва да се спазва ред. Бога е възможно да познаем само отчасти. Ако би било напълно познаваем, то Той би престанал да бъде обект на постоянни към Него стремежи на разумните същества. Такива стремежи еднакво биха били невъзможни, ако Бог би бил съвсем познаваем. Бог е познаваем, доколкото дейността Му се проявява в света, но Той е непознаваем в Неговата същност, понеже стои над всички определения и представи. Но и познаването на божествените прояви в света се достига при тези условия: 1) ако човек смогне да победи в себе си чувствените влечения и да даде надмощие на своя дух над плътта, понеже човешкото тяло е като завеса, която скрива от нас Божеството; 2) ако човек може да съсредоточи своето внимание не на отделни явления в природата, а на всичко, в което се проявява красотата, могъществото и благостта на Бога, и 3) ако той може да се освободи от световни грижи и на свобода всецяло да се предава на размишления за Бога.

Частно, в учението за Бога, Един по същество, но Троичен в лицата, Григорий Богослов изказва следните възгледи. Всичките лица на Св. Троица са еднакви по своето същество, и на Тях принадлежи едно общо название Бог. Численото различие се отнася само до Техните лични свойства: Отец е нероден, Син е роден, Дух Свети изхожда от Отца. Единството пък на тяхното същество се обуславя с това, че изворът на Божеството е един – Бог-Отец, и с това, че между тях няма нищо, което да Ги разделя. Не Ги разделя времето, понеже Те съществуват вечно заедно; не Ги разделя различието по същество, понеже по Своите божествени свойства Те са свършено еднакви. Те не се разделят в желанията и направленията на волята – Те желаят едно и също, оттук и пълното съгласие на Тяхната дейност. Но изниква възражение, че ако лицата на Св. Троица съществуват отделно и само върху Техните общи божествени свойства се обединяват в понятието Бог, то не може ли да се каже, че боговете на езичниците също съставят един Бог, и целият род на човеците – един човек? Между това езичниците имат много богове, а в човешкия род има много хора. Не води ли такава учение за лицата на Св. Троица към трибожие? На това възражение Григорий Богослов отговаря, че онези особе-

ности, с които се характеризира божественото същество на лицата на Св. Троица, не са приложими ни към хората, ни към езическите богове, понеже и едните и другите са разделени и с времето на своя произход, и с пространствени условия, и с особени свои качества, с противоположни желаниа и стремежи, с които се внася разделение даже в личността на един и същ индивид. Затова за хората не може да се каже, че те са един човек, и за езическите богове не може да се каже, че са един Бог.

С особена пълнота Григорий Богослов разкрива догмата на изкуплението.

Изкупител на човешкия род се явява Син Божи – второто лице на Св. Троица. При възплъщението Той е приел две съвършени природи – божествена и човешка. Те са съединени в една личност и образуват не двама синове, а един Син Божи. Бог е обитавал в човека Исус не с благодат, както в пророците, а бил съединен с Него съществено. Съединението на Божеството с човечеството е започнало от момента на зачеване Исуса Христа от Дева. Поради това Христа можем да наречем страдащ Бог, Пресвета Дева достойно е да наричаме Богородица. Човешката природа в Христа, след съединяването с божествената, не се е превърнала в Божество, а остава в своето естество и след възкръсването Му от мъртвите.

Въплъщението на Сина Божи е било необходимо за спасение на хората по три причини: 1) ограниченият човешки дух не може непосредствено да съзерцава Божеството, а поради това безпределното Божество е могло да встъпи в общение с човека, само като се облече в плътта и условията на човешкия живот; 2) скриването на Божеството под образа на човека е било нужно за излъгване на сатаната. Ако сатаната би знаел, че Христос е Бог, то не би се решил да Го умъртви, и властта му нямаше да бъде сломена със смъртта и възкресението на Христа. Сатаната мислил, че има работа с човек, подобен на Адам, и в неговата сила разбил своята власт, и накрая: 3) главната цел на възплъщението е да се даде на човека средство да достигне най-висше духовно съвършенство. „Бог станал човек, та човек да стане Бог“. Това обожествяване на човешката природа се състои не в превръщане човека на Бог, а в развиване в нея до пълно съвършенство на онези свойства, които съставят в нея образа Божи.

В учението за излъгване на сатаната в акта на възплъщението, Григорий Богослов се намира в непосредствена зависимост от Ориген, а в учението за плодовете от изкупителните заслуги на Христа за човека той развива мисли на Атанасий

Велики. Доста явно е влиянието на Ориген върху Григорий Богослов и в неговото учение за задгробния живот, но по този въпрос той се изказва прикрито и предпазливо.

От другите произведения на Григорий Богослов имат значение: 1) *Защитително слово по повод бягството в Понт след посвещаването в презвитер*. В тая книга той е нарисувал високите качества, които трябва да има пастирят. Този трактат е послужил за извор и образец на 6-те книги на Иоан Златоуст за свещенството, и 2) *Две изобличителни слова против Юлиан*. Освен полемическото значение, тези слова имат висок исторически интерес, понеже в тях с живи черти се рисува личността и живота на император Юлиан и неговите мерки за отслабване на християнството.

Към най-добрите произведения на Григорий се отнасят и неговите *Писма*, на брой 243. При краткост на изложение, те се отличават с разнообразно съдържание, блестят с остроумие, със сила на мисълта и обработеност на езика.

Григорий Богослов бил забележителен и като *религиозен поет*. Неговите стихотворения имат догматически, нравствен и исторически характер. Много негови стихотворения справедливо могат да заемат първо място между произведенията на художественото творчество. Григорий писал своите стихотворения в отговор на еретиците, които обличали своите заблуждения в стихотворна форма и ги разпространявали между народа („Талия“ на арияните и „Псалтир на аполинарите“). От стихотворенията на Григорий особено забележително е стихотворението „*За моя живот*“, което има автобиографичен интерес.

Св. Григорий Нисски. Той бил брат на Василий Велики. Родил се в 335 г. Домашното му възпитание минало в същата благочестива атмосфера, в която се възпитавал и неговият по-стар брат Василий. По-нататъшно образование той получил в училищата на своя роден град. Домашните му условия се променили, та той не могъл да довърши своето образование в Атина. Но, надарен от природата с богати дарби, той чрез самообразование допълнил своите знания. Особено силно влияние

имал върху него Ориген, чиито съчинения той изучавал с голямо усърдие. Св. Григорий нямал наклонност към аскетическия живот, привличали го светските науки и той намирал в тях пълно удовлетворение. Но един случай в младите му години му направил силно впечатление и предрешил насоката на неговата бъдеща дейност. Григорий избягал от домашния празник, устроен в чест на четиридесетте мъченици, и заспал в беседката на градината. Присънило му се страшно видение – явилите му се мъченици искали да го накажат със своите жезъли. Григорий взел присърце този урок. Той престанал да се увлича от светските науки и заел в една църква длъжността четец. Но пак го увлекли светските занятия, и той станал учител по красноречие. Григорий Богослов силно го упрекнал, че той заради честолюбие променил името на християнин с името на ритор. Тогава той напълно и безвъзвратно се отдал на служение Богу. Разделил се с жена си и постъпил в монашеската община на Василий Велики, в горските хълмове на Ириса. Тук той прекарал десет години. Василий Велики го извикал из монашеското уединение и го посветил в епископски сан в гр. *Нисса*, малък град в Кападокия, който само за това станал известен в историята, че в него заемал епископската катедра Григорий. Като епископ, той много си изпатил от интригите на арияните. Обвинили го, че прахосвал доходите на своята катедра, и го лишили от нея (375 г.). Две години странствал той като последен безприютен бедняк, жестоко подиграван от неговите врагове. При император Грациан се върнал на своята катедра, възторжено посрещнат от паството си.

Като църковно-практически деец, Григорий Нисски е малко известен. Известно е, че той, по поръка на Антиохийския събор, посетил църквите в Аравия. В 361 година той участвал на Втория вселенски събор. Него считат автор на членовете, които този събор прибавил към Никейския символ. В 396 г. Григорий умрял.

Григорий Нисски не е бил администратор и виден църковен деец, но той е известен със своята плодотворна научно-богословска дейност. От неговите догматически трудове особено забележителни са: 1) *Против Евномий*

(12 слова); 2) Няколко съчинения *Против Аполинарий*; 3) *За вярата*; 4) *За Божеството на Сина и Духа Свети* и 5) *Велико огласително слово*. Особено значение за богословието имат неговите съчинения против Евномий и Великото огласително слово. Първото представлява преобширен трактат, в който той оборва всички доводи на ариянското учение, второто е богословско-философска защита на християнското учение за Св. Троица, изкуплението, кръщението, причастието, против еретиците, езичниците и иудеите.

В своите богословски възгледи Григорий се намирал по-силно под влияние на Ориген, отколкото другите отци на Църквата. У него виждаме идеализма на Ориген, същото мнение относно вечността на мъченията и техните свойства, същата вяра в окончателното възстановяване на всички вещи. Но той не бил сляп подражател на Ориген. В неговите съждения имало нещо много самостоятелно и самобитно.

Особеностите на неговата богословска система, сравнени с великите му съвременници Василий Велики и Григорий Богослов, най-много изпъкват в следните точки:

1) *Между изворите на богопознанието* особено значение той отдава на познаването на човешката природа и на екстаза. Мислите на Василий Велики за значението на познаването на човешката душа за правилното разбиране на Бога (В словото на текст: „Внемли себя“, Второз. 15, 9) с особена пълнота са развити от Григорий Нисски.

Човекът е микрокосмос, свят в миниатюр. Каквото има в големия свят – вселената, същото има и в малкия свят – човека. Като изучава премъдрото устройство на собственото си тяло, човек може да постига Бога също тъй пълно, както и чрез съзерцаване красотите на света. Но най-пълно отражение на божествените свойства е човешката душа. Нейните метафизични свойства – духовност, непостижимост на нейната същност, произход и мястосъществуване в тялото, проникването ѝ в цялото тяло, нейната неделимост – са подобия на божите съвършенства. В душата на човека са отпечатани и нравствените свойства на Твореца – чистота, светост, простота и т.н. Но грехът е повредил образа Божи в душата, а поради това само този може да съзерцава в своята душа нравствените свойства на Твореца, който я е очистил от порочни наклон-

ности. Но като най-висш начин на богопознанието служи екстазът. Успоредно с нравственото си очистване душата постига Бога все повече и повече. Но всяко достигнато стъпало на богопознанието открива пред нея редица нови стъпала. Предметът на нейните стремежи всеки път се отстранява по-нататък от нея, като възбужда още по-голяма жажда за познаване. Накрая, този продължителен процес на богопознание се завършва с екстаз, който настъпва неочаквано и внезапно за човека. В това състояние мисълта на човека се освобождава от чувствените възгледи и разсъдъчни понятия, от пространството и времето, и се докосва до неподвижната вечност. В екстаз човек познава не само дейността на Бога, но и Неговата същност. Но понеже Божията същност, като безгранична, е неопределима, то и познаването на Божеството в екстаза се свежда само към познаване на Божията непостижимост и безкрайност;

2) В учението на Ангелите той прокарва мисълта, че Ангелите отначало са създадени в малко количество, но после се размножили по чист и безстрастен начин, непостижим за човека;

3) В сътворението на човека той различава два творчески акта – думите: „сътвори Бог човека“ сочат на първоначалния идеален акт на сътворяване. Била създадена самата идея на човечеството, която обхваща в себе си всички индивиди и изцяло се въплъщава във всеки от тях. Думите пък: „Мъж и жена направи“, сочат на втория акт – реалното сътворяване. Той се състои в това, че от всички идеално създадени вече индивиди реално битие получили само Адам и Ева. В този акт на сътворяването идеалният човек, който по-рано нямал пол, вече се разделя на мъжки и женски пол. Според първоначалния план, човекът трябвало да остане безполов и да се размножава тъй, както се размножават Ангелите. Но Бог предвидил, че след падането на хората този способ ще им бъде недостъпен, и в акта на реалното сътворяване разделил човека на мъжки и женски пол. До грехопадението човекът имал тънко духовно тяло и нямал нужда от физическа храна. Грубото физическо тяло, имашо нужда от храна, той получил след грехопадението. Това са онези кожени дрехи, с които Бог му покрил голотата след падението. Раят се намирал на небето и не бил обикновена градина. Библейският разказ за него има алегоричен характер;

4) В учението за спасението Григорий Ниски развива мисълта на Атанасий Велики за обожаването на човешката природа чрез въплъщението на Христа и изцяло повтаря уче-

нието на Ориген относно прелъстяването на сатаната и откупването у него на хората чрез Христа. Човекът доброволно се е предал в робство на сатаната и сатаната е владял хората с право, тъй че би било несправедливо да му се отнеме властта над тях насилствено, без откуп. Като откупна плата Христос му предложил Своята душа. Дяволът, като знаел безсеменното зачеване на Христа, чудесното Му раждане, Неговата чудотворна сила, виждал в Него изключителен човек, цената на Когото превишавала цената на цялото човечество, и драговоно се съгласил с откупа. Той завладял душата на Христа, но бил безсилен да я задържи. Когато в царството на тъмнината и смъртта се появили светлината и животът, тъмнината се разпръснала и животът победил смъртта. Ако Божеството на Христа не е било скрито под завесата на плътта, дяволът не би се съгласил да се доближи до Христа и не би приел предложените условия;

5) В учението за последната участ на света и човека Григорий Ниски също изцяло възпроизвежда учението на Ориген. Световният процес ще се завърши с възвръщане на всичко в чистотата на първобитното му състояние. Всички същества с време ще се обърнат към Бога и ще достигнат блаженство.

Освен догматическите съчинения, Григорий Ниски е написал много *тълкувания, беседи и писма*.

Тълкуванията му (апологетическо допълнение към Шестоднева, трактатът за сътворението на човека, за надписите на псалмите и за аендорската вълшебница, за блаженствата, за молитвата Господня, книга на Еклесиаст, Песен на песните и за живота на Моисей) не са тъй самостоятелни. По начин на тълкуване той се е придържал повече, отколкото другите ексегети, в алегорическия метод на Александрийската школа.

Беседите на Григорий, състоящи се от надгробни панегирици на разни лица и от речи в чест на мъченици и светии, съдържат много ценни исторически сведения и подробности, но по ораторски достойнства те стоят по-долу от подобните произведения на Василий Велики и Григорий Богослов.

От *писмата* на Григорий Ниски по оригиналност и самобитност на съжденията особено са забележителни две за *поклонничеството в светите места*. Поклонничеството в светите места в негово време се усилило.

Създадо се мнение, че за съвършен живот е необходимо посещение на светите места. Григорий видял, че пътуването до светите места за мнозина не само не е полезно, но било свързано и с опасности за тяхната нравственост.

„Мъже и жени са принудени да пътуват заедно, да живеят заедно в неудобни и тесни гостилници и ханове, да слушат много лоши думи, да бъдат свидетели на много неприятни зрелища. Христос телесно не присъства в Палестина. Дух Свети не е излял повече Своята благодат над иерусалимските жители. Промяната на мястото не ни приближава до Бога. Той е близо при нас. Той е там, където Го търсим. Който със своите зли мисли стои на Голгота, или на Елеонската планина, и даже в „Храма Възкресение“, той също тъй е далеч от Христа, както ако би бил неверен. Съобразно със своята вяра християнинът може да получи даровете на благодатта и без всякакво поклонничество“.

В своите схващания за поклонничеството Григорий рязко се различава във възгледите по същия въпрос с другите църковни писатели, особено с Иероним, който се изказва най-възторжено за светите места в Палестина. Не може да не забележим, че тези мисли на Григорий за поклонничеството са възникнали под влияние на мрачното състояние на Иерусалимската църква в негово време, в която се водела ожесточена борба между разните еретически партии и православните.

Дидим. Забележителен богослов от Александрийската школа бил Дидим (род. 308 г., †395 г.). Той представлява пример за висока духовна сила и енергия, способна да преодолява тежки физически недостатъци. Като четиригодишно дете той изгубил зрение и въпреки това станал най-велик учен на своето време. Повече от 50 години управлявал той Александрийското огласително училище. Ученик на Атанасий Велики, той заедно с него се борил против арияните, но едновременно бил и усърден почитател на Ориген, като споделял някои своеобразни негови възгледи. Дидим съставил *коментарии върху цялото Св. Писание*. Според отзивите на съвременниците, те се отличавали с необикновено дълбокомислие и красноречие и били чужди на крайностите на Оригеновия алегоризъм. От неговите богословски трудове до наше време

са се запазили трактатите му *За Св. Дух*, преведени на латински от неговия почитател и слушател Бл. Иероним, и *За Св. Троица* и *Против манихеите*. По въпроса за взаимното отношение на лицата от Св. Троица, Дидим стоял на православна почва и не споделял Оригеновия субординационизъм по този въпрос.

Св. Кирил Александрийски. За ранната възраст на Кирил сведения не са се запазили. Той бил племенник на Александрийския архиепископ Теофил, известен враг на Иоан Златоуст, и получил своето образование под негово ръководство. По своите познания той бил виден човек на своето време. Бил запознат с църковните и с класическите писатели, а Св. Писание почти изцяло знаел на памет. Причислен към клира на Александрийската църква, Кирил, по поръка на своя вуйчо, често проповядвал Слово-то Божие и спечелил обща почит между православните. След Теофил (412 г.) той, по общо желание на клира и народа, бил избран за негов приемник. Суровият, решителен и раздражителен характер на вуйчото силно се отразил на Кирил. От него излязъл деец със силен характер и непреклонна воля. С появата на Несториевата ерес, светителят съсредоточил всичката си енергия в борба с нея и в защита на православието. Починал в 444 година.

Кирил бил бележит и плодовит писател. Значителен отдел от неговите съчинения съставляват *догматикополемическите му трактати*. Те са насочени главно против Несторий, но в много от тях той изобличава и по-раншни еретици. От догматическите му съчинения забележителни са: 1) *Три трактата за Св. Троица*; 2) *Три книги за правата вяра*; 3) *Пет книги против Несторий*; 4) *Дванадесет глави или анатематизми против Несторий*; 5) *Схолии за възплъщението на Единородния* и 6) *Съчинения против аполинаристите За възчеловечването на Господа*. Главно съдържание на догматическите трудове на Кирил съставя разкриването и обясняването на догмата за единството на лицата в Исуса Христа, със запазване в Него двете естества. Освен това, нему принадлежат много *послания с догматическо съдържание*. От тях посланието до Несторий и третото до Иоан Антиохийски са признати от Ефеския и Халкедонския събори

за „правило на вярата за всички времена“.

Но в христологията на Кирил, православна по същество, неговите противници, богословите-несториянци, съглеждали монофизитство. Повод за това дало, между другото, неточната употреба от Кирил на понятията „естество“ и „лице-ипостас“. Тъй у него се срещал израз: „Едно естество на Бога Слово въплотено“, вместо: „една ипостас на Бога Слово въплотена“. Този израз, наистина, съдържа мисъл за едно естество в Христа. Но всички подобни изрази Кирил изяснил в православен дух с такава сила, че православието му е във от всяко съмнение.

Не по-малко бележит бил Кирил и като *тълкувател на Св. Писание*. От него останали тълкувания: върху Моисеевото петокнижие, Песен на песните, псалмите, на книгите на пророк Исаия, Иезекиил и на 12-те малки пророци, Евангелията от Лука и Иоана, Евангелието от Матей (запазени са откъси), посланията на ап. Павел до Коринтяните и евреите. Най-добри от неговите тълкувания се смятат тълкуванията на „Песен на песните“ и Евангелието от Лука. В своите тълкувания Кирил не бил сляп привърженик на екзегеса на Александрийската школа. В някои тълкувания той разкривал предимно буквалния, историческия смисъл на свещения текст, в други отдавал предимство на тайнствения смисъл. Алегорическия тълковен метод той особено широко прилагал при обясняване обредовите постановления на закона Моисеев, със цел да покаже, че Иисус Христос, като възвестявал да се почита Бог в дух и истина, не разорявал с това вехтозаветния закон, а го изпълнявал.

Освен това, на Кирил принадлежат много *беседи с нравоучителен характер* върху разни празнични дни. За достойнството им може да се съди по това, че гръцките епископи се задължавали да ги заучат наизуст за произнасяне в църква.

Исидор Пелусиот. Той бил съвременник на Кирил Александрийски. Родил се в Александрия в богато и благородно семейство, получил прекрасно образование, но в млади години оставил света и се отдалечил на една пуста планина, близо до гр. Пелусия. Посред молитви и пост той усилено се занимавал с богословските науки. За по-

пълване на своите знания той отишъл в Цариград и там слушал знаменития Иоан Златоуст. Оттам той пак се върнал в своята пустиня и събрал около себе си подвижници. Исидор се отличавал с необикновена строгост. Живял като Иоан Кръстител – обличал се в дреха с твърди косми и се хранил само с корени и треви. Исидор бил много плодовит писател. Неговите богословски творения са предимно в писмовна форма. Той написал до 10 хиляди писма, от които само 1/5 са оцелели до наше време. Писмата му се отличавали с разнообразно съдържание. В едни той тълкува Св. Писание, в други учи на нравственост и изобличава съвременните му недостатъци, накрая има и писма с догматически характер. Неговите тълкувания на най-трудните места от Св. Писание се отличават с яснота, простота и здравомислие.

Ето, например, неговите обяснения на думите: „Ако дясното ти око те съблазнява, извади го, и ако дясната ти ръка те съблазнява, отсеци я“ (Мат. 5, 29–30). „Око и дясна ръка Христос е наричал близките нам приятели, готови да ни помагат. Ако някой от тези приятели, готови да ни помагат, като очите и ръцете, става виновник за съблазън и потъва в грях, то трябва да отсечем такъв приятел“ (Писмо 83). Или ето обяснение на много мъчно място в посланието на ап. Павел (1 Кор. 15, 29): „Ако изобщо мъртви не възкръсват, защо ли се и кръщават, вярвайки във възкресението на мъртвите?“ „Мъртви Апостолът нарича телата, като сравнява тяхната природа с природата на душата, понеже душата е нескончаема и безсмъртна, а телата са тленни и подложени на промяна. Когато ние се кръщаваме заради мъртвите по своята природа тела, то вярваме, че ще ги доведем в нетление. Ако пък – казва Апостолът – телата ни в никой случай няма да възкръснат, то защо и вярваме, че кръщението е за тях залог за нетление? (Писмо 221).

Като учител на нравствеността, Исидор смело изобличава недостатъците на съвременното му общество. Той не се стеснява, както и съвременникът му Златоуст, да изобличава силните хора, без да се бои от техния гняв. Тъй той изобличава Кирил Александрийски в недостатъчна съдържаност и мярка в борбата му с Несторий. Той го съветва да действа спокойно и хладнокръвно понеже

„пристрастието не вижда далеч, а ненавистта и съвсем не вижда“. „Прекъсни кавгите и отмъщението за своята обида – му писал той – недей пренася отмъщението в Църквата, не възбуждай в нея, под предлог на благочестие, вечен раздор“. С такъв смел език се обръща той и към император Теодосий Млади, към придворния евнух Форисманий (изобличавайки го в любопритежателство и присвояване чужд имот), към Кириний, началника на Пелусия (за това, че той лишил християнските храмове в Пелусия от правото на убежище). Но особено строго бичува той недостатъците на монашеството от онова време. Сам строг подвижник, той не могъл снизходително да гледа на отклоненията от правилата на монашеския живот. С безмилостна суровост и откровеност той рисува в своите писма безделието, скъперничеството и скитническият живот на иноците от онова време. В писмата от този род Пелусиот държи много енергичен език. „Ти вече си на много години – писал той на престарелия монах Пелагий – но все още мисълта ти е неспокойна, преминаваш от манастир в манастир и всякъде опитваш гозбите. Затова, ако те занимава миризмата на тлъстите гозби и вкусното приготвяне на сладки ядива, то по-добре се увъртай около знатните хора и мириши в градовете готварските огнища, понеже пустинниците не могат да те гощават тъй разкошно“ (Пис. 314). В писмата си с догматическо съдържание, по спорния в негово време въпрос за двете естества в Исуса Христа, той бил поборник за чистото църковно учение.

б) Писатели от Антиохийската школа
през IV-и и V-и векове

Св. Кирил Иерусалимски. Св. Кирил се родил около 315 г. Месторождението му е неизвестно, но детинството си той прекарал в Иерусалим. Около 345 г. бил посветен презвитер в Иерусалимската църква и в този сан произнесъл своите катехизически поучения към просвещаваните и новопокръстените. Макар съдържан в полемиката си с арияните, без даже нито веднъж да употреби термина „единосъщен“, те все пак предприели жестоки гоне-

ния против него. Повод на това дало 7-мо правило на Първия вселенски събор, което предоставяло предимство по чест на Иерусалимския епископ над палестинските епископи. Митрополитът на Кесария Палестинска, *Акакий*, ариянин по убеждение, който дотогава се ползвал с това предимство, станал сега негов враг. Разликата пък в догматическите убеждения усилила неговата ненавист към защитника на православния догмат. Кирил три пъти бил изгонван от катедрата, и третото му изгонване продължило 11 години (367–378). Той вземал участие във Втория вселенски събор. Умрял на 18 март 386 година.

Като богослов, Кирил е забележителен със своите *катехизически поучения*, на брой 23. От тях 18 се наричат *огласителни*, понеже са били предназначени за готвещите се за кръщение, и пет – *тайноводствени*. Последните са предназначени към новокръстените. В „*Предогласително слово*“, което е като увод към беседите, се изясняват целта и същността на катехизическите поучения и се дават общи указания за това, как да се пристъпва към кръщението и как да постъпва човек през време на оглашението. Огласителните поучения на Кирил съдържат кратки, а понякога и подробни изяснения на християнските догмати в реда на символа, с предварително изложение учението за греха и покаянието, със цел да се създаде в слушателите покаяно настроение.

Названието на тайноводствените слова Кирил е заел из терминологията на мистериите и означава въвеждане в тайни, съобщаване тайни. Те са наречени тъй, понеже съдържат обяснения на обредите на тайнствата кръщение, миропомазване и причащение, които били тайни за оглашените.

Поученията на Кирил са важни: 1) като опит систематично да се изложат догматите на вярата и да се обяснят обредите, съединени с тайнствата кръщение, миропомазване и причащение; 2) като най-добро свидетелство за това, че тези тайнства и сега се извършват в Източната църква със същите обреди, с каквито са се извършвали във времето на Кирил, и 3) в неговите поучения се е запазил символът на най-старата от всички християнски църкви – Иерусалимската.

Богословските положения, развити в съчиненията на Кирил, са следните:

Лицата на Св. Троица са равни по божеско достойнство. Христос е Син Божий по естество, а не по осиновление, следователно, в действителен, а не в преносен смисъл. Като Бог по самата Своя природа, Той е неизменяем и неподчинен на Отца. Вечността Му произлиза от само себе си из вечността на Бога като Отец. Щом Бог е съществувал вечно като Отец, Той е имал у себе си вечно и Сина. Дух Свети, е величайшата сила. Той е божествен и неизследим. Нищо създадено не е равно по чест на Духа. Той е всемогъщ и всезнающ. Изкупителят на човешкия род е било второто лице на Св. Троица. Той бил същински Бог и същински човек. Неговото човечество не е било призрачно. Ако Той би бил само човек, то жертвата Му не би имала изкупително значение, понеже човек е маловажно същество. Ако пък човечеството на Христа би било призрачно, то и целият изкупителен подвиг на Христа би бил призрачен.

Изкупителните заслуги на Христа се зачитат на човека затова, че Христос символически участва във всичките обстоятелства, свързани с греха на Адам, а вярващият в Него символически участва в Неговия изкупителен подвиг.

Чрез девствената Ева е дошла смъртта, а от Дева се ражда животът. Тогава заради дървото били изгонени из рая, сега чрез дърво влизаме в рая. Адам бил прокълнат тръни да му ражда земята, Иисус взема върху себе си тръни. След греха хората се покрили с листа от смокиня, последното чудо било проклевването на смокинята. В рая – падение, в градината – спасение. Попладне човеците се скрили от ходещия Господ, попладне разбойникът бил въведен в рая. Първа виновница на падението била жената, създадена от ребро, и на Христа реброто било прободено за спасението на жената. Животът на света започнал пролетно време, през пролет станало и падението, и Христос страда за грешните пак през пролетта.

Участието пък на вярващите в изкупителния подвиг на Христа, в Неговата смърт и възкресение, се изразява в тайнствата кръщение и миропомазание. Тъй, потапяйки се във водата, вярващият изобразява пребиваването на Христа в гроба, трикратното потапяне означава тридневното престояване на Христа в гроба. В тайнството миропомазание с вярващите се повтаря един акт от живота на Спасителя. Когато Христос излязъл из Йордан, над Него слязъл Дух Свети. „Тъй и на излезлите из купела се дава миропомазание, изобразяващо самото това, с което бил помазан Христос, а то е – Св. Дух“.

Св. Иоан Златоуст. Той се родил в Антиохия (около 344 г.), столицата на Изток. Родителите му Секунд и Анфуса били от най-добро антиохийско общество и изповядвали християнската вяра. Бащата на Златоуст, бивш главен началник на сирийските войски, скоро умрял. *Анфуса* на 20 години останала вдовица с малолетни деца – дъщеря и син. Като решила цял живот да остане вдовица, благочестивата Анфуса отдала цялата си любов за възпитание на сина си. Под ръководството на майка си, на чиито умствени и нравствени качества се очудвали даже езичниците, Иоан получил първите уроци по християнската вяра и нравственост. В училището на своята родна Антиохия той получил прекрасно и всестранно образование. Знаменитият ритор Ливаний бил негов учител по красноречие, а от учения антиохийски презвитер Диодор слушал тълкувания върху Св. Писание. На 20 години той бил вече отличен адвокат. Риторът Ливаний бил във възторг от своя ученик, но не можал да скрие скръбта си, че той е християнин. Когато го попитали кого счита достоен за свой приемник, той с тъга отговорил: „Разбира се Иоан, ако да не бяха ни го отнели християните“. Като адвокат Иоан скоро разбрал цялата суета на светския живот. Той видял как злобата и суетата мачкат невинността, как силните потискат слабите, и решил да се отдалечи от света. Но майката със сълзи на очи молила сина да не я оставя самичка и да остане при нея до смъртта ѝ. Иоан изпълнил желанието на майка си. А след нейната смърт той се отрекъл от света и приел монашество. Вече в това време Иоан със своите способности и строг живот спечелил такава известност в църковния свят, че искали да го посветят за епископ. Но идеалът на пастирското служение му се виждал тъй висок, че той считал себе си недостоен за него, и избягъл в пустиня. Шест години прекарал той в усамотение, в подвизи, молитви и самообразование. Но здравето му не издържало, силите се поддали. Съзнавайки, че човек трябва да пази за полза на другите дадения му от Бога живот, Иоан оставил пустинята и се върнал в Антиохия.

Като преминал предварително длъжностите на четец и дякон, той на 39 години бил възведен в свещени-

чески сан и бил назначен проповедник на Антиохийската църква. В продължение на 12 години Златоуст проявил в пълна сила своя дивен ораторски талант. Православни християни, еретици, иудеи и езичници – всички се стичали да го слушат. Славата за красноречието на Златоуст се разнесла по цялата империя. В 397 г. *император Аркадий* назначил Златоуст на освободената катедра в Цариград. Боейки се, че антиохийците няма да го пуснат, извели Златоуст с измама. Жителите на столицата били във възторг от това назначение. Но за Златоуст това било начало на тежки изпитни. В живота на столичното общество имало много неща, с които строгата християнска съвест на Златоуст не могла да се помири. В столичното духовенство той видял излишен разкош, сластолюбие, честолюбие и незаконно домогване към църковни длъжности. В живота на миряните била развита страст към театрални зрелища, към мода и накити, богатите се отличавали със сребролюбие и жестокост, простият народ бил пълен със суеверия. Със своето силно слово Златоуст безмилостно бичувал тези недостатъци. Строгий светител не се стеснявал в своите проповеди да прави прозрачни намеци на високопоставените лица в тяхно присъствие. Недостойните свещенослужители той отстранявал от длъжност. Много епископи, изобличени в разни престъпления, били лишени от катедри. Но с тези мерки Златоуст си спечелил много врагове между духовенството и миряните. Цариградските богаташи се вържили против него. Неговият зов за благотворителност и застъпничество за бедните били изтълкувани в смисъл на възбуждане вражда между съсловията. За съжаление, в числото на недоволните от Златоуст била и *императрица Евдоксия*. Враговете обвинили Златоуст пред нея, че той в своите проповеди ясно намеквал за нейното поведение. Недоволните търсели случай да се освободят от този строг изобличител. Случай се представил. Александрийският архиепископ *Теофил* заподозрял монасите от Нитрийската пустиня, че поддържат заблужденията на Ориген, разорил техните килии, осъдил ги и ги изгонил из Египет. Монасите се обърнали към император Аркадий и молили да назначи Златоуст за съдия между тях и

техния архиепископ. Но Теофил обърнал работата инак. Той пръснал слух, че Златоуст сам споделя заблужденията на Ориген, и подлежи да бъде съден от Църквата. Той се явил в Цариград и в предградието Халкедон, при селото Дуб, съставил събор от 36 епископи. Всичките съдии на Златоуст били враждебно настроени против него. Златоуст даже не знаел в какво го обвиняват. Осъдили го за съчувствие на Ориген и за обида на императрицата. Слабохарактерният Аркадий се поддал на влиянието на жена си и придворната партия, противна на Златоуст, и утвърдил присъдата на незаконния събор. Когато вестта за това се пръснала по града, народът страшно се развълнувал. За да избегнат смутове в столицата, набързо качили Иоан на кораб, който отплувал към малоазийския бряг.

Но още през същата нощ страшна беда сполетяла столицата. Станало силно земетресение. Подземните удари били особено силни около двореца и в самия дворец. Посреднощ императрицата Евдоксия в ужас и сълзи се затичала при императора: „Ние изгонихме праведника и Господ ни наказва за него. Трябва незабавно да го върнем, иначе всички ще загинем“. Тя написала писмо на Златоуст и в името на Бога го молила да се върне в столицата. При ликуване на цялата столица и при свещени песнопения Златоуст се върнал в Цариград. Поставящ над всичко евангелската правда, безразличен към личните си интереси, Златоуст с нова сила започнал да изобличава в своите проповеди недостатъците на своето паство. Императрицата се съвзела от преживения ужас, а враговете му продължавали да го клеветят. Особено намразила тя архиепископа поради следния случай: Честолюбивата царица поставила своята статуя на площада срещу храма. Откриването ѝ било придружено със шумни празненства от езически характер – викове, гръмки песни, звукове на музика стигали в храма и заглушавали четенето и пеенето. Тогава Иоан прознесъл силна реч против зрелищата. На императрицата донесли, че думите от тази реч: „Пак играе Иродияда, пак беснее, пак иска главата на Иоан“, били насочени против нея.

Този път съдбата на Златоуст била решена. Забране-

но му било да извършва богослужение. Но понеже той не изпълнил това разпореждане, тълпа въоръжени войници насила го извели от храма, при което мнозина от тези, които молили за епископа, били ранени и убити. Златоуст поставили под домашен арест, тъй че даже на празника Пасха бил лишен от утехата да извърши богослужение.

Накрай, на Златоуст предали указа за заточение в отдалечения град Кукуз, в Армения. Изпратили го от столицата тайно. Страшно вълнение се появило в народа, когато станало известно, че Йоан е заточен. В същата нощ в Софийската архиепископска катедрала избухнал пожар, който разрушил храма, зданието на сената и заплашвал царския дворец. Враговете на Златоуст не се срамили да обвинят него за това бедствие. След 70-дневен мъчителен път, болен, отслабнал от треската, светителят стигнал на мястото на своето заточение. Тук в бедното селце той намерил общо съчувствие и сърдечност. Но и в това глухо място великият светител не прекъснал общението си със света. Той водил преписка с много епископи и манастири, давал наставления на много посетители, които идвали при него от Антиохия и Цариград. Враговете на Златоуст взели да се боят от неговото влияние и успели да издействат да бъде преместен в гр. *Питиунт*, на далечния бряг на Черно море (407 г.). Златоуст не издържал това дълго пътуване. Изтощен от страдания, след тримесечен път, той умрял в понтийския град *Коман* (407 г.). Последните негови думи били: „Слава на Бога за всичко“. След 30 години (438 г.) мощите му били тържествено пренесени в Цариград.

Като писател Златоуст заема най-видно място между християнските писатели не само от негово време, но и от следващите векове. С неговото име е свързана представата за най-великия християнски оратор. Той малко се интересува от отвлечени философски въпроси и с известно пренебрежение се отнасял към Питагор и Платон, но затова пък от все душа обичал красноречието, из първо светското, а после църковното. Нито един от църковните писатели не е изяснявал християнските истини с такава яснота и простота и в същото време с такава сила

на красноречие, както Златоуст. Силата на неговия ораторски талант ударила печат на всички негови творения, но особено тя се изразила в неговите *беседи*. До наше време са запазени повече от 800 негови беседи и слова на разни случаи. Беседите на Златоуст учудвали самия ритор Ливаний. Той се чудил на красотата на езика у Златоуст, на силата на мислите му и изобилието на доводите. Плодовитостта и изобретателността на Златоуст били, наистина, за учудване. За един и същ предмет той могъл да говори шест, осем беседи, и всеки път намирал в него нови страни. Неговите беседи блестят със живи описания, майсторски сравнения и неочаквани противопоставяния, с поразителни образи на фантазията. За изясняване на истината и справедливостта неговият могъщ талант си служил с всичко: небе, земя, море, науки, изкуства, обикновени потребности на обществения и домашен живот. При това Златоуст необикновено умело се нагаждал към състоянието на своите слушатели. Той бичувал порока в най-скритите му гнезда. В образите и типове на порочността слушателите лесно узнавали себе си и често се отвърщавали от една или друга страст. Но при строгостта и смелостта на изобличението, в неговите слова постоянно се чувал гласът на любовта към пасомите, викащ ги към покаяние, исправление и спасение. Той съединявал властния тон на проповедника с чувството на любящ баща към падналия син, отвращението от греха – с любов към грешника. „Не грешника преследвам – казвал той – а греха. Колкото и да ме хулиш, от чисто сърце ти казвам: мир, защото бащинската любов е в мен. Толкова повече аз ще ви обичам, колкото по-малко вие ме обичате“.

Засягайки в своите проповеди от всички страни живота на съвременното му общество, бичувайки порочността в разните ѝ форми, Златоуст едновременно излагал и положителното християнско нравоучение. По пълнота на изложение на нравственото учение неговите проповеди могат да се нарекат популярна енциклопедия на християнския морал. Неговите разсъждения за отношенията на хората в духа на християнските изисквания, за християнското семейство, за възпитанието на децата, за

домашната и обществена молитва, за значението на храма, за труда като основа на общественото благосъстояние, за християнската взаимопомощ и благотворителност, за забраната на кървавите църковни забави, за подобрене положението на бедните съставят класически страници в християнската литература. Освен вероучителното и нравоучително значение, проповедите на Златоуст имат и грамадно общо историческо значение. Те дават богат материал за характеристика на общества и личния бит и нрави на онова време.

Освен беседите, Златоуст е написал, във форма на слова и увещания към разни лица, цели *трактати*, в които се разкрива нравственото християнско учение. В тях той рисува със свойствения си талант величието на християнските добродетели. За най-добро от тези произведения на Златоуст се счита неговият трактат „*За свещенството*“, специално предназначен за църковните пастири. В това съчинение са развити мисли за високото назначение на свещеника в Християнската църква, рисува се идеал на истински пастир, посочват се умствените и нравствените качества, каквито трябва да притежава пастирят, а също и трудностите, с които той понякога има да се бори в своето служение. По сила и дълбочина на мислите и изящество на езика това съчинение няма равно на себе си в църковната древност.

Видно положение заема Златоуст и като *тълкувател* на Св. Писание. От него са останали тълкувания върху книги от Вехтия и Новия завет. От *Вехтозаветните книги* върху: Битие (67 бес.), 36 псалми (до 60 бес.), осем глави от книгата на пр. Исаия, откъси от книгите на пророците Даниил, Иезекиил и Иов. От *Новозаветните* – върху: евангелията от Матей, Иоана, книгата Деяния апостолски и 14-те послания на ап. Павел. По външна постройка всяка една от тълковните негови беседи обикновено се състои от две части: обяснение на текста на Писанието и нравствени изводи, нагодени към състоянието на слушателите. В своите тълкувания Златоуст бил чужд на крайностите на екзегеса на тогавашните богословски школи. Той считал, че е неразумно буквално да се разбира текстът на Писанието, но смятал опасен за

вярата и неумерения алегоризъм, като работа, в която голяма роля играл произволът. Особено силен бил Златоуст в тълкуването на новозаветните писания. Основното познаване на гръцкия език, простиращо се не само върху формите, но и върху духа му, дълбокото проникване в самия характер на новозаветното откровение направило Златоуст образец тълкувател на Новия завет за всички времена. Св. Исидор Пелусиот тъй се произнесъл за беседите на Златоуст върху посланието до римляните: „Ако Богомъдрият Павел би избрал гръцкия език, за да обясни сам себе си, то не би тълкувал иначе, освен като този достославен мъж“.

Забележителен е Златоуст и като *догматик*. От неговите догматически съчинения с полемичен характер са забележителни: „*Разсъждение против иудеите и езичниците за това, че Христос е истински Бог*“, „*Дванадесет слова против аномеите (арияните), или за непостижимото*“. По дълбочина на мисълта, по сила на красноречие и въодушевление тези слова спадат към най-добрите произведения на Златоуст. Накрая, на Златоуст принадлежи и *литургията*, носеща неговото име.

Епифаний Кипърски. Съвременник на Златоуст, св. Епифаний, архиепископ кипърски, се родил в едно селце в Палестина в началото на IV-ия в. Баща му бил беден еврейски земеделец. Останал на десет години сирак без баща, той бил усиновен от еврейския законоучител Трифон, който се отказал в негова полза от целия си имот. Като станал християнин, той приел монашество и основал в родното си място собствен манастир, на който станал игумен. Той много помагал на местния епископ в борбата му с арияните. Предприемал пътуване на Изток, за да обърне огнепоклонниците перси. Като се преселил на о. Кипър, той спечелил такава известност със строгостта на своя живот и твърдостта на православните си убеждения, че пастирите на Кипърската църква го избрали за епископ на гр. Саламин, който бил митрополия на целия о. Кипър. Въпреки преклонната си възраст – бил вече на 60 години – той проявил широка и плодотворна дейност. Той вземал горещо участие в богословските спорове на своето време, пътувал в Иерусалим, Рим, Ца-

риград, вземал участие в тогавашните събори. Малко преди своята смърт, по интригите на Теофил, св. отец станал враг на Златоуст. По покана на Теофил той отишъл в Цариград да съди Златоуст. Но неговата честна и правдива природа дълбоко се възмутила, когато той видял цялата мрежа на интриги, сплетена от враговете на Златоуст. Без да дочака свършване на събора против Златоуст, той бързо напуснал града, като изразил своя протест против незаконния съд на Златоуст с тези думи: „Оставям ви двора, столицата и лицемерието“. На път за Кипър той се поминал в кораба (408 г.) на 96 години.

Св. Епифаний бил ревностен борец за православната вяра и бил готов да пожертва за православието всичко, даже и самия си живот. Като писател, той заема доста видно място. За занимание със църковна литература той имал голяма лингвистична подготовка. Според блаж. Иероним, който лично го познавал, той основно знаел еврейски, сирийски, гръцки и латински езици. От неговите съчинения значение имат *трактатите*: *Анкорат* (Котва на вярата) и *Панарий* (Домашна аптека). В *Анкорат* е изложено учението за най-главните християнски догмати – единосьщието на лицата на Св. Троица, въплъщението на Христа, възкресението на мъртвите, вечния живот и съд, с опровержение на еретическите възражения. *Панарий* съдържа история и опровержение на ересите – 20 дохристиянски и 80 християнски. За историята на ересите това съчинение завинаги ще остане извор на сведения. Но липсата на философско и систематическо богословско образование се отразила недобре върху учените трудове на Епифаний. В съчиненията му за ересите има малко критика. Много в тях е представено невярно и неточно, особено незадоволителни са хронологическите данни. С този недостатък се обяснява и неговото отношение към Ориген. Докато другите църковни отци се отнасят към Ориген с уважение, като широко се ползвали от неговите трудове и идеи, Епифаний смята Ориген за извор на всякакви ереси. От другите съчинения на Епифаний особено ценно е по събраните устни църковно-исторически предания: *За 22-мата ветхозаветни пророци и тримата новозаветни, За 12-те апостоли и 70-те уче-*

ници Христови. Освен това нему принадлежат книгите: *За мерките и теглилките* (библейски), със сведения за гръцките преводи на Библията, и *За камъните върху нагръдника на иудейския първосвещеник.*

Блаж. Теодорит се родил в Антиохия в 390 или 393 г. Получил отлично образование в антиохийското богословско училище заедно с Несторий и Иоан Антиохийски. Като станал епископ в Кир, на Ефрат (423 г.), Теодорит посветил всичкото си време в служение на своето паство. След като раздал още в Антиохия една част от своя имот на бедните, останалата част той употребил за благоустройството на гр. Кир – построил мост, урегулирал течението на реката, направил площад, украсен със стълбова галерия, построил катедрала. В личния си живот бил толкова скромнен, че, освен дрехи, нямал нищо друго. Освен благотворителността, главна грижа на Теодорит било да затвърди православието в своята епархия и да обърне еретиците към Църквата. Но с появяването на несториянството, Теодорит известно време сам се поколебал в православието. Като приятел и другар на Несторий, усвоил богословския метод на Антиохийската школа, той стоял на негова страна и писал съчинения в негова защита. С появяването на ереста на монофизитите, той става пръв неин изобличител. На Халкедонския събор (451 г.) той се отказал от Несторий и осъдил своите съчинения, написани в негова защита. Теодорит умрял в 457 година.

Теодорит бил най-образован човек на своето време. Освен съчиненията, написани за изобличение на монофизитите (*Еранист*), нему принадлежат и следните: *Църковна история* в пет книги, обхващаща времето от падането на Ликиния в 323 г. до 428 година. Сравнен със своите предшественици Сократ и Созомен, Теодорит е предимно църковен историк. На гражданските събития той отделя съвсем малко място в своя труд. Трудът на Теодорит има особена ценност с това, че в него той е дал правилна оценка на по-късната епоха на ариянските спорове, дал е правилна оценка на лицата и събитията на тази епоха. Освен това, в своята история той внесъл 12 документа, които се запазили само в неговите произведе-

ния. Но историята му има недостатъци – погрешни хронологически указания, неверни фактически подробности, недостатъчно критично отнасяне към изворите. Освен Църковната история, нему принадлежат и двете исторически съчинения: *Боголюбезна история* и *Съкращение на езическите лъжемъдрования*. Първата разказва за тридесет подвижници. Това съчинение има голямо значение за историята на сирийското монашество. Второто съчинение е в четири книги, излагащи лъжеученията на древните и съвременните на Теодорит еретици. Това съчинение е написано със спокоен тон, без полемическа заядливост и без нетърпимост. От *апологетическите съчинения* на Теодорит забележително е *Лекуване на елинските недъзи* (страници 27). Като тълкувател на Св. Писание Теодорит строго се придържал в тълковния метод на Антиохийската школа. Той не обичал алегорите; неговите обяснения, покрай научна дълбочина и художествена обработка, се отличават с простота и яснота. От него са останали *Тълкувания на някои псалми*, *Песен на песните*, *на пророците* и *на посланията на ап. Павел*.

в) Източно-сирийска или Едеско-низибийска школа

Тази школа е изникнала в IV-ия в. Първоначално била основана в Низибия, а после била пренесена в Едеса, когато Низибия била завзета от персите (363 г.). По своето направление тя се доближавала до Антиохийската школа. Тази школа била богословско-образователен разсадник за Сирийската църква. В своето историческо развитие тя преминала еднакви стадии с Антиохийската школа. Разсъдъчното направление на тези школи преминало в V-ия в. в рационализъм, изразил се в несториянската ерес. Рационалистическото направление особено се задържало в Едеската школа, и тя станала средище на несториянска ученост. В 485 г. тази школа, като разсадник на несториянството, била разрушена, учителите и учениците ѝ се преселили в Персия.

В най-доброто време на своето съществуване тази школа дала забележителни богослови. От тях първо място държи основателят на школата Ефрем Сирин.

Преподобний Ефрем Сирин се е родил в края на III-ия или IV-ия в. в Низибия, главен град на Месопотамия, или в нейните околности. Родителите му били земеделци. Ефрем получил християнско възпитание, но в юношеските си години не бил без недостатъци. Бил раздразнителен, склонен бил към чувствени удоволствия и проявявал съмнения в Промисла Божи. Но една случка в живота му направила в него истински преврат. Обвинили го, че крал овци и го затворили. В затвора той дал обет да посвети живота си на Бога, ако бъде освободен. Накоро той напуснал света и се оттеглил в околните планини при отшелници. Тук той довършил своето духовно възпитание под ръководството на знаменития подвижник *Яков Низибийски*, станал после Низибийски епископ. В Низибия той основал школа, в която бил учител по сирийски език. С преминаването на Низибия под властта на персите (363 г.), Ефрем се преселил с много християни в Едеса и открил тук нова школа, от която после излезли много пастири и учители на Сирийската църква. Св. Ефрем бил ревностен поборник за православието. В Едеската епархия имало много еретици. За да привлечат православните на своя страна, еретиците обличали своето учение в поетическа форма и пеели на своите събрания химни по особени напеви. В противоположност на тях, св. Ефрем излагал православно учение в стихотворни химни, и заедно с вярващите ги пял на събранията. В 370 г. Ефрем отпътувал в Египет, за да се запознае с живота на тамошните подвижници. В Кесария Кападокийска той се срещнал с Василий Велики, който го ръкоположил за дякон. Василий Велики му предложил и епископска катедра, но Ефрем се отказал от тази чест, считайки се недостоеен за епископски сан. Св. Ефрем умрял в 372 година.

Като писател св. Ефрем е бележит не толкова като догматик, колкото като тълкувател на Св. Писание и учител на сърдечна вяра и благочестие. Неговите богословски *съчинения от догматико-полемичен характер* (20 слова против арияните, 56 слова против гностиците, манихеите, 7 за двете естества в Христа, 3 „за вярата“ против иудеите, за покаянието против новацияните) са не

толкова научни трактати, колкото благочестиви размишления за истините на вярата или просто тяхно изложение.

Но в тълкуването на Св. Писание св. Ефрем изпъква като *бележит екзегет*. Според свидетелството на Григорий Нисски, той изтъкувал цялото Св. Писание от Вехтия и Новия завет. Неговите тълкувания, особено на книгите от Вехтия завет (Петокнижие, Иисус Навин, Съдиите, Царствата, Паралипоменон, Иов, 4-те големи пророци и от малките Осия, Иоил, Амос, Авдий, Михей, Захарий и Малахий) се отличават с големи достойнства. За тълкуване на Св. Писание той владеел такива средства, каквито липсвали на другите тълкуватели. При отлично знание на еврейски език, той прекрасно бил запознат с Изток, където са ставали библейските събития, с нравите и обичаите на евреите, с устните предания, които на Изток се отличават с особена устойчивост и се предават от род на род. По похватите на тълкуване Ефрем може да служи за образец на тълкувателите. Той строго осъждал както изключителния буквализъм в тълкуването, тъй и излишната склонност към алегоризъм. Никъде той не жертва историческия смисъл заради алегоричния, и обратно – буквалното тълкуване не изключва опитите му да проникне в дълбоките тайни на съзертанието.

Неподражаем е Ефрем Сирин и в своите *беседи от духовно-нравствен характер*. В тях той предимно изпъква като проповедник на жива вяра и сърдечно смирение, съединено с радост, произлизаща от любовта към Бога и надеждата за спасение.

Освен това на Ефрем Сирин принадлежат и много *църковни молитви и песни*.

§56. Духовното просвещение в IV-ия и V-ия в.в. на Запад

В това време, когато духовното просвещение на християнския Изток достигнало до изумителна висота, на Запад то стояло по-ниско. Оживените богословски спорове, които тъй дълбоко и широко вълнували Източ-

ната църква, не будели такъв интерес на Запад. Поради практическия строй и направление на живота на Запад, там не обичали да се занимават с отвлечени философски въпроси. В дохристиянско време там не намираме развито отвлечено философско мислене, което достигнало своя пълен разцвет на Изток. На Запад по-голям интерес будели въпросите от практически характер. Не било случайно, че Рим в дохристиянско време създал държавното право, развил съдебното красноречие, но не изработил нито една отвлечена философска система. Малцината философи на Рим били философи моралисти, занимаващи се с разрешение на въпроси из практическия живот (Сенека, Марк Аврелий).

Този практически строй на Рим се отразил и върху християнството. Християнството на Запад не било тъй всестранно разбрано, както на Изток. Западната иерархия и западните учени се интересували повече от практическата страна на християнската система и по-малко от отвлечените въпроси на църковното учение. С това се обяснява фактът, че всички ереси, както от това време, тъй и по-раншните, възниквали на Изток и главно вълнували Източната църква. В това време, когато източните богослови посвещавали всичките свои сили и знания на разрешение отвлечени догматични въпроси, на Запад нямало такъв ентузиазъм към отвлечени богословски въпроси. Поради това богословската наука на Запад не могла да достигне това равнище, на което тя стояла на Изток. Но от друга страна западните богослови не са могли да не се увлекат от богословските спорове на своето време, понеже в тези спорове били засегнати най-съществените догмати на християнското вероучение. Но при отсъствие на дълбок интерес към отвлечено мислене, западните църковни писатели, с малко изключение, се явяват не толкова самостоятелни богослови, колкото подражатели на източните писатели. Те нямали своя богословска школа, а за образец на своето богословстване взели предимно писателите от Александрийската богословска школа.

Бележити писатели на Западната църква
през IV-и и V-и в. в.

Иларий Пуатиески. Той бил велик поборник на православието на Запад. По ревност към православието и твърдост в защита на никейското изповедание него с право го наричат Атанасий на Галия. Иларий се родил в Пиктавия, в Аквитания, около 315 г., в богато и знатно езическо семейство и получил образование в училищата на своя роден град. Християнството той приел на зряла възраст, след като се убедил в суетността на този живот, с който се задоволявали неговите съвременници. Той не намирал удовлетворение в езичеството и в оная негова област, с която то се гордеело пред християнството. Нито езическата литература, нито философията давали успокоение на неговата душа. Модният в онова време неоплатонизъм го отблъснал със своите мъгляви отвлечености. Идеалът на епикурейците му се струвал идеал за животните. От скептиците пък се отвърнал с ужас, понеже душата му жадувала Бога. Посред тези търсения на истината един негов приятел му посочил Св. Писание. Четенето на свещените книги направило преврат в душата му, и той заедно със жена си и дъщеря си приел християнството. В 353 г. той бил избран на епископската катедра в своя роден град Пуатие. Но не му било съдено да остане на нея за дълго. Арианските епископи при Констанций го свалили от катедрата заради смелата му и решителна защита на православието, и той бил изпратен на заточение във Фригия. Четиригодишното си изгнание Иларий употребил в самообразование. Той основно изучил гръцки език и гръцката литература. В изгнание той написал своите бележити трактати „За св. Троица“ и „За съборите“. Появата на тези трактати смутила арианските епископи. Те намерили, че Иларий може да бъде за тях по-безопасен у дома си и издействали да бъде върнат от заточение (360 г.). Иларий с радост бил приет от своето паство и до самата си смърт водил борба с арианството на Запад. Умрял в 366 година.

Между църковните западни писатели Иларий държи много видно място. Неговият богословски трактат „За

св. Троица“ по самостоятелност и красноречие може да се нарече образцово богословско произведение. В него обширно са изложени основите на православно учение за св. Троица, разкрит е догматът за въплощението, разгледани са всички възражения на еретиците и са приведени премного библейски свидетелства в полза на православието.

Друго важно съчинение на Иларий е неговият трактат „За съборите“. Този трактат е бил твърде полезен за своето време. В него Иларий, заради постигане на църковен мир, се старае да отстрани оная бъркотия, която била създадена в умовете на онова време с новата догматическа терминология, поради която понякога хора с еднакво мислене се делили, по недоразумение, на разни лагери. Освен това, на Иларий принадлежат *Тълкувания на Евангелието от Матей и на псалмите*. В тълкуванията той бил под силно влияние на Александрийската богословска школа. Придържал се предимно в алегорическия метод. Иларий писал също тъй много *химни* и се смята най-древен песнописец на Запад.

Амвросий Медиолански. Той произлизал от знатен род (род. ок. 340 г., †397 г.). Баща му заемал важната длъжност префект на Галия. Образование Амвросий получил в Рим. Благодарение на своите дарби и връзки, той бързо напреднал по служба и заел длъжността управител на Лигурия. За духовно звание Амвросий не се готвил, но Божият Промисъл му посочил именно това служение. В главния град на Лигурийската област, Медиолан (сега Милано), станал избор за епископ (374 г.). На събора имало две партии – арианска и православна – едната и другата искала да избере свой кандидат. Събранието взело бурен характер. Амвросий излязъл на събора с примирителна реч. Едва той свършил своята реч, и ясно прозвучал детски глас: „Амвросий да бъде епископ!“ Всички взели това за указание свише и настойчиво предложили на Амвросий епископския сан. Амвросий се съгласил. Той не се готвил за този сан и затова не получил богословско образование, а в момента на избирането даже не бил кръстен и преминал само степените на оглашението. Но като станал епископ, той основно започнал

да изучава Св. Писание и съчиненията на църковните писатели. Особено се прославил той със своя ораторски талант. Светското красноречие, с което той по-рано блестял на форума, особено силно се проявило у него на църковната катедра, и Амвросий се считал за един от най-добрите проповедници на Западната църква.

По своята пастирска дейност Амвросий напомня Василий Велики. Той се отличавал също с такова състрадание към бедните – раздал целия си имот. За откупване на пленници не жалил даже църковни съдове. Той се борил с еретиците и с техните силни покровители със същата твърдост, както източният светител. Особено висок пример на архипастирска твърдост показал Амвросий, когато не допуснал в храма император Теодосий, загдето жестоко избил възбунтувалите се жители на Солун, където в течение на три часа били убити повече от 4000 човека от двата пола и различна възраст. „Човекът, който е пролял толкова кръв – казал му Амвросий – не може да стои в храма на мира“. „И Давид съгрешил – възразил императорът – и все пак бил простен“. „Ти си последвал Давида в греха – отговорил Амвросий – последвай го също и в покаянието“. Императорът се смирил и понесъл епитимията, наложена му от епископа. Амвросий умрял в 397 година.

Амвросий Медиолански бил *плодовит писател*, но значителен богослов не може да се нарече. Липсвала му широка богословска ерудиция. Богословските му съчинения не са самостоятелни. Неговите догматически трактати: „*За вярата*“ (5 книги), „*Изяснение Символа на вярата*“ и „*За Св. Дух*“ са почти изцяло заимствани от гръцките отци на Църквата. В своите есхатологически възгледи той бил под силно влияние на Оригена, макар и да не го следвал сляпо. Още по-малко значение имат екзегетическите трудове на Амвросия. Те в по-голямата си част са обяснения на отделни исторически разкази – за рая, за Каина и Авела, за Товия, за Ноя и ковчега, за Навутей и др. т. В своите тълкувания той бил под изключителното влияние на гръцките писатели от Александрийската школа, особено Дидима и Оригена. Амвросий тъй широко прилага алегорическия тълковен метод, че за ис-

торическия смисъл често не остава никакво място. Това особено се забелязва там, където Амвросий трябвало да говори за разните слабости в живота на ветхозаветните патриарси, например за упойването на Ной, наложничеството на Авраам, кръвосмешението на Лот. *Шестодневът* пък на Амвросий е почти буквален превод на Шестоднева на Василий Велики.

Но като *проповедник* и *моралист*, Амвросий държи видно място между писателите на Запад. Неговите *проповеди*, при разнообразно съдържание, се отличават с жизнен практически характер. Тяхната откровеност и искреност, заедно с личната привлекателност и властен тон на оратора, действал увлекателно върху слушателите. Със своите проповеди той обърнал към православие-то много арияни. Със своето красноречие той накарал да трепери силният Теодосий, помогнал за обръщането на Августин. Красноречието му било тъй силно, че майки не пускали дъщерите си в църква от страх той да не ги убеди да встъпят в монашество.

Като *моралист* особено силен е Амвросий в съчинението „*За длъжностите на служителите*“ – църковни (*De officiis ministrorum*). Това съчинение е написано по подражание на съчинението на Цицерон „*За длъжностите*“. То се отличава с високи нравствени поуки и представя опит за системно изложение на християнското нравствено учение, с изтъкване неговото превъзходство пред езическия морал.

Освен това Амвросий бил забележителен и като църковен поет. От него има много химни и молитви. С особена тържественост се отличава неговият химн „*Тебе Бога хвалим*“¹, който той съставил по случай победата на православие-то над ариянството.

Блажени Иероним Стридонски. Той се родил около 330 г. и получил своето название от месторождението си – Стридон, в Далмация. Той бил един от най-учените писатели на Западната църква. Общо образование Иероним получил в Рим, а богословско – на Изток, където прека-

¹ Някои твърдят, че този химн принадлежи не на Амвросий Медиолански, а на Никит Ремезиански. – Бележ. прев.

рал по-голямата част от живота си. В младини той се увличал от изкушенията на разкошния живот, но няколко-годишен живот в пустиня свършено убил в него влечението към света. Като човек с обширна ученост, той заемал влиятелно положение при папа Дамас. Но със своите сурови изобличения на нравите на тогавашното духовенство и с неумерената си ревност да привлече към монашество синовете и дъщерите на знатните римски семейства, той си спечелил много врагове в Рим. Поради това напуснал Рим и отишъл на Изток, където близо до Витлеемския параклис основал свой манастир. Бил постоятел в него до самата си смърт, като прекарвал времето в подвизи и научни трудове. Във Витлеемския манастир се започнала кипящата, неуморна учена дейност на Иероним. Пещерата му, която се намирала близо до пещерата на Рождество Христово, станала негов кабинет. С големи средства си съставил библиотека от класически и църковни писатели. Владеейки отлично гръцки език, той под ръководството на учени равнини изучил и еврейския език. Проживял в подвизи и научна работа до дълбока старост. Умрял в 420 година.

Иероним бил плодовит писател. Особено са забележителни *екзегетическите му трудове*. От него са останали *коментариите на Еклесиаст, псалмите, на големите и малки пророци, на евангелието от Матей и на някои послания на ап. Павел*. В тълкуванията му личи особено влиянието на Александрийската школа. Той постоянно се отклонява от буквалния смисъл на алегорията, тропологията и мистическия символизъм. От друга страна неговите тълкувания се отличават и с високи достоинства – в тях има много ученост, филологическа тънкость и много интересни подробности. Но най-колосалният труд на Иероним е неговият *превод на Библията* на латински, известен с името „*Вулгата*“. В Западна църква този превод е възприет за църковна употреба.

От историческите трудове на Иероним забележителен е трактатът „*За знаменитите мъже*“, твърде ценен заради многото дадени в него църковно-исторически сведения и животоописания на светии. Неговите животоописания станали образци на агиологията на средните

векове.

От *догматическите и догматико-полемическите* трудове на Иероним са известни съчиненията му против съвременните нему еретици и преводите му на някои беседи на Ориген и на книгата на Дидим „За Св. Дух“. Но като богослов Иероним не е имал голямо влияние върху времето след него. Той не бил самобитен мислител. В своите богословски умозрения той твърдо се придържал към църковните схващания и всякога гледал да обосновава своите възгледи върху Св. Писание и църковното предание. Но по красноречие и изразителност, по разнообразие на стилистически форми, Иероним с право е наричан „*християнски Цицерон*“.

Руфин, презвитер Аквилейски († 410 г.). Той бил човек с обширна ученост и бил в приятелски отношения с Иероним. Това приятелство обаче било прекъснато поради спречкване за съчиненията на Ориген. Руфин превел четирите книги на Ориген „*За началата*“, но си позволил да редактира този труд, като изпуснал от него всичко, което му се сторило неправилно, което еретиците, според него, били внесли в съчиненията на Ориген. За да оправдае своето свободно отнасяне спрямо творенията на Ориген, той се позовал неправилно на Иероним. По този повод между бившите приятели се започнала полемика, която взела особено остър характер, когато Руфин започнал да сочи недостатъци в произведенията на Иероним. Нарушената дружба не се възобновила между тях, и Иероним не могъл да прикрие радостта си, когато чул за смъртта на Руфин. Заслугите на Руфин за Западната църква, като писател, се състояли в това, че той превел на латински език Църковната история на Евсевий, Апологията на Памфил за Ориген, правилата на Василий Велики, съчиненията на Ориген „*За началата*“ и неговите беседи, с което запознал Запад с източната гръцка литература.

Блажени Августин. Той се родил в 354 г. в нумидийския гр. Тагаст. Баща му бил езичник, а майка му *Моника* – християнка. В най-ранна възраст Августин получил от майка си наставления в християнската вяра. Но тези наставления не останали дълбоко в душата му. Под

влияние на лоши училищни другари той започнал от 16-годишна възраст да живее порочно. Благочестивата Моника се ужасявала, като виждала гибелта на своя син, и молила Бога да го върне в истинския път. Между това порочността на Августин достигнала дотам, че майка му не могла вече да живее под един покрив с него. Моника изляла болката си пред Амвросий Медиолански, и св. епископ утешил скръбното сърце на майката с тези думи: „Детето, за което се проливат толкова сълзи, не може да загине“.

Но посред удоволствията и порочността Августин чувствал укорите на съвестта за своето поведение и в него се пораждали висши пориви и към духовни удоволствия. Той се стремил да намери истината. Търсейки я, преминавал от една философска школа към друга, но никъде не намирал удовлетворение. Известно време се увличал от манихейската ерес, намирайки в нея обяснение на онзи дуализъм, какъвто той преживявал в собствената си душа. Като станал учител по красноречие в Медиолан, той от любопитство започнал да слуша проповедите на Амвросий Медиолански и се увлякъл от тях. Благочестивата Моника се възползвала от това настроение на сина си и взела да го убеждава да приеме учението на Христа. В душата на Августин се започнала борба и той взел да се замисля върху своето положение. Веднъж, като размишлявал, Августин чул глас: „Чети Св. Писание“. Като отворил Новия завет, той прочел първите попаднали му думи: „Като в ден, да се държим благоприлично, без да се предаваме нито на срамни гощавки и пианство, нито на сладострастие и разпътство, нито на раздор и завист“ (Римл. 13:13). Тези думи го озарили, в тях той съгледал упрек за своето поведение и решително се преградил. Като се кръстил в Медиолан, той се върнал в родното си място, в Нумидия, където отначало бил избран презвитер, а после епископ ипонски (396 г.).

Като станал епископ, той отдал всичките си богати дарби, цялата пламенност на своя темперамент в служба на Църквата. Той непрестанно проповядвал, изобличавал еретиците арияни, манихеи, разколниците донатисти. Но особено силно се борил Августин със съвременната му

ерес на Пелагий.

Последните години от живота на Августин били тежко изпитание за него. Паднало му се да бъде свидетел на падането на Рим, разграбен от Аларих, а накрая и свидетел на разгрома и опустошението от вандалите на цетущата Африканска църква и неговата собствена ипонска епархия. Всред ужасите на това време той умрял в 430 г.

Като *писател* Августин заема изключително място между писателите на Западната църква. По своето дълбокомислие, самостоятелност и оригиналност на богословските си възгледи той напомня най-добрите писатели на Източната църква. От него са останали много съчинения с разнообразен характер. В своето съчинение „Поправки“ (Retractiones), където Августин прави преглед на своята литературна дейност, той споменава за 93 съчинения в 232 книги, но това не обхваща цялата му литературна дейност. Тук не влизат неговите писма и проповеди. Съчиненията му стоят в тясна връзка с личните обстоятелства на живота му и със съвременните му събития. По характер на съдържанието си те се делят на *философски* (против академиците, за щастливия живот, за безсмъртието на душата); *догматически* (за християнското учение, за истинската религия и за Св. Троица, за наставника); *полемически* (против манихеите, донатистите, пелагияните, арияните, езичниците, против последователите на Маркион); *апологетически* („За Божия град“ – De civitate Dei). И накрая огромен дял от неговите съчинения съставят *нравоучителните, екзегетическите, проповедите и съчиненията с автобиографичен характер*.

Основните философско-богословски идеи, развити от Августин в неговите разнообразни съчинения, могат да се изразят в следните кратки положения:

Стремежът към висша мъдрост съставлява върховна цел на човешкия живот. Извор на тази мъдрост и нейната пълнота е Бог. Поради това истинската философия, имаща за цел достигане на мъдростта, не може да бъде несъгласна с религията. Да бъдеш мъдър, значи да притежаваш Бога. Бог е истината на всичко, което съществува, и идеална норма на всичко, което трябва да бъде; Той е производяща причина и крайна

цел на всичко съществуващо. Бог е един и едновременно – всичко: Той е един като начало на всичко, и Той е всичко – в разкритието на Своето творческо могъщество. Светът е реално осъществяване на божествения разум. Поради това, колкото повече човек опознава творението, толкова повече се научава да разбира Бога. Но този свят не изтича из Божеството, както учили неоплатониците. Той е създаден от „нищо“, по свободно Божие желание, и има началото във времето. Понеже Бог е основно начало и висша норма на вещите, то и светът, като произведение на божествения ум, е отражение на божествената мъдрост и красота. Ако в света съществуват някои аномалии, то и те са необходими за красотата на света. За красотата на света са необходими и противоположности; оттук, наред с доброто трябва да съществува и злото. Доброто по-силно изпъква, когато се съпостави със злото. Всичко, което на неразсъдливите умове се струва зло, като студ, дивите зверове – всичко това е потребно на своето място и съдейства в полза на човека, стига той правилно да се отнася към него.

Но главната сила на Августиновите умозрения е съсредоточена не върху обективния външен свят, а върху вътрешния живот на човешката душа. Душата на човека е същност, различна от всичко материално. Тя има начало във времето и не съществува по-рано от тялото. Против мисълта за предшестване на душата говори това, че ние нямаме съзнание за каквото и да е минало съществуване. Душата произлиза заедно с тялото и му служи за жизнено начало. Посредством разума тя се намира в пряко общение с вечната истина, и върху това се основава нейното безсмъртие. Целият живот на душата се поддържа от нейното общение с Твореца. Човек сам по себе си е слаб, немошен, нищожен. Същността и съсредоточието на човешката личност е волята, същността на волята е свободата. Свободата по своята същност е способност за избор между доброто и злото; но човекът станал роб на греха и изгубил способността за добродетел; само Божията благодат може да го доведе до спасение. По този начин спасението на човека зависи изключително от Бога, и Бог спасява онези, които Той по своята безусловна воля е предопределил за спасение.

Особено класически произведения на Августин, получили световна известност, след философско-богословските му трудове, се считат автобиографическото му съчинение „Изповед“ и апологетическото „За Божия град“. В „Изповед“ той с неподражаемо чувство на религиозно въодушевление рисува историята на своя вътре-

шен живот, своите ранни заблуждения и своето обръщане към Бога. Съчинението *De civitate Dei* („За Божия град“) било предизвикано от превзимането на Рим от Аларих (410 г.).

Езичниците започнали да сочат, че християнството било уж причината на това небивало нещастие. Даже между самите християни това събитие предизвикало смущение и даже съмнение в истинността на християнството. Августин си поставил за задача да защити християнството като Царство Божие, като царство на истината, за отличие от царството на лъжата или земния град. В това съчинение Августин прокарва идеята, че във всички световни епохи и събития се проявява единственият върховен управител – Бог. Но в хода на историческия живот Бог допуска и злите духове да въздействат на хората. Ония народи и отделни хора, които попадат повече под въздействието на Бога, образуват едно общество, един „Град Божи“, а онези, които попадат повече под въздействието на злите духове, образуват друг град – земен. Историята на човечеството, като се почне от Каин и Авел, всякога е представлявала, представлява и ще представлява неизменно тази двойственост. И при все това, тя се насочва към една цел – доброто, и развитието на земното царство върви успоредно с развитието на Царството Божие „заради по-голяма слава на последното“. Освен това, съчинението съдържа много полемичен елемент, насочен към оборване на политеизма.

Доста видно място заема Августин и като *проповедник*. Неговите проповеди (около 400) не могат да се сравняват с проповедите на гръцките отци на Църквата, но те се отличават с живо съдържание, краткост, яснота и поучителност. Те са прекрасни образци на проповеди за простия народ.

По-малко значение имат *тълкуванията* на Августин (на Нагорната проповед, на някои части от посланието до Римляните, на посланието до Галатяните, на книгите Битие, Иов, псалмите, на Евангелието от Иоан и посланието на Иаков). В тази област той не е бил достатъчно подготвен – не знаел еврейски език и слабо знаел гръцкия.

Папа Лъв Велики. За живота на Лъв Велики, до встъпването му на римската катедра в 440 г., има малко сведения. Той се родил в Рим и, като съдим по неговите съчинения, получил отлично образование. Вижда се, че обширно е познавал светската и църковната литература. Особено добре е владял ораторското изкуство. Още до възкачването си на папския престол той вземал живо участие в борбите с разните еретици-несторияни, пелагияни, манихеи. Още по-енергична борба повел, след като станал папа. Особено дейно участие взел Лъв I в борбата с монофизитството. Умрял в 461 г., след 20-годишно управление на Римската църква.

Лъв бил забележителен църковен писател на Запад. Неговите съчинения се състоят главно от *слова и послания*. Словата му се отличават с краткост, простота, силен израз и богати психологически наблюдения. От посланията му класическо значение има неговото „*Послание до Флавиан*“ за съединението на двете естества в Исуса Христа, насочено против монофизитството. Това послание било прочетено и одобрено на Халкедонския събор (в 451 г.). Високите достоинства на това съчинение са в ораторското изложение на догмата, в умелото подбиране най-точните думи за израз на мислителя и в блестящите положения и противоположения.

Съдържанието му може да се изрази в следните положения:

Не е полезно за спасението и еднакво опасно е да признаваме в Исуса Христа или само Бог без човек, или само човек без Бог.

Да се отрича действителната плът, значи да се отрича и страданието в плът.

Католическата църква живее с тази вяра, нейното преуспяване се крепи на това основание, че в Исуса Христа не трябва да се изповядва ни човечество без истинско Божество, ни Божество без истинско човечество.

По този начин, със запазването свойствата на едната и другата природи и същности и при съчетанието им в едно лице, е възприето от величието – униженото, от могъществото – немощното, от вечността – смъртното.

За нашето изкупление било нужно един и същият посредник между Бога и човека, човекът Исус Христос да може и да

умре по едната страна и да не може да умре по другата.

И тъй, в цялостна и съвършена природа на истински човек се родил истински Бог.

Той възприел образ на роб, без нечистотата на греха, възвисявайки човешкото, не намалявайки божеското.

Този, Който, пребъдвайки в образа на Бога, създал човека, Той същият в образа на роб станал човек. По този начин Син Божи дохожда в този долен свят, слизайки от небесния престол, без да се отдели от славата на Отца, ражда се по нов начин, с ново рождение.

По този нов начин невидимият в Своето, станал видим в нашето, невместимият благоволил да се вмести, живеещият преди всяко време започнал да бъде във време, нестрадният Бог не се погнушил да стане способен за страдание човек, безсмъртният се подхвърлил на закона на смъртта.

Този, Който е истински Бог, Той е и истински човек. И ни най-малка неправда няма в това съединение, понеже съвместно съществуват и смирението на човека и величието на Бога.

Едната и другата природа действат в общение една с друга, тъй както им е свойствено – именно: Словото произвежда това, което е свойствено на Словото, и плътта изпълнява това, което е свойствено на плътта.

Едното блести с чудеса, другото се подлага на унижения.

Че се ражда плът – това е проява на човешката природа; че ражда Дева – това доказва божественото могъщество.

Скромните пелени показват младенчеството на детето, ангелските ликове възвестяват могъществото на Всевишния.

Да гладува, жадува, да се уморява и да спи – това очевидно е свойствено на човека. Но да насити пет хиляди човечи с пет хляба, да даде на самарянката жива вода, да ходи по морето, без да потъва, да накара разярените вълни да утихнат, да заповяда на бурята – това, безспорно, е свойствено на Бога.

Както е несвойствено на една и съща природа да плаче от скръб по умрял приятел, и с властни думи пак да го върне към живот из четиридневен гроб, или да виси на дървото и, като обърне светлината в нощ, да разтрепери всички стихии.

Тъй на една и съща природа е несвойствено да казва: „Аз и Отец едно сме“ и да казва: „Моят Отец е по-голям от Мене“ (Иоан, 10, 30; 14, 28).

Вследствие единството на лицето, мислимо в едната и другата природа, и може да се говори, че Син Човешки е слязъл от небето и Син Божи е взел плът от Дева, а също, че Син Божи е разпнат и погребан, макар разпятието и погребението Той да е претърпял не в самото Божество, според което Еди-

народният е съвечен на Отца и Единосъщен с Него, а в немошта на нашата природа.

А пък в явяването на учениците Си след възкресението и в чудесата Той е показал, че в Него постоянно, неразделно пребъдват свойствата на божествената и човешката природа.

Това класическо творение на Лъв е бележито не само по силата и красноречието в изложението на православния догмат, но и като синтез на двете богословски направления – александрийското и антиохийското. То представя хармонично съчетание на най-добрите резултати от едното и другото направление. Като установил положението, че и Божеската и човешката природи в Христа запазват напълно своите свойства и се проявяват в съответни действия, Лъв отхвърлил едностраничните възгледи върху Богочовека на богословите от Антиохийската и Александрийската школи, вследствие на които едни дошли до отричане Божествената природа в лицето на Исуса Христа, а други – до мистическо сливане в Него на човечеството с Божеството и поглъщане на първото от последното. Със своето произведение Лъв Велики показал, че християнските догмати се отличават с такава дълбочина на съдържание, че е невъзможно тя да се измерва с един какъв да е мащаб на богословско мислене.

Иоан Касиан († 435 г.). Видно място между писателите на Запад заема Иоан Касиан. Той се родил между 350-360 г., но за ранните години на живота му не са запазени сведения. Известно е само, че родителите му били хора заможни, имали свои имения. Предполагат, че той е бил по произход скит. Но чисто римското му прозвище „Касиан“ и прекрасното му познаване латински език говорят за западния му произход. Своето образование той дължи на Изток. В ранни години той се поселил във Витлеемския манастир и там приел монашество. Пътувал два пъти по египетските манастири и седем години прекарал между пустинниците в Тиваида. Върху образованието му голямо влияние имал Иоан Златоуст, когото той слушал в Цариград. Последните свои години Иоан Касиан прекарал в Галия, в Марсилия, където основал два манастира – мъжки и женски – по правилата на палестинските и египетски общожителни манастири. Ум-

рял около 435 година.

Иоан Касиан бил забележителен богослов на своето време. Неговите съчинения „За монашеските институти“ (De coenobiorum institutis) – 12 книги, и „Съпоставяне на отците“ (Collationes patrum) – 24 книги, които се отнасят главно до устройството и наредбите на монашеския живот, съдържат много оригинални възгледи по спорния тогава въпрос за благодатта и свободната воля на човека в делото на спасението. В решението на този въпрос Иоан Касиан е избрал среден път между крайностите на августианизма и пелагиянизма. Той се явява изразител на православно учение за взаимодействието на благодатта и свободната човешка воля в делото на спасението. Неговото учение по този въпрос е следното: Човекът и след грехопадението е способен да прави добро. Първородният грях не е развалил природата на човека дотолкова, че той да е станал съвсем неспособен нито да желае, нито да върши добро. Но без Божията благодат, като вътрешно действаща върху духовната природа на човека сила, спасението е невъзможно. Първото спасително добро желание, като начално действие на волята, може да възникне и без вътрешно въздействие на благодатта, но това желание преминава в решение и се проявява в цял процес на добродейност непременно при съдействието на благодатта. По този начин собственото добро желание на човека се явява за благодатта като изходна точка за съвместното ѝ действие с волята на човека в неговото спасение. Но от друга страна, Бог в Своето безкрайно разнообразно отнасяне към хората може да ги повика към спасение и независимо от тяхната воля. За пример Иоан привежда ап. ап. Матей и Павел. Божественото предопределяне едни за спасение, други за гибел, се основава не на безусловната воля Божия, а на божественото предварително знание на това, ще приемат ли хората благодатта или не. Безусловното или безотносително предопределение трябва да отхвърлим като гибелно за всички подбуди към по-добри усилия както в избраните, тъй и в отхвърлените.

По-малко значение има съчинението на Иоан Касиан „За възплъщението на Христа против Несторий“.

То представлява сборник от мненията на източни и западни отци по този въпрос.

§57. Състоянието на духовното просвещение на Изток и на Запад в VI–XI в. в.

В V-ия в., даже малко по-рано, се завършва блестящото състояние на църковната писменост. Както на Изток, тъй и на Запад, започва епохата на упадък в духовното просвещение. Това нещо зависело от много неблагоприятни условия на времето. Ред причини с убийствена последователност действали в посока на понижаване нивото на просвещението както на Изток, тъй и на Запад. Тези причини били сложни и разнообразни. От тях, преди всичко, трябва да споменем властната намеса на византийските императори в чисто догматическата област на Църквата. След Халкедонския събор и до самия край на иконоборството намесата на императорите в тази област на Църквата била най-обикновено нещо. Разните ектесиси и типоси, енциклики и антиенциклики, накрая указите на императорите-иконоборци силно потискали богословската мисъл на онова време. С тези укази се изисквало да се мисли по разни догматически въпроси тъй, както предписвали императорите. Свободното обсъждане на догматическите въпроси, особено не в духа на императорските укази, решително се забранявало. Смелите противници на императорските разпореждания били подлагани на мъчения и осакатяване, а и далеч не всички са имали мъжество да отиват против волята на императорите. Мнозинството предпочитало да мълчи. Освен това и с други свои разпореждания императорите от онова време нанесли непоправима вреда на духовното просвещение. Император Юстиниан от ревност към християнството закрил езическите класически училища, в които много християни получавали философско и литературно образование. В замяна пък на тях, при онези смутни времена за империята, съответни християнски училища не се открили. А императорите-иконоборци закривали даже и християнски училища, унищожавали библиотеки, закривали и унищожавали манастири и ги об-

ръщали в казарми.

При това, нужно е още да прибавим, че богословската мисъл на тази епоха не е имала вече онзи изобилен богословски материал, който наново да систематизира и обработва. Св. Писание било изтълкувано, най-важните въпроси на християнската догматика били не само разяснени, но и изразени в точни догматически формули, задължителни за всички православни. Поради това богословите от това време трябвало да богословстват, тъй да се каже, в онези рамки, които били определени от великите авторитети на отците на Църквата и особено от догматическите определения на вселенските събори. Измъчена в борбата с ересите, богословската мисъл от това време, страхувайки се да не попадне в заблуждение, се отнасяла боязливо към новите изследвания. Към богословските мнения започнали да се отнасят с особена строгост. На строга догматическа цензура се подлагали мненията не само на живите, но и на умрелите писатели. В това време бил подложен на обсъждане един от най-забележителните поборници за християнската вяра, отдавна застанал пред Божия съд, – Ориген. При тези условия хора способни и даровити отбягвали богословската литература като неблагоприятна за таланта област и се отнасяли към нея безразлично. Гръмкийят и блестящ век на Юстиниан, богат с изкусни юристи, пълководци, архитекти и въобще образовани и талантливи хора, не изтъква нито един знаменит църковен писател.

Накрай, силно вредили на духовното просвещение и тревожните политически обстоятелства, започнати за империята от VII-ия в. Нападението на персите, техният разгром в Палестина и други области на империята, тяхното десетгодишно престояване край Цариград, създавали такова тревожно настроение в населението на империята, което било до висша степен неблагоприятно за науката и просвещението. Но особено непоправима вреда на духовното просвещение на Изток нанесли аравитяните-мюсюлмани. По пътя на арабските завоевания оставали само развалини. Трите източни патриархата – александрийски, антиохийски и иерусалимски – били тъй разрушени, че никога не могли да се съвземат от удара.

Научното развитие, центрове на което били тези патриархати, съвсем угаснало в тях. Унищожаването на много паметници на християнското изкуство и литература, унищожението на книжните богатства при манастирите, унищожението на цели библиотеки, като например александрийската, нанесли непоправима вреда на просвещението не само в онова време, но и за далечно бъдеще.

Съвкупността на всички тези условия силно понизила нивото на духовното просвещение на Изток. В продължение на дълъг период, обхващащ повече от пет века, ние не виждаме такова изобилие на писатели, каквото ни дават IV-и и V-и в.в. Също и по вътрешни достойнства литературата на това време с нищо не напомня литературата на предишните времена – в нея няма самостоятелност и оригиналност. Тя представя от себе си компилативна преработка на литературното наследство от предишните времена и приспособяване на дадения порано материал към съвременните въпроси. Относителното съживяване на просвещението, започнало се в половината на IX-ия в. на Изток и изразило се във възстановяване на класическото образование и уредба на много училища, не променило насоката на църковната писменост. Тя продължава да се развива в същата компилативна посока.

Що се отнася до Запад, там просвещението през тази епоха стояло още по-ниско. Решителен удар на просвещението на Запад бил нанесен от разгрома на Западната римска империя от варварите. С падането на Рим, под неговите развалини за дълго била погребана класическата образованост. За Запад настъпил дълъг период на невежество, достигащо до варварство. Упадъкът на просвещението бил тъй голям, че в някои части на римската империя изчезвала грамотността, училищата били празни, латинският език бил отчасти забравен, отчасти извратен. Всяка литературна традиция се прекъснала. Даже висшето западно духовенство често нямало училищно образование. Григорий Турски (р. ок. 540 г.) признава, че никога не е учил нито граматика, нито риторика. Папа Григорий I считал тези науки осъдителни, престъпни не

само за духовенството, но и за мирянина и предпазвал епископите от това осквернение. В VIII-ия в. убеждението, че всяко учение е вредно, станало обикновено. Епископи и абати забранявали даже да се пише и разсъждава по свещени въпроси. Според тях нищо не трябвало да смущава простосърдечната вяра. Когато е трябвало – казвали те – имало свети отци и учители църковни, които са обяснили смисъла на Писанията по вдъхновение свише и са изобличавали еретиците; когато е трябвало, имало апостоли, пророци и евангелисти. Те всичко са казали и обяснили, и сега разумът трябва да се освободи от всякакви усилия и да почива до свършека на света. Известно съживяване в духовното просвещение на Запад се забелязва в IX-ия в. при *Карл Велики*. Той основал много училища при манастирите и катедралните църкви, а при своя двор уредил т.н. *Палатинска школа*. Но обучението в тези училища не било широко – то се държало в тесните рамки на елементарните познания. Но след Карл Велики научното образование взело постепенно да намалява. Политическите пертурбации, които придружавали разпадането на Карловата монархия, били твърде неблагоприятни за развитието на просвещението. Войнствените подвизи на норманите, нахлуването на унгарците и нападението на сарацините увеличили неблагоприятните условия за просвещение на Запад. Вниманието на обществото било повече обърнато към средствата за самозащита, построяване замъци и непристъпни кули, отколкото към научно образование. Упадъкът на просвещението напредвал с такава сила, че X-ият в. се характеризира с названието тъмен, железен век даже по отношение на Франция, която в епохата на Карл Велики и през целия IX-и в. държала в научно отношение първо място на Запад.

При тези условия църковната писменост на Запад по своите достойнства не представлява нищо особено. Единствено изключение от западните писатели през IX-и в. прави *Иоан Скот Ериген*. Неговото съчинение „*За разделянето на природата*“ представлява самобитен богословско философски трактат. Но пантеистическият характер на неговата система понижава значението му

като църковен писател. Останалите писатели на това време били компилатори. Цялата им богословска писменост била главно в тълкуване Св. Писание, но с робско подражание на предишните тълкуватели, и в механическо групиране на сведенията, заимствани изцяло от разни църковни писатели. Това компилативно направление на църковната писменост продължавало на Запад до средата на XI-и в. Освен това, църковната писменост на това време се отличава със силен упадък на литературния стил. Много трактати от тази епоха смайват с необикновената грубост на езика, с такъв реализъм на изразите, който направо преминава в цинизъм.

Но при всички тези неблагоприятни условия, както на Изток, тъй и на Запад имало писатели, които по своята ученост имат право на историческа известност. Но тези писатели дължат своето широко образование не толкова на общите условия на своето време, колкото на своята лична самодейност.

а) Източни църковни писатели от VI–XI в. в.

Неизвестният автор на съчиненията с името на Дионисий Ареопагит². Нему принадлежат съчиненията: 1) За Божествените имена; 2) Мистическо (тайнствено) богословие; 3) За небесната иерархия и 4) За църковната иерархия. Двете съчинения: 5) Скициране на богословието и 6) Символическо богословие не са се запазили до наше време. Съчиненията „За Божествените имена“ и „Мистическо богословие“ образуват органическо цяло. В тях авторът се опитва да посочи способите за познаване на Божеството. В първото съчинение се указва логическият път за познаване на Бога, основан върху анализа на онези имена, които в Откровението се употребяват за Божеството.

² Установено е от науката, че тези съчинения не могат да бъдат на Дионисий Ареопагит, член на Атинския ареопаг, обърнат в християнство от ап. Павел (Деян. 17, 34). Несъмнено влияние на неоплатонизма върху автора им, научната обработка на засегнатите в тях въпроси, това, че за тях не споменават писателите от първите пет века; че най-първо те се споменават в 30-те години на VI-ия в., всичко това говори за техния произход не по-рано от края на V-ия в., а може би от първата четвърт на VI-ия в.

Но този способ на познаване не дава такива представи за Бога, които биха отговаряли на Неговата същност. Най-надеждният път за познаване на Божеството се състои в непосредственото Му съзерцание в екстазно състояние, когато човешкият дух излиза из себе си и от всичко заобикалящо го и влиза в единение с Бога. Описанието на този мистически процес на богопознание съставя съдържанието на „Мистическо богословие“. В развиването на тези положения авторът се намира под силно влияние на Григорий Нисски.

По-подробно можем да представим хода на мислите в тези два трактата по следния начин:

Първото от имената, които в Откровението се дават на Бога, е „благ“. Това значи, че Бог е висша благодат. Висшата благодат се проявява като нещо абсолютно прекрасно, както е самата красота. Като такава, тя е предмет на любовта за всичко съществуващо, и сама е любов. Понеже Бог е причина не само просто на битието, но и на битието, надарено както изобщо с живот, тъй и със съзнателен живот, то съответно с това Той се нарича „Съществуващ“, „Живот“, „Ум“, „Слово“, „Истина“. Но Бог е причина на битието не само в конкретните му форми, но и в самата му идея и идеални първообрази, изразени в отделни прояви на битието. Съзерцавайки тези идеални първообрази на битието, Бог чрез това знае всичко и няма нужда от никакво друго знание. Като причина на ограниченото битие в неговата пространствена форма, Бог в Св. Писание се нарича „Вседържител“. Като причина на другата форма на битието – на времето, Бог се нарича „Ветхий деньми“. Като извор на светост и чистота за всяко сътворено същество, Бог се нарича „Свет на Светите“. Като виновник и начало на всяка уредба, Той е „Цар на царуващите и Господ на господарстващите“. Като промишляващ за всичко, действащ във всичко, всичко съзерцаващ и всичко обемащ със Своята дейност, Той се нарича „Бог на боговете“. Всичко това пък се свежда към един общ синтез, че Бог е абсолютно съвършенство. Той притежава всички мислими съвършенства и всички тези съвършенства съществуват в Него в неразделно единство. Но всички тези представи и наименования не изразяват Неговата същност. Никакво понятие, взето из света на ограниченото битие, не може да изрази идеята за Него. Ограничено същество може да има само за ограничено битие и когато човек дава на Бога едни или други определения, то в същност той пренася раз-

лични познания от ограниченото битие върху безкрайното същество.

Но ако безконечното същество не може да бъде опознато по логически път, то има друг път за опознаване на Бога – пътят на мистическото съзерцание на Божеството, познаването Му чрез непостижимо единение с Него. Същността на този познавателен процес се състои в последователно преминаване на ума от абстрактните определения на Божеството, като несъответни на Неговата същност, към висши абстракции, докато стигне до такова абстрактно определение на Божеството, подалеко от което не може да се отиде. Щом като съзерцаващият ум ясно схваща, че и това определение не съответства на Абсолютното, то, по силата на логическа необходимост, поточно, теглен от силата на Абсолютното, той излиза от себе си и от всичко заобикалящо го, за да бъде в единение само с Бога. Тогава той влиза в мрака на незнанието, като се обединява с Непознаваемия чрез висшата страна на своята душа, и като Го опознава независимо от естествените действия на ума. Това състояние на духа не се поддава на описание, а също и духът не може да си даде сметка за това, което е съзерцавал. Той знае само това, че в съзерцателното състояние се е намирал над всичко чувствено умопредставимо. Ако пък някой, след като е съзерцавал Бога, постига това, което е видял, то той е съзерцавал не самия Бог, а нещо от съществуващото и познаваемото, само приписваемо на Бога. С този път на познание Бог от една страна задоволява незадоволимото по обикновен път стремление на ума към познание на Непознаваемото, а, от друга страна Бог дава чрез него на човека нещо като опитно доказателство за Своето съществуване. В него умът намира успокоение в своя стремеж да опознае Абсолютното.

В съчиненията „*За небесната иерархия*“ и „*За църковната иерархия*“ се излага учението – в първото за ангелския свят, във второто – за степените на църковната иерархия. Основните положения, разкрити в тези съчинения, са следните: Ангелският свят по своите духовни съвършенства представлява безкрайно разнообразие. По степента на своето съвършенство и близостта до Бога ангелите се разделят на девет чинове или на три иерархии. Назначението им е да съдействат на ограничените същества, за да достигнат последните цели на тяхното битие – единение с Бога и уподобяване на Него. Стоящите на високи стъпала на съвършенство помагат на по-

ниските да достигнат и те тази цел. Най-ниската степен в небесната иерархия са ангелите. Те стоят в най-близко, непосредствено отношение към човешкия род и служат за съединителна халка между земния и небесния свят.

Този ред на отношения между духовните същества в небесния свят служи за образец на такива отношения и между разумните същества в земния свят. Небесната църква се явява идеал в устройството на земната църква. Тук също тъй из общата маса на членовете на Църквата, по воля Божия и избор, се издигат някои членове с особени пълномощия за ръководители на останалите, и те образуват църковната иерархия. Назначението на лицата от църковната иерархия е да възвестяват божествената истина и божествената воля, а поради това те самите всякога и във всичко трябва да постъпват съгласно волята Божия. Особено внимание авторът обръща на извършване тайнствата от църковната иерархия, понеже чрез тайнствата се създава действителната връзка на вярващите с Христа. В трактата „*За църковната иерархия*“ авторът отделя видно място на изяснение значението на тайнствата в духовния живот на човека, особено на кръщението, миропомазанието и евхаристията.

Съчиненията с името на Дионисий Ареопagit са имали голямо влияние върху развитието на богословието както на Изток, тъй и на Запад. Мнозина източни и западни църковни писатели са се намирали под силното влияние на тези съчинения. Учението пък на автора на тези съчинения за ангелските чинове е прието в догматиката на Православната църква.

Св. Максим Изповедник (†662 г.). Той бил дълбокомислещ богослов и най-остроумен диалектик на своето време. По дълбочина и пълнота на своите богословски съзерцания, той може да се постави наред с видните писатели от IV-и в. Многочислените съчинения на Максим се отличават с разнообразно съдържание: догматическо, ексегетическо, морално-естетическо и литургическо. Най-главни от тях са: 1) *Спорни въпроси за Св. Писание*; 2) *Спор с Пирр*; 3) *Глави за любовта*; 4) *Диалози за Св.*

Троица¹; 5) *Мистагогия* и няколко съчинения за двете естества и воли в Христа. В своите богословски възгледи Максим Изповедник се намирал под силно влияние на Григорий Нисски и на съчиненията, познати с името на Дионисий Ареопагит. Но като самобитен богослов, обстойно и добре запознат с философската и патристическата литература от предишно време, той развива свои собствени възгледи със свободата на оригинален мислител.

Основните положения на богословската система на Максим са следните:

Бог в Своята същност е непознаваем. За познанието са достъпни само външните Му прояви. За откриване на Божеството служат: 1) целият създаден свят и 2) Св. Писание. И светът, и Св. Писание били дело на Логоса, Второто лице на Св. Троица, Който е причина и крайна цел на всяко битие. Св. Писание и видимият свят, в смисъл на религиозно знание, са еднакви по своето значение. Истината може да се открие и чрез природата, без писано откровение. За пример може да служи Мелхиседек. Тъй като Логосът е и виновник и главен предмет на писаното откровение, то в него, под покривката на думите и буквите, присъства Логосът, а затова буквалният и исторически смисъл на Св. Писание не може да служи за израз на истината. Висшата истина или Сам Логос се открива само в тайнствения смисъл на Писанията. Трети извор за познаване Логоса е непосредственото Му откриване на човека в мистическо съзерцание. Този способ на богопознание е свойствен на ангелите, а за хората ще бъде достъпен в бъдещия живот. Но свети хора се удостояват с него и в сегашния живот. За пример могат да служат св. св. Апостоли на Тавор във време на Преображението. Като орган за възприемане на божествените истини, освен познавателните способности на душата, може да служи и вярата. Тя не трябва да се противопоставя на знанието, като негова най-ниска степен. Тя, напротив, е висш род знание сравнително с обикновеното знание, понеже за неин обект служат висшите истини на Откровението, които не могат да бъдат обхванати с ума.

Целта на човешкия живот е достигане най-високо съвършенство, обожествяване чрез пълно единение с Логоса. По

¹ Доказано е, че тази книга не принадлежи на Максим Изповедник – Бел. прев.

първоначалното си предназначение човекът е бил длъжен да обхване със своето същество целия външен свят, да премахне всяко разделение както в своята, тъй и във външната природа. Тъй, чрез съвършено безстрашие той трябвало да премахне в себе си разделянето на два пола; във външния свят пък той трябвало да унищожи разликата между разните места на земната повърхност, и със своя собствен живот, дейност и поведение да създаде рай навред, независимо от мястото. Той трябвало да проникне в останалата небесна област на чувственото битие и да унищожи пространствените разстояния не само за своя дух, но и за тялото, като се отъждестви, доколкото му е достъпно, с ангелите. Накрая, той трябвало да проникне отвъд чувствения свят, в областта на духовното битие, та то да добие за неговото знание такава реалност, както и чувственото битие. И всичко това – и самия себе си и обединената в него сътворена природа – той трябвало да отдаде на Бога, та в замяна на това Бог да му даде Самия Себе Си, и чоекът да стане всичко, което е Бог, освен тъждество с Него по същество.

Но поради грехопадението човекът не осъществил своето назначение. Вместо да се стреми към Бога, той се обърнал към чувственото битие. Поради това той не само че не обединил разделеното, но даже разделил и това, което било съединено. Като се подчинил на чувствеността и дявола, който действа върху него посредством чувствеността, той от същество духовно станал същество грубо материално, подобно на животно. Ако човек би обърнал целия си стремеж към Бога, а не сам да се обръща към чувственото битие, то нито тялото, нито външният свят, нито външните чувства не биха му били пречка към достигане на неговата цел. По този начин злото се намира не в чувствения свят и чувствената природа на човека, а в тяхното властване над човека, вследствие на това, че човек доброволно им се подчинил. Властването на тялото над духа, привързаността към чувственото се предават от първия човек на всички следващи. В това се състои първородният грях. По този начин осъждането на човека е неизбежно свързано вече с плътското му раждане.

Ако човек не е изпълнил целта на своето назначение, когато е бил свободен, то съвсем не е могъл да направи това, след като се е предал в робство на чувствеността. Необходимо е било да слезе в света Логос, Който спасил човека и изпълнил целта на неговото и на света създаване. Син Божи приел от Дева човешка природа, чужда на греха, каквато тя и трябва да бъде по своето назначение, но с всички последствия от греха, каквато е тя в хората. В Него по непостижим начин се съеди-

няват причината без следствието и следствието без причината. Като безгрешен, Той би трябвало да бъде безстраден, а Той страда. Страданията предполагат грях, а Той е безгрешен. Той се явил да освободи хората от робството на чувствеността. Като приел цялостна човешка природа с всичките ѝ свойства, освен греха, Той се излага на всички изкушения волни и неволни от дявола, който действа чрез света и плътта, претърпява най-големи страдания и накрая самата смърт. След това, като победител, възкръсва в прославлено тяло. С тази победа над чувствеността и дявола, Той положил основа на освобождение от неговото робство и на останалите хора. Стременията на човечеството, обърнати по-рано към чувствения свят, Той привързал сега към Себе Си. Но освобождението на човечеството от робството на греха съставя само една страна от изкупителното дело на Христа. Другата страна на изкупителните Му заслуги е в осъществяването на онези цели, които човекът не осъществил, именно – обединението на всичко в човешката природа на въплотилия се Логос и нейното обожествяване. Тъй, със самото Си рождение и въплощение, Той премахва разделението на човешката природа на мъжки и женски пол. С безсеменното Си зачатие и нетленно рождение Той показал, че Бог знае друг начин за размножаване на хората, при който полът няма значение. Той унищожил пространствените различия между местата във вселената. Като казал на разбойника: „Днес ще бъдеш с Мене в рая“ (Лук. 23, 43), Той и след възкресението е с учениците на земята, показвайки с това, че за Него няма разлика между рай и вселена. Чрез възнесението Си на небето, Той съединил небето и земята, тъй че целият чувствен свят е едно в Него. А като преминал с душа и тяло всички духовни светове, Той обединил в Себе и цялото духовно битие. Като обединил по този начин всичко сътворено, Той се явил със Своята човешка природа пред Самия Бог, и станал ходатай за нас пред Него като човек, понеже, като Логос, Той никога не се е отделил от Него.

Като съединил в Себе Си човешката природа и с нея целият свят, Логос е последната цел на всичко съществуващо. Всеки човек може да достигне своето предназначение само чрез единение с Христа. След първото идване в света на Логоса в плът, ще стане второто Му дохождане в дух. Тогава ще настане край на видимия свят. Логос ще се яви на всички хора без изключение. Неговото явяване ще бъде извор на вечни мъки за онези, които в земния си живот не са се стремили към Него и, следователно, са се отклонили от единствената цел на своето битие. За праведниците откровението Му в дух ще бъде

извор на вечно блаженство. Тогава Бог тъй ще се открие във всичко, че като че ли нищо, освен Бога, няма да има. Това не значи, че ограниченото битие ще изчезне в безграничното Божество; това значи, че тогава всичко ще бъде съгласно с волята Божия и нищо няма да има в тварите, което би ѝ противоречило. Всичко тогава ще бъде обхванато от Бога и като че ли ще изчезне при неизказаното Му явяване, подобно на това, както при появата на слънцето се изгубва светлината на звездите, и самите звезди като че ли престават да съществуват за простото чувство.

По спорния тогава въпрос за воли в Христа Максим Изповедник изпъква като твърд борец за църковното учение. В своите съчинения той разкривал мисълта, че в Христа, при двете естества, има две самостоятелни воли. Волята е неизбежен атрибут на всяко естество и ако отсъства от едно или друго естество, последното би било непълно и несъвършено. Единството пък на лицата на Богочовека, при наличността в Него на двете естества и две съответни щения, се поддържа от нравственото съединение или хармонично съчетание на Неговата Божествена и човешка воли, без те да се сливат. Между Божествената и човешката воли в лицето на Исуса Христа всякога съществува пълно съвпадане.

От Максим Изповедник са останали и *тълкувания* на Св. Писание. Изхождайки от възгледа, че Св. Писание е откровение на Логоса и че във всяка негова буква, във всеки факт са скрити висши неприложни истини, Максим отдава предимно значение на тайнствения смисъл. В своите тълкувания той стои на почвата на алегорическия екзегес на Александрийската школа.

Преподобни Иоан Дамаскин. Той се родил (ок. 680 година) в Дамаск, главен град на Сирия. Неговите родители били известни с древността на своя род, с граждански заслуги и особено с високо християнско благочестие. Баща му, *Сергий Мансур*, бил министър при дамаския халиф. Той бил твърде загрижен за възпитанието на своя син и му търсел достоен учител. Божият Промисъл му посочил такъв човек. На дамаския пазар той видял, между продаваните пленници, един монах, който горчиво плачел. Сергий попитал за причината на сълзите му и

монахът му съобщил, че има огромно богатство, но няма наследник и не знаел кому да го предаде. От по-нататъшния разговор станало ясно, че богатството не е в имота, а в обширните знания на този монах. Сергий се зарадвал от тази среща и го взел за учител на своя син. Този монах, на име *Козма*, от Калабрия, действително се оказал човек с преголяма ученост. Той бил прекрасно запознат с философските и богословските науки, с физика и астрономия. Под негово ръководство Иоан получил своето образование. Благочестивият учител поставил в душата на Иоан здрави религиозни основи. Като заел след баща си длъжността градоначалник на Дамаск и пръв министър при халифа, той с горещо внимание се отнасял към интересите на Православната църква. Грижил се за облекчение участието на православните в Сирия, потискани от арабите-мюсюлмани, писал съчинения против еретиците-монофизити и особено мъжествено застанал в защита на иконопочитанието. Неговите пламенни послания в защита на светите икони жадно се чели в Цариград, минавайки от ръце в ръце, и отвърнали от нечестието мнозина противници на светите икони. Император Лъв Исаврянин силно се озлобил срещу Дамаскин и решил да го погуби. Той съчинил лъжливо писмо от негово име, в което Иоан уж му предлагал да му предаде Дамаск. Това писмо той препратил на дамаския халиф. Халифът повярвал на клеветата и заповядал да отсека дясната ръка на Дамаскин. Житието на Иоан разказва, че след усърдната му молитва пред иконата на св. Богородица ръката зараснала за тялото. След това изпитание Дамаскин разбрал цялата суета на светския живот. Той раздал на бедните цялото си имане, освободил робите и се оттеглил в манастира на Сава Освещени. В този манастир той проживял до смъртта си, занимавайки се с научни трудове в полза на Църквата. Иоан Дамаскин умрял в дълбока старост, в 780 година.

Иоан Дамаскин бил бележит *църковен писател* на своето време. За най-важни негови съчинения се смятат вероучителните, апологетическите и полемическите.

От *вероучителните* му трудове особено се отличава със своите достойнства „*Точно изложение на право-*

славната вяра“. То е най-главната част от трактата на Дамаскин под название „*Извор на знанието*“. Първите части на този трактат – едната с философско съдържание – „*Диалектика или философски глави*“, другата – с историческо – „*За ересите*“ – служат като увод към „*Точно изложение на православната вяра*“. В диалектиката Дамаскин дава понятие за философията и обяснява основните философски понятия. По отношение към християнското учение, Дамаскин разглежда философията като *ancilla theologiae* (слугиня на богословието). В отдела за ересите той разглежда 103 ереси – 20 дохристиянски и 83 от християнската епоха. Сведенията за тях взема отчасти буквално из творенията на Епифаний, Теодорит и др. гръцки историци. Самостоятелна работа в този отдел са само сведенията за мохамеданството и иконоборството и за други съвременни на Дамаскин ереси. Третата и най-важна част на този трактат е „*Точно изложение на православната вяра*“. То представя първа пълна система на православното богословие, съставена въз основа на Св. Писание, определенията на съборите и творенията на отците на Църквата. По стройност и пълнота на изложението, по строго научния си метод, това съчинение прави епоха в историята на догматическата наука. Това творение с право се е ползвало с голямо уважение както на Изток, тъй и на Запад – него са изучавали, превеждали и слагали в основата на догматическите изследвания. От другите вероучителни съчинения на Дамаскин са известни: „*За правото мислене*“ – съчинение, което дава подробно изложение на вярата; „*За Св. Троица*“, във въпроси и отговори с кратко изложение на учението за св. Троица, и „*За трисветата песен*“, в което се доказва неправилността на прибавката „распныйся за ный“.

Към *апологетическите* съчинения на Дамаскин с *полемически характер* се отнасят неговите „*Три защитни слова против осъждащите светите икони*“. Тези слова на Дамаскин винаги са били смятани за най-доброто, което някога е било писано в защита на иконопочитанието. Правилното и всестранно разрешение на въпроса, широко обосновано върху Св. Писание и патристическата литература, дава особена ценност на това творение на

Дамаскин.

Виден дял съставят *полемичните* съчинения на Дамаскин. Към тях се отнасят: „Диалог против манихеите“ и „Диспут на православния Иоан с манихеите“, с подробно оборване дуалистическо-манихейската система; „Спор между сарацин и християнин“, насочено против мохамеданите; *две съчинения против несторианството, против монофизитите и монотелитите*. Оборвайки еретиците, Иоан Дамаскин не оставял без внимание и някои суеврия, особено противни на християнското учение. В своето съчинение „За драконите и магьосниците“ той оборва владеещото в това време, особено между иудеите и сарацините, поверие, че драконите приемат човешки образ; че жени с помощта на лоши магии летят във въздуха.

От *нравоучителните* съчинения на Дамаскин забележителни са: „За постите“, където се говори за продължителността на църковните пости, и „Свещени паралели“ – общирно съчинение, представящо свод на паралелните места в Св. Писание и творенията на църковните отци, отнасящи се до разни въпроси на християнската вяра и нравственост.

По-малко значение имат *екзегетическите* трудове на Дамаскин. Неговият „Коментар на посланията на ап. Павел“ е съставен според тълкуванията на Иоан Златоуст, Теодорит Кирски и Кирил Александрийски, понякога с буквални заемки.

Освен с богословски творения Иоан Дамаскин е известен и като *църковен поет*. Със своите дивни песнопения той е обезсмъртил името си. На неговото перо принадлежат най-добрите песни на нашата Църква: *Каноните* на Пасха, Рождество Христово, на Богоявление и Възнесение и много други песнопения. Той е въвел осмогласното пение. За този дивен поетически талант Дамаскин в древността наричали „Златоструен“, и той с право заслужава това име.

Фотий, патриарх цариградски. Той бил най-знаменитият човек на своето време. Родил се около 820 година. Баща му, човек от знатен произход, бил роднина на патриарх Тарасий (†806 г.), и много пострадал от ико-

ноборците, като изгубил длъжността и имота си. Фотий получил блестящо образование и учудвал своите съвременници със широките си познания в областта на богословските, философски и др. науки.

Враговете на Фотий обяснявали неговата ученост със връзките му с тъмни сили. Започнал своята служба в редовете на императорската гвардия, той достигнал най-високи държавни длъжности. В 858 г. той от държавен сановник станал Цариградски патриарх. Тази длъжност изпълнявал с прекъсвания 17 години (858–867 г. и от 878–886 г.). В патриаршески сан Фотий направил много за подобрене църковния живот в своя патриархат. Той обновил състава на епископството с най-добри и достойни членове, ограничил усилилото се във вреда на църковните власти и за вреда на Църквата влияние на монашеството и прекъснал изворите на всевъзможните злоупотребни в неговата среда. Със своите мерки спрямо еретиците той помогнал за утихването на партийната борба, която се отразявала зле върху хода на църковния живот. Но особено Фотий съдействал да се пробуди в обществото интерес към научна работа. Сам страстно влюбен в науката, той обичал да споделя своите знания със заобикалящите го. Още до патриаршеството неговият дом станал нещо като академия. При него постоянно идвали любознателни хора. Беседите върху филоложки и философски теми се сменявали с беседи от богословски характер. Разполагайки с пребогата собствена библиотека, той прочитал със своите ученици избрани места от различни съчинения и майсторски ги преценявал откъм форма и съдържание. После, когато той станал патриарх, домът му продължавал да бъде средище на умствена дейност. Но най-важната заслуга на Фотий за цялата Църква на Православния изток се състои в неговата борба за каноническия строй на Църквата, за запазването ѝ от поробване под едноличната власт на Римския папа. В тази борба Фотий не направил нито една отстъпка на властните претенции на Рим. Той принесъл в жертва на църковните интереси своите лични интереси и умрял в заточение в манастир (†891 г.).

Фотий бил *виден писател* на своето време. Забеле-

жително е при това, че той достигнал огромна ерудиция при знание само на своя роден език; той не знаел нито латински, нито еврейски език. От съчиненията на Фотий най-важни са: 1) *Амфилохии*, наречено тъй, понеже това съчинение било отправено към кизическия митрополит Амфилохий. Това съчинение представя редица (повече от 300) учени разсъждения, без определена система, върху разни въпроси от светската и църковната науки. В това съчинение Фотий нашироко използвал трудовете на Иоан Дамаскин, Теодорит Кирски, Кирил Александрийски и др.; 2) Догматически трактат „*За изхождането на Св. Дух*“. Този трактат представя всестранно разкриване на православното учение въз основа на Св. Писание, съчиненията на източни и западни писатели и свидетелства на самите римски папи. Диалектичката яснота и страстният тон са отличителни черти на това Фотиево творение. С този трактат Фотий е имал голямо влияние върху литературата на следващото време. По-късните полемисти с Рим постоянно се ползвали от това съчинение на Фотий; 3) *Номоканон* – сборник от църковни правила, разпределени по предмет на съдържанието. Но някои се съмняват дали действително той принадлежи на Фотий. Все пак Фотий е имал силно влияние върху църковното право. Постановленията на цариградските събори в 861 и 879–880 г., които той включил в сборника на каноните, получили общо църковно значение.

Твърде важно съчинение на Фотий се счита неговата „*Библиотека*“. Това е сборник на отзиви и извадки, на брой 280, из съчинения от най-разнообразен характер и съдържание. Особено са ценни извадките из историческите съчинения, понеже Фотий имал под ръка такива съчинения, които после били изгубени.

Голям интерес представляват и *писмата* на Фотий (повече от 260), отличаващи се с най-разнообразно съдържание. В тях силно изпъкват индивидуалните особености на патриарха като дълбок учен, остроумен събеседник и тънък специалист, съперничащ с блясъка на своите риторически похвати на старите писатели. Освен това Фотий е събрал около 214 *поговорки*.

Симеон Нови Богослов. Той се родил в Пафлагон-

ското село Галата от знатни и благородни родители. Възпитание получил при цариградския двор и бил приближен на императорите Василий и Константин. На 20 години той постъпил в Студийската обител, където живял строг подвижнически живот. После преминал в обителта на преп. Мамонт, където станал настоятел. Живота си завършил в основания от него собствен манастир в 1032 година.

Като писател Симеон е известен като *богослов-поведник*. Отличителна черта на неговото богословстване е приложение теоретическото християнско учение към практическия живот. Словата на Симеон се отличават с простота и сърдечност. Съвременниците му, привикнали към изкуствено красноречие, намирали словата му ненаучни и нериторични. Но Църквата го нарекла Нов Богослов, намирайки в неговите поучения, дълбоки по съзерцание на истините на християнското благочестие, сходство с творенията на Григорий Богослов.

Още по-малко църковни писатели в тази епоха дава Западната църква.

б) Писатели на Западната църква от VI–XI в. в.

Григорий Двоеслов. Св. Григорий Двоеслов, папа римски (род. ок. 540 г.), произлизал от знатна и високо благочестива римска фамилия. Баща му Гърдиан бил сенатор, но променил това положение на духовно звание. Майка му Силвия също тъй се посветила на служение на Бога и е причислена от Римската църква към лика на светиите. Григорий получил за времето си прекрасно, макар и не всестранно, образование (той не знаел гръцки език) и заел високата длъжност префект на Рим. Но светският живот не го привличал и той решил да остави света. На 35 години той се оттеглил в манастир, като предварително продал целия си имот и парите употребил за благотворителни дела.

Високото образование и строгият живот издигнали Григорий на най-високия пост на иерархическото служение. В 590 г. той бил избран на папския престол. Дейността на Григорий била много плодотворна за Църква-

та. Той се грижил за разпространение на християнството в Британия между англо-саксите, обръщал в православие еретици и разколници, като се отнасял към тях, въпреки духа на времето, с любов и убеждение. Уреждал спорове между владетелски лица и силно се борил и в съчиненията си, и на съборите против развилата се в това време на Запад симония. Особено се отличавал той с благотворителността си. Всички, избягали от жестокостите на лонгобардите, той снабдявал с пари от доходите на своята църква, а на бедните давали на всяко първо число на месеца, по негово нареждане, хляб, вино, сирене, овощия и риба.

Като писател Григорий Двоеслов, в своето бедно откъм литературни сили време, представлявал доста видна величина. От него са останали много тълкувания на книгите на Св. Писание, но в тях има малко самостоятелност. В своите тълкувателни трудове той е подражавал главно на Августин. Неговата самостоятелност се проявявала в мистико-алегорическите, често изкуствени и пресиленни, сблизения и изводи. По-ценни са *нравоучителните* съчинения на Григорий: 1) *Пастирско правило*. В него се рисуват качествата и поведението на истинския пастир и се дават прекрасни наставления на пастиря, като се посочва и неговият дълг да учителства, да проповядва. Това съчинение още тогава било преведено на гръцки език, а на Запад било признато от съборите за настолна книга за западното духовенство, като ръководство в неговата пастирска дейност; 2) *Разговори или събеседвания за живота на италиейските отци и за безсмъртието на душата*. Понеже извор за тези разговори са били отчасти личните беседи на Григорий с италиейските отци, то той и получил названието *Двоеслов* или *Беседвач*. Много направил Григорий за подобрене на Богослужението. От него са останали; 3) *Сакраментарий* или *Служебник*, съдържащ пълния кръг на службите за цялата година; 4) *Антифонарий*, съдържащ годишния кръг на кратките песнопения, и 5) *Литургия на преждеосветените Дарове*. Освен това, от Григорий са останали много писма. В тях има много сведения за личността и дейността на самия Григорий, а също и за цър-

ковните и политическите обстоятелства на онова време.

Беда Достопочтеный (род. 674 г., † 735 г.). На 7 години той бил даден за възпитание във Вермутския манастир. След свършване на образованието, той приел монашество. Беда бил най-образованият човек на своето време. Съчиненията му се отнасят до най-разнообразни предмети. Те обемат цялата област на знания през онова време – екзегетика, граматика, метрика, физика, астрономия, хронология, история и биография. Със своите съчинения той имал грамадно влияние върху своето време. Благодарение на тях съвременното му западноевропейско общество могло да се запознае с научните знания.

От съчиненията на Беда най-голямо внимание заслужават: „*За метрическото изкуство*“ и „*За правописа*“. В тях се доказва превъзходството на метафизичния език на Библията пред езика на гърците. Съчинението „*За природата на нещата*“ представя учебник по астрономия и география, при което се прави опит да се съгласуват библейският разказ за произхода на света и космогонията на класическата митология.

Но най-важно значение имали историческите трудове на Беда: „*История на църквата на английския народ*“ и „*За разума на времената*“ (*Deratione temporum*). Неговата църковна история, основана върху добросъвестно и внимателно изучаване историческите паметници, му дава право да се счита баща на църковната история на своя народ. Съчинението „*За разума на времената*“ е очерк на всемирната история, написано под влияние на бл. Августин. Освен това Беда е писал много тълкувания, предимно на книгите от Вехтия завет. Неговите тълкувания се отличават с едностранчивост. В тях алегорическото тълкувание съвсем измества буквалния и исторически смисъл на Св. Писание.

Алкуин. Алкуин бил забележителен учен на своето време (род. 735 г., † 804 г.). Произлизал от знатен англосаксонски род. Възпитание получил в Йоркската школа, на която после станал главен началник. Във време на едно пътуване в Рим (782 г.) той се срещнал в Италия с Карл Велики, и последният го повикал при своя двор да уреди дворцова школа, в която се възпитавали синовете

на знатните франкски семейства. Алкуин станал най-близък съветник и помощник на Карл Велики при насаждане просвещението в неговата държава. Той се грижил за разпространение на просвещението в няколко манастири, които му били дадени да завежда. Алкуин основал множество училища, а съществуващите дотогава той подобрил.

За своето време Алкуин бил забележителен писател. Неговите учено-литературни трудове засягат разни области на знанието. Владеейки гръцки, латински и еврейски езици, той се ползвал от многостранни извори. От неговите богословски съчинения са известни: „За Св. Троица“, „За изхождането на Св. Дух“ и коментарици на разни книги от Св. Писание. Но всички тези съчинения не се отличават с оригиналност. Богословските му трактати са основани върху отците и учителите на Църквата; в тълкуване на Св. Писание негови ръководители били бл. Августин, Григорий Велики и Беда Достопочтеный. В екзегетическите му трудове преобладава мистико-алегорическият метод. Липсва самостоятелност и в съчиненията на Алкуин по философия, граматика, риторика и математика. Всички те имат компилативен характер. Освен това, от него са останали много *стихове и писма*.

ВЪТРЕШНО УСТРОЙСТВО И УПРАВЛЕНИЕ НА ЦЪРКВАТА

§58. Отношенията между Църквата и държавата от IV–XI в. в.

От IV-ия в. отношенията между Църквата и държавата в гръко-римската империя съществено се променили. Християнската религия, по-рано забранена и гонена, станала сега господстваща в империята. Християнската църква, като пазителка на тази религия, започнала сега да се ползва със широко покровителство от властите и законите. Държавата и Църквата, по-рано два враждебни лагера, сега встъпват в тесен съюз помежду си. Между тях започва взаимно влияние. Влиянието на държавата върху църковния живот преди всичко се проявило в широкото участие на византийските императори в църковните работи.

Широтата на това участие произлизала от традиционната религиозна политика на Рим. Римският император като *pontifex maximus* бил висш служител и покровител на своята езическа държавна религия. Същото положение заели и християнските императори спрямо Християнската църква. Император Константин наричал себе си *епископ на външните дела на Църквата*. В този случай първият християнски император правилно определил отношението на държавната власт към църковните работи. Наистина, неговото участие в църковните работи се изразявало главно в запазване външните интереси на Църквата. Той се грижел за разпространението на Църквата, за умиротворението ѝ, когато в нейната среда възниквали разногласия, които предизвиквали борба на партии. Със свикването на Първия вселенски събор той пръв посочил радикалното средство за изясняване важни църковни въпроси и прекратяване разногласията по тях, при което държавата заплатила всички разходи по свикването на събора. Участвайки лично на събора, той оба-

че не оказвал със своя авторитет натиск върху нито една от съборните партии. Но от друга страна и този владетел в някои случаи преминавал необходимите граници в своите отношения към Църквата. Тъй, по личен почин, той възвърнал от заточение главните водачи на арианството, а изпратил на заточение Атанасий. Но тези факти на неумерена намеса на първия християнски господар в живота на Църквата били редки, изключителни явления. След него обаче участието на императорите в църковните работи преминало необходимите граници. Това се случило още при приемниците на Константин.

Синът на император Константин, Констанций, се вмесвал в църковните работи с особена безцеремонност. Със силата на своята императорска власт той оказвал страшен натиск върху църковната власт и я принуждавал да взема нецелесъобразни решения. Неговите отношения към църковната власт най-добре се характеризират от следните факти. „Аз сам съм обвинител на Атанасий“ – казал той на Миланския събор в 355 г., искайки, въпреки църковните правила, осъждане на отсъстващия Александрийски епископ. „Моята воля е за вас закон. Или се покорете на моето искане, или аз ще ви пратя на заточение“. Подобни вмешателства на императорите в чисто църковните работи преминават като червена нишка през цялата византийска история. Ръководени често от искрени потици да запазят църковните интереси, те, като хора некомпетентни по въпросите на вярата, често заставали на лъжлив път и вместо православието защищавали заблуждения. Особено в рязка и незаконна форма тяхното вмесване в църковните работи се изразявало в техните предписания да се изповядва един догмат тъй, а не иначе. Такива предписания те правили във форма на особено вероизповедни укази. Например император Ираклий издава ектесис, неговият приемник Констанс – типос. В тях те предписват да се изповядва лъжливото учение за двете воли в Христа (Ираклий), или съвсем не се докосват до този въпрос (Констанс). Появата на някои ереси в Християнската църква било просто резултат от вмесването на византийските императори в неотнасяща се към тяхното разбиране област. Монотелитската ерес и осо-

бено иконоборската дължели своя произход на тази погрешна политика на византийските господари. Доста рязко изпъквала намесата на държавната власт и в изборите на иерархически лица, особено на видните катедри. Често тези катедри се заемали от кандидати по посочване от императорите, без участие на църковната власт.

Това отношение на светската власт към църковните работи предизвикало протест от страна на борците за църковните интереси. Осия Кордубски, Григорий Назиански, Амвросий Медиолански, Иоан Златоуст и папа Лъв Велики прокарвали възгледа, че в работите на вярата светската власт трябва да се подчинява на Църквата, орган на която се явява свещенството. Превъзходството на свещенството над царството те сранявали с превъзходството на духа над материята, на небесното над земното. Висшия духовен авторитет на епископите над царете те извеждали от това, че епископите са длъжни и за царете да дават сметка пред Божия съд. Тези възгледи бл. Августин възвел в цяла система в своето съчинение „За Божия град“. Тук се прокарва мисълта, че земната държава трябва да служи на небесната – Църквата, и във всичко да се съобразява с църковните начала и предписания. Ако законите на държавата се съгласуват с Божиите заповеди, то поданиците трябва да им се подчиняват, както на волята на самия Бог; ако пък разпоредбите на светската власт противоречат на Божиите заповеди, то християнинът не трябва да им се покорява, понеже Божиите заповеди са по-горе от държавните закони.

Права и предимства, дадени на Църквата от държавата

От друга страна съюзът на Църквата с държавата имал и големи изгодни последици за Църквата. На Църквата били дадени много права и предимства. Тези права се отнасят: 1) До материалното положение на Църквата. Византийските императори признали със закон *правото на Църквата да придобива недвижима собственост*: ниви, чифлици, полета, вили, къщи и др. т. и чрез купуване, и по духовни завещания. Тези доходни пера станали главен извор за издържане преди всичко на епископските

катедри и манастири. За подобрене материалното положение на Църквата, църковните имоти се освобождавали от всякакви налози и мита в полза на държавата. С тази отстъпка се ползвали понякога и имотите, лично принадлежащи на лица от духовно звание; 2) На епископите на християнските църкви императорите предоставяли широки *съдебни и административни пълномощия* от държавен характер. Тъй, назначаването на настояници и попечители на малолетния трябвало да става от гражданските власти с участие на епископа. Епископите участвали в изборите на длъжностни лица по градската администрация и даже посочвали достоен кандидат за длъжността началник на провинцията. Те заедно с почетни граждани имали право да следят за правилното изразходване на градските доходи и да не допускат да бъдат обременявани гражданите с произволни налози и повинности. На епископите заедно с градските съдии било дадено право да наглеждат затворите, да ги посещават в сряда и петък, да разпитват затворниците за причината на тяхното затваряне и да наблюдават за тяхното гледане и за своевременното разглеждане на делата им от съдебните власти. Епископите контролирали даже действията на провинциалните наместници, съдии и чиновници, и за всяко притеснение на населението, особено за нарушение на правосъдието, могли да съобщават на императора; 3) *Християнският клир* и въобще всички хора от църковното ведомство били освободени от *военна служба, данъци, повинности* и обществени длъжности, несъвместими със служенето на Църквата или съединени с материални издръжки; 4) *Всички лица от църковното ведомство били освободени от компетентността на гражданския съд* и били подчинени на църковния съд. На епископите било дадено право да разглеждат тълби и на граждански лица, ако те изявявали съгласие да предложат своя спор за разглеждане от епископа; 5) Накрая, *на християнските храмове било предоставено право на убежище*. Това право било, че гонените и преследваните могли да намират в храма пълна безопасност, ако успеели да се скрият в него. Но това право повлякло разни злоупотреби, поради което

императорите със закони го ограничавали. Тъй, император Теодосий Велики постановил със закон (392 г.), че длъжници към държавни и обществени учреждения, намерили убежище в храмовете, подлежат на предаване на властите, иначе дълговете им трябвало да заплатят епископите, които ги крият.

Влияние на Църквата върху държавата на Изток и на Запад

Изпитвайки върху си благоприятните и неблагоприятни влияния от страна на държавата, Църквата от своя страна имала голямо влияние върху държавата. Църквата се стремела да одухотвори всички прояви на обществения и политически живот, да прокара в тях своите християнски начала. Морализиращото влияние на Църквата и хуманните евангелски начала са наложили свой силен отпечатък върху гръко-римското законодателство. Появили се хуманни закони за робите, пленниците, за отношенията на родителите към децата. Забранено било изхвърлянето на деца. Ако бащата е неспособен да храни своето дете, длъжно било да го подслони обществото. Въобще под благотворното влияние на християнството се подобрило положението на безправните – слабите, болните, безродните и безподслонните. За тях били уредени разни благотворителни учреждения. Отменени били варварските наказания за престъпления: разпъване на кръст, дамгосване лицата на престъпниците; ограничени били грубите забави – гладиаторски боеве и други безнравствени удоволствия. Предоставеното на иерархията широко право да проверява съдебната и административна работа в държавата се отразявало благотворно върху положението на нисшите класи, по отношение на които светската администрация не била всякога справедлива. В случай на грубо нарушение на справедливостта от страна на длъжностните лица, епископите ги отлъчвали от Църквата. Тъй, Синезий Птолемаидски отлъчил от Църквата Андроник, пентаполски управител. Такова наказание постигало понякога самите императори. Амвросий Медиолански отлъчил от Църквата

Теодосий Велики за жестокото избиване жителите на Солун.

Но с падането на Западната римска империя (476 г.) влиянието на Църквата върху държавата на Запад значително се понизило. Грубите германски племена, които сменили господството на римляните, по-бавно се поддавали на духовно превъзпитаване в духа на християнските идеи. Тук много по-очевидно изпъква влиянието на светската власт върху работите на Църквата. Това особено се проявявало в изборите за висши духовници. Благодарение на феодалния строй, избирането кандидати за висшите духовни постове било работа на светските владетели. Поради това съставът на западното духовенство се образувал от такива лица, които често не могли да задоволяват най-скромните изисквания на пастирското служение. Неподготвеността на този институт за пастирско служение, неговата зависимост от своите избиратели, спъвали неговото влияние върху обществения и държавен живот. Но и при тези неблагоприятни условия Църквата в много случаи е изпъквала като голяма морализираща сила. Под нейно влияние, както ще видим, изникнали такива учреждения, които в грубата атмосфера на варварите внасяли новата свежа струя на християнския дух.

§59. Църковна иерархия

В състоянието на църковната иерархия в епохата на вселенските събори особени промени не са станали. Тя се състояла от трите степени на свещенство, установени от Апостолите. Клирът на Християнската църква, както и по-рано, не е бил наследствено съсловие. В него могли да влизат хора от разни класи и положения, ако по своите умствени и нравствени качества те отговаряли на изискванията, които били указани в апостолските послания и изработени от практиката на предишното време. Но понеже клирът на Християнската църква бил в гражданско отношение привилегировано съсловие, то били възможни злоупотребления. В клира понякога влизали хора с подбуди, които нямали нищо общо с интересите

на Църквата: богатите хора – за да се освободят от обществените повинности и от налозите върху техните имоти, бедните – за да избегнат военната повинност. Пред вид на това бил създаден закон (383 г.), тъй че богатите хора при встъпването в клира да се отказват от своите имоти, а задължените да носят обществени повинности трябвало да си намерят заместници.

Образователен ценз. При избиране кандидати за свещенство се обръщало особено внимание върху техния образователен ценз. Църквата през тази епоха встъпила в периода на своето вътрешно творчество. В нея кипяла оживена и напрегната работа за всестранно устройство на своя бит. Тази борба с цялата си тежина легнала върху иерархията и тя е могла да бъде плодотворно изпълнена само при високия образователен ценз на християнския клир през онова време. И наистина, тогавашният християнски клир, особено във висшите си иерархически степени, по своето образование може да се нарече образец за всички времена на църковния живот. Висшата иерархия в онова време изтъкнала цяла плеада лица с такова всестранно образование, с такъв широк умствен кръгзор, с такава проникателност и дълбочина на мислите, че с право ги наричат светила на християнската древност.

Каноническа възраст. Във връзка със стремежа на Църквата да има клир от хора със зряла мисъл и практическа опитност стои и установяването каноническа възраст за лицата, които искат да постъпят в свещенство. На съборите от това време било установено да се възвеждат иподяконите не по-рано от 20-годишна възраст, дяконите – не по-рано от 25 години и презвитерите – 30 години (Трулски събор). За възрастта на епископа няма постановления, но като съдим по това, че поставеният за епископ трябва предварително да премине всички понисши степени в клира, започвайки от четец, възрастта му се предполага по-горе от 30 години. Но при особени обстоятелства и с оглед на особената умствена и нравствена зрялост на кандидатите за свещенство се допуснали отстъпки от тези правила. Св. Атанасий Александрийски бил избран в архиепископски сан на 28 години. Също тъй

са били допускани случаи по-нисшите степени на клира да бъдат минати в няколко дни. Амвросий Медиолански, Нектарий, Никифор и Фотий Цариградски са прекарвали само по няколко дни в нисшите степени на клира.

Избиране на духовните лица. Що се отнася до избирането на иерархическите лица, то в това отношение станала съществена промяна. Предишното широко участие на миряните в изборите за духовни лица било ограничено. Участието на всички миряни в избора на духовенството било възможно, когато християнските общини били малочленни. А когато числото на членовете им много пораснало, то тяхното участие взело да се съпровожда с различни безредици, съставяли се партии, които водили борба помежду си. Освен това, на почвата на изборното право на миряните взели да стават злоупотреби. Хора богати и влиятелни, но съвсем неподготвени за служене на Църквата, могли чрез разни незаконни средства да вземат на своя страна мнозинството от избирателите. Пред вид на това Лаодикийският събор (364 г.) забранил на „народно сборище“ да избира кандидатите за свещенство. След отстраняването на миряните от участие в изборите на иерархически лица, установил се следният ред за избиране: епископът на известна църква се избирал, с разрешение на главния епископ или митрополит, от всички епископи на областта, при което се вземало под внимание и желанието на миряните, ако то било законно. Избирането на епископи на първостепенните катедри било право на императорите. Избирането пък лицата на нисшите степени на клира постепенно минавало в ръцете на епископите.

В Западната църква, след падането на Западната римска империя и въвеждането на феодалната система, се изработил друг ред за избиране на висшата иерархия. Феодалната система завладяла и Църквата. Епископите и представителите на манастирите започнали да получават от светските владетели, наравно с хората от гражданското ведомство, землени участъци и да влизат чрез това във васални към тях отношения. Те се задължавали да дават на своя сюзерен клетва за вярност, във военно време му давали хора за войници и носили други тежоби,

определени от феодалните статuti. Ослабяйки се на това право, светските владетели започнали да се месят в чистото църковните работи. Заинтересовани от това, висшата иерархия да се състои от лица твърдо предани на феодалния строй, светските владетели си присвоили правото да избират във своите владения епископите и настоятелите на манастирите. На бъдещия кандидат за такава длъжност се давало пръстен и жезъл: това се наричало *инвеститура*. Само след получаване на тези знаци на инвеститурата се извършвало посвещаването им в църковните длъжности. Този ред на избиране имал крайно лоши последици за църковния живот. Иерархията се образувала от такива лица, за които църковното служение стояло на второ място – то се предшествовало от житейски и светски интереси. Зависими в своето избиране от светските владетели, иерарсите на Западната църква, често съвсем неподготвени за църковно служение, не могли да влияят особено силно върху обществения и държавен живот на Запад.

§60. Брак и безбрачие на духовенството на Изток и на Запад

Твърде важен въпрос, повдигнат и разрешен през този период, бил въпросът за семейния живот на духовенството. В първите три века Църквата се отнасяла към този въпрос безразлично. На *всички* църковни длъжности се допуснали хора и брачни и безбрачни. Но в християнското общество започнала да се проявява тенденция за безбрачие на духовенството като съсловие, което, поради характера на своето служение, трябва да се отличава с особено свят живот. Брачният живот, който поставял духовенството в житейско отношение на едно ниво с миряните, изглеждал несъответен на духовния сан. Особено силни били тези тенденции на Запад, където монотантическите идеи били по-силни, отколкото на Изток. Там още в IV-ия в. се явили узаконения против брачния живот на духовенството. На Елвирския събор (305 г.), в Испания, било постановено всички духовни лица от всички степени да водят, под страх на лишаване от сан, безбра-

чен живот. Въпросът за задължителното безбрачие на духовенството бил повдигнат на Първия вселенски събор. Намерили се тук и защитници на тази идея. Но горещ защитник на брачния живот на духовенството излязъл епископ Пафнутий от Тиваида. Той посочил светостта на християнския брак, изтъкнал тежестта на безбрачието за духовенството и настоял, че то може да поведе само към грях и вредни последици за Църквата. „Стига ни – казал той – да се придържаме в древния закон, според който бракът бил забранен след ръкополагането“. Неговият довод имал особена сила, понеже бил човек особено авторитетен и уважаван. Той сам бил строг девственник и отшелник. В последното гонение изгубил дяното си око и бил осакатен в лявото бедро и се ползвал с висока слава заради своята святост. Под негово влияние съборът отхвърлил това предложение, и на Изток до VI-и в. си останал предишният ред, т.е. брачният живот не служил като спънка за заемане на всички иерархически степени. И действително, на Изток в IV-и и V-и в. в. имало епископи брачни (Григорий Богослов, Григорий Ниски, Синезий Птолемаидски). Но мнозинството епископи били безбрачни, понеже кандидатите за тази степен излизали обикновено из манастирите. Император Юстиниан със закон забранил (528 г.) да се избират на епископските катедри лица брачни, а *Трулският събор* (692 г.) окончателно определил реда относно семейния живот на духовенството, по който ред и досега се придържа Православната църква. Според правилата на този събор епископите са длъжни да водят безбрачен живот, а лицата от нисшите степени на клира могли да живеят брачно, само че брачният съюз трябва да бъде сключен преди посвещението в духовен сан (прав. 6 и 13).

В Западната църква, напротив, се установило безбрачие за цялото духовенство. Твърде силен потик за въвеждане безбрачие на Запад дал *papa Сириций* със своето декретално послание от 385 г. Той направо заплашвал с низвержение онези, които няма да се подчинят на този ред. Източната църква не одобрила този ред и в постановленията на Трулския събор го посочила като отклонение от общоцърковните правила. Но за съвършенство

премахване брачния живот на западното духовенство било необходимо последующите папи да вземат особено енергични мерки. Такива мерки, преминаващи понякога в открито гонение против брачното духовенство, действително и били взети. Тези мерки постигнали своята цел – безбрачието в XI-я в. било съвсем затвърдено. Но резултатите от това били много печални. Между западното духовенство се развила страшна безнравственост. Незаконните връзки и съжителства със жени ставали открито. Това явление получило название *конкубинат* и не срещало даже осъждане от обществото, ако не преминавало границите на външното приличие.

§61. Църковно управление – учредяване митрополии и патриархати

В епохата на вселенските събори, при всестранно развитие на църковния живот, пълно свое развитие достигнало и църковното управление. В първите три века формите на църковното управление се отличавали с простота и несложност. На първо време всяка християнска община, начело със своя презвитер или епископ, съставяла самостоятелно църковна единица. Единството на вярата и църковния ред в тези общини в първо време поддържали Апостолите, а след тях известно време специално упълномощените от тях лица, които в най-стария писмен паметник „Учение на 12-те апостоли“ се наричали *пътуващи апостоли*. След прекратяването на апостолското служение станало обединение на селските и градски църкви в особени църковни окръзи, наричани *парикии*, а после *епархии*. Начело на тези окръзи застанали *епископи*, като приемници на цялата пълнота на епископското служение. Съединителна пък халка на тези окръзи били *съборите*. Но те не били постоянно учреждение. Между това членовете на Християнската църква се увеличавали все повече и повече. Появили се много епархии. За да можел църковният живот в тези епархии да запази единство в насоката си, станало нужно да се установи такава църковна власт, чиито пълномощия да се простират върху няколко църковни окръга. Тази цент-

рализация на властта се проявила изначално в създаване на *митрополии*, а после *патриархати*. Заченките за развитие на тези форми на църковно управление били дадени още в първите времена от съществуването на Християнската църква.

За образец при организирането на митрополиите и патриархатите послужило гражданското устройство на Римската империя. Римската империя във вътрешното си управление се делила на големи и малки окръзи – префектури, диоцези, провинции и парикии. Началниците на по-малките окръзи били подчинени на началниците на по-големите. Този ред бил възприет и при устройството на църковното управление. Епархиите, които се намирали в границите на гражданския окръг и представлявали по-рано самостоятелни църковни единици, сега станали зависими от епископа, чиято катедра се намирала в главния град на окръга. Главните градове на римските провинции в Гърция се наричали митрополии. Това име сега било приложено към цели църковни окръзи. Те започнали да се наричат *митрополии*, а главните им епископи получили титла *митрополити*. Първ път за митрополити се поменавя в правилата на Първия вселенски събор. Но понеже този събор говори за митрополиите като за вече съществуващо учреждение, то, очевидно е, че централизацията на църковната власт е започнала по-рано от IV-и в. и независимо от гражданската централизация.

И действително, заченките на нейното развитие били сложени още в първите времена на Християнската църква. Епископите на църквите от апостолски произход се ползвали още тогава не само с предимство по чест, но даже и по власт. Към тях епископите от другите църкви се обръщали за съвети и разрешаване на разни недоразумения, по тяхна инициатива се свиквали събори, те ги председателствали. Те имали правото да ръкополагат епископи. В IV-ия в. тази вече установена църковна централизация е била само съгласувана с гражданското управление на империята. Това съгласуване било много лесно, защото катедрите с апостолски произход били в главните градове на римските префектури, диоцези и провинции.

Но с тази форма на управление не се завършила централизацията на църковната власт. В V-ия в. били създадени още по-големи църковни окръзи, получили название *патриархати*. Всички митрополии, както на Изток, така и на Запад, били поделени между тези окръзи, влезли в техния състав, и митрополиите станали подчинени на патриарсите. Основанията за образуване тези окръзи и издаване на някои иерарси по-широки църковни пълномощия също са се коренили в ранните условия на църковния живот. Някои митрополити, по силата на особено значение на техните катедри, и особено политическо значение на градовете, в които са били техните катедри, и по-рано се ползвали с особено предимство по чест сравнително с другите митрополити. В Египет с такава предимство по чест се ползвал *александрийският* митрополит, на Изток – *антиохийският*, на Запад – римският. На александрийския митрополит, по силата на древните обичаи, Никейският събор подчинил църквите на целия Египет, Ливия и Пентапол със също такава власт, каквато, пак според древния обичай, имал римският епископ в църквите на римския окръг. Относно антиохийския митрополит било постановено да се запазят предимствата на Антиохийската църква. От другите епископи на Изток започнали да се възвишават в степен на първенствующи иерарси към V-ия в. *цариградският* и *иерусалимският* епископи. Въздигането на цариградския епископ зависело само от политическото значение на Цариград като столица на Източната империя. Вторият вселенски събор (381 г.), като предоставял предимство по чест на цариградския епископ непосредствено след римския, мотивирал това със съображението, че Цариград е станал втори Рим. Иерусалимският пък епископ се въздигнал поради славните църковни традиции на своята катедра, като майка на всички християнски църкви. На Първия вселенски събор нему била дадена почетна титла митрополит. Тези четири митрополити на Изток, съгласно определението на Четвъртия вселенски събор (451 г.), получили титла *патриарси* и застанали начело на църковни окръзи с име патриархати. На Запад римската катедра била единствена с апостолски произ-

ход и поради това римският епископ станал патриарх на целия Запад. По този начин цялата Християнска църква в пределите на гръко-римската империя била разделена на пет патриархати. Обемът на патриархатите бил определен отчасти със съборни постановления, отчасти с императорски укази. Също тъй със съборни правила били определени правата на митрополитите и патриарсите.

Правата и предимствата на митрополитите и патриарсите били аналогични и се отличавали само с ширината на тяхното териториално приложение. Митрополитът бил главен пазител на реда в църковния живот в пределите на митрополията, а патриархът имал върховния надзор върху църковния живот в целия патриархат. На митрополита били подчинени всички епископи в неговата митрополия, а на патриарха били подчинени всички митрополити в неговия патриархат. Митрополитът имал право да утвърждава и посвещава избраните кандидати за епископи, патриархът пък имал също такова право по отношение на избраните кандидати за митрополити, а Александрийският патриарх, поради отдавна усвоен обичай, посвещавал и всички епископи в своя патриархат. Митрополитът имал право да свиква, със знанието на своя патриарх, събори в пределите на своята митрополия, председателствал съборите и ги ръководил. Патриархът имал право да свиква събори в границите на своя патриархат, да ги председателства и да ръководи съборните съвещания. Постановленията на митрополитските събори били задължителни за митрополитските окръзи; постановленията на патриаршеските събори имали същото значение за целия патриархат. Освен това, провинциалните и областните събори – митрополитски и патриаршески – били висша съдебна инстанция над иерарсите; на тях се разглеждали злоупотребленията, които извършвали иерархическите лица. Това обстоятелство особено имал пред вид Първият никейски събор, когато създавал правилото – провинциалните събори да се събират редовно два пъти в годината (прав. 5). Накрая, към изключителните права на патриарха трябва да отнесем неговото право на представителство пред императорската власт от страна на своя окръг. Длъжностните лица,

чрез които патриарсите контактували с императорите, се наричали при цариградския патриарх *референдарии* (докладчици), при другите патриарси – *апокрисарий* (посредници).

§62. Въздигане на Цариградския патриарх

Всичките патриарси били равни по своите права и предимства. Но поради особени исторически обстоятелства Цариградският патриарх придобил първенство между източните патриарси. За неговото въздигане спомогнало и положението на неговата катедра в столицата на Източната империя, и неговата непосредствена близост до императорската власт. Но главното обстоятелство, което издигнало Цариградския патриарх и му осигурило широко влияние върху църковните работи, било падането на източните патриархати под ударите на арабите. От източните патриархати останали само имената. Източните патриарси, притеснени в своята църковна дейност и нуждаещи се от материални средства, намирали поддръжка в Цариградския патриарх. Понякога те дълго време живели в Цариград, а понякога получавали и посвещение от Цариградския патриарх. При това положение гласът на Цариградския патриарх бил по-авторитетен в църковните работи и в него се вслушвали източните патриарси.

За управляване на патриаршеската епархия, при двора на Цариградския патриарх били уредени помощни органи на патриаршеската власт като особени учреждения, със цял щат длъжностни лица. Длъжностните лица при патриаршеския двор, на брой 45, се делили на девет петорки. С особено значение в патриаршеското управление били следните длъжностни лица при патриаршеския двор: главен иконом, главен сакеларий, главен скевофилак, хартофилак и сакелий. Те били председатели или началници на особени отделения, наричани съвети, под чието ведомство били разни клонове от патриаршеското управление. *Главният иконом* завеждал цялата имуществена част и всички стопански работи в патриаршеската епархия. Под ведомство на *главния сакеларий* били ца-

риградските манастири. Той надзиравал манастирските стопанства и манастирската дисциплина. *Сакелият*¹ със своя съвет завеждал енорийските църкви, следял тяхната стопанска дейност, наблюдавал поведението на клириците и вземал дисциплинарни мерки против неизправните. *Главният скевофилакс* завеждал църковните принадлежности в патриаршеската епархия. *Главният хартофилакс* нямал специален отдел за завеждане. Кръгът на неговата дейност се простирал върху всички клонове на патриаршеското управление, понеже в неговия съвет ставало цялото делопроизводство по съдебната и административната част не само в патриаршеската епархия, но и в целия патриархат. Поради това длъжността хартофилакс била най-влиятелна и почетна при патриарха. Хартофилакса наричали уста и око на патриарха. От другите длъжностни лица голямо значение имал *протекдикът*. Той бил председател на съвета от 10-12 *екдици*. Протекдикът и екдиците били църковни адвокати. Тяхна длъжност било да защитават интересите на църковното ведомство пред гражданските власти и в гражданските учреждения. Всички тези чиновници от патриаршеския двор били в дяконски сан, но се посвещавали чрез извършване на особени обреди, при което на хартофилакса се връчвали особени символични знаци на неговото достойнство – пръстен и ключове, а на гърдите му се слагала хартия. При богослужение на тях е било дадено право да носят златни венци и кръстове. Другите длъжностни лица имали малко значение в управлението. Те били или помощници на главните чинове на патриаршеското управление, или имали богослужебно значение.

Висше управително и съдебно учреждение при патриарха бил патриаршеският синод. В състава му влизали всички епископи, живущи в даден момент в Цариград, без разлика на диоцеза и патриархата, към който спадали. Постоянни членове на синода били и висшите духовни чиновници от патриаршеския двор. Особено значение в синода имал хартофилаксът. Председателствал синода

¹ Изпърво сакеларият и сакелият завеждали паричната каса: единът – голямата, другият – малката. Отгук иде тяхното название: сакеларий (лат. торба) и сакелий (от гр. торбичка).

патриархът, а когато отсъствал, замествал го хартофилаксът. Постановленията на синода добивали сила едва тогава, когато били подписани и подпечатани от хартофилакса.

По този начин и със същия състав длъжностни лица и учреждения било организирано управлението и в другите източни патриархати. Но след падането на тези патриархати под арабите, щатът на духовните чиновници при патриарсите се значително намалил.

Всички посочени длъжностни лица не са били някаква привилегия само на патриаршеското управление. Много от тях, като например икономите, сакелариите, сакелиите, скевофилаксите и хартофилаксите с всякакви писари и нотариуси били учредени и при катедрите на митрополитите и епископите. Освен тези длъжности в епархиалното управление през тази епоха се появили и нови. Към тях трябва да отнесем началниците на разни благотворителни учреждения, които възникнали при епископските катедри и манастирите. Тези учреждения носили различни наименования според своето назначение – орфанотрофии, птохотрофии, геронтокомии, носокомии и др. От името на учреждението получавал своето име и началникът. За надзор върху селските църкви била създадена длъжността на *периодевтите*. Периодевтите заменили хорепископите. Хорепископите, т.е. селските епископи, след подчиняването селските църкви на най-близките до тях градски, вече не отговаряли на новите условия на централизация на църковната власт. Между тях и епархиалните епископи започнали често да се явяват всякакви недоразумения и спречквания поради това, че хорепископите превишавали своите права. Василий Велики в послание до хорепископите ги упреждал, че съвсем отхвърляли епископа и обсебвали цялата власт. Предвид това Лаодикийският събор (364 г.) предложил да се заменят хорепископите с периодевти. Периодевтите по своята степен били презвитери, които нямали енории и стояли при епископската катедра. От време на време те обхождали селските енории, откъдето и получили названието периодевти, т.е. пътуващи. Но все пак институтът на хорепископите не бил премахнат извед-

нъж. За хорепископи още се споменава в V-и в. и даже в VIII-и в.² За нисшите служебни длъжности при болниците се създадо дружество на *параволаните*, а за погребване на умрелите, особено на бедните християни, – дружество на *копиатите*. Членовете на тези дружества се ползвали с привилегиите на християнския клир – били освободени от разни данъци и повинности. Но понеже много богати хора и задължени да носят разни повинности влизали фиктивно в тези дружества, без да изпълняват каквато и да е работа, то тези дружества отначало били подлагани на ограничения, а после били и закрити.

§63. Църковно законодателство и вселенско съборно управление

Патриаршеската форма на управление не била най-висшата, последната власт в Християнската църква. Тази власт били съборите. На техните постановления били длъжни да се подчиняват и патриарсите. Благодарение на благоприятните условия, които настъпили за Църквата от времето на Константин Велики, съборната дейност на Църквата достигнала небивали размери. По своето значение съборите от това време се делили на поместни и вселенски. *Поместните събори* се свиквали или в границите на митрополията, или в границите на патриархата. В първия случай постановленията им били задължителни за митрополитския окръг, във втория – за целия патриархат. Но постановленията на деветте поместни събори получили задължително, ръководно значение за цялата Християнска църква. Тези събори са следните: *Анкирски* в Галатия (314 г.), *Неокесарийски* в Кападокия (315 г.), *Гангърски* в Пафлагония (ок. 341 г.), *Антиохийски* (341 г.), *Сардикийски* (343 г.), *Лаодикийски* (364 г.), *Картагенски* (419–426 г.), *Цариградските* в 861 и 879 г.

Но неизмеримо по-горе от поместните събори стояли *вселенските събори*. Те били висшата и последна

² В Западната църква няма указания да е имало хорепископи. Появилите се в VIII-ия век във франкската държава хорепископи имали значение на мощници или викарии на епархийските епископи и нямали свои самостоятелни църковни окръзи.

власт в Християнската църква. Тези събори се съставяли не от епископите на този или онзи църковен окръг – на тях отивали представители от църковните окръзи на цялата Римска империя. На тях участвали епископи и на църкви извън империята. По този начин на тези събори се чувал гласът на цялата Християнска църква, в техните постановления и определения се изразявало общоцърковното съзнание. Поради това определенията на вселенските събори относно догматическото учение, богослужебния, каноническия и дисциплинарния ред имат задължително значение за цялата Християнска църква. Историческото значение на вселенските събори се заключава в това, че те са определили единството на църковното благоустройство за бъдещите времена, посочили са, тъй да се каже, рамките, в които трябва да се развива църковният живот.

Вселенските събори са били свиквани от императорите със съгласие на църковната власт. Представител на държавната власт в тях бил особен чиновник, назначаван от императора. Той откривал заседанията на събора с прочитане царска грамота. Издръжката и пътните разходи на членовете били за сметка на държавната каса. В съборните съвещания могли да вземат участие и членовете на нисшите степени на клира и миряните, но решаващо значение имал гласът на епископите. Всички вселенски събори са *седем*: първи *никейски* (325 г.), втори *цариградски* (381 г.), трети *ефески* (431 г.), четвърти *халкедонски* (451 г.), пети *цариградски* (553 г.), шести *цариградски* (680 г.) и седми *никейски* (787 г.).

БОГОСЛУЖЕНИЕ, ЦЪРКОВНО БЛАГОЧИННИЕ, ХРИСТИЯНСКИ ЖИВОТ

§64. Храмостроителство. Външен вид, вътрешно устройство и принадлежности на храмовете

Християнското богослужение в епохата на вселенските събори достигнало пълен разцвет. То си изработило необикновено богата форма и съдържание. Преди всичко богослужебните сгради на християните добили един определен архитектурен стил. В първите три века, когато Църквата била гонена и притеснявана, местата за богослужебни събрания на християните били разнообразни по своя външен вид. За такива служели и прости жилищни помещения, и катакомби, и специално построени здания. Но последните били малко. Да се строят специално такива било опасно, понеже през време на гонения или ги разрушвали, или ги отнемали. Сега тази опасност минала, и религиозното чувство на християните преди всичко се изразило в храмостроителство. Навсякъде, където имало християнски общини, изникнали здания със специално предназначение за богослужебни събрания. Императори и епископи, отделни мирски лица, разполагащи със средства, и цели енорийски общини се надпреваряли в постройка на християнски храмове. С особена красота и благолепие се отличавали построените от императорите храмове. Такива били храмовете, построени от император Константин и майка му Елена в Палестина на гроба Господен, на Елеонската планина, във Витлеем и Хеврон, църквите на име на апостолите Петър и Павел в Цариград, Латеранската и Ватиканската църкви в Рим. Но чудо на архитектурното изкуство в тази епоха била църквата „Св. София“ в Цариград, построена от Юстиниан. Главната централна част на храма е грамаден купол, с обиколка в окръжност 108 аршина. За великолепието на този храм може да се съди по това, че стойността му заедно с принадлежностите му се равнявала на 250 милио-

на зл. лв. При освещаването на този храм Юстиниан е имал право да извика: „Аз те надминах, Соломоне!“

Външният вид на християнските храмове започнал да се определя още в първите векове на Християнската църква. Те били *продълговати* здания като кораб. Този тип се затвърдил в тази епоха благодарение на това, че в собственост на църквите били предадени, по нареждане на императорите, много обществени здания, известни под название *базилики*. Базиликите били продълговати четириъгълни здания, с посока от запад към изток. Тези здания били приспособени за християнски храмове. Плоският покрив на базиликите взели да заменят с куполи. Тази форма постройка, наречена *византийски стил*, особено се разпространила от времето на Юстиниан. Но при запазване основните особености на стила във външния вид на християнските храмове се допускало разнообразие: строили ги кръгли и продълговати, но във вид на кръст. С въвеждането на камбаните, при храмовете почнали да построяват особени здания – *камбанарии*. Те били пристроявани или до самата църква, влизайки в общия ѝ архитектурен план, или стояли отделно, но близо до храма¹.

Към главната сграда на храма често се прибавяли още няколко постройки, съединени с него и обиколени с ограда. Такива били *кръщалните*. Те имали кръгла форма, с басейн в средата, заобиколен с редица колони. Пред входа на кръщалната често имало специална голяма стая за поучаване на оглашените. Когато кръщаването на децата влязло в обща употреба, кръщалните станали излишни. За запазване на църковните скъпоценности, съдове, одежди, книги и архиви, при големите църкви правили отделни здания. Освен това при храмовете се строили *благодетелни заведения*: домове за пре-

¹ Според църковното предание, въвеждането на камбаните се приписва на Павлиц, епископ нолянски (353–431 г.). Но това предание не е твърде основателно. Най-напред за употреба на камбани се споменава на Запад в VII-я в. В VIII-ия в. при Карл Велики те били вече в обща употреба. На Изток камбани за пръв път се появили в средата на IX-я в., когато, по молбата на Василий Македонянин (867–886 г.), венецианският дож Орсо изпратил в Цариград 12 камбани за една нова църква. Но това нововъведение не се харесвало на Изток. И едва в епохата на кръстоносните походи камбаните влезли в употреба.

хранване на бедни, приюти за сираци и престарели, възпитателни домове, лечебници и др. т. *Гробищата* също тъй се намирали най-често в църковния двор.

По вътрешно устройство храмовете запазили предишния си вид. Делили се на притвор, отделение за вярващите и олтар. Съществено се променил *притворът*. С намаление числото на каещите се и оглашените той станал значително по-малък. Мястото на *олтара* започнали да повдигат няколко стъпала по-високо от средната част на храма. Онази издигната част пред олтара, предназначена за клира, четците и певците, се наричали *солея*. Съществените принадлежности на християнския храм били: *престол, жертвеник, кръстове, свитъци* от Св. Писание, *богослужбни книги* и *кадилници*. Без престол не било позволено да се извършва литургия. Обаче за мисионерски и военни цели започнали да се употребяват подвижни престоли. Но поради неудобството на подвижните престоли започнали да ги заменят със свещени на престолни плащове, наречени *антиминси*, а латинците за същата цел започнали да употребяват свещени каменни плочи. Антиминсът се считал за съществено необходимо и се считало за престъпление да се мести от престола. Над престола върху четири колони се поставял балдахин, наричан *киворий*. На колоните се окачвал на златни верижки съд, във форма на гълъб, с осветени дарове. Отпосле той бил заменен с кутийка във вид на куличка. Всички тези принадлежности на християнските храмове, където средствата позволявали, се правели от скъпи материали – злато, сребро, и се украсявали със скъпоценни камъни. Но най-добро украшение на християнските храмове били *иконите*. От IV-ия в. иконопочитанието започнало да се разпространява навсякъде и християнските храмове почнали да се украсяват с икони. С въвеждането на иконите в църковна употреба произлезли и *иконостасите*, понеже с икони започнали да заменят онази решетка, с която се отделял олтарът от средната част на храма.

§65. Богослужбни времена, празници и пости

В епохата на вселенските събори се определил с голяма пълнота и точност кръгът на богослужбните времена. Заедно с това, при постоянно общуване на църквите, било установено в него и по-голямо еднообразие. Към богослужбните часове през деня – трети, шести и девети – сега се прибавили още *полунощница, първи час* и *повечерие*. Но за удобство всички тези богослужбни части, отделни по-рано, били съединени сега в три момента – *полунощница, утрения* и *вечерия*. В отговор на еретиците, които се събирали за богослужение нощем, отредени били *всенощни бдения*. Празничният кръг през седмицата си оставал същият, какъвто бил установен от по-рано. За свещени дни се смятали *неделя, сряда* и *петък* – последните два дни били за пост. В Западната църква, вместо в сряда, бил въведен *пост в събота*. Но особено се увеличил в тази епоха кръгът на годишните празници. Към установените през първите три века празници, сега били присъединени в IV-ия в. празниците: *Обрезание Господне, Въздвижение Кръста Господен*, в VI-ия в. – *Преображение Господне*. Честването на Богородица особено се засилило, след като Църквата победила несторианската ерес, унищожаваша достойнството на Божията майка. В нейна чест били отредени празниците: *Благовещение* (V в.), *Рождество Богородично* (V в.), *Успение* (VI в.), *Въведение в храма* (VIII в.). Отредени били и много празници в памет на светите мъченици и изповедници. Към тяхната памет християните се отнасяли с особено благоговение. В тях те почитали първите и главни борци, засвидетелствали със своята кръв истината на Евангелието. На гробовете на мъчениците се издигали олтари и храмове, мощите им се пренасяли в храмове. На тяхно име са се посвещавали новопостроени църкви. Дните на тяхната смърт станали празнични дни, като на мястото на тяхното погребение се отслужвало всенощно бдение, устройвали се вечери на любовта и се извършвала Евхаристия. Църковните проповедници ги възхвалявали във въодушевени речи, а поетите им посвещавали възторжени химни. С необикновена ревност се издирвали

реликви. Всеки град, всяка провинция имала свой особен св. застъпник.

§66. Богослужбни чинопоследования, обреди и молитви

Като съществена особеност в богослужението през това време трябва да отбележим умножаването на църковните чинопоследования. То стои в тясна връзка от една страна с развитието на догматическото учение на Църквата, а от друга – с въвеждането на нови празници – Господски, Богородични и в чест на светиите. Догматическите идеи намирали свой израз не само в отвлечени определения, задоволяващи изискванията на ума, но и в религиозна лирика – химни, молитви и славословия, отговарящи на потребностите на сърцето. Установяването пък на нови празници предизвикало съставяне на нови богослужбни чинопоследования. И действително, богослужбното творчество през тази епоха се проявило в небивали размери. През това време Църквата дала редица забележителни църковни поети, обогатили богослужението със свои високохудожествени по форма, дълбоки по съдържание и по сила на религиозното чувство песнопения и молитви. Знаменитите богослови от IV в. Василий Велики, Григорий Богослов, Иоан Златоуст и Ефрем Сирий на Изток, Амвросий Медиолански на Запад били бележити църковни поети. В V-ия в. забележителен църковен песнописец бил *Анатолій*, Патриарх цариградски (†458 г.); в VI-ия в. *Роман Сладкопевец* (†ок. 510 г.); в VII-ия в. *Софроний*, Патриарх иерусалимски (†641 г.), и *Андрей*, Архиепископ критски (†ок. 712 г.); в VIII-ия в. *Герман*, Патриарх цариградски, *Иоан Дамаскин* и съвременникът му *Козма Маюмски*; в IX-ия в. *Иосиф Песнописец*, *Теодор Студит* и монахинята *Касия* и др. Първо място между църковните поети държи несъмнено Иоан Дамаскин. По сила на поетическото вдъхновение той няма равен между църковните поети.

На попрището на богослужбното творчество се подвизавали не само духовни лица. В състава на църковните песнопения се срещат химни, принадлежащи на са-

мите императори. Тъй, император Юстиниан съставил и въвел в църковна употреба химна „Единородный Сыне и Слове Божий“. На иконоборския император Теофил принадлежат песнопенията: „Благословите отроцы“, на 4-ти глас, „Слыши дщи Сионя“, на 8-ми глас, и стихирата в неделя Ваия „Приидите языцы“. За най-знаменити произведения на църковната лирика от тази епоха могат да се считат химнът на Амвросий Медиолански „Тебе Бога хвалим“²; от Роман Сладкопевец „Дѣва днесъ Пресушественнаго раждаеть“; от Андрей Критски „Покаянные каноны“ и от Иоан Дамаскин каноните на Пасха, Рождество, Богоявление и догматиците.

Животът на някои от тези църковни поети е особено интересен. Тъй, Касия, богата римлянка, прочута по ум, красота и образование, била представена на император Теофил в числото на единадесетте моми за избор на жена и насмалко щяла да стане императрица. Теофил спрял вниманието си върху нея. Но на неговите думи: „От жената е произлязло всичко зло“, Касия смело отговорила: „Но от жената е произлязло и всичко добро“. Императорът не харесал смелия и отговор и избрал друга, а Касия станала монахиня. От многото нейни църковни песнопения особено забележителна е стихирата в сряда на страстната седмица: „Господи, яже во многія грехи впадшая жена“.

Много поучителен е животът на Роман Сладкопевец. Поетичният му дар се открил неочаквано и за самия него. Понеже много обичал църковната служба, той заел длъжност четец, но не проявил способност към разбирано и изразително четене. Веднъж, в присъствие на царя, той тъй се смутил, че не можал да довърши четенето. Горчиво плакал юношата, но Богородица му се явила на сън и му турила в устата малък свитък. Роман усетил прилив на някаква нова сила. Като влязъл в църква, той се качил на амвона и из устата му потекла вдъхновена песен: „Дѣва днесъ, Пресушественнаго раждаеть“. Оттогава Роман получил название – Сладкопевец. Чудният поетичен талант не го оставил през цял живот и той съставил много вдъхновени кондаци на Господските и Богородични празници, на неделите на великия пост.

² Някои гърдят, че тоя химн принадлежи не на Амвросий Медиолански, а на Никита Ремезиански. – Бел. прев.

§67. Особености, допуснати в Богослужението от Западната църква

Богослужението на Западната църква се отличавало с някои особености от богослужението на Източната църква. Тези особености са следните: *За богослужебен език на Запад бил признат само латинският*. Още от най-първите времена богослужението на Запад се извършвало на латински и това било естествено, понеже този език говорило не само коренното римско население на империята, но и жителите на всички западни провинции. Поради това не станало нужда да се превежда богослужението на други езици. След падането на Римската империя и при господството на варварските племена латинският език, както и по-рано, си останал език на интелигенцията и особено на духовенството. Той бил официален език и в отношенията между народите на Запад като най-устойчив между бързопроменливите варварски наречия. С тези обстоятелства се обяснява и продължителната устойчивост на този език в богослужението на Западната църква. Но това, което се предизвикало и подкрепяло от особени обстоятелства, започнало после да се счита необходимо и единствено законно. Без да се държи сметка, че латинският език е станал вече неразбираем за новите германски народи и че, след образуването на нови езици, започнал да се забравя даже в страните с римско население, Западната иерархия настойчиво поддържала и въвеждала навсякъде латински език в богослужението. В защита на изключителната употреба на латинския език в богослужението се създадо мнение, че Господ може да се слави само на три езици – гръцки, латински и еврейски – т.е. на езиците, на които Пилат написал дъсчицата върху кръста на Спасителя. Св. Св. Кирил и Методий трябвало да употребят големи усилия в Рим, за да защитят славянското богослужение. Въпреки че против тази изключителност в употребата на богослужебния език се изказали и някои папи (Иоан VIII) и царе (Карл Велики), все пак латинският език станал единствен богослужебен език в Западната църква.

Друга особеност в богослужението на Западната

църква било *въвеждането на органи*. В 757 г. император Константин Копроним изпратил такъв един орган в подарък на франкския крал Пепен. Оттогава органите започнали да влизат в богослужебна употреба. Само по себе си въвеждането на музиката в богослужебна употреба не било голямо нарушение на християнския ред. Във вехтозаветната църква музиката се допущала в богослужението. Но чрез това се стеснявало влиянието на богослужението върху душата на вярващите: музиката действа само на чувството на вярващите, когато вокалното пеене, прието в Източната църква, възбужда не само чувството, но храни и ума, втълпявайки в съзнанието на вярващите идеите, които са изразени в църковните песнопения.

Трета особеност в богослужението на Западната църква било *въвеждането пресен хляб при тайнството Евхаристия*. Към XI-ия в. този обичай станал на Запад общ. Пресният хляб се приготвял от много хубаво брашно без квас, кръгъл по форма и с печат отгоре.

Като особеност трябва да посочим извършването в Западната църква *тайни литургии или миси*. Тия литургии се извършвали тайно, шепнешком, едновременно с извършваната гласно литургия. Тези литургии, без участие в тях на вярващите, се нарекли частни миси.

Накрай, като особеност на Римската църква можем да посочим даденото *изключително право на епископите да извършват тайнството миропомазание*. По тая причина децата получавали това тайнство, когато епископът имал възможност да го извърши, поради което много деца умирали, без да получат благодатта, която се дава с това тайнство.

§68. Църковната дисциплина относно покаянието

В църковната дисциплина в епохата на вселенските събори станала промяна. Суровата дисциплинарна система на първите три века започнала значително да се смекчава. Това се изразило в замяната на публичната изповед с тайна и в премахването на особените духовници за каещите се. Всекиму било предоставено сам да си из-

бира духовник и да се кае пред него за своите тайни и явни грехове. Този ред изпърво бил въведен в Цариградската църква при Нектарий в края на IV-ия в., а после и навсякъде на Изток. Заедно с това се променила и системата на дисциплинарните наказания. Вместо дългосрочно покаяние се възприело краткосрочно: вместо например 10 години покаяние се определяло една година, но с усилените молитви, пости, поклони, милостиня, с определено правило, в кои дни да се яде слаба храна, колко поклони да се правят на ден, колко пъти да се чете „Господи помилуй“ и т.н. Тържественото отлъчване от Църквата се прилагало само към еретиците и разколниците и то след тяхното упорство да се подчинят на требванията на Църквата. Това смекчение на църковната дисциплина се намира във връзка с новите условия на църковния живот. Към V-ия в. почти цялото население на Източната империя станало християнско. Новите поколения се възпитавали сега в духа на християнството. По-раншните страхове, че като се обръщат в Църквата възрастни езичници, могат чрез тях да се внесат в християнското общество груби езически пороци, сега изчезнали. От друга страна членове на Християнската църква станали хора с високо положение, начело с императорите. Прилагането към такива лица строги дисциплинарни мерки било небезопасно. В случай на отказ такива лица да се подчинят на тези мерки, би могло да се получи съблазън между вярващите и понижаване авторитета на църковната власт. Далеч не всички владетели са могли с такова християнско смирение да се подчинят на авторитета на църковната власт, както се подчинил император Теодосий, като изпълнил епитимията, наложена му от Амвросий Медиолански. Целейки не наказание, а изправление на съгрешилите, Църквата намира за възможно да постига тази цел в новите условия на своето съществуване с поснизходителни средства.

Разкол на донатистите

По своите църковни възгледи донатистите напомнят монтанистите и новацияните. Светостта на Църквата те

поставяли в зависимост от светостта на отделните нейни членове. Православната църква те напълно отричали, понеже в нейната среда имало грешни хора. Снизходителна покаянна дисциплина те не допускали. Всички грешници трябва винаги да се изключат от Църквата. Тайнствата, извършени от порочни свещеници, не съобщават никаква благодат. Според тях истинска църква е била само тяхната община. Православните поставяли наравно с езичниците и задължително прекръщавали преминаващите към тях православни. Храмовете на православните, които те завладявали, подлагали на своеобразно очистване: мирото изхвърляли, стените варосвали наново, престолите или счупвали или остъргвали повърхността им, светите Дарове изхвърляли на кучетата. Отнасяйки се тъй фанатично към Църквата, донатистите не били помалко фанатици към държавата. Те съвсем отричали връзката на Църквата с държавата. Според тях държавата не трябвало да има нищо общо със църковните работи, и Църквата трябва да живее отделно от държавата, както това било в първите три века. По този начин разколът имал не само противоцърковен, но и противодържавен характер.

Църковна дисциплина на Запад

До нахлуването на новите германски племена църковната дисциплина на Запад била също такава, каквато била на Изток. Публичното покаяние от времето на папа Лъв Велики (ок. средата на V-ия в.) било премахнато и било заменено с тайна изповед. Също тъй били смекчени към каещите се суровите дисциплинарни правила на старите времена. Вместо продължителни пости се определяло прочитане на известно число псалми. А после в системата на дисциплинарните наказания започнали да въвеждат парични глоби. Вместо благочестиви упражнения, каещите се били длъжни да внесат известна парична сума. Тези пари изпърво не се считали извор за доход на Църквата. Те, съгласно желанието на каещите се, отивали в полза на бедните. Но с това нововъведение в покаяната дисциплина се създавало заблуждение, че парите

могат да изкупуват грехове; а освен това се въвеждал дух на дребнаво търгашество в отношенията между грешниците и Бога. Със системата на паричните глоби за в бъдеще време пък се създавал прецедент за търгуване със човешките грехове и със човешката съвест. Тази търговия, действително, взела после най-широки размери и съблазнителни форми с развитието на учението за индулгенциите. Против тези нововъведения в покаяната дисциплина се изказали съборите в Кловесг (747 г.) и в Шалон (813 г.). Те се изказали рязко против новите покаятелни сборници и искали въвеждането на предишните строги покаялни канони. Възобновяването на строгата покаянна дисциплина се изисквало и от самия характер на западния живот.

Между новите германски племена, до които просвещението се било докоснало слабо, безнравствеността се проявявала в най-груби форми. Самите феодали допусkali такива насилия, че за тяхното възпиране били потребни строги дисциплинарни мерки. От VIII-ия в., наистина, започва да се прилага на Запад суровата покаянна дисциплина на първите три века. Започнали в широки размери да се прилагат така наречените *екскомуникации* или отлъчвания от Църквата на грешници за тежки престъпления. Те били два вида: малко отлъчване и голямо отлъчване или анатема. *Малкото отлъчване* се състояло в лишаване грешника от общение със Църквата за определено време, като му се определяли различни благочестиви упражнения. След изтичане на покаяното време и след публична изповед, той пак се приемал в църковно общение. *Голямото отлъчване* или *анатемата* било свързано за грешника, освен със църковни, още и с тежки граждански последици. Той се лишавал от правото да заема гражданска и обществена длъжност. Той не могъл да взема участие в църковните искиове, да извършва и утвърждава духовни завещания, да води съдебни дела, където се полагала клетва. Никой свещеник не можел да благослови неговия брак. Нему, в случай на болест, му отказвали всякакво тайнство, а в случай на смърт – погребение. По отношение на християнското общество той ставал един вид парий, с когото никой християнин, даже

роднините му, не трябвало да общуват. Това положение на отлъчения, ако той сам не обръщал на него внимание, произвеждало тежко въздействие върху онези, които по разни обстоятелства не могли да не общуват с него. Те често предлагали големи парични вноски за опрощаване на такъв грешник. С това се отварял нов извор на доходи за католическата иерархия. Обредът на голямото отлъчване бил придружен с особени церемонии, с цел да се произведе силно впечатление. Запазили са се разкази, че някои, под впечатление на ужаса от тези церемонии, внезапно умирали или получавали такова морално сътресение, от което не могли да се изцерят цял живот. С тази мярка най-скоро и най-силно упоритият грешник се заставял да се покори на Църквата. Но тази покорност имала лицемерен характер. Под нея често се скривало страшно ожесточение против онази църква, която тъй безмилостно наказвала грешника.

Но католическата иерархия имала в ръцете си още по-страшно дисциплинарно средство, което Източната църква не знаела – то е интердиктът. Той се налагал на цял окръг и даже на цяла държава, когато трябвало да се смири и склони към покорност на Църквата владетел на този окръг или владетелят на цялата страна. Голямото отлъчване или анатемата било недействително средство за такива лица. Техните религиозни задължения се изпълнявали от капелани, а от граждански права те се ползвали по силата на своето положение. За да се смирят такива силни грешници, отлъчван бил целият окръг, цялата държава. Когато постигало страната такова нещастие, в нея замирал църковният живот – затваряли се храмовете, млъквали камбаните, прекратявали се религиозните шествия, снемани били украшенията от църквите, бракове не се извършвали, умрелите се лишавали, освен свещениците, монасите, чужденците, бедните и децата, от църковно погребение. Цялата страна се обличала в траур. Не стигало това. Намиращата се под интердикт страна изпадала в тежко положение и в гражданско отношение. В нея могли безнаказано да нахлуват завоеватели, да грабят и да разрушават. Интердиктът почти всякога постигал целта си. Виновниците на тези нещас-

тия за страната извиквали изблик на обществено негодуване срещу себе си – поданиците били готови да се откажат от своя господар. И могъщият грешник неволно се смирявал пред църковния съд, принасял публично покаяние и му се налагало църковно наказание.

Но тази дисциплинарна мярка, чужда сама по себе си на християнския дух, се прилагала не толкова в интерес на Църквата, колкото в интерес на иерархията. В стремежа ѝ за власт над държавата, интердиктът бил могъщо средство в ръцете на католическата иерархия да сломи своите светски противници. В борбата си със светските владетели за власт, папите особено често се ползвали от това оръдие.

§69. Християнски живот

Състоянието на църковния живот от времето на Константин Велики до разделението на църквите представя във висша степен разнообразна картина. Християнството станало в това време господстваща религия не само в гръко-римската империя, но и между много народи извън нейния състав. То се разпространило не само между народите с високо културно развитие, но и между народи със започваща се култура. При тези условия влиянието на християнството върху нравите не било еднакво. В страни, където просвещението е било по-високо, влиянието на християнството върху нравите било по-силно и резултатите от това влияние били по-очевидни. Напротив, в страстите с невисока и даже зачатъчна култура влиянието на християнството било по-бавно, понеже то трябвало да преодолява силни спънки в борбата с грубите нрави и с невежеството на населението. Но и в самата гръко-римска империя условията за моралното действие на християнските начала значително се изменили. В първите три века встъпването в Християнската църква не само не обещавало облаги, но често се придружавало със загуба на обществено и служебно положение и даже на всички лични блага, включително и живота. При тези условия в християнското общество влизали хора убедени в неговата истинност. Те били способни,

под влияние на новите християнски начала, за коренно нравствено прераждане.

Заради това животът на християните от онова време се рисува повече в светли бои. Обаче след като християнството станало държавна религия в империята и християнските власти започнали да покровителстват християнското общество и да потискат езичниците, мнозина започнали да приемат християнството по користни подбуди. Ако даже в първите времена имало някои, които приемали християнството по користни съображения, със цел да се възползват от християнската благотворителност, то в тази епоха такива елементи в християнското общество били повече. Поради това, естествено, християнският живот много изгубил откъм строгост и чистота. В църковните паметници от тази епоха – светите отечески писания и съборните постановления – се отбелязват много недостатъци в живота на християните от това време. Преди всичко в чисто религиозния живот изпъкват *остатъци от езичеството*. Те останали във форма на всякакви суеверия и народни игри, с които достатъчно пълно ни запознават постановленията на Трулския събор (692 г.). *Много суеверия възникнали и на чисто християнска почва*. Похвалната черта на византийското общество, свидетелстваща за силното влияние на християнството върху нравите – набожността, често се проявявала в извратени форми. Благоговейното почитание на иконите, мощите и свещените реликви граничило понякога с идолопоклонство. Вниманието на богомолците не могло да се издигне над тези предмети и да се въздигне към онзи жив образ, който се припомнял чрез тези предмети. Такова чисто външно механическо отношение се забелязвало у мнозина даже срямо на църковните тайнства. На тях гледали понякога като на такива действия, които спасяват човека сами, независимо от неговото вътрешно настроение. С това се обяснява странният обичай, дето някои давали причастие на мъртви (Трулски събор, прав. 88).

Освен това, на почвата на тази набожност възникнали множество светини, отчасти със съмнителен, а отчасти и със съвсем лъжлив характер. В широки размери се

развила *търговия с лъжливи светини*, тъй че император Теодосий бил принуден да издаде против това строг закон (386 г.). Доста голямото разпространение на суеверия върху почвата на почитане свещени предмети послужило, между другото, като тласък за развитие на иконоборската ерес. Все на почвата на същата суеверна набожност силно се развила *легендарно-апокрифната литература*, което заставило Трулския събор да издаде против нея особени постановления (прав. 67).

Но заедно с тази набожност имало от друга страна и *лекомислено отнасяне към религията и нейните обреди*. Мнозина посещавали богослужението не за поука, а за развлечение и заради блестящото красноречие на проповедниците. Проповедите те слушали с такова внимание, че джебчиите спокойно практикували своя занаят между тях. Те награждавали проповедниците с бурни одобрения и ръкопляскания. Но този възторг се отнасял до външната страна на проповедите, като за практическото им прилагане в живота мнозина и не мислели. Изслушвайки проповедта, те си излизали, а някои и редовно отбягвали тайнството причастие. Не всички, които оставали в храма, се държали прилично – занимавали се с разговори за светски работи. В своите проповеди Златоуст се оплаква от всички тези недостатъци.

Пример за лекомислено отнасяне към религията давали често пъти хора високопоставени, които трябвало да бъдат образец на уважение към религията. Поставянето на площада близо до съборния храм в Цариград колона със сребърната статуя на императрица Евдоксия било придружено с такива шумни веселби и церемонии, че Златоуст не могъл да извършва богослужението.

Не трябва да се премълчи и още едно тъмно петно в религиозния живот на византийското общество: *нетърпимостта към другомислещите по верски въпроси*. На почвата на тази нетърпимост произлизала страстна борба между хората от разни богословски партии и религиозни убеждения. В тази борба се употребявали такива средства, които не само били противни на духа на християнската любов, но преминавали границите и на обикновената човештина. Достатъчно е да си припомним ин-

тригите и разните насилия и коварства, каквито са употребявали еретиците против православните. Животът на великите светители Атанасий Велики, Василий Велики, Григорий Богослов, Максим Изповедник, живот пълен с драматизъм, насилията на Диоскор на разбойнишкия събор (449 г.), служат за най-добра илюстрация на това, колко зло е принесла за обществения живот тази черта на византийската религиозност.

Нравственият живот на византийското общество имал свои големи недостатъци. В постановленията на Трулския събор се отбелязват увлечения на гражданите от *хазартни игри, мимически представления, зрелища на бой със животни и игри на сцената, конски надбягвания и скандални картини, възбуждащи ниски инстинкти*. В проповедите на Златоуст и Василий Велики рязко се изобличават лихварството, алчността на богатите, и в същото време се рисуват картини на безумен разкош, чревоугодие и безпътство.

Управляващата класа и администрацията вземали *рушвети и вършели изнудвания*. Този порок силно бичува в своите писма Исидор Пелусиот. В писмо до префекта на Изток, Руфин, той рисува злоупотребите на местната администрация с такива черти: „Рушветчиликът у нас е силен, бедността – голяма, обидите – чести, Църквата е докарана до невъзможност да помогне, справедливостта е избягала, законът е непознат.“

Накрая и в самото монашество през това време започнали да се проявяват недостатъци. Монашеският живот със своето привилегировано положение – освобождаване от данъци и повинности – започнал да увлича сега много лоши елементи. Тези лоши елементи много зле компрометирали това съсловие. Лошите монаси със своето поведение разклащали манастирската дисциплина, оказвали съпротива не само на църковните власти, но даже и на постановленията на Църквата. В епохата на монофизитските спорове монашеството дало кадри за защита на ереста, а след осъждането ѝ от Халкедонския събор предизвикало в разни места, особено в Александрия и Палестина, силни безредици и вълнения. Освен това между монашествующите от онова време започнал да

се развива дух на скитничество. По улиците на градовете можело да се видят пустинници и монаси, които, заради светски интереси, безчестили своя обет. Този недостатък е отбелязан в постановленията на Халкедонския и Трулския събори (прав. 42). Резки отзиви за такива монаси срещаме също в писмата на Исидор Пелусиот и преп. Нил Синайски. „Всички градове и села – казва преп. Нил – са пълни с лъжемонаси, които безделно и безцелно се скитат, срещайки навсякъде неуважение и безразличие. Всички стопани се смущават и отекават, като виждат, че монасите по-безсрамно от просяци се блъскат пред вратите. Заради тези просяци животът и вярата на праведните и добродетелни монаси сега се считат за измама и се осмиват. И няма ли да се намери сега втори Иеремия, който би могъл напълно и както трябва да оплаче нашето положение?“ (III, 106).

Същите недостатъци се отбелязват в религиозно-нравствения живот и в западното християнско общество до падането на Западната римска империя. С тях подробно ни запознават съчиненията на Иларий Пуатиески, презвитер Салвиан, Амвросий Медиолански и особено на бл. Иероним (писмо до Евстохий).

Но с падането на Западната римска империя и с основаването на новите германски държави на Запад, нивото на християнския живот там спаднало още повече. За моралното въздействие на християнските начала там се създали крайно неблагоприятни условия. Във времето на приемане християнството, новите народи на Запад се намирали на степен на най-ниското културно развитие. Те могли да приемат християнството само от външна, обредна страна, която била достъпна за тяхното непросветено съзнание. Германецът-варварин лесно усвоил обредовата страна на християнството, но по-нататък неговото християнско развитие отивало мъчно. Вътрешната страна на християнството дълго оставала скрита за него, моралните му изисквания слабо прониквали в неговия живот, а поради това по своето вътрешно настроение западният християнин дълго време оставал със същите груби нрави, със същите привички, каквито се образували у него в езичеството. В живота му се забелязвала го-

ляма раздвоеност. От една страна, външно благочестие – поклонничество по светите места, подаръци за храмове и манастири, построяване църкви и почитане мощи и други свещени реликви, а от друга – проява на страшна на порочност в разни форми. Неуважение личността и собствеността на другите, господството на юмука и въобще на грубата сила над правото били обикновени явления в живота на западно-европейското общество през онова време. Замъците на феодалите често се обръщали просия на разбойнически гнезда, откъдето ставали нападения на околностите и на минувачите покрай тях. За благотворното и дълбоко влияние на християнството върху нравите били нужни две условия – просвета и духовенство, стоящо на висотата на своите пастирски задължения. А сега тъкмо тези условия липсвали. Просветата загинала под развалините на древния римски свят, и дълго на Запад се възцарило тъмното невежество, а духовенството по ум и особено по нравственост не се издигало, в мнозинството си, над равнището на миряните.

Благодарение на феодалния строй, Църквата се сдобила с такива пастири, в чието поведение нямало нищо пастирско. Със своя живот те сеяли само съблазън. Патерий, епископ веронски (от 931 г.), дава такъв отзив за италианското духовенство на своето време: „То бе – казва той – дотолкова невежо, че мнозина не знаеха даже апостолския символ. То бе опетнено с разни пороци, епископите живееха съвсем по светски, носеха светски дрехи, занимаваха се с лов, с всевъзможни игри, участваха във весели компании на шутове, певци и танцьорки. Те употребяваха разкошна храна и пиетета, отнасяха се крайно небрежно към своите задължения и не считаха църковния закон за нищо. Вместо да поделят църковните доходи съгласно каноните, те взимаха всичко за себе си, тъй че бедните биваха ограбвани, и църквите, страдащи от небрежността на епископите, или от насилията на езичниците, лежаха в развалини. Те презираха всички, които проявяваха страх Божи, гордееха се с великолепни мебели, екипажи, без да помислят за Онзи, Който е лежал в ясли и яздил на осел“.

Сам папският престол в онова време не стоял всяко-

га на необходимата висота, в смисъл на благо-творно влияние върху обществената нравственост. До втората половина на IX-ия в. на папския престол често се явявали хора със силен ум, високо благочестие и твърда воля за защита на църковните интереси. Такива били Лъв I-ви Велики, Григорий Двоеслов, Мартин I-ви, Григорий II-ри и III-ти, Агатон, Николай I-ви. Но от втората половина на IX-ия в. папският престол цели два века е представлял картина на дълбоко политическо и нравствено падение. Папството се увлякло в борбата на политическите партии в Италия и станало играчка в техните ръце. Особено мрачна картина представя папският престол в X-ия в. Общата разпуснатост на X-ия в., изтънченият разврат, жестокостта – всичко това се отразило и върху папството. Невежество, безнравственост, грубо суеверие и религиозно равнодушие характеризират папите през този век. Падението на папството през тази епоха е било тъй голямо, че човек трудно би повярвал на това, ако то не беше отбелязано в историческите паметници. Почти през цялата първа половина на X-ия в. папският престол е бил в ръцете на знатните безнравствени римлянки *Теодора* и нейните дъщери *Морозия* и *Теодора*. Те качвали на престола свои любовници, тъй че цялото това време се нарича време на управление на блудниците. Някои от папите на това време са представлявали просто чудовищно явление³.

Докато папството не отърсило от себе си тази кал, докато избирането на епископи и настоятели на манастирите, благодарение на феодалния строй, се намирало в ръцете на светските владетели, несполучлив бил всеки опит да се повдигне нравственият уровень на духовенството и да се поднови то със здрави сили. Тези опити само предизвиквали протест и недоволство против строгите реформатори. Такъв състав на западното духовенство, и с такива папи начело, не само че не можел да спомага за развиване добри нрави в народа, но даже не могъл да

³ Например Иоан XII-ти открито си устроил харем, играел на комар, ръкополагал в конюшните. Тази безнравственост на папите, тяхната зависимост от жени дали повод да се появи сатирическа легенда, че на папския престол уж стояла жена под името Иоан VIII.

се противопостави на проникването в Църквата на такъв ред, който имал своя корен в езическата старина. Тъй, в съдебната практика на Църквата, под име съд Божи, били приети, за откриване на виновния, такива начини, които нямали нищо общо с християнския дух. Такива начини били опитът с огън, с вряла и със студена вода и др.

§70. Влияние на християнството върху нравите

Но всички посочени недостатъци в религиозно-нравствения живот на християните от това време не дават основание да се мисли, че възпитателното въздействие на християнството върху нравите се е понизило, че морализиращата му сила е отслабнала. Ако в християнското общество се умножили порочните люде, то не трябва да забравяме, че и самото християнско общество станало сега неизмеримо по-голямо. Християнската църква обхващала сега не само части от Римската империя, както по-рано, а цялата империя и обширни страни извън нейните предели. На такава голяма нива, естествено, имало много плевели, но от друга страна имало още повече чиста пшеница. При характеризирането на религиозно-нравствения живот никога не трябва да забравяме, че в писмените паметници обикновено по-често се отбелязват тъмните страни на християнския живот, различни негови недостатъци. Като отклонения от християнския живот, като ненормални явления, те сами по себе си се хвърлят в очи и се отбелязват на страниците на писмените паметници, и особено на страниците на изобличителната литература. А християнските добродетели се отбелязват само в онези случаи, когато се проявяват в някакви особено типични форми, например, извънредно постничество, подвизи на стълбове, в пещери, пустини и др. такива. А обикновените християнски добродетели не всякога се забелязват от хората и са известни само на Бога. Във видение на Макарий Египетски било открито, че той още не е достигнал степента на съвършенството на две жени, живущи в света. Между това добродетелите на тези жени-християнки не излизали из обикновените рамки на християнския живот, посочени в евангелското

учение. Такива християни, чието благочестие знаел Бог, а хората не го забелязвали, имало много.

Но даже при невъзможността да се обрисова напълно благотворното влияние на християнството върху нравите, не могат да се отречат огромните резултати, които достигнало то в преобразяването моралния лик на древния свят.

Възвишените принципи на християнския морал проникнали във всички области на житейските отношения и главно, което не могло да стане в първите три века, намерили свой израз в гражданското законодателство. Преди всичко християнството изменяло отношението на своите последователи към света. Езичникът с всички сили на душата си бил привързан към земята, изгледите отвъд света му се рисували като мрачен тартар с бледи сенки. За християнина този свят е преходно стъпало към вечния живот в жилището на небесния Отец. Оттук неговото равнодушно отнасяне към негодите на света – ни особена привързаност към неговите радости и удоволствия, нито потискаща скръб пред нещастията и негодите. Към нещастията и различните негоди християните се отнасяли с мисълта, че това е или временно изпитание на тяхната вяра, търпение, или призив за покаяние и поправка.

Особено благотворно влияние оказало християнството върху семейния и обществен живот на гръко-римското общество. Общественият живот в античния свят се отличавал с крайно неравенство в правата. Силният владеел слабия и го потискал, мъжът потискал жената, господарят – роба, бащата – сина, богатият – бедняка, гръкът – варварина. Немало съзнание за човешко достойнство, за равенство на човешката природа. Законът не само не осъждал, но и подкрепял със своите постановления правото на силния. Бедният, сакатият, болният, сиракът, пленникът се смятали за отхвърлени от боговете и от хората същества. Християнството коренно променило възгледа върху тази класа хора и възвестило, че всички люде са братя, че те всички са деца на един небесен Отец. Богати хора се застъпвали в тяхна полза, не жалейки никакви материални средства. В широка степен се развива-

ла обществената и частната благотворителност. На почвата на тази благотворителност изникнали много учреждения, които езическият свят не познавал. Под ръководството на Църквата били устроени особени приюти за нещастни, болни, бедни, чужденци, вдовици и сираци. Те били толкова много, че неволно на тях обръщали внимание и езичниците. Император Юлиан посочвал благотворителните учреждения на християните като пример, достоен за подражание от страна на езичниците. Гражданската власт също оказвала известно съдействие на страдащите. Император Константин заповядал да дават не само пари и необходима храна, но и прилични дрехи на бедните и отритнатите, които събирали милостиня на площадите, и още повече помагал на онези, които, поради нещастни случаи, били изгубили своите имоти. Но което е още по-важно, християнството повдигнало тези обезправени и унижени хора в собственото им съзнание. Те знаели, че, като християни, те са равни на всеки друг, а на страшния съд, може би, ще бъдат и по-горе. По този начин християнството значително смекчило социалното неравенство на обществото.

Още по-благотворно влияние оказвало християнството върху *семейния живот* на гръко-римското общество. В Рим и Гърция властта на бащата над децата била сурова и неограничена. В дома на своя баща всеки член от семейството бил вещь, спадаща към движимия имот – добитък и робите. Тази вещь главата на семейството могъл да осакати или унищожи, без да бъде отговорен за това пред съда. В цяла образована Гърция, освен Тива, изхвърлянето на новородените деца било нещо обикновено, а в Спарта убиването на болнавите деца било даже заповядано със закон. Само естественото родителско чувство поставяло граница на този произвол, но това чувство не намирало поддръжка ни от законодателите, ни от философите. В своята „Политика“ Аристотел на право казвал, че „понякога трябва да се отравя плодът, да се убиват слабите и неразвити деца, за да не става числото на гражданите много голямо“. Християнството решително изменило отношенията на родителите към децата. Думите на Спасителя: „Оставете децата да идват

при Мене, понеже на такива е Царството Божие“, съществено променили тяхното положение в семейството. Суровият родителски деспотизъм се сменил в християнските семейства с нежни грижи за възпитание на децата в добро християнско направление. Под влияние на християнството били издадени закони, с които се наказвал суровият родителски деспотизъм към децата. Със закон император Константин определял същото наказание за убиване на син, каквото било предвидено за отцеубийство.

Не по-малко съдействало християнството и за *поборяване положението на жената*. Благоговейното почитане на Пречистата Мария и Дева, която се въздига като идеал на всички женски добродетели, повлякло след себе си коренна промяна във възгледите на обществото към жената. В жената християнинът започнал да ценя не чувствената прелест, а духовната красота на женската природа. Под влияние на християнството и жената-християнка създала такива образци, които завинаги останали идеал за християнките от последующите времена. *Нона*, майката на Григорий Богослова, *Емелия* – на Василий Велики, *Макрина*, негова сестра, *Анфуса*, майката на Иоан Златоуст, *Моника*, майката на бл. Августин, били такива жени, които възбуждали неволни чувства на възторг и учудване даже у езичниците. „Какви жени имат християните!“ – казвали езичниците. Твърде важно обстоятелство било това, че християнството решително забранявало многоженството, не одобрявало развода и втория брак, а трети брак осъждало. Устройството на християнското семейство върху новите начала било потвърдено и от гражданските закони.

Даже и най-неблагоприятните за християнското влияние условия, както е било на Запад след падане на Западната римска империя, пак се вижда могъщото влияние на християнството върху нравите. Освен отделните личности, отличаващи се с истинско християнско настроение, влиянието на християнството се проявило особено в някои *институти* от онова време. Тъй, под влиянието на християнството, възникнали „*мир Божий*“ и „*примирие Божие*“. Целта на тези институти се състояла в това, че

през известно време, особено през рождественския и великденския пости, през празничните дни, а също от петък вечер всяка седмица до понеделник сутринта, което време е било промеждутък от страданията на Христа до Неговото възкресение, трябвало да съдействат за прекратяване на всякакви войни и насилия. При грубите и войнствени нрави на времето тези цели на горните институти често се нарушавали, но самото им възникване вече говори за силното влияние на християнството върху умовете на хората. Силното влияние на Църквата се изразило и във възникване на *рицарския институт*, който имал могъщо влияние върху средните векове. Грубите феодала, за които войната, насилието и грабежът били стихия, особено сродна на духа им, в рицарството били привлечени да служат на Църквата. Посвещаването в рицарство се придружавало с религиозни церемонии и на рицаря се внушавали високи задължения. Той давал тържествен обет да служи на Бога, да защитава жените и слабите, да бъде верен и смирен, кротък и любезен, честен и безкористен. Накра., влиянието на Църквата се изразява в онези силни протести, които се раздавали против тъмните явления в онова време както от страна на отделни лица, тъй и в постановленията на съборите от това време.

Но светският живот със своята суетност, със своите неизменни житейски интереси и дребни разпри, хвърлял сянка върху християнския идеализъм, пречил му да се прояви в пълна сила. Тук добродетели и пороци често са отивали ръка за ръка, проявявайки се понякога в живота на едно и също лице. Поради това много от хората с висши идеални стремежи не се помирявали със светския живот. Те се стремели към уединени места, устройвали общини, които послужили за основа на монашеския живот. Между тези подвижници християнският идеализъм и силата на благодатния дух достигнали най-висшия свой израз, като се проявили в удивителни подвизи на благочестие, надхвърлящи човешките сили.

§71. Начало на монашеството – отшелничество и общежитие

Началото на монашеския живот било поставено още в първите векове на Християнската църква. Негови предтечи били онези единични подвижници, които, като не намирали в света благоприятни условия за подвизи, избягвали от него в пусти места и тук, далеч от житейската суета, се предавали на благочестиви упражнения – молитва, пост, благомислие. Първообразец на това подвижничество бил *Павел Тивейски*. Но в IV-ия в., когато в Църквата се започнала всеобща организационна работа, когато всичките ѝ учреждения започнали да приемат по-строен вид, монашеството получило стройна организация. То започнало да се устройва върху особени правила или тъй наречените монашески устава.

В самото начало на своето съществуване монашеството изработило две организации или два начина на живот – *отшелнически* и *общожителски*. Същността на отшелническият живот била в това, че монасите, намирайки се под висшето ръководство на своите авви (от евр. баща), по свой начин уреждали частния си живот. Всеки от тях сам изкарвал средства за прехрана и разполагал с тях; всеки по свое разбиране разпределял и килийното си време за занятия.

Другата форма на монашеския живот – *общожителната* – се отличавала с по-строга уредба. Тук животът на монасите, както обществеността на манастирския, тъй и килийният, във всички подробности се определял от устав. Освен това тук била забранена всякаква лична собственост. Всичко, което се получавало от труда на монасите, било общ имот. Всеки получавал своята издръжка от общите манастирски средства. Смятало се за важно престъпление, ако в килията на някой монах се намери някаква частна собственост.

Монашеството на Изток

Знаменити устроители на монашеския живот и първоначалници на монашеското житие, като правилно ор-

ганизиран институт, били на Изток преп. Антоний Велики и Пахомий Велики. Първият поставил началото на отшелническият монашески строй, вторият – на общежителния.

Преподобният Антоний Велики (251–356 г.) бил роден в египетското село Кома. Произлизал от благородни и богати родители. Той получил строго християнско възпитание. На 18 години той останал сирак. Благочестивата настроеност, която добил от домашното възпитание, определила неговото отношение към света. Светските удоволствия, от които той могъл да се ползва при своите средства, не могли да го увлечат. Пред неговия духовен взор се представяли картини на друг живот, посветен на Бога далеч от суетния свят. Примерът на Апостолите, оставили всичко, за да тръгнат след Господа, особено занимавал неговата мисъл. И Промисълът Божи, действително, му посочил друг жизнен път. Във време на богослужение в душата му особено дълбоко западнали думите на Господа, казани на богатия юноша: „Ако искаш да бъдеш съвършен, иди, продай имота си и раздай на сиромаси“ (Мат. 19, 21), и той решил да изпълни това. Той раздал своя имот на бедните, а сам се заселил недалеч от града и под ръководството на един старец-подвижник започнал да води уединен живот. Като се почувствал доста укрепнал за по-нататъшни подвизи, той се заселил в една пещера, която служила за гробница, и прекарал там много години, хранейки се само с хляб и вода. Великият подвижник трябвало да води борба с всякакви изкушения. От една страна го съблазнявали картини от светския живот, пълен с разни наслади и забави, а от друга – пред него бил живот пълен с всевъзможни лишения. Но с молитва и пост той победил тези съблазни. Чувствайки се съвършено подготвен за висши подвизи, той се отдалечил в пустинни места и се заселил върху развалините на една крепост на р. Нил. Тук той се подвизавал 20 години. Славата за св. подвижник се разчула между християните. Мнозина поискали да водят под негово ръководство подвижнически живот. Около него се събрало цяло общество подвижници, които се заселили в съседните пещери. Великият подвижник се сдобил с дар

на чудотворство и ясновидство. При него идвали хора от разни класи и съсловия за съвети и утешение. Сам император Константин бил в преписка с него. Но идеал на подвижника бил съвършено уединения живот. Последните години (от 312 г.) той повечето живял в така наречената вътрешна пустиня, на три дни път на изток от основания от него манастир, и само отвреме-навреме идвал при своите братя, за да ги поучи и укрепи в духовния живот. Само два пъти той оставял пустинята и се появявал в света. В 311 г. той пристигнал в Александрия в самия разгар на гоненията при Максимин, за да насърчи и утеши страдалците за вярата, втори път, вече стогодишен, се появил в същия град (351 г.), за да подкрепи православните в борбата им с арияните. И в двата случая появата му била твърде благотворна за вярващите. От неговите думи и поучения те почерпили нови сили за борба със своите врагове. А много еретици и езичници, под влияние на неговите беседи, се обръщали към Църквата. Малко преди смъртта си Антоний се срещнал с Павел Тивейски. Трогателна била беседата на двамата велики старци. Бидейки повече от 80 години в пустинята, Павел не знаел нищо за света. Той попитал Антоний: „В какво положение е човешкият род? Какво е управлението в света? Има ли още идолопоклонци?“ Наскоро Павел умрял и, както разказват житиетата, Антоний го погребал. Преп. Антоний умрял в дълбока старост (на 106 години).

Преподобний Пахомий Велики (292–348 г.). Той бил роден в Тиваида от езическо семейство. Богато надарен от природата, той получил на младини добро възпитание. В 312 г. той бил взет във войската на кесаря Максимин, който се възбунтувал против императорите Константин и Ликий. Посред трудностите и лишенията на похода той имал случай да опознае християните като хора с високи добродетели, които, по заповед на своя Учител, милосърдно и любовно се отнасяли към своите врагове. Животът на египетските подвижници го увлякъл, и той, като се върнал от войната, се кръстил и оттеглил в египетските пустини. Тук той се подвизавал под ръководството на един старец на име Полемои. Също както

около Антоний, около него започнали да се събират любители на усамотен живот. Привикнал във военната служба на строг ред и дисциплина, преп. Пахомий решил да даде на обществото на подвижниците строго определена организация и да въведе в техния живот еднообразен ред. В Тавена, на р. Нил, той започнал да устройва свой манастир. Но понеже в един манастир не могли да се поместят всички, които искали да се подвизават под негово ръководство, той основал на бреговете на Нил няколко манастира. Животът в тези манастири бил строго определен с устав. Два пъти в денонощието – денем и нощем – монасите се събирали в църква на молитва чрез тръба или клепало. В неделя идвал от съседното село свещеник, извършвал св. Литургия и причащавал монасите. Опасявайки се да не изникне дух на самомнение между монасите, Пахомий не позволявал никому от тях да приема свещенически сан, и сам го нямал. От монашеските подвизи особено висока цена имали подвизите от съзерцателен характер – дълги молитви, усилен пости, размишления за Бога и за духовния свят. На физическата работа се отдавало дотолкова значение, доколкото тя била нужна за материалното съществуване и за помагане на бедните. Физическа работа вършели всички – от нея не бил свободен и самият настоятел. Наред с простите монаси и той изпълнявал грубите манастирски работи. Основата на манастирската дисциплина било пълното отричане от своята воля и безусловно подчинение на волята на настоятеля. Редът в манастирите бил най-строг. Храната била скромна. Тя се състояла главно от хляб, сирене, овощия и се давала само веднъж в денонощието. Само в събота и неделя се давала и вечерна трапеза. Животът в манастирите бил устроен върху началата на строго общежитие. Не се допускала никаква лична собственост. Всичко, което се получавало от труда на монасите, отивало в общите манастирски средства. Голяма вина било, ако в килията на някой монах се намери нещо лично негово. Понеже не всички могли да понасят този строг ред, то Пахомий не приемал в манастира изведнаж всеки, който изявявал желание. Той предварително ги подлагал на едногодишно изпитание. Въпреки тези

строги наредби, числото на монасите в осемте основани от Пахомий манастири, още догдето бил жив той, достигало 7000 души.

Забележителни подвижници и устроители на монашеството след Антоний и Пахомий

След Антоний и Пахомий монашеството започнало бързо да се разпространява на Изток. То дало забележителни подвижници и устроители на монашеския живот, които със своята висока светост и организаторски способности по устройството на монашеския живот високо го издигнали в очите на обществото. От тези подвижници особено забележителни били в IV-ия в. на Изток: *Макарий Египетски*. Той се родил около 300 г. в Долни Египет. Баща му бил благочестив свещеник-туземец. Против желанието си, по воля на родителите си, той встъпил в брак, но пазил в него целомъдрие. След смъртта на родителите и жена му, около 30-годишен, той се отдалечил в Скитската пустиня. Поради строгостта на своите аскетически подвизи той спечелил общо уважение и получил заради тях название „Острокостарец“. На 40 години той бил посветен в свещенически сан и от това време цели 50 години бил начело на скитското монашество. Във времето на Валент той бил за късо време заточен заради изповядването на никейската вяра. Още приживе той бил удостоен с дар на чудотворство и пророчество. Макарий е известен и като *писател*. От него са останали 50 *беседи*. Главна мисъл на Макариевите творения е тясното единение на душата с Бога, като висше благо и цел на човешкия живот. От него има и няколко вечерни и утринни *молитви*, приети в църковна употреба. Макарий умрял в 391 година.

Иларион, ученик и подражател на Антоний Велики, способствал за насаждане монашеството в Палестина. Той се подвизавал 50 години в пустинята близо до Газа.

За разпространение на монашеството в пределите на Понт и Кападокия, в Мала Азия, спомогнал *Василий Велики*. Неговите *монашески правила* получили на Изток особено разпространение.

От подвижниците през V-ия в. забележителен е преп. *Сава Освещени* (инок и свещеник). Подвижнически живот той започнал на 8 години. Той основавал манастир близо до Иерусалим, при кедронския поток, и въвел в него строго определен богослужебен устав.

От подвижниците през VI-ия в. бил забележителен *Иоан Лествичник*, игумен на един синайски манастир. Той получил названието си от съчинението „*Лествица*“, в което се опитал да посочи степените на възлизане към духовното съвършенство. Това съчинение, състоящо се от 30 слова и разсъждения, представя, впрочем, не толкова систематично изложение на духовното преуспяване на човека от начало до край, колкото разсъждения за разните добродетели, които водят към духовно съвършенство, и спънките по пътя към него. Това съчинение, пълно с духовен опит и поучителност, спечелило на Иоан Лествичник особена известност. Освен празнуването паметта му на 30 март (ст. ст.), Църквата му е отредила празнуване, като автор на Лествицата, в 4-та неделя на великия пост.

Забележителен представител на монашеството в края на VIII-ия и в първата четвърт на IX-ия в. бил знаменитият игумен на Студийския манастир в Цариград *Теодор Студит*. Той е известен със своята борба против иконоборството. Той бил забележителен игумен. Числото на братята в Студийския манастир под неговото управление достигнало от 12 до хиляда човека. По строгост на дисциплината неговият манастир стоял над другите гръцки манастири.

Освен обикновените аскетически подвизи, които се определяли и предвиждали от монашеските устава, подвижничеството на Изток изработило и извънредни форми. Такива били *стълпничеството* – подвизи на стълб под открито небе. Представител на този род подвижничество бил в V-ия в. *Симеон Стълпник*, който се подвизавал на 60 километра от Антиохия върху стълб с диаметър около аршин и четвърт. Тридесет и седем години се предавал той на този подвиг. На врата си бил окачил желазна верига. Той ядел скромна храна един път в седмицата и постил целия велики пост. Удостоен бил с дар на

чудеса и пророчество. Умрял на 72 години (460 г.).

След него забележителни стълпници били *Даниил* (фок. 489 г.) и *Симеон Дивногорец* (†596 г.). В VII-ия в. представител на този подвиг бил *Алипий*, който се подвизавал на стълп повече от 50 години.

Друг висш подвиг на аскетизма било *юродството*. Същността му била в това, че подвижникът нарочно се представял за лишен от здрав разум, та за своите странни постъпки бил подлаган на насмешки и псувни, които търпеливо понасял заради Христа. Често юродивите били хора с голям здрав ум и житейски опит. Най-виден представител на този подвиг бил *Симеон Юродивий* (фок. 590 г.). Той се подвизавал 30 години в пустинята до Мъртво море и на 60-годишна възраст излязъл из пустинята да *изобличава света*. Освен единичното подвижничество в неговите извънредни форми, имало цели общинни монаси, чийто живот не преминавал в рамките на обикновените монашески устава. Такива били воските или „тревоядните“. Те се явили отначало в Месопотамия, но намерили подражатели и в Палестина. Живеели в планините или пустините, без всякакъв покрив, подлагали се, почти съвсем голи, на зной и студ, хранили се с трева и корени.

§72. Монашеството на Атон и забележителни атонски манастири

От VII-ия в. условията за развитие на монашеския живот на Изток били неблагоприятни. В VII-ия в. Източната църква претърпяла страшен разгром от арабите. Нейните цветущи патриархати – иерусалимски, александрийски и антиохийски – били обърнати в развалини, като от тях останали само имената. В XI-ия в. господството на арабите се сменило с господството на турците-селджуци, които подложили източните християни на по-тежки страдания, отколкото арабите. При такъв тревожен политически живот монашеството на Изток не могло да се развива, то почнало да намалява и в онези места, където по-рано било достигнало пълен разцвет. Както от предишните източни патриархати останали само имена-

та, тъй и монашеството в тези патриархати представлявало бледна сянка на монашеството от по-ранните времена. Но в Източната църква оставал един кът, до който не се докоснали в такава степен тези сътресения, които изпитала Източната империя. Този кът била *Атонската планина*. Любителите на усамотеност избрали това място за своите подвизи и Атон станал център на източното монашество.

Атон е тесен, планински полуостров в Южна Македония, владен чрез три ръкава във водите на Архипелага. На източния му ръкав се намира и знаменитата Атонска планина. Този полуостров се отличава с благородствено въздух и разкошна растителност. За първоначалното състояние на християнството в Атон не са запазени достоверни сведения. Запазило се е предание, че Св. Богородица посетила Атон, благословила го и обещала да му бъде небесна закрилица. Първите достоверни сведения за атонското монашество се отнасят към края на VII-ия в. Император Константин Погонат предал Атон за местопребивание на монасите. Тук възникнали още тогава няколко манастири. Един от тях, наречен „Катедра на старците“, бил централен. Тук било съсредоточено управлението на атонските манастири, намиращо се в ръцете на Прота, или първия, с неговия съвет. Монасите живяли и в манастирите, и отделно в горите и пещерите.

От подвижниците на това ранно време особено е известен св. *Петър*, който преживял на Атон 53 години (681–734 г.). Него смятат за пръв мъчяливек на Света гора. Особено нарастнали монашеските заселища на Атон през време на иконоборството. Ревностни защитници на иконопочитанието, монасите бягали от преследванията на правителството в недостъпния Атон и спасявали там от огън икони, книги и мощи. Но в 830 г. атонското монашество било силно разгромено от арабското опустошение на Атон и едва след 12 години започнало пак да се възражда.

От подвижниците на Атон през IX-ия в. особена известност добил *Евтимий*. След Петър той се счита втори устроител на монашеския живот на Атон. В същото време атонските манастири получили важни облекчения

от византийските императори. Василий Македонянин (867–886 г.) предал целия Атонски полуостров за изключително ползване от монасите, а при император Роман Старши (934 г.) атонските монаси били освободени от всякакви данъци и повинности, от всякакви болярски и епископски претенции.

Във втората половина на X-ия в. атонското монашество получило най-стройна организация. Това то дължи на *Св. Атанасий* (род. ок. 920 г.). С помощта на своя приятел пълководеца Никифор Фока, станал после император (963–969 г.), той построил манастир и написал за него строг общожителски устав. Отделното подвижничество било ограничено. Атонската лавра на св. Атанасий била първият най-добре външно и вътрешно уреден манастир на Атон. Но ограничението на отшелничеството предизвикало протест против Атанасий. С нов устав било утвърдено равноправието както на общожитието, тъй и на отшелничеството на Атон. Заедно с това бил организиран по-добре и Протатът, в който била съсредоточена висшата съдебно-административна власт върху всички манастири. Протатът е събрание на всички атонски игумени, начело с председател или *Прот.* Събранията на Протата стават три пъти годишно: на Рождество Христово, Пасха и Успение Богородично.

От основаните през X-ия в. приживе на Атанасий манастири забележителни са *Иверският* или *Грузинският*. Негови основатели били грузинецът Иоан и византийският пълководец Торникий. В края на X-ия в. бил възобновен *Ватопедският манастир*, първоначалното възникване на който се свързва с името на Теодосий Велики. В същото време стават известни манастирите – *Ставроникитският*, получил своето название от строителя си, монах от богата византийска фамилия Ставроникитови, *Евсигменовият* и *Зографският*. Първият получил своето название от тесалийското селище Сфиги, от жители на което се съставило първоначалното братство на манастира, а последният – от името на своя построиел Георгий Зограф, т.е. живописец.

Към времето на разделянето на църквите, на Атон имало до 180 манастири. В 1046 г. атонските манастири

получили нов устав. С този устав в манастирския живот били въведени нови наредби – забранено било да се приемат в манастирите скопци и безбради, да се строят големи кораби за търговски цели и да се води търговия. След въвеждането на този устав Атон действително станал *Света гора*, както е и наречен в устава. Той станал място на най-строг аскетизъм и на най-висок религиозно-съзерцателен живот. Светските работи, жените, угощенията били завинаги изгонени из неговите предели. Ни едно живо същество там не се раждало, а само умирало. Под ръководството на този устав, а също и при съдействието на византийските императори, монашеството на Атон расло и крепнало. Всяка година се увеличавало числото на новите и подновени манастири. Но най-голямо развитие атонското монашество достигнало в следващия период на църковния живот.

§73. Монашеството на Запад

На Запад монашеството възникнало под влияние на източното. За пръв път Запад видял монаси, като спътници на Атанасий Велики, при неговото посещение на Рим в 340 г. Грубата външност на източните монаси произвела на римляните впечатление не в тяхна полза, но при по-близко запознаване с тях това чувство у мнозина се изменило в чувство на благоговение пред тях. За развитие на монашеството на Запад много съдействали знаменитите мъже на онова време – бл. Иероним, Амвросий Медиолански и бл. Августин.

Блаженият Иероним и Амвросий със своите похвали за безбрачния живот до такава степен действали увлекателно на техните слушатели, че мнозина от тях приемали монашество. Бащите и майките били много недоволни от тези проповеди. Майките не пускали дъщерите си да слушат беседите на Амвросий Медиолански, а бл. Иероним трябвало да бяга от Рим поради възбуденото срещу него недоволство на тази почва. Като се преселил на Изток, той още по-силно взел да действа в полза на монашеството. Той пратил от Витлеемския манастир писма на Запад, в които рисувал монашеството в най-светли и

идеални черти. Към края на IV-ия в. на Запад вече имало доста манастири. Те възникнали на островите покрай бреговете на Италия и Далмация, и в Галия. Бл. Августин турил начало на монашеството в Африка. Манастирите, които възникнали на Запад, първоначално се устройвали по образец на източните манастири. Но въпреки защитата на монашеската идея от такива авторитетни хора като Амвросий, Иероним, Августин и др., монашеството, в неговите източни форми, мъчно се прихващало на Запад и не обещавало такъв разцвет, какъвто достигнало на Изток. Източното монашество се отличавало със съзерцателен характер, там особено високо се ценили духовните подвизи – продължителни молитви и бдения, усилен пости. Източните подвижници не знаели друга храна, освен хляб и овощия. Поради това направление манастирите на Изток възникнали в пустинни места, далеч от света, и отбягвали да общуват с него. На Запад, по силата на народния характер, животът се отличавал с практическа насока. За да могло и западното монашество да изпъкне тук като по-жизнен институт, трябвало също тъй да му се даде практическа насока и да се направи неговото служение по-видимо за света. Заедно с това трябвало да се изменят и уставите на източните манастири относно постите и храната, понеже те не били приложими при суровия западен климат. Там трябвало по чисто физиологически причини по-усилено хранене. „Големият апетит – казва биографът на Мартин Турски – е лакомия за гърците, но е нещо естествено за галите“. Това приспособяване на източното монашество към западните условия на живота направил Бенедикт Нурсийски.

Преподобний Бенедикт Нурсийски. Той се родил в италианската провинция Нурсия (ок. 480 г., † в 543 г.). Започнал подвижнически живот от 14 години и скоро спечелил известност на свет мъж, удостоен с дар на чудотворство. Житието му е пълно с описания на извършени от него чудеса. Но неговата огромна заслуга за западното монашество се състои в реорганизацията му с оглед на местните условия и народния характер. Най-напред той построил параклис на планината Касино, от височи-

ната на която се открива чудна гледка към цяла Кампания, заградена от една страна с планини, а от друга – омивана от Средиземно море. На това място имало още много езически паметници. Тук имало храм на Аполон, а около него се простирала свещената гора на Венера. Околното население още посещавало тези места, където извършвало езически обреди. Преподобният разрушил капището и отсякъл свещената дъбрава. Построеният от него параклис послужил за основа на знаменития *Монтекасински манастир*, който станал родоначалник на всички монашески общини на Запад. На своя манастир той дал устав. В основните си черти той е сходен с уставите на източните манастири. Както там, и тук в основата на манастирската дисциплина било поставено отричането от своята воля и подчинение на волята на настоятеля. Както и там, постъпващият в манастира предварително се подлагал на едногодишно изпитание, за да се види може ли да се подчинява на всички изисквания на монашеския устав, при което три пъти му прочитали устава. Освен това му искали писмено задължение, че никога няма да напусне манастира. Особеността на устава на Бенедикт била тази, че в него било дадено голямо място на практическия елемент. Според устава, манастирският ден започвал в 2 часа след полунощ. През деня в разни времена ставали богослужения, но седем часа се определяли за практическа работа. Според устава на Бенедикт, монасите трябвало да обработват земя, да преписват книги, да обучават деца, а пък Григорий Велики им предоставил още и мисионерска дейност. В основата на монашеския живот било поставено строгото общожителство. Лично монахът не могъл да има никаква, даже и най-малка собственост. Всичко, необходимо за живота, те получавали от общите манастирски средства. Относно храната, уставът не предписвал такива лишения и ограничения, каквито предписвали източните уставы. Искало се само да се спазва умереност. На обед се слагали две ядива, та онези, които не могли да ядат едното, да се подкрепят с другото. Към това се прибавяли още плодове в суров вид, където било възможно да се намерят. Освен растителна храна, на монашеската трапеза се слага-

ли яйца, сирене, риба и даже птици. Безусловно се забранявало само месо от четириноги животни. Освен това на всеки монах се давало по малко вино. Въобще правилата относно храната не били точно узаконени в устава. В това отношение се давало свобода на абата на манастира да създава правила, според както намери за добре, в зависимост от климата и времето на годината, възрастта, здравето и работата на монасите.

Тази реорганизация на монашеския живот се оказала толкова съответна на условията на западния живот, че още приживе уставът на Бенедикт се разпространил в Галия, Испания и Сицилия, а наскоро след смъртта му и цялото западно монашество се преустроило според неговия устав. То представлява пръв пример на голяма община, разпространена в различни страни и подчинена на един устав. Благодарение практическата му насока, западното монашество имало силно влияние върху обществения живот на Запад, в смисъл на повдигане западната култура. Монасите прочиствали гори, прокарвали пътища, превръщали пушинаци в плодородни места, запознавали варварите със земеделие, цивилизовали грубите племена и премахвали остатъците от езичеството. В тъмните средни векове книжнината намерила прием в бенедиктинските манастири. Монасите преписвали съчиненията на класическата и християнска древност, водили летописи за събитията от своето време. С това те оказали неоченима заслуга на просвещението от по-късно време.

Конгрегации на манастирите. Строгий живот в бенедиктинските манастири започнал да отслабва с течение на времето. Благодарение на даренията, в манастирите започнали да се натрупват богатства, и в живота на монасите взел да се вмъква разкош. За понижаване на манастирския живот особено спомогнал феодалният живот, който въвлякъл и западните манастири. Манастирите станали владетели на крупни чифлици, които им се давали при ленни условия. А заедно с това и назначаването на настоятелите на манастирите преминало в ръцете на светските владетели. Богатствата на манастирите преминавали в ръцете на манастирски длъжностни лица,

които се домогвали до тях само заради видно положение и материална осигуровка, за които манастирската дисциплина нямала никакво значение. Таквава абати продължавали в манастирите светския си живот, устройвали угощения, занимавали се с лов, ходили на война. Поведението на манастирските власти деморализирало и малките братя. От упадъка на манастирската дисциплина се оплаквали не само отделни лица, а и цели събори. „Вместо псалми – оплаквал се съборът в Трослей (909 г.) – в свещените манастирски стени ечат викове на жени, деца, войници и кучета“.

Този упадък на манастирския живот предизвикал хора с идеалистични разбирания да се опитат и го повдигнат на необходимата висота. Като основавали манастири със строг ред, те се стремили да присадят този ред и в другите, вече съществуващи манастири. По този начин възникнали *конгрегации на манастири*, обединени с един устав, с еднакви общи стремежи и наредби. Най-сполучлива и жизнеспособна излязла в X-ия в. **клюнийска конгрегация**, център на която бил манастирът Клюни, в Южна Франция, основан в 910 г. от бургундския граф Бернон. В този манастир бил възобновен в цялата му строгост уставът на Бенедикт. Благодарение енергията и високите морални качества на неговия основател, и особено на неговите приемници абатите Одон (926–942 г.), Майолюс (954–994 г.), Одилон (994–1049 г.) и Хуго (1049–1109 г.), Клюнийският манастир добил голямо значение на Запад. По образец на този манастир започнали да се внасят преобразования в другите манастири. Едни манастири били в пълна зависимост от Клюнийския манастир, като всички манастирски власти се назначавали от него, други признавали само висшия му дисциплинарен надзор. Към края на XI-ия в. клюнийската конгрегация обемала повече от две хиляди манастири с десет хиляди монаси.

ГЛАВА VI

ОТПАДАНЕ НА ЗАПАДНАТА ЦЪРКВА

§74. Догматически и обредови отклонения на Римската църква

В средата на XI-ия в. (1054 г.) Западната църква се отделила от Източната. Причини за нейното отделяне били допуснатите от нея отклонения от догматически, обредов и канонически характер. В догматическата област Римската църква допуснала учението за *изхождането на Св. Дух и от Сина* (filioque). Източната църква в учението за Св. Дух строго се придържала в думите на Спасителя: „А кога дойде Утешителят, Когото Аз ще ви пратя от Отца, Духът на истината, Който изхожда от Отца“... (Иоан. 15, 26). Това учение тя внесла и в 8-ия член на Никеоцариградския символ. На Запад пък още в V-ия в. някои богослови взели да изказват мнение, че Дух Свети изхожда от Отца и Сина. Но на първо време изхождането на Св. Дух от Отца и Сина там се разбирало нееднакво. Под изхождане от Отца се разбирало Неговото предвечно произхождение, а с изхождането от Сина се съединявала мисълта, че Той временно изхожда или се праща в света и от Сина. Тъй обяснил това на гърците и източният отец на Църквата, св. Максим Изповедник, когато те се разтревожили от това новаторство. Но с време тази разлика между вечното и временно изхождане започнала да се забравя на Запад, и почнало да се разпространява учението за вечно изхождане на Дух Свети от Отца и Сина. Като мнение на отделни лица, то не би имало особено значение и не би могло да предизвика спорове между Изток и Запад, ако Западната църква не би въздигнала това мнение в общо вярване и не би го внесла в символа на вярата. Първ път прибавката в символа „и от Сина“ (filioque) била направена на Толедския събор в Испания (589 г.). Тук станало присъединяване към православието на вестготите арияни. За да представят по-пълно равенство на Сина Божи с Отца, в противо-

вес на арианското учение, испанските богослови поставили Сина Божи и в същото отношение към Дух Свети, в каквото се намирал към Него и Бог-Отец. Те твърдели, че Дух Свети изхожда от Отца и Сина.

Но това учение доста мъчно се разпространявало на Запад. Карл Велики, който особено се застъпвал за него, не можел все пак да сполучи да бъде то утвърдено на Аахенския събор, на който той лично бил председател (809 г.). Той се обърнал с просба към папа Лъв III да утвърди това учение и да го внесе в 8-ия член на символа на вярата. Но папата отказал да направи това, въпреки че сам бил на това мнение. Той даже заръчал да издълбаят на две дъски Никеоцариградския символ на гръцки и латински, без прибавката „и от Сина“, и да го поставят в храма „Св. Петър“ в Рим. Но това учение все повече и повече намирало поддръжници и между римското духовенство. Св. св. Кирил и Методий водили в Рим силни спорове с тамошното духовенство по този въпрос. Латински мисионери упорито се трудили да разпространят това учение между българите, след като те били приели християнството от гърците. Източната църква се изказала на съборите в 867 и 879 г. решително против това учение, като нововъведение, което Вселенската църква не е познавала. Но въпреки всичко, това учение станало господстващо на Запад. В 1014 г. папа Бенедикт VIII го внесъл в символа на Римската църква. Като направила тази прибавка, Римската църква си присвоила правото, принадлежащо само на Вселенската църква, да определя догматически учения – и освен това нарушила определението на Вселенската църква, изразено в запрещението на Третия вселенски събор да се внасят каквито и да било изменения в символа на вярата. Този произвол, проявил се в такава решителна форма и при това по важен догматически въпрос, бил достатъчен за скъсването съюза между Източната и Западната църкви.

Но Западната църква допуснала, сравнително с Източната, още и *обредови особености*. Тези особености били: *пост в събота, извършване Евхаристията с пресен хляб, извършване на миропомазването само от епископите и безбрачие на духовенството*. Сами по се-

бе си, тези особености нямали голямо значение, но в тях ясно проличавало намерението на Западната църква да не се съобразява с наредбите на Вселенската църква, а да се ръководи в устройството на църковния живот от собствени разбирания. Източната църква, която строго спазвала заветите на вселенското православие и църковното устройство, не могла да се отнесе одобрително към такава направление на Римската църква. Но указвайки на отстъпленията ѝ, тя, в интереса на църковния мир, не възбуждала остри спорове по тези въпроси, догдето произволът на Римската църква не почнал да заплашва нейната чистота и свобода. Това се и случило на почвата на папските претенции за главенство на Вселенската църква.

§75. Папски претенции за главенство в Църквата

Папските претенции за главенство в Църквата се проявили още в най-ранно време. Първи изразители на тези претенции били, във II-ия в., папа Виктор в спора с малоазийските църкви по въпроса за празнуването Пасха, и в III-ия в. папа Стефан в спора с Киприян по повод кръщаването на еретиците.

В основата на тези претенции имало обстоятелства и от политически и от църковен характер. Към политическите обстоятелства трябва да отнесем положението на катедрата на римския епископ именно в Рим. Рим, по своето политическо значение, е стоял вън от всяко сравнение с всички други градове. Той бил столица на цялата империя. Това значение на Рим, естествено, поставяло и епископа на този град в особено почетно положение между иерарсите на целия християнски свят, и всички епископи на Християнската църква признавали на римския епископ предимство по чест. Но политическото предимство на Рим било ненадеждна опора на папските претенции за главенство и не на него се облягали тези претенции. За тях потърсили по-здрави, чисто църковни, може да се каже даже, догматически основи. Най-главното основание на тия домогвания били зле разбраните и

изтълкувани думи на Спасителя, казани на ап. Петър: „Ти си Петър, и на тоя камък ще съградя църквата Си, и портите адови няма да ѝ надделаят; и ще ти дам ключовете на царството небесно“ (Мат. 16, 18–19). Тези думи били изтълкувани в смисъл на особени иерархически права, дадени на ап. Петър, в сравнение с другите апостоли, в смисъл на неговото главенство над тях. На Запад започнали да гледат на ап. Петър като на княз на апостолите. Неговите мнимо предимни права над другите апостоли започнали, естествено, да пренасят и върху римския епископ, като приемник на тази катедра, която била основана от ап. Петър и била уж заемана от него, според предание на Римската църква, цели 25 години¹.

Опирайки се на това основание, папите неотклонно отивали към своята цел – да застанат начело на Вселенската църква в качество на върховна власт. Те се ползвали от всичко, за да постигнат това. Даже пренасянето на столицата от Рим на Изток било изтълкувано от защитниците на папското главенство в смисъл, че император Константин се считал недостоеен да живее в един град с наместника на Христа. По повод на това бил съставен лъжлив документ, тъй нареченият „Дар на Константин“. С тази грамота Константин предавал на папа Силвестър за пълно владение не само Рим и Италия, но и всички западни страни. А главното, в тази грамота решително се утвърждава главенството на римския епископ над всички иерарси на Християнската църква². Но освен фалшивите актове, на претенциите на римския епископ за главенство способствали и благоприятно стеклите се исторически обстоятелства през IV-ия и следващите векове, както от църковен, тъй и от граждански характер. Към църковните обстоятелства трябва да отнесем догматическите спорове на Изток в епохата на вселенските събори. В това време, когато Източната църква е била въълнувана от разни ереси; когато иерарсите на най-

¹ Това предание няма историческа достоверност. Но преди да бъде доказана неговата несъстоятелност, то служило за силен аргумент на защитниците на папските претенции за главенство.

² И този документ, преди да бъде доказана неговата фалшивост, изиграл своята роля за закрепване папските претенции за главенство.

главните катедри на Изток сами ставали водачи на еретически партии и с това подбивали себе си в очите на православните, папите, по някакъв догматически усет, почти всякога вземали православна позиция, изпъквали като твърди и решителни защитници на православието. Те осъждали ересите, отлъчвали от Църквата еретиците-императори. У тях намирали защита православни иерарси, гонени на Изток. Това, естествено, високо поставяло папите в съзнанието на християнския свят, а в самите тях се развивало съзнание за своето превъзходство над другите иерарси. Папите започнали да тълкуват всички обращения на източните иерарси към тях в смисъл на апел към техния върховен съд. В края на IV-ия в. папите до толкова свикнали със съзнанието за изключителното положение на тяхната власт и авторитет в Църквата, че излизали с енергични протести даже против постановления на вселенски събори, ако тези постановления искали да намалят тяхното значение. Папа Дамас протестирал против постановленията на Втория вселенски събор, който приравнявал цариградския епископ по предимство на чест с римския. Папа Льв още по-силно протестирал против потвърждението на това правило от Халкедонския събор. Но за осъществяване на тези претенции за главенство имало по-благоприятни условия на Запад, отколкото на Изток. Римската катедра на Запад била единствена от апостолски произход и заради това там римският епископ още от самото начало заемал първо място между иерарсите. Нито у един епископ на Запад не могла да се роди мисъл да застане наравно по чест с римския епископ. По особено важни въпроси западните епископи всякога се обръщали към Римската църква, като църква от апостолски произход и пазителка на апостолското предание. Тези обращения папите разбирали в смисъл, че на тях се признава правото на върховен авторитет и висша църковна юрисдикция. На тези основания идеята за папското главенство се затвърдявала на Запад в църквите с ранен произход. В новите пък църкви, основани от римски мисионери, тя се присаждала още по-лесно – тя просто се внушавала на новите християни като необходим догмат наред с другите догмати.

Освен това, и политическите обстоятелства на западния живот имали значение за закрепване там на папското главенство. За особено важно обстоятелство трябва да се счита съюзът на папите с франкските крале. Папа Захарий благословил франкския майордом Пепен за сваляне на последния меровингски крал и му пожелал да получи кралско достойнство. А папа Стефан помазал Пепен. Франкските крале скъпо се отплатили на папите, затова че им помогнали да се въздигнат. Когато лонгобардите завладяли Равенския екзархат, област в Северна Италия, принадлежаща на византийския император, и заплашвали Рим, папата помолил Пепен да му помогне. Пепен отнел Равена от лонгобардите и всички владения на Равенския екзархат подарил на папата (755 г.). Приемникът на Пепен, Карл Велики, още повече увеличил владенията на папския престол и поставил на гроба на св. Петър формална дарителна грамота за тези владения. По този начин папата станал светски владетел. Сега той имал своя собствена църковна област. Спечелването на тези владения имало огромно значение за последующата история на папството. Благодарение на тях, папите натрупали огромни материални средства, които ги улеснявали да закрепят не само своето църковно главенство на Запад, но и да осъществят по-нататъшните си планове – да станат върховни владетели и над всички държави на католическия свят. Но тази тенденция, вече с чисто политически характер, била осъществена в следващия период на църковния живот.

Благодарение на всички посочени условия, към IX-ия в. главенството на папите на Запад било признато навсякъде.

Лъжеисидорови декреталии

Но всички посочени основания, на които до IX-ия в. се осланяло главенството на папата, били несигурни. Те били основания случайни, произлизащи от самата същност на Църквата. Единственото основание, което могло да има тежест, било обещанието, което дал Спасителят на св. Петър. Но то не само на Изток, но даже и

на Запад (Киприян) се тълкувало съвсем не в онзи смисъл, както го разбирали защитниците на папското главенство. За да се постави здраво зданието на папството, трябвало да се потърси такова основание, из което с очевидност би произлизало, че Църквата още от самото си начало е признавала папата за върховен глава, висш решаващ авторитет в нейните работи. Защитниците на папското главенство изнамерили и такова основание. В средата на IX-ия в. на Запад се появил сборник от канонически характер, приписван на испанския канонист *Исидор*, еп. севилски. Но понеже този сборник се оказал фалшив, то отпосле получил название *лъжеисидорови декреталии*. В древните църковни сборници папските декреталии обикновено не стигат по-рано от края на IV-ия в. Но в сборника на Лъжеисидор, заедно с деянията на някои неизвестни дотогава събори, били поместени до сто декреталии и послания на папи от по-раншно време, започвайки от Анаклет и Климент, съвременници на апостолите. Лъжливостта на тези документи ясно се доказва с грубите анахронизми и други грешки. Например лица, отделени едно от друго със цели векове, водят помежду си преписка¹. Най-древните епископи на Рим цитират Св. Писание по превода на бл. Иероним от IV-ия в. В тези декреталии властта на папата изпъква като единствена върховна власт в Християнската църква. Папата изпъква като върховен глава, законодател и съдия на Църквата, като единствен епископ на целия християнски свят. Към него могло да се обръщат с апел по всички въпроси, и едничък той имал право да решава всички важни и мъчни дела. Без неговото позволение не могат да се събират събори и техните постановления не могат да имат никакво значение без негово утвърждение. В достоверността на този документ дълго време не се съмнявали, благодарение на което чрез него била поставена здрава основа под зданието на папството. На него започнали сега да се осланят папите в защита на идеята за главенство и за потъпкване на всяка проява на само-

¹ Тъй папа Виктор I (190–202 г.) пише на Теофил Александрийски, живял 200 години след него.

стоятелност в западните църкви. Папа Николай I (858–867 г.), при когото се появил този сборник, му дал пълна и широка приложба в църковния живот на Запад.

Но Източната църква, която признавала невидим глава на Църквата само Исуса Христа, а висша видима власт считала само вселенския събор, не могла да признае главенството на римския епископ и да подчини съдбата на Вселенската църква на произвола на едно лице. Между Изток и Запад неизбежно трябвало да стане сблъскване както по този въпрос, тъй и по други особености на Римската църква. Това сблъскване и станало. Повод за него дали смутовете в Цариградската църква по делото на патриарсите Игнатий и Фотий и намесването в тях на папа Николай I.

Делото на патриарсите Игнатий и Фотий

От 846 г. патриаршеската катедра в Цариград заемал *патр. Игнатий*. Неговото управление на патриархата, отчасти по негова вина, излязло твърде печално за него. Игнатий бил син на Михаил Рангаве (811–813 г.), свален от престола от иконобореца Лъв Арменин. На 14 години той бил постриган за монах. Тридесет и три годишното уединение и подвизи, и особено това, че в манастира, гдето той бил игумен, намирали убежище от иконоборците някои иконопочитатели, създали на Игнатий между народа слава на св. мъж. По волята на императрица Теодора, известната възобновителка на иконопочитанието, Игнатий бил възведен в патриаршески сан. Но този пост бил не за него. Покрай своите високи морални качества той имал и сериозни недостатъци, които силно му вредили в новото му положение. В своята пастирска дейност той показвал такава суровост, която понякога минавала границите на благоразумието и граничила с надменността. Той не могъл да долавя момента, кога може да се употреби голяма строгост и кога е необходимо тя да се смекчи със снизхождение. Гръцкият писател Економос доста сполучливо е охарактеризирал Игнатий, като казал, че той бил „най-отличен монах, но не и най-отличен патриарх“. Духовната суровост на пат-

риарха изведнъж му спечелила много врагове. Липсата на такт и сдържаност се проявила у Игнатий в самия момент на посвещението му в патриарх. В числото на архиереите, повикани да участват при неговото ръкополагане, бил и намиращият се в Цариград Сиракузки епископ *Григорий Авеста*. Игнатий не го допуснал да вземе участие в ръкоположението и публично, в присъствие на всички, му заповядал да излезе из храма. Разсърденият епископ още тук нарекъл Игнатий вълк. Заедно с него напуснали храма и някои други епископи. В лицето на Григорий, който се ползвал с голяма популярност, Игнатий си спечелил непримирим враг. Около Григорий се струпали недоволниците от патриарха. За нещастие, негов още по-сериозен враг се оказал опекунът на младия император, кесарят *Варда*, брат на Теодора. Варда бил подозиран в незаконно съжителство със жената на своя умрял син. Игнатий изпърво по частен ред съветвал Варда да скъса незаконната връзка, но когато това не помогнало, патриархът решил да направи смела крачка. На празника Богоявление той не дал на Варда св. Причастие. Варда не могъл да прости на патриарха това оскорбление. Сам императорът Михаил бил възмутен от тази постъпка на патриарха. Варда се потрудил да усили недоволството на императора против патриарха. Разчитайки да разшири своята власт и влияние върху младия император, Варда му внушил да отстрани майка си от управлението. Младият император – той бил на 15 или 16 години – комуто отдавна тежал майчиният надзор, на драго сърце се съгласил на това. От патриарха поискали да постриже императрицата. Но Игнатий в този случай останал на висотата на своето положение. Той решително отказал да направи това. Императорът и Варда достигнали своята цел по други пътища. Но скарването на Игнатий с тях му струвало патриаршеския престол. Варда успял да обвини Игнатий в държавна измяна и да го изпрати на заточение на о. Терebinт.

Вместо Игнатий, на патриаршеския престол бил възкачен сенаторът *Фотий*, който, по своите достойнства, бил изключителна личност между издробените свои съвременници. Той бил човек със силна воля и твърд ха-

рактер, с дълбока и всестранна ученост, със широк житейски и административен опит. Като избрали на патриаршеската катедра кандидат с такива високи достойнства, императорът и Варда искали с него да затъмнят личността на сваления патриарх и да примирят партията на неговите почитатели със свършения факт. Но Фотий бил по-далековиден от своите покровители. Той допускал възможността от смут и затова с нежелание и само под силен натиск приел патриаршеския сан и при това само тогава, когато патриарх Игнатий явно се бил примирил със своето сваление. Избирането на Фотий било потвърдено със забележително единодушие и от събора на епископите. Посвещението на Фотий станало бързо. В продължение на шест дни той преминал всички степени на свещенство до патриаршеството. Встъпването на Фотий на престола било начало на тежката драма, обект на която бил животът му, и резултат – скъсването съюза между Източната и Западната църкви.

Оказало се, че Игнатий само привидно се помирил със загубата на патриаршеския престол. Той нямал широко разбиране за църковните интереси и не бил способен заради тях да жертва своето лично самолюбие. В това отношение той не приличал на своите велики предшественици по катедра – Григорий Богослов и Йоан Златоуст. Те изцяло принесли своите лични изгоди в услуга на църковните интереси и не търсели опора в почитателите си, за да защитават своите права. Игнатий постъпил тъкмо наопаки. Той се облегнал на своите привърженици и започнал борба с новия патриарх. За да принуди Игнатий да се отрече от катедрата, правителството употребило спрямо него и привържениците му сурови мерки, оскърятелни за достойнството на патриарх. Но тия мерки само усилили съчувствието към сваления патриарх между неговите привърженици и създали озлобление против Фотий. Даже мнозина не от партията на Игнатий били готови да считат Фотий за виновник на нещастията на сваления патриарх, макар Фотий съвсем да не бил виновен в това. В цариградския патриархат станал разкол.

Почвата на този разкол била подготвена много по-

рано и лежала по-дълбоко от личните отношения на двамата патриарси. Още от времето на Седмия вселенски събор в Цариградската църква се появили две църковни партии, наречени *Политици* и *Зилоти*. И едната, и другата били безупречно православни. Но членовете на първата партия, в интереса на църковния мир и съобразявайки се с условията, намирали за възможно понякога да не се прилагат с пълна строгост църковните правила. Най-изпъкващ факт, който рисува умереното действие на тази партия, било отношението ѝ към иконоборците. Тарасий, ръководителят на Седмия вселенски събор, и неговите приемници, Никифор и Методий, считали за възможно да приемат в църковно общение в същите им степени на свещенство иерархическите лица, които се разкайвали. Партията на Зилотите била решително против това снизхождение. От гледна точка на тази партия всяко отстъпление от църковните правила било престъпление. Съществено се различавали тези партии и в отношенията им спрямо просвещението и науката. Ценейки високо благочестието и аскетизма, партията на Зилотите не отдавала значение на науката и се отнасяла отрицателно към светско-научните стремежи, каквито проявявало византийското правителство през това време. Партията на Политиците, напротив, била партия в пълния смисъл на думата прогресивна. Тя поставяла високо просветата и давала съдействие на правителството в неговите просветителни стремежи. Към тези две партии и принадлежали Игнатий и Фотий. Партията на Зилотите, превърнала се в тази борба в партия на игнатияните, била малобройна и нямала поддръжка в правителството. Партията на Политиците, която сега станала партия на Фотий, била господстваща, църковна партия. На нейна страна, като партия прогресивна, било и правителството.

Но въпреки своята малобройност, партията на Игнатий започнала ожесточена борба с привържениците на Фотий. Привържениците на Игнатий започнали борбата решително. Те свикали събор (859 г.) и на този събор отлъчили Фотий от Църквата. Фотий отговорил на това със свой събор и отлъчил Игнатий.

Започнатите вълнения в Цариградския патриархат

дали повод на папа Николай I да се намеси в църковните работи на Изток. Папа Николай I бил фанатичен борец за главенството на римския епископ над Църквата. Тази идея била цел на неговия живот. Най-близък повод да се намеси в работите на Цариградската църква му дало окръжното послание на Фотий към Римската църква, което едновременно той изпратил и до другите патриарси, с което известявал за своето встъпване на престола. Заедно с посланието на Фотий императорът от своя страна изпратил до папата писмо с богати подаръци за апостолската катедра. С това внимание към папата императорът разчитал да го склони на страната на Фотий. Но тези обръщения папата приел високомерно и ги изтъквал като обръщения към неговия върховен авторитет. Папата изпратил в Цариград двама легати с писма до Фотий и императора. С тон на върховен съдия папата заявявал на императора и Фотий, че той не може да признае за законно случилото се в Цариград, докато неговите легати не разследват работата, понеже всичко това е станало без знанието на папата. Папата не признавал Фотий за законен патриарх и поради това, че неговото избиране направо от мирско лице било нарушение на църковните канони. За доказателство на това той привеждал множество постановления на Западната църква и особено постановленията на много папи. Писмата на папата произвели на Изток тежко впечатление. Цариградската иерархия разбрала, че свободата на Източната църква се намирала в опасност от тези явни претенции на Рим. Това обстоятелство повдигнало авторитета на Фотий и отслабило партията на Игнатий. Цариградската иерархия разбрала, че само патриарх с такива достойнства като Фотий може да защитава свободата на своята църква. Надеждата на Игнатий била слаба, понеже неговите привърженици влезли в контакт с папата и искали неговата подкрепа. Поради недоволството от папата, неговите легати не намерили добър прием на Изток, и на станалия в Цариград събор (861 г.) те не играли никаква роля. На събора пристигнали 318 епископи. Епископите със забележително единодушие се съгласили със свалянето на Игнатий и признали Фотий за законен патриарх.

Папските легати били напълно съгласни с това постановление. Определенията на събора били изпратени на папа Николай.

Заедно с това императорът и патриархът изпратили до папата писма. Писмото на Фотий се отличавало с високо достойнство. В него той привел силни доводи против упреците на папата. В патетичен тон Фотий изливал чувството си на скръб по повод на своето издигане, което той бил принуден насила да приеме. Говорил, че по-скоро трябва да го пожелаят, отколкото упрекуват, понеже той сменил живот на спокойствие, доволство и общо уважение за пост, свързан с грижи, тревоги и завист. Относно пък обвинението, че уж били нарушени църковните канони при неговото възвеждане в патриаршески сан, Фотий решително заявявал, че Цариградската църква не знае такива канони. А постановленията на поместни събори, ако те не са утвърдени от вселенски събор, не могат да бъдат задължителни за нея. Своето бързо възвеждане в патриаршески сан Фотий защищавал с исторически примери, аналогични с неговото положение. Той посочвал, че светски лица направо били възведени на патриаршеска катедра на Изток – Тарасий, Никифор и Нектарий, а на Запад – Амвросий. А последните двама били избрани за епископи даже преди да бъдат кръстени. Заедно с критиката на папските възражения против неговото възкачване, Фотий решително защищавал самобитността и самостоятелността на своята църква. Нито една църква няма право – писал той на папата, – да налага на другите своите особености. Задължително за всички църкви е само това, което е утвърдено от вселенските събори.

Писмото на Фотий направило неприятно впечатление на папата. Папата разбрал какъв твърд противник има на пътя си към осъществяване на своите претенции за подчинение на Източната църква. Но папа Николай I не бил от онези хора, които се смущавали от несполука. Неговата борба с Фотий навлизала в решителна фаза. В своите писма до императора и Фотий папата вече направо влиза в тон на върховен съдия по църковните въпроси. Той заявява, че на ап. Петър са дадени по-големи пъл-

номошния, отколкото на другите апостоли, и папата, като негов заместник, е наследник на тези пълномошния. „Римската църква е глава на всички християнски църкви. На нея е предоставена грижата да поддържа целостта на вярата: тя прощава греховете на онези, които са достойни за това, и чрез нея се измолва благодатта на Изкупителя Господа. Всичко, което се утвърждава с авторитета на римските първосвещеници, трябва твърдо и неприкосновено да се пази, и никакво своеволие не трябва да има тук място“. Особено бил възмутен папата от заявленията на Фотий, че Цариградската църква не знае и не признава определенията на Римската църква, забраняващи възвеждането направо на едно светско лице на най-високия иерархически пост. Незнанието на тези определения папата отдава или на небрежността на цариградската иерархия, или на нарочното им пренебрегване, понеже те са в разрез със самото избиране на Фотий. В заключение на своите писма папата решително заявява, че той не признава Фотий за патриарх, а счита Игнатий за законен патриарх.

На тези писма нито императорът, нито Фотий счели за нужно да отговорят. Църковните работи в Цариградския патриархат се развивали нормално, и папата, възможно е, би се отказал от по-нататъшни претенции, ако не се случили някои нови обстоятелства. Но нов случай дава тласък на работата. Игнатий изпратил апел до папа Николай, с молба да разследва неговото дело. С това обръщане към папата партията на Игнатий фактически признала висшата църковна юрисдикция на Рим. Папата разбрал, че победата на тази партия ще бъде и негова победа и затова взел присърце тоз апел. Той събрал в Рим събор (863 г.) и лишил Фотий не само от патриаршеско, но и от всякакво църковно достойнство, включително до степен на клирик. В случай на съпротива, Фотий се отлъчвал и от тайнството Евхаристия, освен в случай на смърт. На същото наказание се подлагали и всички духовни лица, посветени от Фотий, ако не скъсат общение с него. На Игнатий били възвърнати патриаршеските права. Също така и всички негови привърженици, които изгубили своите длъжности, получавали своето

достойнство, даже и в случаите, когато се обвинявали в някакви престъпления. „Никой не може да ги съди – заявявал папата – без съгласие на римския епископ“. Определенията на този събор папата изложил в писмо до императора. Но тези заплашвания на Ватикана дали повод на императора само за сетен път да наговори на папата неприятности за неговите неуместни претенции. Писмото на императора тъй разсърдило папата, че той заплашил да закове писмото на позорен стълб и да го изгори, ако сам императорът не стори това. В отговор на това заплашване императорът заповядал да се забрани на пратеници с писма от папата да влизат в империята.

Такива претенции на Рим дълбоко възмущавали цариградската иерархия. Тези претенции им се виждали още повече беззаконни, понеже излизали от онази църква, която, като претендирала, че едничка е пазителка на вселенската истина, сама допуснала ред отстъпления от тази иситна. В своите писма до папа Николай, Фотий, за да не изостри отношенията между църквите, внимателно засегнал особеностите на Римската църква във връзка с особеностите на другите църкви. Но на Източната църква се паднал случай решително да се изкаже върху тези особености. Този повод бил въпросът за Българската църква.

§76. Българският въпрос и въпросът за различията между църквите

Българската църква се устроила под влияние и със съдействие на Цариградската. Пръв неин ръководител по верските работи бил патриарх Фотий. След кръщаването на цар Борис (864 г.) той му написал обширно послание за християнското учение и живот и особено за длъжностите на царя. Но неизвестно по каква подбуда Борис се обърнал с молба към папа Николай да му даде съдействие за обръщането на народа му и да му разясни някои съмнителни въпроси. Може би, пред вид на разните гръцки, латински и арменски мисионери, дошли в България, царят искал да си изясни на чия страна е истината. А по-вероятно е, че той се е боял да не би цър-

ковната връзка на България с Византия да докара и до политическа зависимост на царството от империята. На това запитване папата отговорил с послание. Папското послание, пълно с поучения в християнски дух, заедно с това било проникнато с тона на високомерните претенции на Рим. При това папата не се удържал от обидни преценки за някои източни патриархати. Частно на Цариградския патриархат той не признавал равно достойнство с другите патриархати, понеже той нямал апостолски произход. В заключение той съветвал българите да се държат само с Римската църква, която всякога е била без петно и порок. Посланието на папата оказало своето действие. Подир двамата епископи, които донесли папското послание, тук се явили латински свещеници, и Гръцката църква в България започнала да се преурежда по типа на Латинската църква с всичките ѝ обредови и догматически особености. При това латинската иерархия се отнасяла във висша степен обидно към гръцката обредност. Това своеволие на латинците в страната, която получила просвещение от Гръцката църква, не могло да се премълчи от последната. То послужило за искра, хвърлена в запалителен материал, който вече се бил натрупал в отношенията между Изток и Запад по делото на Фотий-Игнатий. В отговор на явното осъждане на нейната обредност, Източната църква намерила за нужно да каже своята решителна дума по особеностите в Римската църква.

Фотий свикал в Цариград поместен събор в 867 г., разкрил пред него незаконните претенции на Рим върху България и осъдил всички заблуждения на Римската църква. В особено послание до източните патриарси той подробно обрисувал самоуправството на латинската иерархия в България, че тя учела иначе за поста, забранявала на духовенството да се жени, отричала на презвитерите правото да миропомазват, епископите им повторно миропомазвали лицата, които били миропомазвани по гръцки обред. Но най-главно от всичко било, че латинците посегнали върху символа на вярата, като прибавили в него думите, че Дух Св. изхожда и от Сина. Фотий наричал латинците отстъпници и антихристи и викал пат-

риарсите да дойдат в Цариград за съвместна борба. Този събор, с участие на източните патриарси, станал в същата 867 година. Той осъдил всички заблуждения на Римската църква, а също и претенциите на папа Николай I за главенство в Църквата. На анатемата на папата против Фотий съборът отговорил с анатема на папа Николай. За да спечели в борбата с папата съдействието на германския император Людовик, на събора, под влияние на Фотий, към възгласите в чест на византийските управители, се примесвали и възгласи в чест на Людовик и жена му Ингилберга.

Но скоро положението на защитниците на свободата на Източната църква се изменило. Привърженикът на Фотий, Варда, изпаднал в немилост пред император Михаил и по негово разпореждане бил убит. Мястото му заел новият фаворит на императора, въздигнат в чин кесар, Василий Македонянин. Той бил човек груб, без всякакво образование. Достойнството му се състояло в това, че имал необикновена физическа сила, умее да управлява и укротява коне. Страстен любител на коне, Михаил тъй високо оценил това му качество, че от прост коняр го въздигнал на най-високия държавен пост. Но непостоянен в своите дружби, императорът решил да се освободи и от този кесар. Но Василий предварил очакващата го съдба на Варда, убил императора и заел византийския престол. Новият император рязко обърнал делото Фотий-Игнатий към друга страна, угодна на Рим. Два дена след качването си на престола, Василий Македонянин свалил Фотий и възвел Игнатий. Тази прибързаност се обяснява с разни подбуди. Като възстановявал Игнатий, императорът искал да спечели обичта на простите народни маси, които симпатизирали на Игнатий. После, като жертвал Фотий, той разчитал чрез помощта на папата да може по-лесно да завърже отношения със западните владетели. За Рим заминава посолство с писма от императора и Игнатий. Тонът на тези писма бил угодлив и унизителен, с каквото дотогава никой от църковните водачи на Изток не бил говорил с папата. Претенциите на папата за главенство и неговото право да решава делата на Цариградската църква се признават напълно. Но

за чест на Цариградската църква трябва да кажем, че признаването на папското главенство било работа само на императора и малобройната партия около Игнатий. По-добрата част на византийското общество и по-голямата част от цариградската иерархия била против този поврат в отношенията с Рим. Сам императорът в писмо до папата посочил това нещо като особена спънка за постигане църковен мир. Той молил папата да изпрати свои делегати в Цариград за уреждане църковните работи. Пратениците стигнали в Рим, когато папа Николай вече не бил жив. Приемникът му Адриан II много се зарадвал от този обрат на работата. В 869 г. в Рим бил свикан събор. На този събор съборът на Фотий в 867 г. бил приравнен с разбойнически ефески събор, а съборните актове било решено да бъдат изгорени. Под заплашване за отлъчване от Църквата и лишние от сан това трябвало да направят всички, които имали тези актове. Относно Фотий и неговите привърженици били потвърдени постановленията на папа Николай I. Тези постановления трябвало да важат не само за Цариград, но и за всички източни патриархати. По този начин на този събор папата се поставил като заповедник на цялата Църква. Съгласно желанието на императора, папата изпратил в Цариград пратеници, които снабдил със свои писма. В тези писма папата преминал всякакво приличие в своето негодование против Фотий. Наричал го неофит, хищник, прелюбодей, сравнявал го с Максим Циник, посвещението му наричал осквернение.

В 869 г. станал събор в Цариград. На Запад го считат за Осми вселенски събор. Но това не било събор, а жалко събрание, открито само с 12 члена, ако не се смятат ръководителите на събора и представителите на светската власт. Едва на последните заседания числото на членовете било около сто. Както после се разбрало, представителите на източните патриарси на този събор били самозванци. При този състав съборът не могъл да бъде изразител на гласа на цялата Източна църква. На този събор се чувал не гласът на целия Изток, а гласът на нищожната правителствена партия. Този събор не прибавил нищо ново към това, което било поставено по

делото Фотий на Римския събор в 869 г. Ново било само това, че, без да разискват, членовете на събора, по искане на папските легати, подписали донесената от Рим формула с анатемите против Фотий и неговите събори и за признаване главенството на папата. Тая формула били длъжни да подпишат и всички предани на Игнатий духовни лица.

На този събор повикали и Фотий, но той считал за недостойно да се оправдава пред това жалко сбирание, и през всичкото време мълчал. Затова пък привържениците на Фотий енергично защищавали своето дело, и за събора било ясно, че не било възможно да ги привлече на страната на Игнатий. По този начин умиротворението на Църквата не било постигнато. На седмото заседание на събора била произнесена присъда над Фотий и неговите привърженици. За по-голяма тържественост беззаконните съдии на великия патриарх подписали тази присъда с евхаристична кръв. В тази присъда съборът проявил особена изобретателност на епитети по адрес на Фотий. Той бил наречен в нея „светски и площаден“, „неофит и тиранин“, „схизматик и прелюбодей“, „отцеубиец“, „изобретател на лъжи“, „нов Максим Циник“, „нов Диоскор“ и „нов Юда“. Съборът изгорил актовете на съборите от 861 и 867 г. Папата бил доволен от постигнатия резултат – че било признато главенството му, макар то да се облягало на нищожна група лица от цариградския патриархат и самозвани представители на източните патриарси. Но той бил страшно възмутен от неотстъпчивостта на източната иерархия да му бъде подчинена Българската църква.

След свалянето, Фотий бил поставен в много тежко положение. Държали го под стража, не му позволявали никакво общуване с роднини, монаси и духовенство. Собствеността му била конфискувана, не му позволявали да има служители, във време на болест не му давали лекарства, взели му даже и книгите. Гонението засегнало и всички съмишленици на Фотий. Но с отстранението на Фотий работите в патриархата още повече се влошили. Привържениците на Фотий мъжествено понасяли негодите и не се примирявали с партията, която купила своя-

та победа с неподобно унижение на своята църква. Разколът се усилвал. В някои градове се появили по двама епископи. Срещали се мъчнотии при избиране кандидатите за свещенство. Мнозинството клирици, посветени от Фотий, държали страната му. Те били кандидатите по право за заемане на следващите църковни длъжности, а между това те били отлъчени от папския събор в 869 г. Пред вид на това затруднение Игнатий се обърнал с писмо към папа Адриан II да позволи възвеждането в следващите църковни длъжности на някои клирици, съчувстващи на Фотий. Но папата решително отказал. Този отговор се дължал главно на това, че Игнатий не проявил склонност да направи на папата отстъпки по въпроса за Българската църква. За тази неотстъпчивост той станал омразен на папата, както и Фотий. Приемникът на Адриан, Иоан VIII, решително поискал от Игнатий в 30-дневен срок да очисти България от гръцкото духовенство и да предаде тази страна под ведомството на папата. В противен случай заплашвал, че ще го лиши от патриаршеско достойнство. Но Игнатий не доживял до това положение. Той умрял в 877 г., а заедно с него рухнали и фалшивите основи, които папството поставило за своето главенство на Изток.

След смъртта на Игнатий патриарх станал Фотий. Неговото възвръщане на патриаршеския пост се подготвяло от по-рано. Император Василий Македонянин виждал, че Игнатий не е способен да умиротвори Цариградската църква и да примири със себе си многочислената партия на Фотий. Папите пък със своите разпоредби внасяли само раздор и безредици в Църквата. Единственият човек, който могъл да тури край на смута и да насочи църковните работи в тяхното истинско корито, бил Фотий. Поради това, още докато бил жив Игнатий, императорът се сближил с Фотий, дал му за жилище един дворец в столицата, предоставил му възпитанието на своите деца. Фотий открил училище за децата на висшето византийско общество и сам бил учител в него. Той организирил и открил библиотека и става, както и по-рано, център на научното просвещение в Цариград. Предишните му врагове бързо се сприятелили с него и него-

Очаквайте до края на м. февруари
„История на християнската църква“ Штом
 както и
„Византийско богословие“
 от Йоан Майендорф

В поредицата *„Духовно наследство“*
 на Издателство „ГАЛ-ИКО“
 досега са излезли знаменитите
„Пет богословски слова“
 на Св. Григорий Назиански

От същата поредица очаквайте
 до края на април 1995г.
„За божествените имена“
 от Дионисий Ареопагит

ИСТОРИЯ НА ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА

В историята на християнската църква е имало такива събития, които са служили за предел на един период на нейния живот и за начало на друг:

ПЪРВИ ПЕРИОД
ОТ ОСНОВАВАНЕТО НА ЦЪРКВАТА
ДО ТЪРЖЕСТВОТО И
ПРИ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКИ
(34 - 313 г.)

ВТОРИ ПЕРИОД
ОТ ТЪРЖЕСТВОТО НА ЦЪРКВАТА
ПРИ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКИ
ДО РАЗДЕЛЯНЕ НА ЗАПАДНАТА
ЦЪРКВА ОТ ИЗТОЧНАТА
(313 - 1054 г.)

ТРЕТИ ПЕРИОД
ОТ ОТДЕЛЯНЕ НА ЗАПАДНАТА
ЦЪРКВА ДО НАШЕ ВРЕМЕ
(1054 - ДО ДНЕС)

Настоящото тритомно издание е съобразено за по-голяма яснота в изложението с тази периодизация като всеки том представлява един от трите периода от развитието на съвременната християнска църква.

ИКО

ИЗДАТЕЛСТВО ГАЛ - ИКО

цена 65 лв